

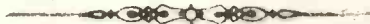
მ მ ა მ ბ ე

თვეური ჟურნალი

წელიწადი მეორე

№ VI

036060, 1905

ოფილი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემი, გრუზ. ინსტ. ი. ა. შ.

1905

Дозволено цензурою, 3-го августа, 1905 г. Тифлисъ

დანაშაული და სასჯელი

(რომანი)

ექვს ნაწილად თ. შ. დოსტოევსკისა

ნაწილი მესამე *)

IV

გაიღო ამ დროს კარები და ოთახში შემოვიდა მოკრძალებით ვილაცა ქალი. ყველამ გაკვირვებულმა შეჰხედა ყურადღებით. რასკოლნიკოვმა ვერც-კი იცნო პირველ შეხედვით. ეს იყო სოფიო სემონოვნა მარმელადოვისა. მართალია, გუშინა ნახა პირველად, მაგრამ ისეთს დროსა და გარემოებაში, რომ სხვად დაახსოვდა სახე. იგი იყო ახლა უბრალოდა და ღარიბად ჩაცმული, მეტად ახალგაზრდა, ზრდილობიანი და წყნარი, ნათელის გამომეტყველების ქალი, მაგრამ, ეტყობოდა, შეშინებული იყო თითქოს. ტანთ ეცვა უბრალო, საშინაო კაბა, თავზე ეხურა ძველი შლიაპა; ქოლგა ეჭირა მხოლოდ გუშინდელივით. ოთახი რომ ხალხით სავსე დაინახა, შეჰრცხვა დაიბნა, ბავშვივით მოიბუზა; მინდომა თითქმის უკანვე გაბრუნებულიყო.

— ოჰ... თქვენა ხართ!.. შესძახა გაოცებულმა რასკოლნიკოვმა და შეკრთა უცბადა.

მოაგონდა მაშინვე, რომ დედამ და დამ ლუჩინის წერილიდამ უკვე იცოდნენ ვილაცა „საზიზღარ ყოფაქცევის“ ქა-

*) იხ. „მოამბე“ № 5, 1905 წ.

ლის ამბავი. წარმოუდგა უცხად, რომ ეს კი იყო წინააღმდეგობას აცხადებდა ლუჟინის ასეთ ცილის წამებისა გამო და უმტკიცებდა, ერთხლის მეტად არ მინახავსო და უცხად ხვითონ კი გამოეცხადა. მოაგონდა ისიც, რომ „საზიზღარ ყოფაქცევისად“ ხსენების შესახებ არა გამოუცხადებია-რა საწინააღმდეგო. ყოველმანვე ამან ბუნდად და უცხად გაუელვა თავში. მაგრამ, რომ დააკვირდა კარგად, შეჰნიშნა, რომ საბრალისად იყო საცოდავი დამცირებული, როგორც ადამიანი. ხოლო როდესაც გაქცევა მოინდომა შეშინებულმა, მაშინ ხომ მთლად სიბრალულათ იქცა.

— სრულიად არ გელოდით, — გამოელაპარაკა საჩქაროდ რასკოლნიკოვი, რომ შეეყენებინა. — დაბრძანდით, გეთაყვათ. კატერინა ივანოვნა გამოგზავნიდათ უთუოდ. მოითმინეთ, აქეთ კი არა, აი, აქა... დაბრძანდით.

შემოვიდა თუ არა სონა, რაზუმიხინი მაშინვე სკამიდან წამოდგა, რომ გამოეტარებინა როგორმე. რასკოლნიკოვმა ჯერ დივნის იმ კუთხეზე მიუთითა, სადაც ის იყო ზოსიმოვი იჯდა, მაგრამ მოაგონდა მაშინვე, რომ დაახლოვების ნიშანი იქნებოდა ესა, რადგან ლოგინობას უწყევდა დამ-დამობითა და საჩქაროდ რაზუმიხინის ადგილი შესთავაზა.

— შენ კიდევ აქ დაჯექი, — მიუბრუნდა რაზუმიხინსა და ზოსიმოვის ადგილას დასვა.

დაჯდა, როგორც იყო, შიშისაგან აცახცახებული და ქალებს მოკრძალებით გადაჰხედა. ეტყობოდა, თვითონვე ვერ გაეგო, რა ნაირად ამოუჯდა გვერდით ამ ხალხსა. მოისაზრა-რა ეს თავისი უხერხულობა, იქამდის შეშინდა უცხად, რომ წამოდგა ისევე და მთლად შემკრთალმა ძლივს მიჰმართა რასკოლნიკოვსა.

— მე... მე... ერთის წამით შემოგიარეთ; უკაცრავად, რომ შეგაწუხეთ, — დაიწყო ენა დაბმითა. — კატერინა ივანოვნამ გამოგზავნა. სხვას, აბა, ვის გამოგზავნიდა... გთხოვთ დიდნათა, ხვალ დილით მიცვალებულის გასვენებასა... და წირვას დაესწროთ... მიტროფანეს სასაფლაოზედ... და მერე ჩვენსა...

მობრძანდეთ მოსახსენებლათ... გააპატროსოთ... დიდათა
გთხოვათ.

დაება ენა სონასა, გაჩუმდა.

— ვეცდები... უთუოდ, ვეცდები...—უპასუხებდა ფეხ-
ზედ დგომით რასკოლნიკოვი და თან თითონაც ენა ებმოდა.
— დაბრძანდით, გეთაყვათ, — სთხოვა უცბად, — მე თქვენთან
სალაპარაკო მაქვს. იქნება სჩქარობთ, მაგრამ ორიოდე წაში
მაჩუქეთ როგორმე, გეთაყვათ...

და სკამი მიუწია. დაჯდა ისევ სონა და ისევ ისე მოკ-
რძალებითა და დაბნევით გადაჰხდა უცბად ქალებსა, მაგრამ
მაშინვე თავი ჩაჰკიდა.

ფერმკრთალი სახე უცბად აენტო რასკოლნიკოვსა, მთე-
ლის ტანით შეკრთა. თვალები აუელვარდა.

— დედიჯან, — დაუწყო მტკიცედ და მძიმედ, — ეს განლ-
ავთ სოფიო სემონოვნა მარმელადოვისა, ქალიშვილი იმ
უბედურ მარმელადოვისა, რომელიც გუშინ ჩემ თვალ წინ
გასრისეს ცხენებმა და რომლის შესახებაც უკვე მოგახსე-
ნევით...

შეჰხედა ჰულხერია ალექსანდროვნამ სონას და თვალ-
ები ოდნავ მოჰკუტა. მართალია, ძლიერ ჩააფიქრა როდიონ-
ის მიერ თვალში ამოღებით ცქერამ, მაგრამ უარი მაინც
ვერა სთქვა ამ სიამოვნებაზედა. ღუნეჩკამ-კი პირდაპირ დაუ-
წყო დინჯად ცქერა და სინჯვა საცოდავ ქალსა. მოჰკრა
თუ არა ყური სონამ გაცნობასა, ოდნავ აიხედა მალლა, მაგ-
რამ შეკრთა მაშინვე და თავი ჩაჰლუნა ისევე.

— მინდოდა შეკითხა, — მიუბრუნდა საჩქაროდ რასკოლ-
ნიკოვი, — როგორ მოაწყეთ საქმე? ხომ არავის შეუწუხები-
ნართ?.. პოლიციას ან სხვას ვისმე.

— არა, ყველაფერმა მშვიდობიანად ჩაიარა... აშკარა იყო,
აბა, ზრამაც მოჰკლა. არავის შეეუწუხებივართ. ეგ არის ცო-
ტა მდგმურები ჯავრობენ.

— რაო, რა გვინდაო?

— რა-და ისა, ამდენს ხანს მიცვალებული რათ გისვენ-
ნიათო... ცხელა ხომა და შეხუთულია ჰაერი... ისე რომ დღეს

ხალამოთი სასაფლაოზედ გადაასვენებენ. ჯერ არ უნდოდა კატერინა ივანოვნასა, მაგრამ ნახა, რომ მართლაც შეუძლებელი იყო და დასთანხმდა...

— დღეს გადაასვენებენ?

— კატერინა ივანოვნა გთხოვთ, ხვალ მობრძანდეთ წირვაზედა და იქიდამ-კი შინ, მიცვალებულის მოსახსენებლად.

— როგორ, ეგაც მოახერხა, განა?

— დიახ, პატარა საუზმე მოუშადა. დიდი მადლობელია თქვენი, რომ ისე გვიშველეთ გუშინა... უთქვენოდ უთუოდ დაუმარხველი დაგვრჩებოდა.

ტუჩებიც და ნიკაპიც უცბად საცრემლოდ აუთამაშდა, მაგრამ თავი შეიმაგრა და ისევე ჩაჰლუნა ძირსა.

ყურადღებითა ჰსინჯავდა სონას რასკოლნიკოვი ლაპარაკის დროსა. ეს იყო გამხდარ-გამხდარი, ფერ-მკრთალი, საკმაოდ მოგრძო სახის ქალი, ოდნავ წამწვეტებულის ცხვირითა და ნიკაპითა. ლამაზი, მართალია, არ ეთქმოდა, მაგრამ ისე ი მშვენიერი, ლურჯი, ნათელი თვალები ჰქონდა და ისე კეთილად გამომეტყველი სახე, რომ უნებურად იზიდავდა ადამიანსა. გარდა ამისა, სახეც და გარეგნობაც მთლად პატარად, ბავშვად აჩენდა, თუმცა თვრამეტის წლისა იყო უკვე.

— როგორ მოახერხა და ყველაფერი მოაგვარა კატერინა ივანოვნამა იმ რაღაცა გროშებითა, თითქმის საუზმეც-კი? — დაეკითხა განგებ ლაპარაკის განსაგრძობად რასკოლნიკოვი.

— კუბო სულ უბრალო იქნება... აგრეთვე ყველაფერი, ასე რომ ძვირად არ დაგვიჯდება... წელან ყველაფერი ვიანგარიშეთ მე და კატერინა ივანოვნამა და გამოვიდა, რომ საუზმისთვისაც ეყოფა... ეს-კი გულით უნდა კატერინა ივანოვნასა. მოგეხსენებათ, არ შეიძლება... ანუ გეშეშებს... და თვითონაც ხომ ასეთი ხასიათისაა.

— მესმის, მესმის... რასაკერელია... რაო, ოთახსა ჰსინჯავთ? აი, დედაც აგრე ამბობს, კუბოსა ჰგავსო.

— გუშინ, მგონი, მთელი თქვენი ფული ჩვენ გადმოგვეცით! — მიუგო პასუხად სონეჩკამ როგორღაც ჩურჩულითა და უცბად უარესად ჩაჰლუნა თავი.

ტუჩები და ნიკაპი სატირლად აუთამაშდა ისევ. დიდი ხანი იყო უკვე ყურადღება მიაქცია რასკოლნიკოვის ღარიბს მოწყობილობასა; ამიტომაც უნებლიედ ამოჰსკდა ახლა ეს სიტყვები. პატარა ხანს ღუმილი ჩამოვარდა. ღუნეჩკას როგორღაც თვალები გაუნათლდა; პულხერია აღექსანდროვნამაც წყალობის თვალით გადაჰხედა სონასა.

— როდღონ, დღეს, რასაკვრელია, ერთად ვისადილებთ. წავიდეთ, ღუნეჩკა... შენ-კი, როდღონ, ცოტას გაივლიდი, ჰაერს ჩაჰყლაპავდი, მერე დაისვენებდი, წამოწვებოდი და აღარ დაიგვიანებდი, სადილათ დროზედ მოხვიდოდი... თორემ, მგონი, მეტად დაგღალევიტ...

— დიახ, დიახ, მოვალ,—უბასუხა რასკოლნიკოვმა და საჩქაროდ წამოდგა.—მაგრამ საქმე მაქვს ცოტა...

— როგორ, ნუ-თუ ცალკე ისადილებთ?—შეჰყვირა გაკვირვებულმა რაზუმინინმა და თან რასკოლნიკოვს გადაჰხედა.—რას ამბობ, კაცო?

— არა, მოვალ, რასაკვრელია... მოვალ... მაგრამ ერთს წამს აქ დარჩი შენა. თქვენ ხომ არაფრისათვის გჭირიათახლა? ან იქნება ძალათი გართმევთ?

— ოჰ, არა, არა! თქვენა, დიმიტრი პროკოჟიჩი, თქვენც მოზრძანდებით სადილათა, არა? გთხოვთ!

— მოზრძანდით, გეთაყვათ,—შესთხოვა ღუნიამა.

რაზუმინინმა მადლობა გადაუხადა, სიამოვნებისაგან მთლად გადირია კინალამ. ერთს წამს თითქოს ყველას შეჰრცხვა.

— მშვიდობით, როდღონ, ე. ი. ნახვამდის. არ მიყვარს „მშვიდობით“-ის თქმა. მშვიდობით, ნასტასია... ფუჰ, კიდევ „მშვიდობითა“ ვსთქვი!..

უნდოდა პულხერია აღექსანდროვნასა სონეჩკას გამოსთხოვებოდა, მაგრამ ვეღარ მოახერხა როგორღაცა და საჩქაროდ გავიდა ოთახიდან.

სამაგიეროდ ავღოტია რომანოვნამ განგებ მოუცადა თითქოს რიგსა და გვერდით გავლისას ყურადღებითა და ზრდილობიანად დაუკრა თავი, გამოეთხოვა. შეკრთა სონეჩკა

და როგორღაც აჩქარებითა და შეშინებულმა დაუკრა თავი-სახეზედ რალაცა სნეულებრივი ტკივილი დააჩნდა, თითქოს ემძიმა და ეწყინა ავღრტია რომანოვნას ესეთი ზრდილობა და ყურადღებოა.

— დუნია, მშვიდობით! — მიაყვირა რასკოლნიკოვმა უკვე დერეფანში გასულს დასა, — ხელი მომეცი!

— აკი ჩამოგართვი, დაგავიწყდა, განა? — უპასუხა უკან შემობრუნებულმა დუნიამ ალერსითა.

— რა ვუყოთ მერე, კიდევ მომეცი!

და მაგრა მოუქირა თითებზედ ხელი. გაუღიმა დუნეჩკამა, გაწითლდა, გამოსტაცა საჩქაროდ ხელი და მთლად ბედნიერი დედას გაჰყვა უკანა.

— კარგი, მაშა! — შესძახა უკან დაბრუნებულმა რასკოლნიკოვმა სონასა და პირდაპირ ჩააკვირდა, — მკვდრებს ღმერთმა განუსვენოს, მაგრამ ცოცხლებმა დეე იცოცხლონ! აგრეა, თუ არა? ხომ აგრეა? ჰა?

როგორღაც გაკვირვებული შეჰყურებდა რასკოლნიკოვის ასე უცბად განათლებულს სახეს სონა. რამდენსამე წამს ასე ჩუმად უყურებდა გაშტერებული რასკოლნიკოვი. განსვენებულ მარმელადოვის მაშინდელი ნამბობი უცბად მთლიანად გაახსენდა...

— ღმერთო ჩემო, დუნეჩკა! — დაიწყო მაშინვე პულხერია ალექსანდროვნამა, როგორც-კი ქუჩაში გავიდნენ, — წარმოიდგინე, ახლა თითქოს მევე მიხარიან, რომ წამოვედით. როგორღაც მეშელავათა. რას ვიფიქრებდი, აბა, გუშინ ვაგონში, თუ ესაც-კი გამახარებდა.

— გეუბნები, დედი, ჯერ კიდევ ავათ არის-მეთქი. ნუ-თუ ვერ ჰხედავთ? იქნება ჩვენზედაცა ფიქრობდა და იმან გახდა ავათა. შელავათით უნდა მოვეპყრათ, ბევრი რამ ვაპატოთ.

— აი, შენ-კი არ მოექეცი აგრე! — გააწყვეტინა მაშინვე პულხერია ალექსანდროვნამა. იცი, რა არის, დუნეჩკა, გიცქეროდით თქვენ ორივესა და დავრწმუნდი სრუ-

ლიადა, რომ ზედ გამოქრილი ძმა ხარ; ისე სახით არა, როგორც ხასიათითა: ორივე მელანხოლიკები ხართ, დაღვრემილები, ფიცხები, ორივე ამაყი ხართ და თავმოყვარენი დიდათ, მაგრამ დიდსულოვნები მასთან... არა, შეუძლებელია ხომ, დუნეჩკა, რომ თავკერძო იყოს როდიონი? არა?.. მაგრამ, იმას-კი რომ წარმოვიდგენ, რა იქნება დღეს საღამოთი, გული ლამის გადმომვარდეს!

— ნუ სწუხართ, დედი, მოხდეს, რაც მოსახდომია.

— დუნეჩკა! იფიქრე, აბა, რა გარემოებაში ვართ ჩაყენებული! პეტრ პეტროვიჩმა რომ უარი გვითხრას, რა უნდა ვქნათ?— წამოსცდა უცბად საბრალო პულხერია ალექსანდროვნასა.

— რის ღირსი-ღა უნდა იყოს, თუ აგრე იზამს!— მოუჭრა უცბად ზიზღით დუნეჩკამა.

— კარგი ვქენით, რომ წამოვედით, — დაიწყო საჩქაროდ პულხერია ალექსანდროვნამა, — თორემ სადღაც მიეშურებოდა; გაიაროს, დეე, ჰაერი ჩაყლაპოს... თორემ შეხუთული ჰაერი აქვს საშინლადა... ან რითი ჰსუნთქავს, ნეტავი? ქუჩებშიაც-კი დახშულია აქ ჰაერი. ღმერთო ჩემო, რა ქალაქია!.. მოეცა, გზა მიეცი, თორემ ზედ გადაგვივლიან, რალაცა მოაქვთ! ფორტეპიანო გაატარეს, არა?.. მართლა-და როგორ იკვრევენებიან ხელსა... იმ ქალისა მეც ძან მეშინიან...

— რომელი ქალისა, დედი?

— აიმისა, სოფიო სემონოვნასი, ეხლა რომ ვნახეთ...

— რათ გეშინიან?

— რალაცა წინედგრძნობა მაქვს ისეთი. დაიჯერებ თუ არა, დუნია, არ ვიცი, მაგრამ შემოვიდა თუ არა, მაშინვე გავიფიქრევი, თავი და თავი მიზეზი ეს უნდა იყოს-მეთქი...

— სულაც არა! — შეჰყვირა გულმოსულად დუნიამა. — ოჰ, რას არ იტყვით, დედი! ეს-კია, გუშინ გაუცვნია ადამიანი, ისე რომ ველარც-კი იცნო უცბადა და...

— აი, ჰნახავ, მაშა... საშინლად მაფიქრებს, თორემ ჰნახავ! მერე, რა რიგად შევშინდი: მიყურებს, პირდაპირ მიყუ-

რებს და თვალებიც ისეთი როგორიღაცა აქვს, რომ თავი ძლივს-ღა შევიმაგრე, კინაღამ სკამიღამ გადმოვვარდი, როდიონი რომ გვაცნობდა. და უცნაურიც არის: პეტრ პეტროვიჩი ისეთ რამესა გვწერს იმაზედა და როდიონი-კი გვაცნობს კიდევცა, მერე ისაც შენა! ეტყობა, მაშ, ძვირად უღირს!

— რა ვუყოთ, რომ იწერება! ჩვენზედ-კი არას ამბობდნენ და სწერდნენ, დაგავიწყდათ? დარწმუნებული ვარ, საცოდავი... კარგი ადამიანი უნდა იყოს და ყველაფერი, რასაც ამბობენ, სისულელეა უთუოდ, მოჭორებული!

— ღმერთმა ჰქმნას!

— პეტრ პეტროვიჩი-კი საძაგელი ჯორიკანაა და სხვა არასფერი!—გააწყვეტინა უცბად ღუნჩკამა.

პულხერია ალექსანდროვნამ მუხლებში ჩაიკეცა პირდაპირა.

— აი, რა საქმე მაქვს შენთანა და რა უნდა გითხრა...— მიუბრუნდა რასკოლნიკოვი რაზუმინისა და თანჯარასთან მიიყვანა.

— ვეტყვი, მაშ, კატერინა ივანოვნასა, რომ მოხვალთ... გამოელაპარაკა სონა და თავი დაუკრა, რომ წასულიყო.

— ახლავე, ახლავე, სოფიო სემონოვნა, საიდუმლო არა გვაქვს-რა, არას დაგვიშლით... ორიოდე სიტყვა კიდევა მქონდა სათქმელი... აი, რას გეტყვი,—მიუბრუნდა უცბად ისევ რაზუმინისა;—ხომ იცი აის... რა ჰქვიან!?... პორფირი პეტროვიჩს ხომ იცნობ?

— ვიცნობ და აგრე! ნათესავია. რა იყო?—ჩაეკითხა როგორღაც აღტაცებული ამ გამოკითხვითა.

— აიმ საქმეს... მკვლელობისას... ის იწარმოებს, განა? გუშინ არ იყო ამბობდით?..

— მართალია... მერე? რაზუმინიმა უცბად თვალები საშინლად დააჭყიტა.

— დამგირავებლებს თურმე ეკითხება და იბარებს. ჰო, და—მეც მქონდა რაღაცა დამგირავებული მართალია, სათქმე-

ლად არა ღირს, მაგრამ ძვირფასია იმითი, რომ საჩუქრებია: ერთია ბეჭედი, რომელიც დამ მაჩუქა აქ წამოსვლის დროსა და მეორე, მამისეული ვერცხლის საათი. მართალია, სულ ხუთ-ექვს მანეთზედ მეტად არა ღირს, მაგრამ სახსოვრებია და ამიტომ ძვირფასი ჩემთვის. ასე რომ, არ ვიცი, რა ვქმნა ახლა? არ მინდა დამეკარგოს, განსაკუთრებით საათი. სული კბილით მეჭირა წედან, ღუნეჩკას საათზედ რომ ჩამოვარდა ლაპარაკი, დედას არა ეკითხა-რა იმ საათისა. ერთად-ერთი ნივთია მამის შემდეგ დანარჩენი. ვიცი, უთუოდ ავად გახდება, რომ სადმე დამეკარგოს! დედაკაცები! მასწავლე, მაშ, როგორ მოვიქცე! ვიცი, პოლიციას უნდა გამოვუცხადო, მაგრამ არ შეიძლება, განა, თვითონ პორთირი როგორმე ვნახო? ჰა? როგორა გგონია? საჩქაროდ როგორმე უნდა მოვახერხოთ, თორემ იქნება სადილამდევე მოიკითხოს დედამა!

— პოლიციაში-კი არა, პორთირის მიემართოთ პირდაპირა!— შეჰყვირა როგორღაც არაჩვეულებრივ აღტაცებულმა რაზუმბინმა.— მაგრამ, როგორ მიხარინ! ახლავ წავიდეთ, სულ რაღაცა ორიოდ ნაბიჯია, შინ იქნება უთუოდა!

— წავიდეთ... კარგი...

— თვითონაც ძალიან გაეხარდება შენი გაცნობა! იმითომ, რომ სხვა-და-სხვა დროს ბევრჯელ მილაპარაკნია შენ შესახება... გუშინაცა მქონდა ლაპარაკი. წავიდეთ!.. მაშ, იცნობდი ბებრუხანასა? კარგია, კარგი... მშენიერებაა, ყველაფერს გამოირკვევა... ოჰ, მართლა... სოფიო სემონოვნა...

— სოფიო სემონოვნა, — მოაგონდა რასკოლნიკოვსა, — სოფია სემონოვნა, ეს ჩემი მეგობარია, გვარად რაზუმბინი, საუცხოვო კაცია სწორედ...

— თუ წასვლა გინდათ სადმე... — დაიწყო სონამ დარცხენილმა.

— და წავალთ კიდევ! — გადასწყვიტა რასკოლნიკოვმა. — სოფიო სემონოვნა, დღესვე შემოგივლით უთუოდა, მიტხარით მხოლოდ, სადა სცხოვრობთ?

ენა, მართალია, არ ებმოდა და არ იბნეოდა, მაგრამ თვალს მაინც როგორღაც განგებ არიდებდა რასკოლნიკოვი. მისცა სონამ სახლის ადრესი და გაწითლდა. ყველანი ერთად გამოვიდნენ.

— არ ჰკეტავ ხოლმე ოთახსა, განა?— დაეკითხა კიბეებზედ რაზუმისინი.

— არასოდეს!.. თუმცა, ორი წელიწადია, აგერ, მინდა სულ კლიტე ვიყილო,— დასძინა დაუდევრად.— ბედნიერია, მართლა, ის ხალხი, ვისაც დასაკეტი არა აქვს-რა, განა?— მიჰმართა სიცილით სონასა.

ქუჩაში ეზოს კარებთან შედგნენ.

— მარჯვნივ გაუხვევთ, სოფიო სემონოვნა, განა? მართლა: როგორ მიპოვეთ, ვერა გკითხვით?— დაეკითხა რასკოლნიკოვი, როგორღაც უცნაურად, თითქოს სხვა უნდა ეკითხა სულა, მაგრამ ვერ მოუხდაო. უნდოდა სულ ნათელსა და წყნარს თვალებში ეცქირა სონასათვისა, მაგრამ ვერ ახერხებდა როგორღაც...

— აკი პოლექსასათვის გეთქვათ თქვენი ადრესი.

— პოლექსასათვის? ჰო, მართლა... პოლექსა! პატარა გოგონა... თქვენი დაა, განა? იმას ვუთხარი, მაშა?

— როგორ, აღარ გახსოვდათ, განა?

— არა, არა, როგორ არა, მახსოვს...

— მე-კი წინადაც მქონდა განსვენებულ მამასაგან გავიწილი. მაგრამ... მაგრამ გვარი არ ვიცოდი მაშინა, და არც თვითონ იცოდა საწყალმა... ახლა-კი მოვედი... და გავიგე თუ არა გუშინ თქვენი გვარი... მოვედი და გიკითხეო დღესა: ბატონი რასკოლნიკოვი აქ სცხოვრობს-მეთქი?... მაგრამ არ ვიცოდი, თუ მდგმურად იდევით თქვენცა... მშვიდობით ბრძანდებოდეთ... ვეტყვი, მაშ კატერინა ივანოვნასა...

საშინლად იყო გახარებული სონა, რომ, როგორც იყო, გაჰშორდა ძლივას. წავიდა თავ-ჩაღუნული, საჩქაროდ, რომ მალე როგორმე მიჰვარებოდა თვალიდამა და, რომ მოუხვევდა ქუჩასა, მარტოდ დარჩენილს თავისუფლად შესძლებოდა

ყველაფერი, რაც-კი რამ უთხრეს და ნახა, გაეხსენებინა და მოესაზრა. არასოდეს სხვა დროს ასეთი რამ არ უგრძენია არსად. ბუნდად და უხილავად მთელი ახალი ქვეყანა ჩაესახა სულში. მოაგონდა ბოლოს ისიც, რომ თვითონ რასკოლნიკოვმა მოინდომა მისი ნახვა დღეს, იქნება დილით და ახლავეც შეუაროს!

— მაგრამ დღეს-კი ნუ, გეთაყვათ, ნუ!—დუდუნებდა შეშინებულ-გულმიღებული, მიბნედილი.—ღმერთო! როგორ? ჩემთანა... იმ ოთახში?.. უნდა მნახოს... ოჰ, ღმერთო ჩემო!

და ვერა შეჰნიშნა-რა, როგორ ერთგულად ადევნებდა ამ დროს ვიღაცა უცნობი ვაჟბატონი თვალსა და როგორ მისდევდა კვალ-და-კვალა. ასე მოსდევდა ქუჩაში გამოსვლისათანავე. სწორედ იმ დროს რაზუმინი, რასკოლნიკოვი და ის რომ ერთის წამით ფილაქანფენილზედ შედგნენ ორიოდე სიტყვის სათქმელად, უცნობმა გვერდი აუქცია და შეერთა საშინლად, მოულოდნელად რომ სონას სიტყვებს მოჰკრა ყური: „გიკითხეთ: რასკოლნიკოვი აქ სცხოვრობს-მეთქი?“ საჩქაროდ გადაჰხედა მაშინვე სამთავეს, განსაკუთრებით-კო რასკოლნიკოვს, რომელსაც ელაპარაკებოდა სონა; შეჰხედა მერე სახლსა და დაიხსომა. ყოველივე ეს მოხდა უცბად, შეუმჩნეველად, ასე რომ არაფის-რა გაუგია; წაიარა წინა და ნაბიჯს უკლო, რომ სონასათვის მოეცაღნა. ჰხედავდა უცნობი, რომ ეთხოვებოდნენ ქალსა და სადღაც უნდა წასულიყო მარტოდ.

„მაგრამ საით წავა, ნეტა? სადღაც მინახავს თითქოს,—ფიქრობდა უცნობი და თან სონას სახეს იგონებდა.—უნდა გავიგო უთუოდ“.

მივიდა თუ არა ქუჩის შესახვევთანა, გადავიდა მეორე მხარესა, მოიხედა და დაინახა, რომ სონა უკვე უკან მისდევდა იმავე გზითა. მივიდა თუ არა შესახვევთანა, სონამაც იმავე ქუჩისაკენ შეუხვია. გაჰყვა მაშინვე უცნობიც სონას მხარესა და თან თვალს არ აშორებდა. ასე ორმოც-და-ათი ნაბიჯი რომ წაიარა, უცნობიც სონას მხარეს გადავიდა, მოეწია და ფეხ-და-ფეხ მიჰყვა უკანა.

ეს იყო ასე ორმოც-და-ათიოდე წლის, საშუალოზედ მაღალი ტანის, საკმაოდ ჩასხმული, მხარ-ბეჭ განიერი კაცი, რაიცა ცოტა არ იყოს წელში წახრილად აჩენდა თითქოს ტანთ ეცვა ბატონკაცურად, მდიდრულად; წამოსადეგად გამოიყურებოდა. ეჭირა ლამაზი ჯოხი, რომელსაც თვითოეულ ფეხის გადადგმაზედ მიაკაკუნებდა ფილაქანფენილზედ, ხელებზედ ახალთ-ახალი, მშვენიერი ხელთათმნები ეცვა. განიერი, ძვალ-სხვილი პირისაზე საკმაოდ საამურის შესახედავობისა ჰქონდა, ფერიც საღი, არაპეტერბურგული, ხშირი ქერა თმა აქა-იქ ჰქონდა მხოლოდ შექალარავებული. ნიჩაბივით ჩამოშვერილი ხშირი წვერიც ასრევე ქერა, შექალარავებული. ლურჯი, ცის ფერი თვალები როგორღაც ცივად, ჩაფიქრებით აკვირდებოდნენ ყველასა. ერთი სიტყვით, ეტყობოდა, კარგად იყო ჯანით საღად შენახული, ნამდვილზედ უმცროსად მოსჩანდა.

არხზედ რომ გავიდნენ, ორნი-ღა დარჩნენ მარტოდ ფილაქანფენილზედა. შეჰნიშნა ამ დროს უცნობმა, რომ როგორღაც ჩაფიქრებული იყო და დაბნეული სონა. მივიდა სახლთან სონა, შეიარა ეზოს კარები, შეუხვია მარჯვნივ და დაადგა კბეს, რომელიც მისს ბინაზედ აღიოდა. „ეჰე!“ წაიდუღუნა უცბად უცნობმა და აჰყვა კბეზედ. აქ-ღა შეჰნიშნა სონამა, რომ უკან ვიღაცა მისდევდა. ავიდა სონა მესამე სართულში, შეიარა დერეფანი და მე-9 ნომერს დაურეკა, სადაც ცარციით ეწერა კარებზედ: **მკერდალი კაპერნაუმოვი**. „ეჰე!“ გაიმეორა კვალად გაკვირვებულმა უცნობმა, რომ ასე ერთ ადგილას მოჰხვდნენ ორივენი და მე-8 ნომერს დაურეკა. ორთავე კარი ერთი მეორეზედ სულ ოღაცა ექვსიოდ ნაბიჯით იყვნენ დაშორებულნი.

— კაპერნაუმოვთანა სდგევხართ ბინათა? — დაეკითხა სიცილით უცნობი კაცი სონასა. — გუშინ ჟილეტი გადავაკეთებინე. მეც აქვე, თქვენ გვერდით, ქ-ნ რესლიხთან, გერტრუდა კარლოვნასთანა ვდგევარ. როგორ მოხდა, და!

ყურადღებით გადაჰხედა სონამა,

— მეზობლები ვართ, მაშა, — განაგრძობდა როგორღაც მხიარულად უცნობი. — მესამე დღეა სულ, რაც პეტერბურგში ვარ. ახლა-კი მშვიდობით ნახვამდისა!

არა უთქვამს-რა სონასა; გაუღეს კარები და მაშინვე შევიდა. თითქოს როგორღაც შერცხვა, შეშინდა...

საშინლად იყო რაზუმინინი აღტაცებული, პორფირისთან რომ მიდიოდნენ.

— საუცხოვოა, ძმაო, საუცხოვო, — იმეორებდა გზა-და-გზა, — მიხარიათ სწორედ! მიხარიათ!

„რა გიხარიათ, ნეტა?“ ფიქრობდა თავისთვის რასკოლნიკოვი.

— მე ხომ არც-კი ვიცოდი, თუ შენც გქონდა რამე დაგირავებული ბებრუხანასთანა. მერე... მერე... დიდი ხანია მას აქეთა? ესე იგი, დიდი ხანია, რაც ბებრუხანასთან იყავი?

„იგი, შე გულუბრყვილო ყურყუტო!“

— როდისა?.. შედგა რასკოლნიკოვი და დაიწყო მოგონება. — ჰო, მგონი სამის დღის წინად ვიყავი, ვიდრე მოჰკლავდნენ. მაგრამ ახლა ხომ გამოსასყიდად არ მივალ, დააყოლო საჩქაროდ. — მანეთის მეტი აღარა მაქვს... გუშინდელ დაწყევლილ სიცხისა და ბოდვის წყალობით!..

განსაკუთრებით საგულისხმოდ წარმოსთქვა სიტყვა ბოდვა.

— რასაკვრელია, ჰო, ჰო, — უმეორებდა რაზუმინინი. — აი, თურმე რათა გცემია ელდა მაშინა... იცი, რა არის, მერეც, სიცხეში, ერთ-თავად რალაცა ბეჭდებზედა და ძეწკვებზედ ჰბოდავდი!.. დიახ, დიახ... ახლა-კი აშკარაა, ყველაფერი აშკარაა.

„ჰხედავთ! ვერ ჰყურობთ, როგორ გასჯდომია ყველას ძვალ-რბილში ეს ეჭვი! აი, ეს კაცი, თუნდა ჯვარს ეცმება ჩემთვისა და ამასაც-კი სასიხარულოდ ჰრჩება მეტადა, რომ გამოიარკვა, რათა ვბოდავდი ბეჭდებზედა და ძეწკვებზედა!.. ვერ ჰხედავთ, როგორ ყველას ეჭვი შეჰპარვია!..“

— მერე, შინ-კი იქნება, ნეტა? — დაეკითხა ხმა-მალლა.

— შინ იქნება, შინა, — ჩქარობდა რაზუმინი. — საუცხოვო ახალგაზრდაა, ძმაო, თორემ, აი, ჰნახავ; მოუხეშავია ცოტა, ე. ი. საზოგადოებაშია ც არის გამოსული, მაგრამ სხვაფრივ არის ცოტა მოუხეშავი. ჭკვიანიც არის, ეგ არის მხოლოდ სხვანაირადა აქვს როგორღაც აზროვნობა ნავარჯიშები... უნდობი არის, ეჭვიანი, ცინიკი... უყვარს მოტყუება, ე. ი. მოტყუება-კი არა, გაცრუება და გასულელება კაცისა... ნივთიერად-კი ძველის მეთოდის მიმდევარია... მაგრამ საქმე კარგად იცის... შარშან, მაგალითად, ერთი ისეთი მკვლელობა აღმოაჩინა, რომლის გზა და კვალიც მთლად დაბნეული იყო! ძალიან უნდა შენი გაცნობა, ძალიან!

— რაო, რათაო, ნეტა?

— იმიტომ-კი არა, რომ... გესმის, რა არის? ამბოლოს დროს, რაც ავათა ხარ, ბევრჯელ მქონია შენ შესახებ ლაპარაკი... და ისიც ყურს მიგდებდა ხოლმე მუდამ... როდესაც შეიტყო, რომ იურიდიულს ფაკულტეტზედა ხარ და არ შეგიძლიან სწავლა განაგრძო, საშინლად ეწყინა და სთქვა: აფსუსო! აქედამ დავასკვნენი, რომ... ე. ი. ამასთან ახლა ზოგი სხვაც იყო მიზეზი; გუშინ ზამეტოვს... გესმის, როდიონ, მგონი, გადაკრული რაღასაც გეყბებდებოდი გუშინ, შინ რომ მიმყავდი... მეშინიან, ძმაო, ემანდ კი არ გააზვიადო ახლა...

და ძალდატანებით გაიცინა.

— დიახ, დიახ... ესე იგი, ფუჰ, არა!.. ყველაფერი, რაც-კი გითხარი... (სხვაც ყველაფერი) სისულელეა მხოლოდ და შეტი არასფერი, სიმთვრალის ნაყოფია...

— რაო, რა ძან ბოდიშს იხდი! იცი, როგორ მომბეზრდა ყველა ესა? — შესძახა როგორღაც გაზვიადებულის. გაბრაზებით რასკოლნიკოვმა.

— ვიცი, ვიცი, მესმის. მერწმუნე, მესმის. თქმისაც-კი მცხვენიან...

— გცხვენიან და ნუ იტყვი, მაშა!

გაჩუმდნენ ორივენი. რაზუმინი თითქმის აღტაცებული იყო, რასკოლნიკოვს-კი ზიზღი აღრჩობდა. აფიქრებდა აგრეთვე ის, რაც ახლა პორფირის შესახებ რაზუმინმა უამბო.

„იმასაც უნდა თავი როგორმე სხვა ნაირად მოვაჩვენო,— ფიქრობდა და თან ფითრდებოდა, გული ელეოდა,— მაგრამ ისე, რომ ნამდვილიდამ ვერ გაარჩიოს. ის-კი, ვგონებ, უფრო უმჯობესი იქნება, სულ არა ვაგრძნობინო-რა. განგებ არა ვაგრძნობინო-რა. არა, არა, უფრო საეჭვო იქნება... მაგრამ, ეჰ, როგორც ემჯობინება, ისე ვიქმ... ვნახოთ ჯერ... კარგია, ნეტა, რომ მივდივარ, თუ არა? პეპელაც ასრე თვითონვე შეაფრინდება ხოლმე სანთელსა. გული როგორღაც ძლერ მიჩქროლავს, აი, რაა ცუდი!..“

— აი, ამ ყომრალს სახლში სდვას;— გამოელაპარაკა რაზუმინი.

„უმთავრესი-კი ის არის, იცის, ნეტა, პორფირიმა, რომ გუშინ იმ კუდიანის ბინაზედ ვიყავი... და სისხლის შესახებ ვეკითხებოდი მუშებსა, თუ არა? უნდა უცბად როგორმე გავიგო ესა; შევალ თუ არა, მაშინვე როგორმე შევატყო სახეზედა; თო—რ—ემ... მოვკვდები და გავიგებ-კია უთუოდ!“

— იცი, რა გითხრა, მართლა?— მიჰმართა უცბად ცბიერის ღიმილით რაზუმინსა.— დილიდამვე შეგნიშნე, ძმაო, რომ როგორღაც არაჩვეულებრივა ჰდელავ? მართალია, თუ არა?

— როგორ თუ ვდელავ? ვინ გითხრა?— იუარა რაზუმინმა.

— არა, ძმაო, ნუ უარობ, კარგად გატყობ, წელანაც ისე როგორღაც იჯექ სკამზედა და თრთოდი, რომ არასოდეს ჩემს დღეში ჯერ ისე არ მინახავხარ. უმიზეზოდ, უბრალოზედ, მალი-მალ ფეხზედ დგებოდი. ხან თითქოს რაღასაც ჯავრობდი; ხან-კი მყინვარ შაქარივითა დნებოდი. თითქმის რომ წითლდებოდი კიდევ. განსაკუთრებით გაწითლდი მაშინ, სადილად რომ დაგპატიეეს.

— სულაც არა; სტყუი!.. ვითომ რაო, რაზედ ამბობ?

— რაო, რა პატარა მოწაფესავითა ჰმალავ! აგერ არის, ახლაც გაწითლდი, ფუჰ!

— ო, რა ღორი რამა ხარ! ღმერთმანი!

— რაო, რისა გრცხვენიან, რომეო! მოიცა, ერთი ვუ-
ამბო დღესა, ხა-ხა-ხა-ხა. ჰაი, თუ ვაცინებ დედასა... და
კიდევ ვილასაცა...

— მოიცა, მოიცა, მოიცა, ეგ ხომ, აბა, რას ეგვანება...
აბა, რასა ჰგავს, ეშმაკმა იცის! დაიბნა სულ მთლად რაზუმი-
ხინი, შიშმა აიტანა.—რას უამბობ, რასა? მე, ძმაო... ფუჰ,
რა ღორი რამა ხარ!

— გაზაფხულის ვარდი ხარ სწორედ! მერე რა გიხდება,
რომ იცოდე, ჩემო რომეო! მერე, როგორ დაბანილხარ და
გაქრეშილხარ? ე ფრჩხილებიც რომ დაგიჭრია და გამოგიწ-
მენდია? სხვა დროს რომ არსად არ გიქმნია ასე?... ღმერთს
გფეიცები, მგონი, პომადაც-კი წაგიცხია, დაიხარე, აბა!

— ღორო!!!

იქამდის გულიანად იცინოდა რასკოლნიკოვი, რომ ეგო-
ნებოდა მნახველსა, მართლა თავი ველარ შეუმადრებიაო. ასე
სიცილით შევიდნენ პორფირი პეტროვიჩის სახლში. რასკოლ-
ნიკოვსაც ეს უნდოდა სწორედ: აშკარად გაიგონებდნენ შიგ-
ნით ო.ა.ხებში, როგორ შევიდნენ ხარხართა და კიდევ რო-
გორ იცინოდნენ დერეფანშია.

— კრინტი არ დასძრა აქა, თორემ... იცოდე, თავს
შუაზედ გაგიხეთქავ!—წაიდუღუნა გაბრაზებულმა რაზუმიხინ-
მა და თან მხარში ხელი წაავლო რასკოლნიკოვსა, მაგრა
შეანჯღრია.

V

უკვე ოთახში შედიოდა რასკოლნიკოვი, მაგრამ ისე ძა-
ლით იმაგრებდა თავსა, გეგონებოდათ, ეს არის, საცაა სი-
ცილი წაჰსკდებაო. უკან შეჰყვა მას სიბრაზისაგან ქარხალივით
გაწითლებული, უშნოდ აყუდებული და დარცხვენილი რაზუმი-
ხინი. მართლაც-და სასაცილო გარეგნობა და სახის გამომე-
ტყველება რაზუმიხინისა სრულიად ამართლებდნენ რასკო-
ლნიკოვის სიცილსა. ჯერედ უცნობმა რასკოლნიკოვმა თავი

დაუკრა ოთახის შუაგულ მდგომს განცვიფრებულს სახლის პატრონსა და ხელი გაუწოდა, მაგრამ ისეთის მოხერხებულის ძალდატანებით, თითქოს ძალიან სცდილობს მხიარულობა როგორმე შეიმაგროს და ორიოდ სიტყვა ძლივს წვალებით წარმოსთქვასო. მაგრამ მიიღო თუ არა ოდნავ დარბაისლური გამომეტყველება და მოემზადა რაღაცა ეთქვა თავის გასაცნობადა, უცბად რაზუმინის შეჭხედა ისევ უნებურათა და გულიანად გაღიხარხარა. არაჩვეულებრივი მრისხანე გამომეტყველება და მღვლვარება რაზუმინისა. მართლაც-და მეტად წრფელად და ბუნებრივად აჩენდნენ მთელს ამ მხიარულებასა. რაზუმინმა ცხელი შეუწყო ახლა:

— ფუჰ, ეშმაკო! — შეჭლიალო გაბრაზებულმა, გაიქნია ხელი და პატარა რგვალს მაგიდასა სთხლიშა, რომელზედაც ცალიერი ჭიქა იდგა ჩაისა ლამბაქითა.

გადმოვარდა ჭიქა, ნამშხვრევები იატაკს მოეფინა წკრი-ალითა.

— ე სკამებს რაღას ემართლებით, ბატონებო, ხაზინა ხომ იზარალებს! — შესძახა მხიარულად პორფირი პეტროვიჩმა.

სცენა წარმოადგენდა შემდეგს სურათსა: ჯერ ისევ იცინოდა, რასკოლნიკოვი, მაგრამ სახლის პატრონის ხელი ხელში ეჭირა ისე-ვა და უცდიდა დროსა, რომ დროზედ და ბუნებრივად დაეთავებინა სიცილი. მაგიდის გადაბრუნებითა და ჭიქის გატეხით უარესად დარცხვენილმა რაზუმინმა კიდევ დაღვრემილმა გადაჭხედა ჭიქის ნამშხვრევებსა, მიაფურთხა გულმოსულმა, თანჯრისაკენ იბრუნა პირი და იქ მდგომთ ზურგი შეაქცია. იცინოდა პორფირი პეტროვიჩიც და უნდოდა ეცინა კიდევ, მაგრამ, ეტყობოდა, მიზეზის გაგება ჰსურდა. კუთხეში იჯდა სკამზედ ბ-ნი ზამეტოვი, მაგრამ დაინახა თუ არა შემოსულები, წამოდგა ესაცა და პირდაღებული შეჭყურებდა ყველა ამას განცვიფრებული, განსაკუთრებით რასკოლნიკოვსა. ზამეტოვის მოულოდნელად დანახვამ რასკოლნიკოვზედაც ცუდად იმოქმედა.

„ესაც უნდა უთუოდ მოვისაზრო!“ გაიფიქრა გუნებაში.

— ბოდიშს ვიხდი, გეთაყვათ, — დაიწყო ღარცხვენით რასკოლნიკოვმა, — რასკოლნიკოვი გახლავართ.

— რას ბრძანებთ, აბა, სასიამოვნოა ძან, და ისეც ინებეთ საამურად შემოსვლა, რომ... როგორ, სალამას მოცემაც აღარ უნდა ამასა, თუ რა არის? — ანიშნა პირფირი პეტროვიჩმა რაზუმინინზედ...

— ღმერთს გეფიცებით, არ ვიცი, რად გამიბრაზდა აგრეთეს-კი იყო, ვუთხარი გზაზედ, რომეოს ჰგევხარ-მეთქი და... დავუმტკიცე კიდევაცა; მეტი მიზეზი არ მიმიცია.

— დორა! — გადმოსძახა რაზუმინინმა, ისევ ისრე ზურგ-შექცეულმა.

— ეტყობა, მაშ, დიდი რამ საყურადღებო მიზეზი ჰქონია, რომ ერთს სიტყვას აგრე გაუბრაზებია — გაიცინა პორფირიმ.

— აბა, ახლა შენ მოჰყე, გამომძიებელო!.. ეშმაკსაც წაუღია თქვენი თავი! — გააწყვეტინა რაზუმინინმა.

მაგრამ აგერა გაეცინა უცბად, გამხიარულდა და პორფირი პეტროვიჩს მიჰმართა სიცილითა.

— კმარა! ჩურჩუტები ხართ ყველანი; საქმეს შევეუდგეთ: აი, მეგობარო, როდიონ რომანიჩ რასკოლნიკოვი; ჯერ ერთი, გაგონილი ჰყავდი და უნდოდა გაეცანი და მეორეც, პატარა საქმეცა აქვს შენთანა. ეჰა! ზამეტოვიც აქ არის, საიღამა? როგორ? იცნობთ, განა, ერთმანეთსა? დიდი ხანია?

„რას ჰნიშნავს, ნეტა!“ შეფიქრიანდა რასკოლნიკოვი.

შეჭრცხვა თითქოს ზამეტოვსა, მაგრამ ძლიერ-კი არა.

— გუშინ არ იყო, შენსას გავიცანით ერთმანერთი, — უპასუხა თამამად.

— ეტყობა, მაშ, მშველებია და ზედმეტი ზარალი აღარ მომივა: წარსულ კვირას მეხვეწებოდა საშინლად, რომ გამეცნობებინა როგორმე. ახლა-კი უჩემოდ მოგიხერხებიათ... თამბაქო სადა გაქვს?

შინაურულად იყო პორფირი პეტროვიჩი ხალათში გამოწყობილი, ტანთ სუფთა საცვლები ეცვა, ფეხთ გახეხილი ტუფლები. ეს იყო დაახლოვებით ოც-და-თხუთმეტის წლის,

ტანად საშუალოზედ დაბალი, ჩასუქებული, საკმაოდ ღიპიანი, წვერ-ულვაშ გაპარსული და დაბლა თმა გაკრეჭილი, თავ-რგვალა კაცი. მსუქანს, რგვალს და ცოტათი ცხვირ-პაქუა პირი სახეს სწეულებრივი, მუქი მოყვითანო ფერი დაჰკრავდა, მაგრამ საკმაოდ მხნე და დამცინველი გამომეტყველებანი მინც ნათლად ეტყობოდა. ცოტათი იქნება კეთილი გამომეტყველებისა ც-კი ყოფილიყო, რომ წყალ-წყალა, თეთრ წამწამება, მოუსვენარი თვალები არა ჰქონდა. ეს გამომეტყველება იყო მიხეზი სწორედ, რომ მთელს მისს გარეგნობას რაღაცა უფრო დარბაისლობა და დაკვირვება ეტყობოდა, რასაც პირველის ნახვით ადამიანი მალე ვერ მიათვისებდა.

გაიგო თუ არა პორტირი პეტროვიჩმა, რომ საქმე ჰქონდა სტუმარსა, სთხოვა მაშინვე დივანზედ დამჯდარიყო, თვითონაც მეორე ბოლოში გამოიჭიმა და დაუწყა გულმოდგინედ ცდა, იმ ოშვიათისა და განსაკუთრებულის ყურადღებითა, რომელიც უნებურად შეაკრთობს ხოლმე ყველას, განსაკუთრებით უცნობობითა და მაშინ, როდესაც, თქვენის საკუთარ აზრით, საამბობი ასეთის არაჩვეულებრივ ყურადღების ღირსი არ არის. რასკოლნიკოვმა მინც მოკლედ და გარკვევით უამბო თავისი საქმე, ასე რომ კმაყოფილიც-კი დარჩა თავის თავისა, რადგან თვითონ პორტირი პეტროვიჩის საკმაოდ დათვლიერებაც-კი მოასწრო. არც პორტირი პეტროვიჩს მოუშორებია თვალი რასკოლნიკოვისათვის. რაზუმინიცი პირდაპირ დაუჯდათ, იმავე მაგიდაზედა და მოუთმენრდა და ხარბად უგდებდა ყურსა, როგორ უამბობდა რასკოლნიკოვი; თან ხან ერთს, ხან მეორეს, რიგ-რიგით, თვალს არ აშორებდა, რაიცა, ცოტა არ იყოს, ზომიერებას არღვევდა.

„ჩუჩუტო!“ გაიღანძლა გულში რასკოლნიკოვი.

— განცხადება უნდა შეიტანოთ პოლიციაში, — მიუგო სრულიად საქმიანის კილოჯი პორტირიმ, — რომ, შეიტყუოთ რა ესა და ეს ამბავი, ე. ი. მკვლელობა ბებრუხანასი, სთხოვთ აცნობონ გამომძიებელს, რომელსაც ეს საქმე აქვს

მინდობილი, რომ ესა და ეს ნივთი თქვენ გეკუთვნისთ და გსურთ გამოისყიდოთ... ან არა-და... მაგრამ რა საჭიროა, დაგიწერენ.

— საქმეც ეგ არის, რომ ამ ჟამად ფული არა მაქვს... — უპასუხა დარცხვენით რასკოლნიკოვმა, — ასე მცირეოდენი ცკი, წარმოიდგინეთ... მინდოდა მხოლოდ გამოემეცხადებინა ახლა, რომ ნივთები ჩემია და გამოემესყიდნა შემდეგ, როდესაც ფული შექნებოდა...

— ეგ სულ ერთია, — მიუგო პორფირი პეტროვიჩმა გულგრილად, — თუმცა შეგიძლიანთ პირდაპირ მეც მომმართოთ მაგავე თხოვნით, ე. ი. რომ ესა და ეს ნივთები თქვენია და ითხოვთ...

— უბრალო ქალღმერთს უნდა დაიწეროს? — გააწყვეტინა საჩქაროდ რასკოლნიკოვმა და დანახვა ერთხელ კიდევ ვა, რომ ფულის საქმე ყველაზედ მეტად აფიქრებდა.

— რასაკვირელია, უბრალოზედა!

და უცხად პორფირი პეტროვიჩმა როგორღაც დაცინვით გადაჰხედა, თვალი მოქუტა და ჩაუკრა კიდევცა თითქოს მაგრამ, იქნება ეჩვენა მხოლოდ რასკოლნიკოვსა, იმიტომ, რომ თვალის დახამხამებზედ მოხდა ყველა ესა. რაღაც რამ ამ გვარი ყოველს შემთხვევაში უეჭველად მოხდა. დაიფიცავდა თუნდ რასკოლნიკოვი, რომ პორფირი პეტროვიჩმა თვალი ჩაუკრა ნამდვილად, ეშმაკმა იცის რისთვისა.

„იცის!“ გაივლო გულში უცხადა.

— უკაცრავად, რომ ასეთ უბრალო საქმისათვის გაწუხებთ, — განაგრძობდა ცოტა დაბნევით რასკოლნიკოვი, — ნივთები სულ ხუთ მანეთზედ მეტი არა ღირს, მაგრამ მეძვირფასება, როგორც სახსოვარი და საჩუქარი. გამოგიტყდებით, შემეშინდა საშინლად, როგავიგე...

— კიდევ მაგიტომ შეხტი უთუოდ გუშინა, ზოსიმოვს რომ ვეყბედებოდი, — პორფირი დამგირავებლებს ეკითხება მეტქი? — ჩაერია თითქოს განზრახ რაზუმინი.

ეს-კი სწორედ აღარ იყო მოსათმენი. ველარ შეიმაგრა თავი რასკოლნიკოვმა და მრისხანედ გააკვესა თვისი ცეცხლებრ მგზნებარე შავი თვალები.

— შენ, ძმაო, მგონი დაიცინები?— მიჰმართა გულმოსულმა გაჯავრებითა. — გეთანხმები, რომ ძალიან ვზრუნავ ამ უბრალო ნივთებზედა. მაგრამ ამისთვის ვერც ვინმე კერძობას დამწამებს, ვერც გაუმაძღრობასა; იმიტომა, რომ თუ შენ უბრალოთ გეჩვენებიან იგინი, ჩემთვის ძვირფასნი არიან. თორემ აკი გეუბნებოდი ახლა, ვერცხლის საათი, რომელიც გროშათ არა ღირს იქნება, ერთად-ერთი სახსოვარია-მეთქი მამისა. იცინე, რამდენიც გინდა, მაგრამ წარმოიდგინეთ, დუდა ჩამომივიდა, — მიუბრუნდა პორფირისა, — და რომ შეიტყოს, დაკარგული მაქვს, — მიუბრუნდა ისევ რაზუმიხინსა და სკდილობდა თან ხმა აჰკანკალებოდა, — გარწმუნებ, გულს გაიხეთქამდა! დედაკაცების საქმე არ იცი!

— სულაც არა, რას ამბობ, აბა! იმ აზრით როდი გითხარი! პირ-იქით! — ჰყვიროდა გაჯავრებული რაზუმიხინი.

„კარგად ვქმენ, ნეტა? ნამდვილსა ჰგავდა? ხომ არ დავამლაშე, ნეტა?“ — ფიქრობდა თავისთვის რასკოლნიკოვი. — არა, ე „დედაკაცები“ რათ ვახსენევი?

— აჰა, დედა ჩამოგივიდათ? — დაეკითხა რილასთვისაც პორფირი პეტროვიჩი.

— ღიახ.

— როდის?

— გუშინ საღამოთი.

გაჩუმდა პორფირი, თითქოს რალაცას ჰსაზრობსო.

— არაფრის გულისათვის ნივთები არ დაგეკარგებოდათ, — განაგრძობდა მშვიდად და გულცივად პორფირი პეტროვიჩი. რამდენი ხანია, გიცდით.

და თითქოს არაფერიო, საფერფლე ზრუნვით მიუწია რაზუმიხინსა, რომელიც პაპიროსის ფერფლს დაუდევრად ზალზედა ჰყრიდა. შეერთა თითქმის რასკოლნიკოვი, მაგრამ პორფირი ჯერ ისევ რაზუმიხინის პაპიროსს უმარჯვებდა საფერფლესა, ვითომ არც-კი უყურებდა რასკოლნიკოვსა.

— რაო-ო? უცდიდი! მერე, იცოდი, განა, რომ ამასაც ჰქონდა რამ დაგირავებული?— შეჰყვირა რაზუმინინმა.

— ორთავე თქვენი ნივთი— ბეჭედი და საათი— ერთად ჰქონდა ქალაქში გამოხვეული და ზემოდამ გარკვევით ყარანდაშით წაწერილი, თუ ვისია ნივთები, ან რა თვესა და რიცხვში მიუღია გირაოთ...

— როგორ კარგად დაგხსომებიათ!.. გაიღიმა უხერხულად რასკოლნიკოვმა და თან პირდაპირ თვალეზში მიაშტერდა, მაგრამ ვერ მოითმინა და დასძინა უცბად: იმიტომ, რომ დამგირავებლები ბლომად იქნებოდნენ უთუოდ... ასე რომ, ყველა მათგანის დახსომება, ეჭვი არ არის, გაგიძნელდებოდათ... თქვენ-კი ასე მშვენივრად გახსოვთ ყველანი... და...

„სისულელეა! სუსტად ნათქვამი! რისთვის დაგძინე!“

— ახლა თითქმის ყველა დამგირავებლებს ვიცნობთ უკვე— ეს იყო მხოლოდ თქვენ არ ინებეთ აქამდის მობრძანება, — მიუგო პორფირიმ ოდნავის დაცინვით თითქოს.

— ვუქეიფობდი ცოტა და იმიტომა.

— გაგებული მაქვს. ეგაცა. ვიცი ისაც, რომ რილასიც გამო საშინლად იყავით თურმე აღელვებული. ახლაც თითქოს გაფითრებული ხართ როგორღაცა?

— სულაც არა... პირ-იქით, მშვენივრად ვარ! — მოუქრა რასკოლნიკოვმა უცბად მკვახედ და გაჯავრებით.

ბოღმა და ბოროტი თან-და-თან გულს უსიებდა, ველარ ჰმალოვდა თითქმის.

„აი, სწორედ გაბოროტებულს წამომცდება რამ!“ გაივლო კვალად გულში. — „რათა მტანჯავენ ნეტა?!..“

— ვერ არის კარგად! წელანაც გააჟრჟოლა! — ჩაერია რაზუმინინი. — გუშინდლამდის ხომ უგონოდ იყო თითქმის, ჰბოდავდა სულა... დაიჯერებ თუ არა, პორფირი, არ ვიცი, მაგრამ გეტყვი, რა ოინი გვიყო გუშინა: ის-კი იყო მე და ზოსიმოვმა თვალი მოვაშორეთ, ჩაეცვა, ბატონო, ტანთა, გაპარულიყო და, ვინ იცის, შუალამემდე სად არ ეარნა; ფეხზედ-კი ძლივს იდგა და ჰბოდავდა ერთ-თავადა! შესანიშნავი შემთხვევა!

— ნუ-თუ მართლა ჭბოდავდა კიდევ? ვერა ჰყურობთ! — გააქნია თავი როგორღაც დედაკაცურად პორფირიმა.

— ეჰ, სისულელეა! ნუ დაუჯერებთ! მაგრამ თქვენ ხომ მაინც არ გჯერათ! — წამოსცდა როგორღაც გაბოროტებულს რასკოლნიკოვსა.

მაგრამ პორფირი პეტროვიჩმა ყურადღება არ მიაქცია, ვითომ არც-კი გაუგონია.

— როგორ შეგეძლო, მაშ, გარეთ გამოსვლა, თუ სი-
ცხიანი არ იყავი, არა ჰბოდავდი? ცხარობდა რაზუმინი. —
რათ გამოხვედი? რაო, რა გინდოდა?.. ან ისე ჩუმად რათ
გაიპარე? შენს ჭკვაზედ იყავი, მაშა? გეკითხები პირდაპირ,
რაკი ვიცო, აღარავითარი საფრთხე არ შოგელის!

— საშინლად მომბებერეს თავი გუშინა, — მიუბრუნდა
ჟუბად რასკოლნიკოვი პორფირისა, — და მეც გავეჭვეცი; მინ-
დოდა ახალი ბინა დამეჭირა, რომ ველარ ვეპოვნეთ და ფუ-
ლიც წავიღე თან ბლომათა. თორემ, აგერა, ზამეტოვმაცა
ნაჩა ფულები. რას იტყვით, ბატონო ზამეტოვ, ჩემს ჭკვაზედ
ვიყავ გუშინა, თუ არა, გაგვაგებინე?

მაგრამ მზად იყო იმ ჟამად, ძალღივით მიედრძო ზამე-
ტოვი. არ მოსწონდა საშინლად, რომ ისე უყურებდა გაჩუ-
მებული.

— ჩემის აზრით, ძალიან გონივრულად ლაპარაკობდით,
პირ-იქით, ეშმაკურადაც ცოტა, ეგ არის მხოლოდ, გაბრაზე-
ბული იყავით მეტად, — განუცხადა ზამეტოვმა გულგრილად.

— ნიკოდიმ ფომიჩმა მითხრა: დღეს, მართლა, — გადაუ-
ხვია პორფირი პეტროვიჩმა, — რომ გუშინ საღამოთი თურმე,
გნახათ გვიან ერთის მოხელის ბინაზედ. რომელიც ცხენებს
გაესრისათ...

— ავიღოთ თუნდ ეს მოხელი! — ჩამოართვა სიტყვა
რაზუმინიჩმა. — გიყი არ იყავ, მაშა? უკანასკნელი ფული ქვ-
რის მიეცი დასამარხათა! შევლა გინდოდა, კარგი! აიღებდი
და მისცემდი თხუთმეტს, ოცს! ერთს სამიოდე მანეთს მაინც
არის დაიტოვებდი, თორემ აიღე და მთლად ოცდა ხუთი მა-
ნეთი გადაუთვალე!

— იქნება სადმე განძი ვიპოვნე, ბევრი იცი შენა? ამიტომაც ვიგულხალვათე გუშინა... თორემ, აგერა, ზამეტომაც იცის, რომ განძი ვიპოვნე!.. ბოდიშს ვიხდი, გეთაყვათ, — მიუბრუნდა ათრთოლებულის ტუჩებით პორფირისა, — რომ ნახევარ საათია აგერ, რალაცა უბრალო ყბედლობით გაწუხებთ. თავი მოგაბეზრევით, განა?

— რას ბრძანებთ, რასა? პირ-იქით! პირ-იქით! რომ იცოდეთ, როგორ კმაყოფილი ვარ! მიხდა სულ ასე გიცქიროთ და ყური გიგდოთ... და ძალიანაც მიხარია სწორედ, რომ ინებეთ და მობრძანდით, მნახეთა...

— ე ჩაი მაინც დაგვალევი, ყელი გაგვიშრა! შეჰყვირა რაზუმინმა.

— საუცხოვო აზრია სწორედ! იქნება სხვებმაც ინებონ? არ გინდა... ჩაის არსებითი რამ სხვაც წაუძმღვარო?

— დამეკარგე!

გავიდა პორფირი პეტროვიჩი, რომ ჩაი ებრძანებინა.

აზრები ქარიშხალივით უქროდა თავში. საშინლად იყო აღელვებული რასკოლნიკოვი.

„არა, რომ არც კი ჰფარავენ და აღარც მერიდებიან! არა, რაო ჩემოა? რათ ელაპარაკებოდი ჩემ შესახებ ნიკოდიმ ფომიჩსა, თუ არც მიცნობდი? ეტყობა, მაშ, აღარ ჰმალავენ, რომ ძაღლებივითა მღვენიან! პირ-იქით, პირდაპირ პირში მათურთხებენ!“ ფიქრობდა რასკოლნიკოვი და თან სიბრაზისაგან თრთოდა. „მცემეთ, თუ გინდათ, პირდაპირა, მაგრამ თავგობანას კი ნუ მეთამაშებით. ეგ ხომ უზრდევლობაა, პორფირი პეტროვიჩ, შეიძლება ხომ ნებაც არ მოგცეთ!.. ავდგები და ყველაფერს პირდაპირ მოგახლით პირში. აბა, მაშინა ჰნახავთ, როგორა მძულხარო!..“ და სული ძლივს მოიბრუნა. — „მერე, რომ მეჩვენებოდეს მარტო და ნამდვილი არ იყოს? რომ ვსცდებოდე და ვბრაზობდე გამოუცდებლობითა; ამ ჩემს საძაგელს დანიშნულებას ვერ ვასრულებდე რიგზედა? იქნება არც კი აქვთ რამე განზრახვა? ყველაფერი, რასაც ამბობენ, ჩვეულებრივი რამ არის, მაგრამ სხვათ მე-

ჩვენება მე? რათ მითხრა, ერთად ჰქონდა შეხვეულიო? ზამეს ტოვმა რაღათ დაამატა, ეშმაკურად ლაპარაკობდით? ასეთი კილოთი რათ მელაპარაკებიან? დიახ... კილოა საძაგელი.. რაზემიხინიც ხომ იქვე იჯდა, რატომ იმას კი არ ეჩვენა საექვოთა? მაგრამ ამ გულუბრყვილო მუტრუქს როდის რა ეჩვენება ხოლმე საექვოთა! გამაცია კიდევ!.. თვალი ჩამიკრა პორფირიმ წელან, თუ არა? სისულელეა უთუოდ, თორემ რათ ჩამიკრავდა თვალსა? იქნება გაბრაზება უნდა, ან ნერვების აშლას მიპირებს? ან მოჩვენებაა ყველა ეს და დამცინიან მხოლოდ! წარმოიდგინეთ, ზამეტოვიც კი თავხედობს... მაგრამ ასეა, განა? ეტყობა, წუხელ გადუფიქრია. აგრე მეგონა მეცა, გადაიფიქრებს-მეთქი! პირველად არის პორფირისთანა, მაგრამ სტუმრად არც-კი სთვლის თავსა, ზურგი შეუქცევია. ეტყობა, მოულაპარაკნიათ! ჩემ გამო დამეგობრებულან უთუოდ! ჩვენ მოსვლამდისაც უთუოდ ლაპარაკი ჩემზედა ჰქონდათ!.. ნეტავი, ბინის შესახებ იციან რამე, თუ არა? ჩქარა მაინც გამოიჩვენებს!.. წელან რომ ვუთხარ, ბინის დასაქვრად გავიქეც-მეთქი, არა უთქვამს-რა, გამოსტოვა... ხერ ხიანად-კი მომივიდა სწორედ: გამომადგება!.. ბოდვის დროს იყოვო!.. ხა-ხა-ხა-ხა! გუშინდელ საღამოსი ყველაფერი იცის! დედის ჩამოსვლა არ სცოდნებია... იმ კუდიანს რომ რიცხვიც მიუწერია ყარანდაშითა!.. მიჰქარავთ, არ დაგნებდებით! ეს ხომ მხოლოდ მოჩვენებაა და არა ფაქტები! ფაქტი მოიტათ თქვენა, ფაქტი! ბინაც ვერაფერს ფაქტობას გაგიწევთ იმიტომ, რომ ვბოდავდი. ვიცი, რასაც ვეტყვი... ბინისა, ნეტა, იციან რამე? არ წავალ, სანამ არ გავიგებ! რისთვის მოვედი? ეს-კი იქნება ფაქტათ გამოიყენონ, რომ ვბრაზობ! ფუჰ, რა ბრაზიანი რამა ვარ! მაგრამ იქნება კარგიც იყოს; სნეულებრივი როლია... უნდა გამიცნოს ვითომ. ეცდება გადამრიოს როგორმე, აზრები ამიბნიოს. რისთვის მოვედი, მართლა?

ელვასავით გაურბინა ყველა ამან თავში.

მალე მობრუნდა პორფირი პეტროვიჩიც: უცბად როგორღაც გამხიარულდა.

— წუხანდელს აქეთ, რაც შენთან ვიყავი, ძმაო, თავი მტკივა სულ... და მოვეშვი კიდევაც როგორღაცა, — მიჰმართა უცბად მხიარულის კილოთი რაზუმინისა.

— არ ვიცი, მერე საყურადღებო რა იყო? მე ხომ გუშინ სწორედ უმთავრესს მუხლზედ გაგშორდით. ვინ აჯობა?

— რასაკერვლია, არავინ. სამარადისო კითხვებს შევეხეთ, ჰაერში შევისრიალეთ.

— წარმოიდგინე, როდიონ, რაზედა გვქონდა წუხელ ლაპარაკი: ვმსჯელობდით, არსებობს საზოგადოდ დანაშაულობა თუ არაო? მაგრამ, ვინ იცის, როგორ არ ვიყვირეთ და ვიცრუეთ!

— რა არის, მერე, გასაკვირალი? ჩვეულებრივი სოციალური კითხვაა, — მიუგო დაბნევით რასკოლნიკოვმა.

— არა, აგრე როდი იყო საკითხი დაყენებული, — შეჰნიშნა პორფირიმ.

— აგრე არ იყო ცოტა, მართალია, — დაეთანხმა მაშინ ვე რაზუმინინი და ჩვეულებისამებრ აპილპილდა, გაცხარდა საშინლად. — გესმის, როდიონ, ყური დამიგდე და შენი აზრი მითხარი. მინდა შენი აზრი შევიტყო. იმიტომ, რომ თავი გადავიკალ გუშინა და შენც მოგელოდი; ვუთხარი, მოვამეთქი... მაგრამ აღარ იქნა... ლაპარაკი დაიწყო სოციალისტების შეხედულებიდან, რომ დანაშაული არანორმალურ სოციალურ განწყობილების წინააღმდეგობაა და სხვა არაფერი, არავითარი სხვა მიზეზი არ მოეძებნებაო!..

— აგერა, იცრუა! — შეჰყვირა პორფირი პეტროვიჩმა.

ეტყობოდა პორფირისა, რომ თან-და-თან უფრო სიცოცხლე ემატებოდა და მით უფრო მეტად მხიარულდებოდა, რამდენიც მეტად აკვირდებოდა რაზუმინისა, რაზუმინინი-კი უფრო და უფრო ცხარობდა.

— არავითარი სხვა მიზეზი არ მოეძებნება-მეთქი, დიან! — გააწყვეტინა რაზუმინინმა, — არა ვსტყუი!.. გინდა, წიგნებსაც გიჩვენებ: ყველაფერს ამითი ჰხსნიან, სხვა არასფრითა. ყველაფერში „საზოგადოებაა“ დამნაშავეო. აი, მათი საყვარელი

სიტყვები! ის დასკვნა გამოდის აქედამა, რომ ნორმალურად მოწყობილს საზოგადოებაში დანაშაულობათა ხსენებაც აღარ იქმნება, რადგან საწინააღმდეგო სრულიად აღარა იქმნება-რა. მაშასადამე, ყველანი უცხად გაანგელოსდებიან, სამართლიანობა აღარაფრით არ დაირღვევა. ბუნებას-კი არავითარს ყურადღებას არ აქცევენ, უარ-ჰყოფენ! მათის აზრით, კაცობრიობა-კი არ განვითარდება ისტორიულად, ბუნებრივად და მიაღწევს ნორმალურს მდგომარეობასა და საზოგადოებრივს წყობილებასა, პირ-იქით, სოციალური სისტემა იშობვის ანაზღეულად რომელისამე მატემატიკოსის თავიდანა და ასრევე ანაზღეულად მოაწყობს მთელს კაცობრიობას ისე, რომ ყველა უცოდველი და მართალი შეიქმნება; ამისათვის არც ცოცხალი პროცესი და განვითარებაა საჭირო, არც ისტორიული გზა! ამიტომაც არის, რომ ინსტიქტიურად სძულთ ისტორია: „საძაგლობაა მხოლოდ და სუსსულელე ისტორიაო“—სულელურად ჰხსნის ყველაფერსაო! ამიტომაც ცხოვრების ცხოველი პროცესი არ უყვართ: **სული ცხოველი** არ არის საჭიროო! იმიტომ, რომ ცოცხალი სული სხვას მოითხოვს, მექანიკას არ დაემორჩილება, ექვს შეიტანს, ჩამორჩენილიაო! აქ-კი უკვე სიკვდილის სუნი უდის თითქოს, შეიძლება კაუჩუკიდანაც გაკეთდეს ადამიანი,—მაგრამ სამაგიეროდ სიცოცხლე, ნება აღარ ექმნება, მონა იქმნება, არ აჯანყდება. გამოდის, რომ ყველაფერი აგურის დაწყობასა და კარიდორებისა და ოთახების რიგზედა ყოფილა მხოლოდ დამოკიდებული! კარგი, მაგრამ ე ბუნება ადამიანისა რომ ჯერ კიდევ არ არის მზათა, სიცოცხლე სწყურიან, სიცოცხლის პროცესი არ დაუმთავრებია ჯერა და ადრეა სასაფლაოსაკენ მისი გასტუმრება! მარტოდ ლოდიკით ადამიანის ბუნების ძლევა შეუძლებელია! ლოდიკა მხოლოდ სამს შემთხვევას ითვალისწინებს, მათი რიცხვი კი მილიონია! მოწყვეტა მთელის მილიონ შემთხვევისა და ყველაფრის მარტოდ ერთ კითხვაზედ ჩამოყვანა სისულელეა! სიადვილით, რასაკვრელია, ადვილი არის! აქ ყველაფერი აშკარაა, ფიქრიც არ უნდა! უმთავრესი-

კი ის არის, რომ ფიქრი არ უნდა! მთელის სიცოცხლის სპი-
ლუმლო ორს ფურცელზედ დაეტევა!

— აი, აი, მოჰხსნა, ბატონო, გუდას პირი და ჰფქვამს!
ხელები უნდა დავუჭიროთ, — იცინოდა პორფირი. — წარმოიდ-
გინეთ, — მიუბრუნდა რასკოლნიკოვსა, — გუშინ საღამოსაც
ასრე ქნა; ახლა ფუნჯიც დაგვალევიანა წინადვე და, — წარმოიდ-
გინეთ, მაშ, რა იქნებოდა? — არა, ძმაო, სტყუი: „საზოგადო-
ება“ ბევრს ჰნიშნავს დანაშაულობაში. თორემ დაგიმტკიცებ
კიდევცა.

— მეც ვიცი, რომ ბევრსა ჰნიშნავს, მაგრამ ეს მითხარ
ერთი: ორმოცის წლის კაცი რომ ათის წლის გოგოს აფუ-
ქებს, — საზოგადოებაა ამის მიზეზი, თუ არა?

— რა არის, მერე, სასტიკად რომ გავსაჯოთ, იქნება
აგრეც გამოდგეს, — შეჰნიშნა მედიდურად პორფირიმ. — ძალია-
ნაც შესაძლებელია „საზოგადოების“ გავლენით ავხსნათ.

კოტას გასწყდა არ გადირია რაზუმიხინი.

— კარგი, მაშ, გინდა ახლავე დაგიმტკიცო, — შეჰღრია-
ლა რაზუმიხინმა, — რომ თეთრი წამწამები ივანე დიდის ზარის
მიზეზითა გაქვს და დაგიმტკიცო აშკარათა და ნამდვილად,
ლიბერალურის კილოთი? გინდა, თუ არა? სანაძლეოს დავ-
დებ, რომ დაგიმტკიცებ!

— დამიმტკიცე! ყურს დაგივდებთ, ვნახოთ, როგორ და-
ამტკიცებ!

— ასე გვაჩვენებს სულ მუდამ თავსა! — შეჰყვირა რაზუმი-
ხინმა, წამოხტა და ხელი გააქნია. — ღირს, განა შენთან ლაპა-
რაკი! ასე იქცევა განგებ, არ დაუჯერო, როდიონ! გუშინაც
იმიტომ დაუჭირა იმათ მხარი, რომ გავსულელებინა. მერე,
რას არ ლაპარაკობდა, ღმერთო! ისინი-კი სიხარულით ფეხზედ
ძლივს იდგნენ!.. ასე იცის მუდამ, მთელის კვირაობით გვა-
ტყუებს ხოლმე. შარშან, მაგალითად, არ ვიცი რისთვის,
დაგვარწმუნა, რომ ბერად მიდიოდა და მთელი ორი თვე ასე
გვატუტუტა! ამ წინაზე კიდევ გვარწმუნებდა, ცოლს ვირთა-
ვო და საქორწინოდაც მოემხადა. წარმოიდგინე, ახალი ტანა

სამოსიც კი შეიკერა. ასე რომ, ვულოცავდით კიდევ. მაგრამ რის ქორწილი, რის პატარძალი? მოგვაჩვენა!

— მანდ-კი იცრუე! ტანისამოსი წინად შევიკერე და ფიქრადაც სწორედ მაშინ მომივიდა, მომეტყუებინეთ.

— მართლა აგრე გეხერხებათ მოტყუება? — დაეკითხა დაუდევრად რასკოლნიკოვი.

— მაშ, გეგონათ არა? მოიცათ, თქვენც გაგაცრუებთ — ხა, ხა, ხა! მაგრამ არა, მოიცათ, რა უნდა გითხრათ. ყველა ამ კითხვებისა, დანაშაულობათა, საზოგადოებისა, გოგოებისა და სხ. გამო, ერთი რამ მომაგონდა, თუმცა წინადაც მუდამ იზიდავდა ჩემს ყურადღებასა, — სახელდობრ, თქვენი წერილი, **ჯანაშაულობას შესახებ...** თუ როგორ ერქვა სახელად, აღარ მახსოვს. ორის თვის წინად წავიკითხე „Периодическая Рѣчь“-ში.

— ჩემი წერილი? „Периодическая Рѣчь“-ში? — დაეკითხა გაკვირვებით რასკოლნიკოვი. — მართალია, ნახევარ წლის წინად, უნივერსიტეტიდამ რომ გამოვედი, ერთის წიგნისა გამო წერილი დავწერე, მაგრამ, მახსოვს, „Еженедѣльная Рѣчь“-ს გადავეცი და არა „Периодическая Рѣчь“-სა.

— და „Периодическая Рѣчь“-ში კი დაიბეჭდა.

— მაგრამ „Еженедѣльная Рѣчь“-ი ხომ დაიკეტა, იმიტომ აღარ დაბეჭდეს...

— ეგ მართალია, მაგრამ გამოცემის შეწყვეტის დროს „Периодическая Рѣчь“-ს შეუერთდა და ამიტომ თქვენი წერილიც ორის თვის წინად იქ დაიბეჭდა. თქვენ-კი არა იცოდით-რა, განა?

მართლაც-და, არა იცოდა-რა რასკოლნიკოვმა.

— მოითმინეთ-და ფულიც შეგიძლიანთ მოსთხოვოთ! რა უცნაურის ხასიათისა ყოფილხართ! აგრე განდგომილად როგორა სცხოვრობთ, რომ პირდაპირ თქვენ შესახები ამბებისაც კი არა იცით-რა. ეს ხომ ფაქტია.

— ვაშა, როდიონ! არც მე ვიცოდი! — შეჰყვირა რაზუმინიშმა. — დღესვე შევირბენ. სამკითხველოში და იმ ნომერს მოვითხოვ! ორის თვის წინად იყო? რა რიცხვში იყო? მაგრამ

სულ ერთი არის, ვიპოვნი! ჰხედავთ, რა ამბავია! არა, რომ არც რასმე იტყვის!

— მერე, თქვენ საილამ გაიგევით, რომ ჩემი იყო ის წერილი? ქვეშ მარტო ერთი ასო უჯდა.

— შემთხვევით გავიგე, ამ დღეებში. რედაქტორმა მითხრა. ნაცნობია ჩემი... მაგრამ ძალიან მიიზიდა ჩემი ყურადღება.

— როგორც მახსოვს, დამნაშავეის ფსიხოლოგიურს მდგომარეობას ვეწებოდი თვითონ დანაშაულობის ჩადენის დროსა.

— დიახ, და ამტკიცებდით, რომ დანაშაულობის ჩადენა უთუოდ ავადმყოფობასთან არის დაკავშირებული. ორიგინალურია მეტად ეს აზრი, მაგრამ... ამან კი არ მიიპყრო ჩემი ყურადღება, მიიპყრო სხვა აზრმა, რომელიც წერილის ბოლოშია, სამწუხაროდ, ეკვითა და იგავით, ბუნდად გამოთქმული... ერთი სიტყვით, თუ მოიგონებთ, ბუნდათა გაქვთ გამოთქმული აზრი, რომ არიან ქვეყნად ადამიანები, რომლებსაც შეუძლიან... ესე იგი, შეუძლიან-კი არა, სრული უფლება აქვთ ჩაიდინონ ყოველგვარი უწყესობა და დანაშაულობა, და მათთვის კანონი არ არსებობს ვითომ.

გაეცინდა რასკოლნიკოვსა, რომ ასე ძალათი და განზრახ დაამახინჯეს მისი აზრი.

— როგორა? რაო? უფლება აქვთ დანაშაულობა ჩაიდინონო? იმიტომ ხომ არა, რომ „საზოგადოებამ გარყვნაო?“ — დაეკითხა როგორღაც შეშინებით რაზუმინინი.

— არა, არა, იმიტომ არა, — უპასუხა პორფირიმ. — საქმე იმაშია, რომ ამათს წერილში მთელი ქვეყანა „არაჩვეულებრივ“ და „ჩვეულებრივ“ ხალხათ არის დაყოფილი. ჩვეულებრივი ხალხი მოვალეა მორჩილი იყოს კანონისა და არასფრით დაარღვიოს იგი, იმიტომ რომ ჩვეულებრივია იგი. არაჩვეულებრივის ხალხს-კი უფლება აქვს ყოველგვარი დანაშაულობა და უკანონობა ჩაიდინოს, იმიტომ მხოლოდ, რომ არაჩვეულებრივის ბუნებისანი არიან. ასე გაქვთ, ვგონებ, თუ არა ვსცდები.

— როგორ, რას ამბობთ? შეუძლებელია! — ბუტბუტებდა რაზუმინინი და ვერა გაეგო-რა.

გაეცინა კვალად რასკოლნიკოვსა. მიჰხვდა მაშინვე, რა-
შიაც იყო საქმე და რა განზრახვაცა ჰქონდა პორფირისა.
კარგად ახსოვდა წერილის შინაარსი და გარდასწყვიტა გამო-
ჰკამათებოდა.

— აგრე არ არის სულაცა, — დაიწყო უბრალოდ და წყნა-
რად რასკოლნიკოვმა. — მაინც, გამოგიტყდებით, რომ სწორედ
ასწერეთ თითქმის... (იამებოდა თითქოს, რომ დასთანხმდა).
ერთად-ერთი განსხვავება აქ მხოლოდ ის არის, რომ საჭი-
როდ სულაც არა ვთვლი, ვითომ არაჩვეულებრივი ხალხი
უთუოდ და მუდამ უწესოებას ახდენდეს, როგორც თქვენ
ამბობთ. ჩემის აზრით, ასეთს წერილს არც დაჰბეჭდავდნენ.
შე მხოლოდ გაკვრით გამოვსთქვი, რომ „არა ჩვეულებრივს“
კაცს უფლება აქვს... ესე იგი, ოფიციალური უფლება-კი
არა, აქვს უფლება თავის სინიღისს დამეყაროს და დაარღვი-
ოს... ანუ გადალახოს ზოგიერთა დამაბრკოლებელი მიზეზე-
ბი, მაგრამ იმ შემთხვევაში მხოლოდ, თუ მისი იდეის გან-
ზორციელება (ზოგჯერ მთელის კაცობრიობისათვის სასარგ-
ებლოსი) მოითხოვს ამას. თქვენ ამბობთ, ვითომ ჩემი წერი-
ლი გაუგებრად და ბუნდად იყოს დაწერილი; მზათა ვარ გა-
ნგიმარტოთ, რამდენადაც-კი შევიძლებ. იქნება არა ვსტყუ-
ოდე, თუ მოვახსენებთ, რომ, ვგონებ, თქვენც სწორედ ეს
გნებავთ. ინებეთ. ჩემის აზრით, თუ რაიმე მიზეზისა გამო
კვებლერისა და ნიუტონის აღმოჩენანი ქვეყნისათვის უცნობ-
ნი დარჩებოდნენ უიმიოდ, თუ ერთისა, ათისა ან ასისა და
შეტ კაცის სიცოცხლე არ შეეწირებოდათ მსხვერპლად, რომ-
ლებიც აბრკოლებდნენ და ხელს უშლიდნენ მათს გამოქვე-
ყნებასა, უფლება ჰქონდათ ერთსაც და მეორესაც და მოვა-
ლეობაც თითქმის... **მოეშორებანათ თავიდან** ეს ათი და ასი
კაცი, რომ ქვეყნისათვის თვისი აღმოჩენანი ეცნობებინათ.
აქედამ ყოველს შემთხვევაში ის დასკვნა მაინც არასოდეს
არ შეიძლება გამოვიყვანოთ, ვითომ ნუტონს ან კვებლერს
უფლება ჰქონდეთ მარჯვნივ და მარცხნივ, განურჩევლად,
უდანაშაულო ხალხი ეყლიტნათ, ან ყოველ დღე ექურდბაცა-

ცნათ. გარდა ამისა, რამდენადაც მახსოვს, გატარებული მაქვს ის აზრი... რომ კაცობრიობის კანონმდებლები და მომწყობლები, უძველესთაგან მოკიდებული, როგორნიც იყვნენ, სხვათა შორის, ლიკურგი, სოლონი, მაჰმადი, ნაპოლეონი და სხ. ყველანი დამნაშავენი იყვნენ; თუნდაც იმითი მხოლოდ, რომ ახალის კანონის გამოცემით ძველს არღვევდნენ უთუოდ, რომელიც წინაპართაგან იყო ნაანდერძევი და საზოგადოებისა და ხალხის მიერ შეწყნარებულ-შეყვარებული, პატივდებული. ასეთის კანონებისათვის-კი ხშირად სისხლსაცა ჰღვრიდნენ ხოლმე (ზოგჯერ სრულიად უდანაშაულოსაც, იმიტომ მხოლოდ, რომ ძველი არ ეთმობოდათ), რომ თავისი გაეყვანათ და ცხოვრებაში ახალი ჩვეულება და კანონი შეეტანათ. შესანიშნავია აგრეთვე, რომ ქვეყნიერობის კეთილისმყოფელნი და კანონმდებელნი საშინელი სისხლის მსმელები იყვნენ თითქმის ყველანი. ერთი სიტყვით, ის დასკვნა გამომყავს აქედამა, რომ არამც თუ დიდებული კაცები, თვით ოღნავ ნიქიერებიც-კი, რომელთაც შეუძლიანთ ახალი რამა სთქვან და შეჰქმნან, ბუნებით უთუოდ ცოტად თუ მეტად დამნაშავენი არიან. უამისოდ საერთო უღელსა და მდგომარეობას უმეტესობისას თავს ვერ დააღწევდნენ და გზას ვერ გაიკაფავდნენ. დარჩენა-კი ამ მდგომარეობაში, რასაკერელია, არასფრის გულისათვის არ შეეძლოთ, რადგანაც ბუნება მათი წინააღმდეგი იქმნებოდა ამისა. ერთი სიტყვით, ნათლადა ჰხედავთ, რომ ჯერ-ჯერობით აქ საიმისო არა არის-რა სულაცა. ათასჯერ ყოფილა ამგვარი რამა დაწერილიცა და გამოთქმულიცა. რაც შეეხება ჩემს დაყოფვას ხალხისას ჩვეულებრივად და არა ჩვეულებრივ ხალხათ, ეს, რასაკერელია, ნებაყოფლობითია თითქოს, მაგრამ ნამდვილი ციფრები მაინც არ მომყავს. მე მხოლოდ ჩემი უმთავრესი აზრი მჯერა. ჩემის აზრის თანახმად, ბუნების კანონით ხალხი **საზოგადოდ** ორ წყებათ იყოფა: ერთს წარმოადგენს ჩვეულებრივი ხალხი, ე. ი. ის მასალა, რომელიც მხოლოდ თავისს მჩაგავსს შთამომავლობას იძლევა, მეორეს ის არაჩვეულებრივი ხალხი, რო-

მელსაც ნიჭი რამა აქვს მიმადლებული და თავის წრეში **ახადის საცეკის** თქმა შეუძლიან. რასაკერელია, შეიძლება რამდენადმე კიდევ დანაწილდეს ეს ჯგუფი, მაგრამ განკერძოებული ნიშნები ერთისა და მეორე წყებისა მაინც აშკარაა. პირველს წყებას ანუ მასალას შეადგენენ საზოგადოდ ჩამორჩენილები, წყნარნი და მორჩილნი. ჩემის აზრით, სხვა რიგად ცხოვრება არც შეუძლიანთ, რადგანაც მათი დანიშნულება ეს არის და არც თუ რამ შეურაცხყოფელია მათთვის აქა. მეორე წყებას შეადგენენ კანონიერებისა და არსებულ წყობილების დამრღვეველი დამნაშავენი, ე. ი. ისინი, ვინც თავისის ნიჭიერებით ბუნებრივად იქცევა ასრე. დანაშაულობა მათი, რასაკვირველია, შედარებით მრავალგვარია: მეტ წილად თხოულობენ იგინი, რომ უკეთეს მომავლისათვის აწმყო იქმნეს დარღვეული. მაგრამ თუ იღეა ითხოვს, რომ მსხვერპლი შეეწიროს, ნება ეძლევათ სინიღისით სისხლიც-კი დაანთხიონ, ეგ-კია მხოლოდ, ყურადღება უნდა მიექცეს თვითონ იღეასა და მის მნიშვნელობასა. მხოლოდ ამ აზრით ვეხები ჩემს წერილში მათს უფლებას დანაშაულობის ჩადენისას (მოიგონეთ მხოლოდ, რომ იურიდიულ კითხვიდამ დაიწყო ჩვენი ლაპარაკი). მაინც დიდად საწუხი აქ არა არის-რა. არასოდეს ხალხი, უმეტესობა, მათს ასეთს უფლებას არ აღიარებს, ჰსჯის სიკვდილითა და მით თავის კონსერვატულს დანიშნულებას სამართლიანად ასრულებს; მაგრამ შემდგომი მოდგმა ამავე ხალხისა დასჯილებს ძეგლს უდგამს და თაყვანსა სცემს, აქებ- აღიღებს (ცოტად თუ ბევრად). პირველი წყება აწმყოს უფალი, მბრძანებელია, მეორე-- მომავალისა. პირველნი ქვეყნიერობის დაცვასა და გამრავლებას ემსახურებიან, მეორენი განაგებენ მასა და გარკვეულ მიზნისაკენ მიაქანებენ. პირველებსაცა და მეორეებსაც ერთნაირი უფლება აქვთ არსებობისა. ერთი სიტყვით, ჩემის წერილის თანახმად ყველას ერთნაირი უფლებები აქვს, *vive la guerre éternelle*, ვიდრე ახალი იერუსალიმამდე, რასაკერელია.

— აგრე მაშ, გჯერათ მაინც ახალი იერუსალიმი?

— მჯეოა და მწამს, — უბასუხა მტკიცედ რასკოლნიკოვმა. მთელის ამ გრძელ ლაპარაკის დროსა და ახლაც ერთ-თავად ძირს დაჰყურებდა ხალის ერთს რომელღასაც წერტილსა...

— ღმერთიცა გწ.წ-ამთ? ბოდიშ-კი ვიხდი, რომ გეკითხებოთ.

— მწამს, — მიუგო რასკოლნიკოვმა და თავი მალლა აიღო, პორფირის შეჰხედა.

— ლაზარეს აღდგენაცა გწამთ?

— მწამს. მაგრამ რისთვის გინდათ, რათ მეკითხებოთ?

— მართლა გწამთ ნამდვილათა?

— ნამდვილათა.

— ჰხედავთ!.. არაფერი, ისე ვიკითხე. ბოდიშ ვიხდი. მაგრამ მოითმინეთ, — წელანდელს დავუბრუნდები ისევე, — მუღამ ხომ არა სჯიან სიკვდილითა. პირ-იქით, ზოგიერთები...

— სიცოცხლეშივე იმარჯვებენ, განა? დიახ, დიახ, ზოგიერთები სიცოცხლეშივე აღწევენ მიზანსა და მაშინ...

— თვითონ იწყებენ სხვათა დასჯასა, განა?

— თუ, რასაკერელია, საჭიროა. მეტ წილად მაინც ასეა ხოლმე. საზოგადოდ მოსწრებულად მოგივიდათ ეგ სიტყვა.

— გმადლობთ. მაგრამ მითხარით, გეთაყვათ: ეს არაჩვეულებრივი ხალხი ჩვეულებრივისაგან რით გაირჩევა? დაბადებითვე დაჰყვებათ ხოლმე რამ ასეთი ნიშნები, თუ როგორ არის? ვამბობ ამას იმიტომ, რომ საჭიროა მეტი გარეგანი გარკვეულობა და ნამდვილად ცნობა ხალხისა; ბოდიშ-კი ვიხდი, მაგრამ როგორც პრაქტიკისა და კეთილ განზრახვის კაცს საშინლად მაწუხებს ესა; არ შეიძლება ან ტანისამოსი რამ შემოვიღოთ ისეთი საგანგებო, ან დალი დავკრათ ხოლმე?.. იმიტომა, რომ, დამეთანხმეთ, ვაი-თუ მონასტერი აირიოს და ერთის წყებიდამ მეორეში მოისურვოს ვინმემ გადასვლა და დამაბრკოლებელი მიზეზის გადალახვა, როგორც წელან თქვენ ისურვეთ ბრძანება; მაშინ ხომ...

— ო, რასაკერელია, მოხდება ხოლმე ხშირად! ეგ თქვენი შენიშვნა ხომ წელანდელზედ უფრო მოსწრებულია...

— გმადლობთ...

— არა ღირს. მაგრამ ნუ დაივიწყებთ, რომ შეცდომა პირველების, ესე იგი „ჩვეულებრივთაგან“ (როგორც ეს მე ვუწოდებ, იქნება მეტად უხერხულადაც) არის მოსალოდნელი. მიუხედავად იმისა, რომ ბუნებითვე დაყოლილი აქვთ მორჩილება, მაინც გაიტაცებენ ხოლმე ზოგიერთებსა და თავი დაწინაურებულ ხალხათ, „ძველის დამრღვეველათა“ და „ახალის მთქმელათ“ მიაჩნიათ. და სჩადიან ამას სრულიად წრფელად და არა მოსაჩვენებლად. ნამდვილად „ახალის მთქმელს“ კი ვერ არჩევენ და სძულთ, როგორც ჩამორჩენილი და სამარცხვინო აზრების ხალხი. მაგრამ საშიში, ჩემის აზრით, არა არის-რამა აქა და არცა ღირს საწუხრად, რადგანაც არასოდეს მათს მოქმედებას დიდი ღღე არა აქვს. ასეთის გატაცებისათვის შეიძლება, რასაკვრელია, ყურიც აუწიოთ ზოგჯერ და გავლახოთ კიდევ, რომ თავისი ადგილი არ დაივიწყონ, მორჩა და გათავდა; ამსრულებელიც-კი არ არის აქ საქირო, რადგანაც თვითონვე უწევენ ხშირად ერთმანერთს სამსახურსა: ზოგი თვითონვე ჰლახავს თავისს თავსა, ზოგიც სხვის ხელით ილახება... სხვა-და-სხვა გვარს საკანონოს დაიდებენ ხოლმე საჯაროდ,— რაც ჭკუის მასწავლებელიც არის და საკმაოდ საუცხოვოც. ერთი სიტყვით, თქვენ აქ საწუხი არა გაქვთ-რა... კანონივე არსებობს ასეთი.

— ეგ მაინც კარგია, ცოტა დამამშვიდეთ ამ მხრივ. მაგრამ მითხარით, გეზაყვათ: ბევრია, ნეტა, ასეთი, რომლებსაც ამ ჩვეულებრივ ხალხის ხოცვისა და ქლეტის უფლება აქვს? რასაკვრელია, დავემორჩილებოდით, მაგრამ თუ რიცხვმრავალია, მაშინ-კი, გამოგიტყდებით, „საშიში არის ცოტა, ტანში მურუანტლამს როგორღაცა“.

— ნურც ამაზედ შესწუხდებით,— განაგრძობდა იმავე კილოთი რასკოლნიკოვი.— საზოგადოდ, ახლის აზრის ხალხი-კი არა, ოღნავ ნიჭიერებიც-კი, რომლებსაც **ახალის** რისამე თქმა შეუძლიანთ, ერთობ ცოტანი იბადებიან; ასე რომ გასაოცარიც-კია, რათ არის ასრე. ერთია მხოლოდ აშკარა,

რომ ყველა ამ წყებათა და განყოფილებათა ხალხის შთასახვა უთუოდ ბუნების რომელსამე გარკვეულს კანონს ემორჩილება. კანონი ეს ახლა, რასაკერელია, უცნობია ჩვენთვის, მაგრამ მჯერა, რომ თავისს დროზედ უთუოდ გამოირკვევა. ურიცხვი ხალხი, ანუ მასალა, როგორც ზემოდაც ვუწოდეთ, იმიტომაა მხოლოდ ქვეყნად, რომ რაღაც რამ საიდუმლოებრივის პროცესისა და მოდგმათა და ნათესაობათა ერთ-ერთში შერევის წყალობით ბოლოს, როგორც იქნება, ჰშვას ათასში ერთი რამოდენადმე დამოუკიდებელი და ნიჭიერი ადამიანი. უფრო მეტის დამოუკიდებლობისა და ნიჭის პატრონი-კი ათი ათასში ძლივს იბადება ერთი (ვამბობ ამას მხოლოდ სანიმუშოდ, დასასურათებლად). ამათზედ მეტის ნიჭისა და დამოუკიდებელ ბუნების პატრონი-კი ასი ათასში ერთი. გენიოსები და უდიდესი მსოფლიო გენიოსები ხომ მილიონსა და მრავალს ათას მილიონშიაც ძლივს იბადებიან. ერთი სიტყვით, რომელს ჭურჭელში მზადდება და სწარმოებს ყველა ეს, არ ჩამიხედნია, მაგრამ გარკვეული რამ კანონი რომ უთუოდ უნდა არსებობდეს, უეჭველია ესა. შემთხვევით ახსნა ამ ფრიად საყურადღებო გარემოებისა შეუძლებელია.

— ჰხუმრობთ ორივენი, თუ როგორ არის თქვენი საქმე? — შეჰყვირა ბოლოს რაზუმიხინმა. — ან იქნება ერთმანეთს ატყუებთ? დამსხდარან, ბატონო, და ერთმანერთს დასცინიან! ნუ-თუ არ ჰხუმრობ, როდიონ!

ჩუმად მიაპყრო თვისი გაფითრებული და მოწყენილი სახე რასკოლნიკოვმა, მაგრამ არა უთხრა-რა. უცნაურად ეჩვენა საშინლად რაზუმიხინსა, რომ რასკოლნიკოვის სახეს ასეთი წყნარი და დაღვრემილი გამომეტყველება ჰქონდა და პორფირი-კი ასე დაუფარავად და უზრდელად, დაჟინებითა ჰგესლავდა.

— ეგ, ძმაო, თუ არა ხუმრობ და მართალია... რასაკერელია, აგრეთ: ყველაფერი ეს არ ახალია, ძველია და ათას გზის წაკითხული და გაგონილი; მაგრამ **ორიგინალურა** აქ მხოლოდ ის არის, რომ **სასხლას საქმეს** სინიღისითა სწყევ-

ტავ და იმასაც ასეთის თანატიზმითა, რომ... ეტყობა, მაშ, შენი წერილის უმთავრესი აზრიც ეს არის. სისხლის საქმის **სანიდასათ** გადაწყვეტა, ჩემო ძმაო... ჩემის აზრით, უარესია, ვიდრე ოფიციალურად და კანონიერად სისხლის ღვრის ნება-რთვა...

— მართალი არის, — უარესია, — დაეთანხმა პორფირი.

— არა, უთუოდ გაგიტაცა რამემ! შეცდომაა. წავიკითხავ... ექვი არ არის, გატაცებული ყოფილხარ! თორემ, ვიცი, ამას ვერ იფიქრებდი... წავიკითხავ.

— წერილში მხოლოდ გაკვრითა მაქვს ყველა ეს გამოთქმული, — უპასუხა რასკოლნიკოვმა.

— ასე, მაშ, ასე, — იმეორებდა პორფირი, — ახლა-კი თითქმის ნათლად მაქვს წარმოდგენილი, როგორ უყურებთ დანაშაულობასა... მაგრამ მაპატიეთ, რომ ასე გაბეზრებთ თავსა (თვითონვე მცხვენიან, რომ ასე გაწუხებთ!). ასე, მაშ: წელან საკმაოდ დამამშვიდეთ იმის შესახებ, რომ შესაძლებელია ამ ორ წყების შორის შეცდომაც მოხდეს ზოგჯერ, მაგრამ...

აი, ზოგიერთა პრაქტიკული მოსაზრება და კითხვა მაინც მოსვენებას არ მაძლევს! ვსთქვათ, ახლა რომელმამე ვაჟკაცმა ან ჯაბუკმა წარმოიდგინა უცბად, რომ ლიკურგი ან მაჰმადი არის... მომავალისა, რასაკერელია, და დაიწყო სხვა-და-სხვა დაბრკოლებათა გადალახვა... — შორი მგზავრობა ან ლაშქრობა მომელის და ფულები მინდაო... და დაიწყო ფულების ძებნა... იცით, როგორა?

ზამეტოვმა უცბად საშინლად ჩაიფრუტუნა თავის კუთხილამა, მაგრამ რასკოლნიკოვს არც-კი შეუხედნია.

— გეთანხმებით, — უპასუხა რასკოლნიკოვმა, — რომ ასეთი შემთხვევა მართლაც შესაძლებელია. ავი ჰკვამოკლე-თავ-მოყვარეები გაეზმებიან ხოლმე კიდევ! განსაკუთრებით ახალგაზრდები.

— აი, ხომ ჰხედავთ. როგორ უნდა იყოს, მაშა?

— როგორა და ისე, — გაეღიმა რასკოლნიკოვსა, — ჩემი ბრალი ხომ არ არის. ასე არის და იქნება მუდამ. აგერა,

აკი სთქვა იმანა (რაზუმინიზედ უჩვენა), რომ სისხლის საქმესა ვსწყვეტავ. რა არის მერე? საზოგადოება ხომ ყოველმხრივ უზრუნველყოფილია: საპატრიმროებითა, გადასახლებითა, სასამართლო გამომძიებლებითა, კატორგითა და სხ., — რაღა გაწუხებთ, მაშა? მოძებნეთ ქურდი და იპოვნეთ!..

— მერე, რომ ვიპოვოთ?

— იპოვით და გზა დაულოცოს ღმერთმა!

— ლოგიკურად სწორედა ჰსჯით. მაგრამ ე სინილისის საქმე როგორ-ღა უნდა იყოს?

— სინილისთან რაღა საქმე გავთ?

— როგორ თუ რა საქმე? კაცთმოყვარეობა და სიმათლე მაიძულებს.

— ვისაც სინილისი აქვს და შეიგნებს დანაშაულსა, დეე; იტანჯოს? ეს იქნება სასჯელი მისთვის.

— ნამდვილი გენიოსები-კი, რომლებსაც უფლება აქვთ სხვათა ელეტისა, რაო, არ უნდა იტანჯებოდნენ, რომ სისხლს დაანთხვევენ, — დაეკითხა მოღუშვით რაზუმინი?

— უნდა აქ რა შუაშია? აქ არც ნებართვაა, არც აღკრძალვაა. იტანჯოს, დეე, თუ ებრალება მსხვერპლი... ტანჯვა და ტკივილი სრულის შეგნებისა და ღრმა ბუნების პატრონისათვის სავალდებულოც-კია მუდამ. ჭეშმარიტად დიდებული და მაღალის ბუნების ხალხი, ჩემის აზრით, უთუოდ ღრმად უნდა იყოს დანადგლიანებული ამ ქვეყნად, — დასძინა უცბად დაფიქრებულმა, მაგრამ ისე როგორღაც უცნაურადა, რომ ლაპარაკის კილოს არც-კი მიუდგა სრულიად.

აიხედა მაღლა, ყველას ჩაფიქრებულმა გადაავლო თვალი, გაიღიმა და ქუდს დაავლო ხელი. ახლა უფრო დამშფოდებული იყო შედარებით, ვიდრე წელან, რომ შემოვიდა. თვითონვე ჰგრძნობდა. ყველანი წამოდგნენ.

— ასე მაშ, გამლანძღეთ და გამიჯვარდით, თუ გინდათ, მაგრამ არ შემიძლიან, ერთი პატარა კითხვა არ მოგცეთ კიდევ, — დაასკვნა პორფირი პეტროვიჩმა, — მინდოდა ერთი პაწია იღვა კიდევ გამემარტა, რომ არ დამვიწყებოდა...

— კარგით, მითხარით, აბა, ეგ თქვენი პაწია იდეა რომელი-ღაა, — ეუბნებოდა ფერმკრთალი და დაფიქრებული რასაკოლნიკოვი.

— არ ვიცი სწორედ, აი... როგორ გამოვსთქვა უფრო მოხერხებულათა... იდეა ისე ცოცხალია როგორღაცა... ფსიქოლოგიურ ხასიათსა... აი, როცა წერილსა სწერდით, ექვი არ არის, უთუოდ თქვენს თავს რაიმე ნაირად ცოტათი მაინც „არაჩვეულებრივ“, ახალა სიტყვას მთქმელ კაცათა სთვლიდით, ისე, რასაკვრელია, როგორც ეს თქვენ გესმისთ... აგრეთ ხომა, ჰა?

— შეიძლება აგრეც იყო, — მიუგო ზიზლით რასაკოლნიკოვმა.

რაზუმინინი შეირბა.

— თუ ასე არის, მაშ მითხარით, გეთაყვათ, ნუ-თუ რაიმე გაჭირვებისა ან შევიწროვებისა გამო ცხოვრებაში, ან კაცობრიობის სახეიროდ, გაპბედავდით და გადაპლახავდით წინ ამართულს დაბრკოლებას?... აი, მაგალითად, მოპკლავდით და გასძარცვავდით ვისმე?..

და უცბად კიდევ ჩაუკრა წელანდელივით მარცხენა თვალი და გაუცინა ჩუმად.

— გადავლახავდი თუ არა, ყოველს შემთხვევაში, თუნდ მომხდარიყო კიდევ ასე, რასაკვრელია, თქვენ არ გეტყოდით, — მიუგო აშკარა ზიზლით რასაკოლნიკოვმა.

— არა, ეს მხოლოდ იმიტომ მინდა შევიტყო, რომ მწერლობის მხრივ დავაფასო, დიახ, სხვა არასფერი...

„ფუჰ, რა აშკარათა და ურცხვათა სტრუობს!“ გაიფიქრა ზიზლით რასაკოლნიკოვმა.

— ნება მიბოძეთ მოგახსენოთ მაგაზედ, — მიუგო უგულლოდ რასაკოლნიკოვმა, — რომ არც მაჰმადათა და არც ნაპოლეონათ ჩემს თავს არა ვთვლი მე... არც მათ მსგავს სხვა ვინმეთ. მაშასადამე, პასუხის მოცემაც არ შემეძლიან თქვენს კითხვაზედა, თუ როგორ მოვიქცეოდი.

— კარგით ერთი-და, ყილა არა სთვლის ახლა რუსეთში თავისს თავს ნაპოლეონათა?—წარმოსთქვა უცბად გაკვირვებით პორფირი პეტროვიჩმა.

თვითონ ხმაზედვე ეტყობოდა ამ ჟამად აშკარათა, რომ რაღაცა რამ ჰქონდა გულში დაფარული.

— იქნება ჩვენი ალენა ივანოვნაც რომელმამე ნაპოლეონმა ასჩება ცულით წარსულს კვირასა?—წამოიძახა უცბად კუთხილამ ზამეტოვმა.

ჩუმად და პირდაპირ შეჰყურებდა რასკოლნიკოვი პორფირისა. რაზუმიხინიც როგორღაც მოიღუშა. წინადაც თითქოს რაღაც ეჩვენა, მაგრამ გარკვევით არა. გაჯავრებულმა მიმოიხედა აქეთ-იქითა. ერთს წამას ასე იყვნენ დაღვრემილნი, გაჩურჩულებნი. მობრუნდა რასკოლნიკოვი, წასვლა დააპირა.

— როგორ, მიბრძანდებით კიდევაც! — მიეხმატკბილა პორფირი და ალერსით ხელი გაუწოდა. — მოხარული ვარ ძალიანა, რომ გავიცანით. რაც შეეხება თქვენს თხოვნას, ექვიც ნუ გექნებათ. დასწერეთ, როგორც გითხარით და... მაგრამ უმჯობესია, თითონ შემომიაროთ როგორმე... ამ დღეებში, მაგრამ იქა... აი, თუნდ ხვალა. ასე, დილის თერთმეტს საათზედ უთუოდ იქ ვიქნები. და ყველაფერს გავაკეთებთ... ვილაპარაკებთ კიდევც... იქნება, როგორც უკანასკნელად იქ მყოფმა, გაგვაგებინოთ რამე კიდევც... დასძინა გულკეთილად ვითომ.

— როგორ, გინდათ ოფიციალურად გამოიძიოთ და გამოძკითხოთ?—დაეკითხა მკვახედ რასკოლნიკოვი.

— რათაო, რას ბრძანებთ? ჯერ ეგ, აბა, რა საჭიროა. ჩემი ნათქვამი ვერ გაიგევით. იცით, რა არის, არ გამომჩიონია არავინ, ვისაც კი რამე ჰქონდა დაგირავებული, რომ... არ მელაპარაკენა... და ჩვენება არ ჩამომერთმია... თქვენ-კი, როგორც უკანასკნელი... მართლა, რა უნდა მეთქვა!—შეჰყვირა უცბად გახარებულმა. — კარგია მომავონდა!!! და რაზუმიხინს მიუბრუნდა. — გახსოვს, იმ ნიკოლაშკათი კინალამ

გამომაცრუე... მე კი არ ვიცი, განა, ვიცი,—მიუბრუნდა რასკოლნიკოვსა, რომ უდანაშაულოა სრულიად, მაგრამ რას იზამთ, აგერა მიტკაც კი შევაწუხებეთ... საქმე, აი, რაშია: კიბეზე ავლისას... მითხარით, გეთაყვათ, მერვე საათზე იყავით თქვენა, განა?

— მერვეზე, — უპასუხა რასკოლნიკოვმა, მაგრამ იგრძნო მაშინვე უკმაყოფილება, რომ შეეძლო არც ეთქვა ესა.

— რომ აიარეთ მერვე საათზედა, ხომ არ გინახავთ მეორე სართულის ღია ბინაში, — მოიგონეთ აბა? ორი მუშა, ან ერთი რომელიმე მათგანი? იატაკს წამალს უსვამდნენ, ხომ არ შეგინიშნავთ? ეს მათთვის შეტად საჭირო არის!..

— მხატვრები? არა, არ მინახავან — უპასუხებდა მძიმედ რასკოლნიკოვი, თითქოს იგონებსო და თან მთელის თვისის არსებით სკდილობდა, რაც შეეძლო, გამოეცნო, რასა ჰნიშნავდა ეს ხაფანგი, ან ხომ არა გამოეპარა-რა? — არა, არ მინახავან და არც ღია ბინა შემინიშნავს... მეოთხე სართულში კი, მახსოვს, (აქ კი მიუხვდა, რა ხაფანგსაც უგებდნენ და გამარჯვება გაიხარა) ვიღაცა მოხელე გადადიოდა ბინიდან... აღენა ივანოვნას პირდაპირ მდგომი... მახსოვს... ეს კარვად მახსოვს... რაღაცა დივანი გამოჰქონდათ ჯარის-კაცებსა და კინალამ კედელზე მიმჭყლიტეს... მხატვრები კი, არა, არ მახსოვან, რომ ყოფილიყვნენ... და არც ღია ბინა ყოფილა სადმე, ვგონებ. დიახ, დიახ, არა ყოფილა...

— შენ რაღა დაგეპართა? — შეჰყვირა უცბად რაზუმინინმა, თითქოს ეგ არის გონს მოვიდა და მოისაზრაო. — მხატვრები თვითონ მკვლელობის დღესა მუშაობდნენ, ეს კი სამის დღის წინად იყო იქა? რას ეკითხები, მაშა?

— ფუჰ, გადავრიე! გაითხლაშუნა შუბლში ხელი პორფირიმა. — ეშმაკმა იცის ამ საქმის თავი და ბოლო, ლამის არის მთლად გამოცურუვდე! — მიჰმართა რასკოლნიკოვსა, თითქოს ბოდიშს იხდისო. — საჭირო არის ძალიან, ვიცოდეთ, მერვე საათზე იმ ბინაში ხომ არავის უნახავს ეს მუშები და, წარმოიდგინეთ, მეგონა, ვითომ თქვენც შეგეძლოთ რისამე თქმა ამის შესახებ... მთლად გადვირიე!

— კიდევ ეგ არის; აბა, უნდა ყურადღება იქონიო თუ არა? — შეჰნიშნა დაღვრემით რაზუმინინმა.

დერეფანში იყვნენ უკვე, რაზუმინინმა რომ ეს უთხრა. პორფირი პეტროვიჩმა კარებამდე აღერსიანად და თავაზიანად მიაცილა. რასკოლნიკოვიც და რაზუმინინიც ორთავ დაღვრემილები გამოვიდნენ ქუჩაში. რამდენსამე ხანსხმა არ გაუციათ ერთმანერთისთვის. ბოლოს, როგორც იყო, ღრმად ამოისუნთქა რასკოლნიკოვმა...

VI

—...არ მჯერა! და ვერც მირწმუნებია! — იმეორებდა გაოცებული რაზუმინინი და სცდილობდა რასკოლნიკოვის საბუთები დაერღვია.

ბაკალევეის ნომრებს მიადგნენ უკვე, სადაც პულხერის აღექსანდროვნა და დუნია დიდი ხანია უცდიდნენ. აღღვებული და შემკრთალი იმითი, რომ პირველად იწყეს ასე გამოტეხითა და აშკარად ლაპარაკი, რაზუმინინი გზა-და-გზა ერთ-თავად ცხარედ ლაპარაკობდა და წამდაუწუმად დგებოდა.

— ნუ გჯერა და ნუ დაიჯერებ! — ეუბნებოდა გულცივისა და დაუდევარის ღიმილით რასკოლნიკოვი. ჩვეულებისამებრ შენ ვერას ატყობდი, თორემ მე ყველა სიტყვას კარგად გავუგე დაფარული აზრი.

— ეგ იმიტომ, რომ ეჭვიანი ხარ, უნდობი... ჰმ!.. მაგრამ გეთანხმები, უცნაური იყო კილო პორფირი პეტროვიჩის ლაპარაკისა და განსაკუთრებით გაიძვერა ზამეტოვისა!.. მართალს ამბობ, რაღაცა ჰქონდა დაფარული. მაგრამ რა ხაო, რათა?

— ლამე გადაუფიქრია.

— პირ-იქით, პირ-იქით! მართლა რომ ასეთი საზიზღარი და უგუნური აზრი ჰქონოდათ, ეცდებოდნენ უთუოდ დაემართათ როგორმე და არავისთვის რა გაეგებინებინათ, რომ უფრო

მაგრამ ჩაეჭირათ ხელი... ახლა კი საძაგლობა და გაუფრთხილებლობაა ესა!

— მართლა რომ ფაქტები ჰქონოდათ, ნამდვილი ფაქტები, ან რამდენადმე საბუთიანი ეჭვი, რასაკვირველია, უთუოდ დაჰმალავდნენ, რომ ამითი მეტად მოეგოთ (თუმცა გაჩხრეკვით დიდი ხანია უთუოდ გამჩხრეკავდნენ!). მაგრამ ეგ არის, რომ არც ერთი ფაქტი არ მოედევებათ, ყველაფერი მონაჩვენებია, ორ-აზროვანი და საეჭვო; გუმანი აქვთ მხოლოდ, სხვა არასფერი, — ამიტომაც არის, რომ სცდილობენ ასე გაიძვერობიან როგორმე გზა-კვალი ამიბნიონ და ხაფანგში გაჰაბან. ან იქნება ბრაზობს, რომ ფაქტი არა უჭირავს-რა ხელში და იმიტომ ვეღარ შეიმაგრა თავი. ან იქნება სხვა რამ განზრახვა აქვს... ეტყობა, ჭკვიანი კაცია... იქნება უნდოდა შევეშინებინე, რომ რაღაცა იცის... აქ, ძმაო, თავისებური რამ ფსიხოლოგია... მაგრამ ყველა ამისი ახსნა და განმარტება საძაგლობაა. თავი დამანებე!

— და მასთან შეურაცხყოფელიც! მესმის, რაც გინდა სთქვა! მაგრამ... რაკი ასე გულახდით ვლაპარაკობთ და აღარა ემაღავთ არასფერს (საუცხოვოა სწორედ, ძალიან მომწონს და მიხარია!), გამოგიტყდები, ძმაო, რომ დიდი ხანია ვატყობდი რაღაცა ფარულს აზრს, გულში დამარხულს, მაგრამ რათაო, რათ უნდა ჰქონოდათ ასეთი აზრი! როგორ ჰბედავენ? სადა აქვს, ნეტა, ფესვები ამ ეჭვს გადგმული? რომ იცოდნენ, როგორ ებრაზობდი! როგორ: ღარიბი, ხელმოკლეობისა და იპოხონდრიისაგან დამონავეებული და შეწუხებული სტუდენტი, ავადმყოფობის წინა დღით, რომელიც შეიძლება დაწყებულიც ჰქონდა უკვე, ეჭვიანი, თავმოყვარე და თავისის თავის ფასისა მცოდნე, რომელსაც მთელი ექვსი თვე ადამიანი არ უნახავს თავისს ქოხში, ძონძებსა და ძირებ. გაგლეჯილს წაღებში გამოწყობილი ითმენს ყოველგვარს შეურაცხყოფას ვიღაცა უბნის ზედამხედველის თანაშემწისაგან, აქვე მოულოდნელად საიდამლაც ნადვორნი სოვეტნიკის ჩებაროვის ვადაგასული ვექსილი და ვალი აუჩნდება.

შეხუთული წამლის სუნნი, ოც-და-ათი გრადუსი სიცხე, აყრო-
ლებული, დახშული ჰაერი, ხალხის გროვა და ამბავი ვილა-
ცა ბებრუხანას მკვლევლობისა, რომელთანაც მხოლოდ წინა
დღით იყო საცოდავი და მასთან ცალიერი, გამოფიტული
კუჭი!.. მითხარით, როგორ არ შეუღონებდა გულს! და მერე,
ყველაფერი ამაზე დაამყარეს! ეშმაკმა იცის იმათი თავი! მეს-
მის, ღასაკვირველია, გულმოსაყვანია ყველა ეს, მაგრამ შენს
ადგილას რომ ვიყო, როდიონ, ყველას სასაცილოდ ავიგდებ-
დი მხოლოდ, ან-და უფრო უკეთესი: ყველას პირში მივა-
ფურთხებდი, შევარცხვენდი; მერე აქეთ-იქით ყველას ალი-
ყურს ვაქმევდი, რაც ჩემის აზრით არასოდეს არ არის მეტი
და გავათავებდი, მორჩა. მიაფურთხე, ყურს ნუ უგდებ! გა-
მხნევედი, არა გრცხვენიან.

„კარგათ ასწერა, არა უჭირს-რა,“ გაიფიქრა რასკოლ-
ნიკოვმა.

— მივაფურთხო? და ხვალ-კი ისევ გამოძიება მოახდინ-
ონ!—ჩაილაპარაკა მწარედ რასკოლნიკოვმა.—ნუ-თუ ვიკა-
დრო და ახსნა და განმარტება დაეუწყო? იმასაც ვწუხვარ,
რომ გუშინ ზამეტოვს გამოველაპარაკე ტრაქტირში...

— ეშმაკმა იცის იმათი თავი! წავალ, პორფირის ვნა-
ხავ! და ერთი ლამაზად შევახურებ ნათესაგურად: დეე, ყვე-
ლაფერი ამიხსნას, გამაგებინოს! ზამეტოვს-კი, ვიცი, რასაც...

„ძლივას არ მიჰხვდა!“ გაიფიქრა რასკოლნიკოვმა.

— მოიცა! შეჰყვირა რაზუმინინმა და უცბათ მხარში
ხელი წაავლო. მოიცა! ვიცი, იცრუე! რის გამოცდა? რის
გამოტეხვა? ამბობ, მუშებზედ განგებ დაიწყო გამოკითხვა,
რომ ჩავეჭირეო? მაგრამ იფიქრე, აბა: რომ მართლაც შენი
ჩადენილი ყოფილიყო საქმე, გამოტყდებოდი, განა, რომ
ნახე, როგორ უსვამდნენ მუშები წამალს. იატაკსა? პირ-
იქთ: იტყოდი უთუოდ, რომ არავინაც არ გინახავს, თუნდაც
გენახა კიდევ! ვინ გიყი იზამს მაგასა, რომ თვითონვე გა-
მოტყდეს?

— ვიტყვოდი უთუოდ, რომ ვნახე მუშებიცა და ბინაცამეთქი, მართლა რომ მე ჩამედინა მკვლელობა, — უპასუხა როგორღაც უგულოთა და ზიზლით რასკოლნიკოვმა.

— მერე, რათა, რათ უნდა გეთქვა?

— რათა და იმათ; რომ მხოლოდ ხეპრე და გამოუცდელი ხალხი უარპყოფს ხოლმე ყველაფერს გამოძიების დროსა. ოდნავ განვითარებული და ნაცადი კაცი-კი უთუოდ გამოტყდება ყველაფერს იმაში, რაც გარეგნობით აუცილებელია. ეგ არის მხოლოდ ნაჩვენებს მიზეზსა და ნიადაგს სხვას უძებნის, სხვა რიგადა ჰხსნის, სხვა მნიშვნელობას აწერს. პორფირიც ამიტომ ფიქრობდა, ვითომ გამოვუტყდებოდი სიმართლის გულისათვისა, მაგრამ სხვა რიგად როგორმე ავხსნიდი...

— მერე, არ გეტყოდა მაშინვე, განა, რომ ორის დღის წინად მუშები სულაც არ იყვნენ იქა; მაშასადამე, თუ ყოფილხარ და გინახავს, სწორედ მკვლელობის დღესა ყოფილხარ, მერვე საათზედა? და დაგიქერდა უბრალოზედა.

— დიახ, დიახ! ეგონა ველარ მოვასწრებდი მოფიქრებას და დავივიწყებდი, რომ ორის დღის წინად მუშები არ იქნებოდნენ იქა, მაგრამ არ მოხდა აგრე.

— ან-კი როგორ უნდა დაგევიწყნა?

— მაგაზედ ადვილი რა არის? მაგისთანა უბრალო რამეზედ არ არის ხოლმე, რომ იბნევიან გამოცდილები და გონიერები. რაც უფრო გამოცდილი და ეშმაკია კაცი, მით უფრო ნაკლები ეჭვი აქვს, რომ უბრალოთ დაიქერენ. ამიტომაც სცდილობენ ხოლმე უბრალოდ გამოტყვასა. არც ისე ტუტუცია პორფირი, შენ რომ გგონია...

— საზიზლარი გაიძვერაა, მაშ, თუ აგრეა!

ველარ შეიმაგრა თავი რასკოლნიკოვმა, გაეცინა. მაგრამ უცნაურად ეჩვენა მაშინვე, რომ ისრე ხალისიანადა და აღფრთოვანებით უხსნიდა ახლა, მაშინ როცა წელან დაღვრემილი ელაპარაკებოდა, უგულოდ, თითქმის ზიზლითა.

„ზოგიერთა მუხლის შესახებ როგორ ვხალისობ განმარტებასა“! გაიფიქრა თავისთვის.

მაგრამ იმავ წამს როგორღაც უცბად მოუსვენრობა და-
ეტყო, თითქოს მოულოდნელმა რამ მწვავე ფიქრმა გაუელვავო
მღელვარება და მოუსვენრობა თან-და-თან ემატებოდა. უკვე
ბაკალევეის ნომრების შესავალს გაუსწორდნენ.

— შედი, — უთხრა უცბად რასკოლნიკოვმა, — მეც ახლავ
მოვალ.

— სად მიხვალ, რა დროსია? მოვედით კიდევაცა!

— საქმე მაქვს, საქმე... ნახევარ საათს შემდეგ უთუოდ
მოვალ... ასე უთხარი.

— შენი ნებაა, მაგრამ მეც გამოგყვები!

— როგორ, გინდა შენც იმათსავითა მტანჯო! — შეჰყვი-
რა ისეთის სიმწარითა და სასოწარკვეთილებით რასკოლნიკოვ-
მა, რომ რაზუმინინი მთლად გაშრა. რამდენსამე ხანს გაშტე-
რებული იდგა რაზუმინინი ნომრების შესავალთანა და გასც-
ქეროდა, როგორ საჩქაროდ გასწია რასკოლნიკოვმა თავისს
ქუჩის შესახვევისაკენა. გააღრქიალა მერე კბილები, მოკუმშა
მუშტები და დაიფიცა იქვე, რომ ლომონისავით გამოსწურავდა
პორფირისა. და საჩქაროდ ზემოდ გასწია, რომ ლოდინისა-
გან შედონებული პულხერია ალექსანდროვნა დაემშვიდებინა
როგორმე.

სახლს რომ მიუახლოვდა რასკოლნიკოვი, საფეთქლებ-
ზედ უკვე ოფლი დაჰსკდომოდა, ძლივს-ღა ჰსუნთქავდა. ავიდა
საჩქაროდ კიბეზედ, შევიდა თავისს კარდაუკეტელს ოთახშია და
მაშინვე შიგნიდამ კარები გადაირაზა. მიჰვარდა მერე შეშინე-
ბული და გადარეული ოთახის იმ კუთხესა, საცა მაშინ ნივ-
თები ელაგა და რამდენსამე წამს გულ-დასმით ურევდა შპა-
ლერს ქვეშ გამოღრუტულში ხელსა. წამოდგა, რომ ვერა
იპოვა-რა და მძიმედ და ღრმად ამოისუთქა. წელანვე, ბაკა-
ლევეის ნომრებთან რომ მივიდნენ, წარმოუდგა უცბად, რომ
შესაძლებელი იყო რაიმე ნივთი, ძეწკვი, ან ქაღალდი ჩაჰრ-
ჩენოდა, რომელზედაც ბებრუხანას ხელით იქნებოდა რამ წა-
წერილი და მოულოდნელად გამტყუენდებოდა, დაიღუპებოდა.

იღვა ასე ჩაფიქრებული და რაღაცა უცნაური, დამამცირებელი და უგუნური ღიმი უქროდა ტუჩებზედა. დაავლო ბოლოს ხელი ქუდსა და ჩუმად გამოვიდა ოთახიდან. აზრები ერეოდა. დაფიქრებული მიდიოდა ეზოს კარების გასავალში.

— აგერა, თვითონ ისინიც! — დაიძახა ვიღამაც ხმა-მალლა, რასკოლნიკოვმა თავი ასწია.

თავისს ქოხ წინ იღვა მეეზოვე და ვიღაცა შუატანის კაცს უთითებდა რასკოლნიკოვზედ. ტანთ უცნობს (გარეგნობით მოქალაქეს) რაღაცა ხალათის მზგავსი კაბა და ჟილეტი ეცვა, შორიდგან დედაკაცს წააგავდა. გაპოხილი ქუდრ ეხურა, თავი ძირს ჩაეკიდა, მოკუზულიყო თითქოს. დამბუნებული, დანაოჭებული სახე უმტკიცებდა, რომ ორმოც-და-ათს წელს იყო გადაცილებული. წვრილი, ჩამძვრალი თვალები ნაღვლიანად, სასტიკად და უკმაყოფილოდ გამოიყურებოდნენ.

— რა იყო? დაეკითხა რასკოლნიკოვი მეეზოვესა.

კაცმა როგორღაც გვერდზედ გადაჰხედა და ქვეშ-ქვეშ დაუწყო მძიმედ და ყურადღებით თვალიერება. მობრუნდა მერე ისევ მძიმედ და ეზოდამ გარეთ გავიდა, არა უთქვამს-რა.

— რა იყო, მაინც! შეჰყვირა რასკოლნიკოვმა.

— რა ვიცი, ვიღაცა იყო, გკითხულობდათ: აქა დგას ესა და ეს სტუდენტი, ვისთანა სცხოვრობსო. ამ დროს თქენც ჩამოხვედით, დავანახვე, აგერ ისინიც-მეთქი და წავიდა. ჰხედავთ, მიდის.

მეეზოვეც გაოცებული იყო ცოტათი, მაგრამ იფიქრა პატარა ხანსა და თავისს ქოხში შეძვრა ისევა.

გამოუდგა მაშინვე რასკოლნიკოვი და დაინახა მალე, რომ ქუჩის მეორე მხარეს მიდის თავ-ჩაკიდული მძიმედა, თითქოს რაღასაც ფიქრობსო. მალე კიდევ წამოეწია, მაგრამ არა უთხრა-რა, რამდენსამე ხანს უკან მისდევდა; გაუსწორდა ბოლოს და მიმავალს გვერდიდამ შეჰხედა სახეში. კაცმაც მაშინვე შეჰნიშნა, საჩქაროდ აავლ-ჩაავლო თვალი, მაგრამ ისევ ჩაჰკიდა თავი და ერთ ხანად ასე მიდიოდნენ ერთი მეორის გვერდითა, არც ერთს, არც მეორეს კრინტი, ხმა არ დაუძრავთ.

— თქვენა მკითხულობდით... მეფხოვესთანა?—ჩაეკითხა ბოლოს რასკოლნიკოვი, მაგრამ როგორღაც გაუბედავად, ჩუმად.

კაცმა ხმა არ გასცა, არც-კი შეჰხედა. გაჩუმდნენ ისევ.

— რასა ჰგავს... მოდინხართ, მკითხულობთ... და მერე-კი ხმას აღარ იღებთ... რას ჰნიშნავს?

სიტყვებს როგორღაც ნაწყვეტ-ნაწყვეტად, ბუნდად ამბობდა, ხმა უწყდებოდა რასკოლნიკოვსა.

ახლა-კი აიხედა კაცმა და დაღვრემილმა გესლიანად გადაჰხედა რასკოლნიკოვსა. ბოროტის მომასწავებელი იყო როგორღაც ეს შეხედვა.

— მკვლელიო!—ჩაილაპარაკა უცბად წყნარად, მაგრამ გარკვევით უცნობმა.

გვერდით მისდევდა რასკოლნიკოვი. ფეხები საშინლად დაუფძლურდა, წელში ცივმა ჟრუანტელმა დაურბინა, ერთ წამას გულიც აღარ უცემდა თითქოს. მერე-კი უცბად საშინელის ძალით დაუწყო ძგერა, თითქოს ეგ არის უნდა გადჰმოვარდესო. ასე გაიარეს ერთად ასიოდე ნაბიჯი, არც ერთს ხმა არ ამოუღია.

კაცი სულაც არ უყურებდა.

— რას ამბობთ... რასა... ვინ არის მკვლელი?—წაიღუღუნა ოდნავ რასკოლნიკოვმა.

— ვინა, და შენა—გაუმეორა კვალად გარკვევით და მოურიდებლად მტკიცედ უცნობმა, თითქოს კმაყოფილია, რომ ამხილაო და ისევ პირდაპირ შეჰხედა გაფითრებულს სახესა და ჩახოცილს თვალებში.

ჯვარედინა ქუჩას მიადგნენ. უცნობმა მარცხნივ შეუხვია, რასკოლნიკოვი-კი შედგა იქვე და დიდხანს გაჰყურებდა მიმავალსა. დაინახა აგერ, რომ შედგა ბოლოს უცნობი, ასე ორმოც და ათი ნაბიჯა რომ გაიარა, შემობრუნდა, გამოჰხედა რასკოლნიკოვსა, რომელიც ისევ ისე იდგა უძრავად. იმ ადგილასა და გაარჩია თითქოს, რომ წელანდელივით სიმძულვარით, ცივად გაუღიმა.

ნელისა და სუსტის ნაბიჯით დაბრუნდა მუხლებ-აკან-კალებული რასკოლნიკოვი თავისს ქობში, მოიხადა ქუდი, დასდო მაგიდაზედა და ათიოდე წამი უძრავად უდგა გვერდითა. წამოწვა მერე დაუძლურებული და მოწყვეტილი დივანზედა და სუსტად ამოიკვნესა. თვალები დახუჭული ჰქონდა. ასე იწვა ნახევარს საათსა. მაგრამ არასფერს არა ფიქრობდა.

მოსდიოდა მხოლოდ რაღაცა უთავბოლო და ნაწყვეტ-ნაწყვეტი ფიქრები, ჰხედავდა ვიღაცა ბავშვობის დროს ან ერთხელ სადმე ნანახ ხალხის სახეებსა, რომლებსაც უთუოდ ვერასოდეს სხვა დროს ვერ მოიგონებდა. აგერა ჰხედავს: ვ-ს საყდრის სამრეკლოსა; სადღაც ტრახტირში ბილიარდსა და მის გვერდით ვიღაცა ოფიცერსა; სადღაცა ძირის სართულში თამბაქოს დუქნიდამ ციგარის სუნი მისდის; აგერა სასმელი დუქანიც, შავი და ბნელი კიბე, მთლად წუმზე-ტალახითა და კვერცხის ნაქუტებით სავსე; საიღამღაც სადღესასწაულო ზარების რეკვა ისმის... საგნები ერთმანერთს გრიგალივით სწრაფადა სცვლიდნენ. ზოგიერთა მათგანი მოსწონდა კიდევც, მაგრამ უცბად ისევა ჰქრებოდა. საზოგადოდ რაღაცა აწვა გულზედა, მაგრამ ძალიან-კი არა. იშვიათად კარგათაც ჰგრძნობდა თავსა... ცივი ჟრუანტელი მაინც უვლიდა, მაგრამ ესაც თითქოს იამებოდა.

უცბად რაზუმინინის ჩქარი ნაბიჯი და ხმა შემოესმა, მაგრამ მაშინვე თვალები დაჰხუჭა, თავი მოიმძინარა. გამოალო კარი რაზუმინინმა, მაგრამ რამდენსამე ხანს ასე იდგა კარებში, რაღასაც ფიქრობდა. შევიდა მერე წყნარის ნაბიჯით ოთახში და დივანთან მივიდა. რასკოლნიკოვს ნასტასიას ჩურჩული შემოესმა:

— ნუ გააღვიძებ, დაე ეძინოს; მერე სკამს...

— მაინც რომ, — უპასუხა რაზუმინინმა.

ორივე ფრთხილად გარეთ გავიდა, კარი გაიხურეს. გაპვლო კიდევ ნახევარ საათმა. გაახილა თვალი რასკოლნიკოვმა, გადაბრუნდა გულადმა, ხელები თავს უკან დაიწყო.

„ვინ არის, ნეტა? საიღამ გატყვრა? ცამ ჰშვა თუ დედამიწამა? სად იყო, ან-და რა ნახა? მაგრამ, ეჭვი არ არის, ყველაფერი უნახავს. მაგრამ სად იდგა, ნეტა, და საიღამ იტყირებოდა? ან რაღა ახლა ამოძვრა დედამიწიღამა? მაგრამ საიღამ უნდა ენახა, — შესაძლებელია, განა?.. ჰმ!... — განაგრძობდა რასკოლნიკოვი და თანა თრთოდა, კანკალი იტანდა. — მაგრამ ნიკოლამ რომ კარებს უკან ნივთის ბუდე იპოვნა: განა, ეს-კი შესაძლებელია? მამხილებელია? მესაე ათასს რაღაცა ნაჩვრეტს გამოაპარებ და ვნახოთ, უცბად უზარ-მაზარი რამ მამხილებელი ფაქტი გამოგეჭიმება წინა! ბუზი გაფრინდა, მაგრამ დაინახაო! ნუ-თუ მართლა შესაძლებელია?“

და იგრძნო უცბად, რომ საძაგლად მოეშვა, დასუსტდა.

„უნდა მცოდნოდა, რომ ასე იქნებოდა, — ფიქრობდა მწარე ღიმილით. — როგორ გავბედე ან-კი, ჩემის თავის ამბავი რომ ვიცოდი, რომ ავიღე ცული და სისხლი დავღვარე. წინაღვე უნდა მცოდნოდა... მაგრამ, ეჰ, არ ვიცოდი, განა!..“
წაიბუტბუტა სასოწარკვეთილმა.

ზოგჯერ რაღაც რამ ფიქრი მოუვლიდა და გარინდებოდა ხოლმე სულ მთლად.

„სჩანს, ისინი სხვა რიგად არიან შექმნილნი; ვინც ნამდვილად უფადაა და ვისთვისაც ყველაფერი ნებადართულია, როდი რასმე ერიდება: აოხრებს ტულონს, პარიზში ხალხსა ჰელეტს, ეგვიპტეში მხედრობას იგაწყებს, ნახევარ მილიონს ხალხს მოსკოვის ლაშქრობაში ჯდუშავს და მერე ორკოფ სიტყვებით თავს აძვრენს ვილნოში. მაგრამ სიკვდილის შემდეგ მასვე უდგამენ ძეგლებსა: მაშასადამე, მისთვის ყველა ნებადართულია. არა, ეტყობა, ხორცის მაგივრად ბრინჯაოს ტანი ჰქონია!“

„ნაპოლეონი, პირამიდები, ვატერლოო, — და იქვე გამხდარ-გამხდარი, საძაგელი რეგისტრატორის ქვრივი, მევახზე ბებრუხანა, რომელსაც ტახტი ქვეშ, კუნჭულში, წითელი ყუთი უდგია, — როგორი რამ მოსანელეებელია თუნდაც პორფირი პეტროვიჩისათვისა!.. საიღამ, საღაო! როგორ მოინელე-

ბენ!.. ესტეტიკა დაუშლით ხელსა: „განა ნაპოლეონი ბებრუხანას ტახტ ქვეშ შეძვრება!.. ეჰ, რა საძაგლობაა!..“

დრო-და-დრო ჰგრძნობდა, რომ ჰბოდავდა კიდეცა თითქოს; როგორღაც ციებიანივით ჰბორგავდა, მოუსვენრობდა.

„ბებრუხანა სისულელეა!—ფიქრობდა როგორღაც აჩქარებით და ფიცხად.—იქნება მართლა შეცდომაც იყოს, ბებრუხანა მხოლოდ ავადმყოფობა იყო... რომელიც მინდოდა საჩქაროდ გადამელახა... პრინციპი მოვკალი და არა კაცი! პრინციპი, მართალია, მოვკალი, მაგრამ არ გადამილახავს-კია, გამოღმა დაერჩი... მოკვლა მოვახერხე მარტო! მაგრამ ესაც თურმე ვერ მოვახერხე... პრინციპი? რისთვის ჰლანძღავდა წელან ტუტუცი რაზუმინინი სოციალისტებს. შრომის მოყვარე და ვაქარი ხალხია; „საზოგადო ბედნიერებას“ ემსახურებიან. არა, სიცოცხლე მხოლოდ ერთხელა მაქვს ნაჩუქები, მეტს ველარ ველირსები: არა მსურს „საზოგადო ბედნიერებას“ ვუცადო. მინდა თვითონაც ვიცოცხლო, თორემ თუ ასე არ იქნება, სჯობს სულაც მოვსპო სიცოცხლე. რა არის რომა? არ მინდოდა მხოლოდ მშიერი დედის წინ გამეარა ჯიბეში მაგრა დაბლუჯულის მანეთითა, რა არის, „საზოგადო ბედნიერებას“ ველი-მეთქი. „მეც ჩემი აგური მიმაქვს საზოგადო ბედნიერების დასამყარებლად ვითომ, და იმიტომა ვარ გულდამშვიდებული-მეთქი“. ხა, ხა, ხა! რისთვის გამიშვით მერე? მეც მარტო ერთი სიცოცხლე მაქვს ხომ, მინდა... ეჰ, ესტეტიური ტილი ვარ და სხვა არასფერი“,—დასძინა უცბად და შეშლილივიო გაეცინა.—„ღიახაც რომ ტილი ვარ,—იმეორებდა როგორღაც ბოროტის კმაყოფილებით და თან ამ ფიქრს ევლებოდა, ეთამაშებოდა,—თუნდაც მარტო იმიტომ, ჯერ ერთი, რომ ვფიქრობ—ტილი ვარ-მეთქი; მეორე იმიტომ, რომ მთელი თვეა აგერ ყოვლად მწყალობელს განგებას ვაწუხებდი, ვითომ ჩემთვის-კი არა ვსჩადიოდი ამას, სხვა რამ საუცხოვო აზრი მქონდა,—ხა-ხა-ხა! მესამე, იმიტომ, რომ მინდოდა ასრულების დროს რაც შეიძლება სამართლიანად და ზომიერად მოვქცეულიყავ: ავირჩიე განგებ ყველაზედ უსარ-

გებლო ტილი და მოკვლის შემდგომ წამოვიღე მხოლოდ იმდენი, რაც პირველ ხანად დამჭირდებოდა, მეტი არა (დანარჩენი, რასაკვირელია, ანდერძისამებრ მონასტერს მოჰხმარდებოდა—ხა-ხა-ხა!..). იმიტომ ვარ კიდევ ტილი,—დასძინა კბილების ღრჭიალითა,—რომ, ვინ იცის, იქნება მე უარესიც ვიყო, ვიდრე მოკლული. და **წანადგე გტმნობდა** ამასა, რომ ასე ვეტყოდი მკვლელობის **შემდეგ** ჩემს თავსა! დიახ, ნუ-თუ ამ საზარლობას შეედრება ღა რამ! ოჰ, საზიზღრობავ! ოჰ, საძაგლობავ!.. ოჰ, როგორ მესმის ბუნება ხმალ-ამოწვილ ცხენოსან „წინასწარმეტყველისა:“ გიბრძანებს ალლაჰი და ჰმორჩილე მას „მთრთოლვარე ქმნილებავ! მართალია „წინასწარმეტყველი“, სადმე ქუჩაში რომ ლამაზს ბატრეასა სდგამს და ბრალიანსა თუ უბრალოს ბრეს ადგენს და განმარტების ღირსადაც-კი არავისა სთვლის! ემონე, მთრთოლვარე ქმნილებავ,—მაგრამ **ნუ ისუფრებ** ნურასფერს, იმიტომ, რომ ნატვრა და სურვილი შენი საქმე არ არის!.. ოჰ, არაფრის გული-სათვის ბებრუხანას არ ვაპატიებ!“

ოფლისაგან თმები მთლად დაჰსველებოდა, მთრთოლვარე ტუჩები სიცხიანივით შეჰხმობოდა, მალლა ჰერს მიჰშტერებოდა.

„დედა და და,—როგორ მიყვარდნენ! ახლა რალათა მძულან! დიახ, მძულან; მეჯავრებიან ჩემ გვერდით რომა ვხედავ... მახსოვს, მივედი წელან და დედას ვაკოცე... ეხვეოდე და ჰფიქრობდე, რომ იცოდესო ის.. ვუთხრა, მაშა! ჩემგან ესაც მოსალოდნელია... ჰმ! **ისიფ** უთუოდ ისეთი უნდა იყოს, როგორიც მე ვარ, დასძინა ძალდატანებით, თითქოსა სცდილობს გონს მოვიდეს, ბოდვას თავი დააღწიოსო.—ოჰ, როგორა მძულს ბებრუხანა! მგონი, მეორეთ მოვკლავდი, ცოცხალი რომ იყოს! საბრალო ღიზავეტა! საიღამ გაჩნდა უბედური!.. მაგრამ უცნაურია სწორედ, რატომ იმაზედ-კი არასა ვფიქრობ, თითქოს სულაც არ მომეკლას!.. ღიზავეტა! სონა! საბრალო, მშვიდობიანი, წყნარი არსებანი!.. რატომ არა სტირიანი? რათ არ კვნესიანი?.. ყველაფერს სხვასა

სწირავენ... წყნარად, მშვიდად იყურებიან... სონა, სონა! წყნარო სონა!..“

გაშტერდა, დავიწყებას მიეცა; ეუცნაურა სწორედ, რომ არ ახსოვდა, ქუჩაში საიღამ გაჩნდა. გვიანი საღამო იყო უკვე. ბინდი ხშირდებოდა. სავსე მთვარე თან-და-თან მეტად აკაშ-კაშებდა არე-მარესა. მაგრამ შეხუთული იყო როგორღაც ჰაერი. ხალხი გუნდ-გუნდათ დადიოდა ქუჩაში. ხელოსანი და საქმის ხალხი შინისაკენ მიეშურებოდა, სხვები სეირნობდნენ.. მტვრისა, კირისა და დანაგუბებ, აშმორებულ წყლის სუნი ტრიალებდა. რასკოლნიკოვი დაღონებული და დაფიქრებულად მიდიოდა: იცოდა მშვენივრად, რომ შინიღამ რაღაცა განზრახვით გამოვიდა და უნდოდა საჩქაროდ გაეკეთებინა, რაღაცა იყო, მაგრამ რა, აღარ ახსოვდა. უცბად შედგა და დაინახა, რომ ქუჩის მეორე მხარეღამ ვიღაცა კაცი ხელს უქნევს. შემობრუნდა რასკოლნიკოვი და ქუჩის მეორე მხარესაკენ გასწია, მაგრამ კაცი მაშინვე შიტრიალდა და წავიდა, თითქოს აქ არა ამბავიაო. მიდიოდა თავჩაკიდული, უკან მოუხედავად, თითქოს დაძახება აზრადაც-კი არ მოჰსვლიაო. „მართლაც-და, ვინ იცის, მიძახოდა-კი?“ გაიფიქრა რასკოლნიკოვმა, მაგრამ გაჰყვა მაინცა. ასე ათ ნაბიჯზედ რომ მიუახლოვდა, იცნო უცბადა და—შეშინდა. ეს იყო წელანდელი უცნობი მოქალაქე, ისევ ისრე ხალათში გამოწყობილი და წელში მოკაკული. შორიღამ მისდევდა რასკოლნიკოვი; გული საშინლად უცემდა. ქუჩის შესახვევში შებრუნდნენ,— მაგრამ როდი უცქერის უცნობი. „იცის, ნეტა, რომ უკან მივსდევ?—ფიქრობდა რასკოლნიკოვი. მოქალაქე რომელიღაც დიდი სახლის ეზოში შევიდა. მივიდა საჩქაროდ რასკოლნიკოვი ეზოს კარებთანა და ცქერა დაუწყო: მობრუნდება და დამიძახებს, თუ არაო? მართლაც, გაიარა მთელი ეზოს შესავალი და ეზოში რომ გავიდა, მობრუნდა თითქოს და წელანდელივით ხელი დაუქნია. შევიდა მაშინვე რასკოლნიკოვიცა, მაგრამ მოქალაქე აღარა სჩანდა. ეტყობოდა, იქვე ჰირველს კიბეზედ შეეხვია. რასკოლნიკოვიც გამოუდგა მა-

შინვე. მართლაც-და, ორის კიბით მალლა ვილასიც ზომიერი და მძიმე ნაბიჯი გარკვევით ისმოდა. უცნაურია სწორედ, კიბე თითქოს ემცნაურება! აგერა, პირველი სართულის ფანჯარაც; ფანჯრის შუშებში მთვარე მოწყენილად და საიდუმლოებრივ აშუქებს. აგერა მეორე სართულიც. ეჰა! ეს ის ბინაა, მხატვრები რომ წამალს უსვამდნენ... რატომ მაშინვე არ იცნო? წინ მიმავალის კაცის ნაბიჯი შესწყდა: „სჩანს, სადმე შედგა ან მიიმალა“. აგერა მესამე სართულიც. კიდევ ავიდეს ზევით? რა სიწყნარეა, საშიშიც-კია... მაგრამ წავიდა მაინც. საკუთარივე ფეხის ხმა აშინებდა. ღმერთო, ოჰ, როგორ ბნელა! მოქალაქე უთუოდ აქვე კუთხეში სადმე მიიმალა. ეჰა! ბინა მთლად ყურთამდე ღიაა. დაფიქრდა პატარა ხანსა და შევიდა. დერეფანში საშინლად ბნელოდა, არავინ მოსჩანდა, თითქოს ყველაფერი გაუზიდნიათო. ნელ-ნელა, ფეხის თითებზედ, შეიპარა სასტუმროში: ოთახი მთლად მთვარის შუქით იყო გაკაშკაშებული. ყველაფერი წინანდებურად იყო მოწყობილი: სკამები, სარკე, ყვითელი დივანი და სურათები, ყველა თვისს ადგილას იყო. ვეება, რგვალი, სპილენძით წითლად გავარვარებული მთვარე პირდაპირ ფანჯრებში იყურებოდა. „მთვარის გამოა ასეთი სიწყნარე, — გაიფიქრა რასკოლნიკოვმა, — უთუოდ ამოცნობას რისამე ჰფიქრობს: იდგა ასე დიდ-ხანსა და უცდიდა, დიდ-ხანს უცდიდა; მაგრამ რამდენიც მეტად ყურჩობდა მთვარე, იმდენად უფრო მეტად უცემდა და სტკიოდა გული. სიჩუმე იყო ირგვლივა. უცბად რაღაცა ხმელი ტკაცუნის გაისმა, თითქოს კვარს რამე აახეთქესო და სიჩუმე გამეფდა ისევ. გაღვიძებული ბუზი შუშას დაეტაკა უცბად და საცოდავად იწყო ბზუილი. ამ დროს სწორედ პატარა შეაფსა და ფანჯარას შუა, კუთხეში, კედელზედ ჩამოკიდული ქალის წამოსასხამი შეჰქინა თითქოს. „რა უნდა აქ წამოსასხამსა? — გაიფიქრა. — წინად რომ არ იყო“... მივიდა ნელ-ნელა და შეატყო, რომ წამოსასხამს უკან თითქოს ვილაცა იმალება. გადასწია ფრთხილად წამოსასხამსა და დაინახა, რომ კუთხეში სკამი სდგას და სკამზედ

კიდევ ბებრუხანა ზის, მაგრამ მოკრუნჩხული და ისე დაბლა თავიკიდული, რომ პირისახე ვერ გაარჩია, თუმცა ის არის, ჰხედავს. რამდენსამე ხანს ასე იდგა: „ემინიან!“ გაიფიქრა. გამოიძრო მერე მარყუჟიდან ცული და ერთხელ, მეორედ, მესამედ დაჰკრა თავის ქალაში. მაგრამ უცნაურია: არც-კი განძრეულა, თითქოს ხისააო. შეეშინდა რასკოლნიკოვსა, დაიხარა, ახლოდამ შეჰხედა. მაგრამ ბებრუხანამაც დაბლა დაიწია, არ შეახედა. ჩაიკეცა მთლად იატაკამდე და ისე შეჰხედა სახეზედა, მაგრამ მთლად გაფითრდა, მოკვდა თითქმისა: იჯდა მებრუხანა და ხითხითებდა ჩუმად, რომ რასკოლნიკოვს არ გაეგონა. მოეჩვენა უცბად, რომ საძილო ოთახის კარიც ოდნავ გამოიღო და იქაც ისრევე იცინოდნენ, ჩურჩულებდნენ. ბრაზმა აიტანა და დაუწყაო, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, ბებრუხანას ცულის ცემა, მაგრამ სიცილი და ჩურჩული საძილო ოთახში თან-და-თან უფრო მატულობდა და ბებრუხანაც გულიანად ხითხითებდა, სიცილისაგან მთლად ირხეოდა. გაქცევა დააპირა, მაგრამ დერეფანი და კიბე მთლად ხალხით იყო უკვე გაჭედილი, ზევით, ქვევით, ყველგან ხალხი იდგა და იყურებოდა,—მაგრამ სული გაენაბნათ, რაღასაც უცდიდნენ, სდუმდნენ!.. გული მთლად შეეხუთა, ფეხებს ველარა სძრამდა, დედამიწაზედ მიეწება თითქოს... უნდოდა დაეყვირა,—მაგრამ გამოელვია.

ღრმად ამოისუნთქა,—მაგრამ უცნაურია სწორედ; თითქოს ისევ სიზმარშია: კარები ყურთამდე ღია აქვს და ვილაცა უცნობი ყურადღებით აკვირდება.

ჯერ არ გაეზილა მთლად თვალები, რომ უცბად ისევ მოხუჭა. გულთაღმა იწვა რასკოლნიკოვი, არ ინძრეოდა.

„სიზმარში ვარ ისევა; ნეტა, თუ არა?“ ფიქრობდა თავისთვისა და თან ნელ-ნელა წამწამებს ეწეოდა მალლა, რომ ჩუმად როგორმე გაეხედა: უცნობი მართლაც იქვე იდგა, თვალს არ აშორებდა.

შემოდგა ბოლოს უცნობმა ფეხი, კარები ფრთხილად მიიხურა, მივიდა მაგიდასთანა, ერთს წამას შეიცადა,—მაგ-

რამ თვალს მანც არ აშორებდა,—და წყნარად, ნელა დი-
ვანთან დაჯდა სკამზედა.. შლაპა იქვე გვერდით დაიღო ია-
ტაკზედა, დაეყრდნო ორივე ხელით ჯოხსა, დაადო ზედ ნი-
კაპი და დაიწყო ცდა. ეტყობოდა, დიდ-ხანს აპირებდა ასე
ცდასა. რამდენადაც-კი შეეძლო გაერჩია თვალ-მოხუჭულსა,
ნახა, რომ უცნობი საკმაოდ ხნიერი, ჩასხმული, ხშირ წვე-
რიანი, ჭადარა შერთული კაცი იყო...

ასე გაიარა ათმა წამმა. ის იყო ბინდდებოდა. რთახში
სრული სიჩუმე იყო. კიბილამაც-კი არავითარი ჩამი-ჩუმი არ
ისმოდა. თანჯარაში მხოლოდ სადღაც ხარაბუხა ეგლებოდა
შუშასა და ბზუოდა. ველარ მოითმინა ბოლოს რასკოლნი-
კოვმა და წამოჯდა უცბად.

— მითხარით, რა გინდათ, რას მიყურებთ?

— განა, არა, ვფიქრობდი, განგებ იმძინარებს-მეთქი
თაფსა,—მიუგო როგორღაც უცნაურად უცნობმა და გულ-
დამშვიდებულმა გაიცინა.—ნება მიბოძეთ გაგეცნოთ არკადი
ივანიჩ სვიდრიგაილოვი.

ან-ანა.

(გაგრძელება იქნება)

ეკონომიური ღირებულები

I

ზრუნველობა შრომისა

რა არის ფასი? სადაა მისი წყარო? შეიძლება თუ არა სინათლე მოეფინოს მის საიდუმლოებას? ეს საკითხი უხსოვრის დროიდგან თავის სატეხი საკითხი იყო მეცნიერთათვის და, თუმცა ბევრი რამ გამოიჩინა მის შესახებ, ჯერაც კიდევ არ არის სისრულით გადაწყვეტილი.

რატომ ფასობს, მაგალითად, ერთი ადლი მაუდი სამ მანეთად? რა არის საერთო ერთ ადლ მაუდსა და სამ მანეთს შორის? ზოგიერთების სიტყვით, ფასთა, საზომი სარგებლობაა. სამი მანეთი იმდენადვე სასარგებლოა, რამდენადაც ერთი ადლი მაუდიო. ყოვლად შეუწყნარებელი აზრია, ანუ უკეთ რომ ვთქვათ, ტავტოლოგიაა. თუ კი სამ მანეთად ერთ ადლ მაუდს ვყიდულობთ, ცხადია, სამი მანეთი აგრეთვე სასარგებლოა, როგორც ერთი ადლი მაუდი. საკითხი მხოლოდ ის არი, რატომ არიან სამი მანეთი და ერთი ადლი მაუდი ერთგვარად სასარგებლონი? აქ სიტყვა „სარგებლობა“ მხოლოდ „სიტყვის ბანზე აგდება“, სხვა არაფერი.

ზოგიერთების ფიქრით, თუ ერთი ადლი მაუდი სამი მანეთი ღირს, მიზეზი ამისი ის არის, რომ ერთი ადლის დამზადება იმდენი ჯდება, რამდენიც სამი მანეთის ოქროს დამზადება. აქაც „სიტყვის ბანზე აგდება“, რადგან გამოურკვეველი საგანი სურთ გამოარკვიონ გამოურკვეველი საგნის

შემწეობით. მართლაც, რატომ ჯდება მაუდის მომზადება ამდენი და არა იმდენი? რაც ერთი ადლის დამზადებაზე დაიხარჯა, ვით შევადაროთ იმას, რაც სამი მანეთის ოქროს დამზადებაზე დაიხარჯა. მუშებს გარდა, რომელთა დაქირავებაც საჭირო იყო ორსავე შემთხვევაში, ხომ სხვა-და-სხვა მასალები იყო საჭირო. მაუდის დასამზადებლად, მაგალითად, მატყლის ძაფი იყო საჭირო, რომელიც სრულიად არ იყო საჭირო ოქროს დასამზადებლად. ოქროს დასამზადებელი მაშინა სულ სხვაა, ვიდრე მაუდის დასამზადებელი. ვით შევადაროთ ერთმანეთს ეს სხვა-და-სხვა მასალები და იარაღები? რა აქვს მატყლის ძაფს საერთო მაშინასთან? მკითხველი ხედავს, რომ ამგვარმა მეთოდმა ერთი ბიჯიც ვერ გადაგვადმევიანა წინ, არამედ უკან, იქვე დაგვაბრუნა, საიდანაც გამოვედით. საკითხი იგივე რჩება, მხოლოდ კიდევ უფრო გართულებული და დაბნეული.

ყოვლად შეუძლებელია გავიგოთ წყარო ფასისა ვგრედ წოდებულ მოთხოვნილებითა და შემოძლევითა (спросомъ и предложениемъ). საკითხი ისევ საკითხად რჩება, ე. ი. გაუგებარი რჩება, რატომ გვაძლევენ ამ თუ იმ სავაჭროს ამ თუ იმ ფასად. ვთქვათ, რომელიმე საქონელი ბევრი დამზადდა, იმაზე მეტი, რაც საზოგადოებას ეჭირვება. მაშინ იგი გაიფლება. შემდეგ ამისა, რა კი ნაწილი კაპიტალისა იაფი საქონლის წარმოებას თავს დაანებებს. და სხვა საწარმოო ასპარეზზე გადავა, საქონელი კვლავ გაძვირდება. ფასთა ამგვარი რყევა აუცილებელია ახლანდელ გარემოებათა შორის. მაგრამ არის ერთი წერტილი, რომლის გარშემოც ირყევა ფასთა სასწორი. ეს არის საშუალო ფასი. რით უნდა გამოვარკვიოთ მისი რაოდენობა? რატომ აქვს ამა თუ იმ სავაჭროს ეს ან ის საშუალო ფასი?

ზოგიერთები ფიქრობენ, რომ ის საქონელი, რომელიც მცირეა რიცხვით, ცოტა იშოვება, — ძვირია, რომელიც ბევრი იშოვება, იაფიაო. ესეც შეუწყნარებელი აზრია. ვთქვათ, ალმასი ცოტაა ქვეყანაზე. ეს გარემოება არაფერს არ გვეუბ-

ნება შესახებ იმისა, როგორ ფასობს ალმასი. ვთქვათ, დედა მიწის ზურგზე ოქრო ათას-მილიონჯერ მეტია, ვიდრე ალმასი. ნუ თუ, ამიტომ, ერთი მისხალი ალმასი ათას მილიონ მისხალ ოქროდ ეღირება? ან, ვთქვათ, ქვეყნათ მოდის წელიწადში ერთი მილიონი ფუთი პური და მზადდება იმავე დროს ასი მილიონი მანეთის ოქრო. ნუ თუ ამიტომ მანეთად ათი ფუთი პური ეღირება? ამგვარად, სიმცირე და სიბევრე სავაჭროსი არ შეიძლება იყოს ფასის საზომად.

მაშ რა არის საერთო სხვა-და-სხვა სავაჭროთა შორის, რით შეიძლება შედარება მათი? ამ საკითხზე ერთმა ეკონომოსმა შემდეგი პასუხი მიუგო. საერთო სხვა-სხვა სავაჭროთა შორის მხოლოდ ის არის, რომ თვითთვეული მათგანი კაცის შრომით არი მომზადებული.

არ არის ისეთი სავაჭრო, რომელიც კაცის ხელით არ მზადდებოდეს. რუსეთელი ეკონომისტი ტუგან-ბარანოვსკი ფიქრობ, რომ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, ვითომც ყველაფერს ავტომობილები ან მაიმუნები ამზადებდნო. მაგრამ ეს იქნება შესაძლებელი მხოლოდ მაშინ, როდესაც ამ ავტომობილებს ან მაიმუნებს კაცის გონება ექნებათ.

ვთქვათ, თვითთვეული გამყიდველი იმავე დროს მუშაც არის. ვთქვათ, ჯერ ქირით მომუშავე არ მოიპოვება. ვთქვათ, ყველა მუშებს-ვაჭრებს თანასწორი ხელოსნობის უნარი, თანასწორი იარაღები მოეპოვებათ. ამ შემთხვევაში ერთი მუშავაჭარის ერთი დღის ნამუშევარი იმდენი ეღირება, რამდენიც თვითთვეული სხვა მუშავაჭარის ერთი დღის ნამუშევარი. თუ, მაგალითად, რომელიმე სავაჭრო მეტი დამზადდა, ვიდრე საჭიროა, და გაიფდა, მაშინ ამ სავაჭროს მზადებას სხვა ახალი მუშები აღარ მოჰკიდებენ ხელს, როგორც უსარგებლო ხელობას, ეს დარგი წარმოებისა აღარ გაიზრდება, სამაგიეროდ მუშავაჭრები მოემატება წარმოების სხვა დარგებს, სადაც სავაჭრო უფრო ძვირია. ამას კი მოჰყვება პირველი სავაჭროს შედარებით გაძვირება და სხვა სავაჭროთა გაიაფება. ფასთა სასწორის რყევა, ყანყალი, მაშინაც იქმნება, მაგრამ

საშუალოდ ერთი კაცას ერთი დღის ნამუშევარი ეღირება იმდენი, რამდენიც ეოგელი სხვა კაცის ერთი დღისაგე ნამუშევარი.

ვთქვათ, რომელიმე დარგის მუშები ნაკლებ დროს მუშაობენ, ვიდრე სხვა დარგთა მუშები და ფასი კი იმ ნამუშევარისა, რომელსაც ერთი მუშა რვა საათის განმავლობაში ამზადებს, უდრის ფასს იმ ნამუშევარისას, რომელსაც სხვა მუშა თორმეტი საათის განმავლობაში ამზადებს. ამ შემთხვევაშიაც მუშები მოემატებიან პირველ დარგს, სადაც შრომა მცირეა და ფასი დიდი, ვიდრე ამ დარგშიაც ისეთივე მუშაობა და ისეთივე ფასი არ დაწესდება, როგორც სხვა დარგებში.

ამგვარად, კონკურენცია, ცილობა თავისუფალ მუშავაქართა გაათანასწორებს ფასებს სხვა-და-სხვა დარგებში, თუმცა ეს გაათანასწორება, გასაშუალება ფასთა არის შედეგი ფასთა მუდმივი აწევ-დაწვევისა, რყევისა და ყანყალისა.

ვთქვათ, ვაჭარი განშორდა მუშას და ამზადებს სავაჭროს დაქირავებულ მუშების ხელით. წარმოვიდგინოთ აქაც, რომ ყველა ვაჭრებს თანასწორი სიმდიდრე და თანასწორი იარაღები აქვთ და თანასწორი სისწრაფით ამზადებენ საქონელს; საზოგადოდ, ყველა თანასწორ პირობებს შორის არიან. ამ შემთხვევაშიაც, რაც, მაგალითად, ათი მუშის დღიური ნამუშევარი ეღირება წარმოების რომელსამე დარგში, ის ეღირება ყოველსავე სხვა დარგშიაც ათი მუშის დღიური ნამუშევარი. რატომ? მიტომ, რომ, თუ რომელსამე დარგში სავაჭროს ფასი დიდი იქნება და მუშათა რიცხვი კი მცირე, ამ დარგის ვაჭრები მეტ სარგებელს მოიგებენ ერთსა და იმავე დანახარჯ ფულზე, ვიდრე სხვა დარგის ვაჭრები. მაშინ სხვა დარგთან კაპიტალი გადმოვა ხსენებულ უფრო მოსაგებ დარგში, გაამრავლებს საქონელს და დასწევს ფასს. იგივე შეიძლება ითქვას ყოველივე სხვა დარგის შესახებაც.

თუ რომელსამე დარგში ვაჭარი მეტ ქირას აძლევს მუშას და, მაშასადამე, მეტ ფულად უჯდება თავის საქონლის მომზადება, ვიდრე სხვა დარგში, მაშინ სამი რამ არის შესა-

ძლებელი, 1) ან სხვა დარგთან გადავლენ მუშები ხსენებულ დარგში, სადაც მეტი ქირაა, და ერთმანეთის შეცილებით, რაკი მუშა ბევრი იქნება, დასწევენ მუშის ქირას, ან 2) კაპიტალი გადავა იმ დარგიდან, სადაც მუშა ძვირია, სხვა დარგებში და რაკი ამ შემთხვევაშიაც მუშა ქარბად იქნება, მუშის ქირა დაიკლებს, ან და 3) მოხდება ორივე ის, რაც ზემოხსენებულ ორ მუხლში აღვნიშნეთ.

ვთქვათ აგრეთვე, რომ რომელსამე დარგში მუშა ნაკლებ დროს ანდომებს მუშაობას, ვიდრე სხვა დარგებში. ამ შემთხვევაში მუშები სხვა დარგთაგან ხსენებულ შეღავათიან დარგს მიაწყდებიან, სანამ იქაც მუშაობის დრო არ აიწევს და არ გაუთანასწორდება სხვა მუშების მუშაობას.

ყოველივე ეს მოხდები მხოლოდ მაშინ, როცა არსებობს თავისუფალი ცილობა, კონკურენცია, როგორც ვაჭრებს შორის, აგრეთვე მუშათა შორის. გათანასწორება მუშათა ქირების და მუშაობის რაოდენობისა წარმოების სხვა-და-სხვა დარგებში, აი კანონი თავისუფალი კონკურენციისა.

შესაძლებელია კიდევ მოხდეს შემდეგი. ამ უკანასკნელ დროს გამოცდილება ამტკიცებს, მაგალითად, რომ რვა საათის მუშაობის დროს მუშა იმდენსავე აშხადებს, ასე გასინჯეთ, მეტსაც კი, რამდენსაც თორმეტი საათის მუშაობის დროს. თუ ვაჭრებმა ეს შეიგნეს, მაშინ თვითონ შემოიღებენ რვა საათის მუშაობას. ამას მოითხოვს მათივე სარგებლობა.

მე აქ არ შევეხები კანონმდებლობას, რადგან ამის განხილვა გაართულებს საკითხს. ჯერ მხოლოდ იმის გამოკვევას შევეუდგები, რა შედეგები მოჰყვება თავისუფალ ცილობას, ე. ი. როდესაც მუშის დაქირავებაში კანონმდებლობა არ გაეჩრევა და, როგორც ვაჭრობა, აგრეთვე დაქირავება მუშისა წარმოებს კერძო ვაჭართა დამუშათა ერთმანეთის ნება-ყოფლობით. ცხადია, მხოლოდ ამ შემთხვევაში გამოიკვევა ტენდენცია, მიმართულება, მიზანი, რომლისკენაც მიაქანებს კაცობრიობას ეგრედწოდებული თავისუფალი ვაჭრობა.

II

თვისება საგაჭროსი

ყოველ საქონელს, რომელიც იყიდება, სახელ-წოდების სავაჭრო. იყო დრო, როდესაც ყოველგვარი ჭირნახული მზადდებოდა მხოლოდ შინ სახმარებლად. წარმოების ცენტრი იყო პატარა წრე, ოჯახი, რომელიც თვითონ, თავის საკუთარი წარმოებით, გაუყიდველად და უყიდველად აკმაყოფილებდა ყველა თავის მოთხოვნილებას. მაშინ არც ვაჭრობა იყო განვითარებული და არც წარმოება. ასეთ ეკონომიურ მდგომარეობას ეძახიან პატრიარქალურს.

პატრიარქალურ მდგომარეობას ახასიათებს მონობა. სახელმწიფოს უმრავლესი ნაწილი სრულიად გამოსხლეტილი იყო საზოგადო საპოლიტიკო საქმეებისაგან. მწარმოებელი, რომელსაც არც მოთხოვნილება ჰქონდა დიდი და არც შორს სადმე წასვლა სჭირდებოდა, რომ თავის მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინა, რომელიც თავის სახლის კარზე ~~შეუღობდა~~ ~~სამუშაოს~~ და, მაშასადამე, არ იცოდა, მის ეზოს მესერს იქით რა ხდებოდა, კმაყოფილი იყო თავის უშფოთველ, მცონარე ცხოვრებით. თითქმის-დღესაც ასეთები არიან ჩვენი გლეხები. საერთო, საზოგადო მნიშვნელობა დღესაც ვერ შეუგნიათ, კარჩაკეტილობიდან დღესაც ვერ გამოსულან, რადგან მათს წარმოებას ვიწრო, პატრიარქალური ხასიათი აქვს.

სულ სხვას ვხედავთ დღეს განათლებულ ქვეყნებში. იქ თვითეული მწარმოებელი თავის ნაწარმოებს მხოლოდ გასაყიდლად ამზადებს. საზოგადოება პატარ-პატარა განცალკევებულ საეკონომო წრეებისაგან კი არ შესდგება, არამედ ერთ მთელ საეკონომიო ოჯახს წარმოადგენს. როგორც პატარა ოჯახში არის შრომის განაწილება, ე. ი. ერთი ძმა ხუროა, მეორე მწყესი, მესამე მიწის-მუშა, ქალები ქსოვენ, მზარეულობენ და სხ., აგრეთვე ამ დიდ ოჯახშია საზოგადო შრომის

განაწილება. როგორც პატარა ოჯახის წევრები უერთი-მეორესოდ არ ვარგიან, აგრეთვე დიდი საზოგადოების ჯგუფებს არ შეუძლიანთ ივარგონ უერთმანეთოდ. რასაკვირველია, პატარა ოჯახსა და დიდ ოჯახს შორის განსხვავებაც იმდენად დიდია, რამდენადაც მთელი საზოგადოება მეტია, ვიდრე პატარა ოჯახი. ჯერ ერთი, რა-კი საზოგადოების თვითეული დიდი ჯგუფი რომელსამე განსაკუთრებულ ნაწარმოებს ამზადებს, შრომის განაწილებამ მიაღწია უკიდურეს ხარისხს, ერთი მხრით ცილობამ და მეორე მხრით კოოპერაციამ, თანამშრომელობამ შექმნა სამაგალითო განვითარება წარმოებისა. ხალხი გამრავლდა. მცხოვრებთა უმეტესობამ ქალაქებში მოიყარა თავი. გაჩნდნენ რკინის-გზები, ორთქლის ხომალდები და სხ. მწარმოებელი გამოვიდა ეკონომიურ კარ-ჩაკეტილობიდან და შეიქმნა მოძრავ ეკონომიურ ელემენტად. ამ ხანას ეწოდება ხანა ვაჭრობისა და მრეწველობისა, ხანა ფულის, ანუ კაპიტალის გაბატონებისა.

კაპიტალისტურ საზოგადოებაში მწარმოებელი პირდაპირ თავის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად კი არ ამზადებს ნაწარმოებს, არამედ გასაყიდლად. ყოველი ნაწარმოები სავაჭროა, უთუოდ საქვეყნო ბაზარზე უნდა გამოიფინოს, ზნდა გასაღდეს. ამგვარად კერძო ნაწარმოები ხდება საზოგადო ნაწარმოებად. აი, ამაშია მთელი უკუღმართობა კაპიტალისტურ წარმოებისა. ჯერ ერთი, კერძო მწარმოებელს არ შეუძლია გაიგოს სისრულით, რამდენი და როგორი ნაწარმოებია საჭირო საზოგადოებისათვის ამა თუ იმ დროს. ამ შემთხვევაში ნაწარმოები არ საღდება და მწარმოებელი კოტრდება. მეორე, სავაჭრო, რომელიც არის საზოგადო ნაწარმოები, რომელსაც მხოლოდ მიტომა აქვს ძალა, რომ საზოგადო ნაწარმოებებთან არის ჯაჭვით გადაბმული, არის საკუთრება კერძო მწარმოებლისა. რკინის გზები, ორთქლის ხომალდები, ფაბრიკები, მთელი ახლანდელი მეცნიერება და ტექნიკა, მუშათა კოოპერაცია, საზოგადო წესწყობილება, ე. ი. მთელი ახლანდელი კულტურა და განათლება, აი რა არის შემქმნელი სავაჭროსი. მიუხედავად ამისა, სავაჭრო საზოგა-

დოებას კი არ ამდიდრებს, ამდიდრებს კერძო პირს, რომელსაც შემთხვევით ჩაუგდია იგი თავის ხელში. ამგვარად საზოგადო თვისება სავაჭროსი მის მაგიერად, რომ ხელს უწყობდეს საზოგადოების ეკონომიურ წარმატებას, ხელს უწყობს კერძო კაპიტალისტების ბატონობას, ექსპლოატაციას. საზოგადოება თავის ძალას ხელში უგდებს კაპიტალისტების მცირე რიცხვს.

ამგვარად სავაჭრო არის ნაყოფი შრომის განაწილებისა, უმაღლეს კულტურისა და განათლებისა. სავაჭრო არის საზოგადო ძალა, თუმცა საკუთრებაა კერძო პირისა, მაშ, ერთსა და იმავე დროს კერძო ნაწარმოებიც და საზოგადოც.

ამას გარდა, სავაჭროს ბატონი უყურებს თავის სავაჭროს, როგორც ფულის ასაღებს საშუალებას. ოღონდ ფულზე გაანადღოს თავისი სავაჭრო და მეტი დარდი არა აქვს. თავის სავაჭროს იგი თვითონ არ ხმარობს, მხმარებელი სხვაა, მყიდველია. ამიტომ, რადგანაც ყოველი მწარმოებელი თავის თავისთვის უფრო ზრუნავს, ვიდრე სხვისთვის, ყოველი გამყიდველი ცდილობს მოატყუოს მყიდველი. ერთი-მეორის მოტყუება ერთი ნიშნობლივი თვისებათაგანია ვაჭრობისა. მაშასადამე, ის გარემოება, რომ სავაჭრო ერთისთვის ფულის ასაღები საშუალება, პოტენციალი, ფარული ფულია და იმავე დროს მეორესთვის სახმარი ნივთია, რომ ფულითი ღირებულება, ამგვარად, განცალკევებია, გამოსცლია და ეწინააღმდეგება სახმარ ღირებულებას, არის მიზეზი ერთმანეთის მოტყუებისა და ფალსიფიკაციისა. ბოლოს-და-ბოლოს მოტყუებულის ის რჩება, ვინც ნაკლებად ფხიზელი და ნაკლებად გამოცდილია. ყოველი სიყალბე, რასაკვირველია, მაზარალებელია მოტყუებულისთვის, მაგრამ მეტადრე სასმელსაქმლის გაფუჭება, ფალსიფიკაციაა. დამლუპველი საზოგადოების ჯან-მთელობისა. ამგვარად, ის, რაც ერთს ამდიდრებს, მეორეს ასნეულებს, უდროო დროს ასალმებს წუთი-სოფელს. ასეთია წინააღმდეგობა საზოგადო ინტერესებისა, უკულმართობა ვაჭრობისა.

აგრეთვე ხშირად მოხდება ხოლმე შემდეგი. მწარმოებელ-ვაჭარს დამზადებული აქვს თავისი ნაწარმოები-საეაქრო გასაყიდად. მას დიდძალი ფული აქვს დახარჯული ამ ნაწარმოებზე და ამიტომ დიდძალ ფასად უნდა გაანაღდოს. თუ ნაკლები ფული აიღო, გაკოტრდება. მეორე მხრით, ამა თუ იმ მიზეზის გამო, მისი საეაქრო საზოგადოებისათვის საჭირო აღარ არის, საზოგადო მოთხოვნილებამ მის საეაქროზე იკლო. რა არის ამის მიზეზი? იგივე, ე. ი. ის, რომ საეაქრო გამყიდველისთვის არის მხოლოდ ფულის ასაღები საშუალება, მხოლოდ გამყიდველს უნდა აიღოს საეაქროში ფული; მყიდველი კი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იყიდის საეაქროს, თუ იგი მოსახმარებლად ვარგა, თუ სხვა, უკეთესი ღირებვის საეაქრო არ იშოვება იმავე ფასად. ამგვარად მოპირდაპირე მწარმოებელ-ვაჭრები ერთმანეთის სარგებლობას არაფრად დასდევენ, ერთი მეორეს ებრძვიან და თვითფული მხოლოდ იმას ცდილობს, რომ თვითონ გამოვიდეს გამარჯვებული, თვითონ არ გაკოტრდეს.

ერთი რამ უნდა აღვნიშნოთ კიდევ, როგორც შედეგი წინააღმდეგობისა ფასსა და სახმარებელ ღირებულების შორის. ვსთქვათ, ასი ფუთი პურის მოყვანას სჭირდებოდა დღემდის ერთი კაცი, წელს კი საუკეთო მაშინის საშუალებით ან უკეთეს მოსავლის წყალობით, ერთ კაცს შეუძლია მოიყვანოს ორასი ფუთი პური. ამასთანავე სახეში უნდა მივიღოთ, რომ მიწის-მუშა უწინაც იმდენ ხანს მუშაობდა, რამდენ ხანსაც ახლა მუშაობს. როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, ამ შემთხვევაში პურის ფასი უნდა დაეცეს. ახლანდელი 200 ფუთი პური იმდენი ეღირება, რამდენიც წინად 100 ფუთი პური ღირდა, რადგან ფასი განისაზღვრება მით, რამდენი შრომა დახარჯული ნაწარმოების მომზადებაზე. მაშასადამე, თუ უწინ ფუთი პური მანეთი ღირდა, წელს ათი შაური ეღირება.

კაპიტალისტურ წარმოებაში თვითოეული დარგი წარმოებისა შესდგება მრავალ კერძო მწარმოებელთაგან, თვითე-

ული ფაბრიკა მუშაობს თავის პატრონის ხარჯით და ყველა მეფაბრიკეები ერთმანეთს ეცილებიან, ერთმანეთის გაკოტრებას ცდილობენ. ერთის დაცემა, დაღუპვა მეორის ამალღებასა და გამდიდრებას მოასწავებს.

ვთქვათ, რომელმამე ფაბრიკამ გამოიგონა ახალი მაშინა, რის მეოხებითაც იმავე ნაწარმოების განსაზღვრულ რიცხვის მომზადებას ნაკლები მუშა-ხელი, ე. ი. ნაკლები შრომა სჭირდება, ვიდრე წინად. ამ შემთხვევაში ამ ნაწარმოების თვითეული ერთეული გაიფუძება მთელ ხსენებულ საწარმოო დარგში, რადგან ყველა ფაბრიკები იძულებულნი შეიქმნებიან დასწიონ ფასი. ამ გვარი გაიფუძება კი ნაწარმოებისა ბევრ მეფაბრიკეს გააკოტრებს. ამგვარად, რაც ერთისთვის გამამდიდრებელია, ის სხვისთვის ზარ-დამცემი და გამანადგურებელია. რაც მთელი საზოგადოებისათვის სასარგებლოა, ის ზოგიერთათვის გამაკოტრებელია.

თვით მრეწველ-ვაჭარი ბევრად უფრო მხურვალე მონაწილეობას იღებს საზოგადო საქმეებში, ვიდრე პირვანდელი ოჯახის მამა, პატრიარქი. როგორც ვთქვით, ახლანდელ ვაჭრის სარგებლობა დაკავშირებულია სხვა მრეწველებისა და ვაჭრების სარგებლობასთან და ზარალთან. სიძვირესა და სიიფეს, სიკეთესა და უვარგისობას, სიჭარბესა და სიმცირეს რომელიმე დარგის ნაწარმოებისას გავლენა აქვს ყველა სხვა დარგის სავაჭროზე. ხშირად ერთის გამდიდრებას მეორეს გაკოტრება მოჰყვება ხოლმე, ერთი აგროვებს თავის სიმდიდრეს სხვის სიღარიბეზე, აშენებს თავის ბედნიერებას სხვების ძვლებისაგან ნაკეთებ საფუძველზე. თვითოეული თვალ-დაჭყეტილი და ყურებ-დაცქვეტილი ადევნებს თვალს საზოგადო სამრეწველ-სავაჭრო მდგომარეობას, რომ მარჯვე დრო შეარჩიოს, სხვები მოატყუოს; ძირს დაანარცხოს და საერთო ბრძოლიდგან თვითონ გამარჯვებული გამოვიდეს.

ამგვარად, როდესაც საერთო სარგებლობა იმავე დროს კერძო მრეწველისთვისაც სასარგებლოა, ეს უკანასკნელი მომხრეა საერთო სარგებლობისა; როდესაც მისი კერძო სარგებ-

ლობა ეწინააღმდეგება საერთო სარგებლობას, იგი წინააღმდეგია საერთო სარგებლობისა; ხან გულწრფელად ელტვის საზოგადო კეთილ-დღეობას, ხან მტრობს. ამგვარის წინააღმდეგობით არის გამსჭვალული არსება თანამედროვე მრეწველ-ვაჭრისა. იგი ვერ არის ისეთი ერთგული მეგობარი მთელი საზოგადოებისა, როგორც ძველი ოჯახის წევრი იყო თავის ოჯახისათვის.

ღირსია აგრეთვე აღნიშვნისა, როგორ აღიბეჭდება ამგვარი ეკონომიური ურთიერთობა მწარმოებლის ფიქრსა და გონებაში. მწარმოებელ-ვაჭრის ფიქრით, ყოველი ნაწარმოები გაჩენილია თვით ბუნებისაგან სავაჭროდ. თვით ვაჭრებიც მიტომ არიან ვაჭრები, რომ ასეთია ნება უფლისა და თვისება ბუნებისა. ყოველთვის აღებ-მიცემობა ყოფილსა და იქნება სული და გული ეკონომიურ ურთიერთობისა.

ნამდვილად კი ნაწარმოები მიტომ არის სავაჭრო, რომ 1) განცალკევებულ მწარმოებელს ეკუთვნის როგორც კერძო საკუთრება, 2) საზოგადო შრომის განაწილებამ უმაღლეს ხარისხს მიაღწია. ვაჭრობა არ არის თვისება. ყოველი საზოგადოებისა. იყო დრო, როდესაც ვაჭრობაზე არ იყო დაფუძნებული საზოგადო წესწყობილება. ვაჭრობა კი არა ჰქმნის საზოგადო ურთიერთობას, საზოგადო ურთიერთობა ჰქმნის ვაჭრობას და ვაჭარს. მოსპვით კერძო საკუთრება, — და მოისპობა ვაჭრობაც.

ნაწარმოები, შექმნილი საზოგადოების მრავალ წევრთათანამშრომლობით, საზოგადო შრომის რთული განაწილებით, არის საკუთრება კერძო კაცისა. აქედან აუცილებლობა გაცვლა-გამოცვლისა, ვაჭრობისა, გამდიდრებისა და გაკოტრებისა. საზოგადო წეს-წყობილებამ წინ წაუსწრო საკუთრების დაწესებულებას. ნაწარმოების დასაკუთრება კერძო მწარმოებლისაგან და წარმოების გაერთება, გაზოგადება, აი ეს წინააღმდეგობაა მიზეზი ხსენებულ უკუღმართობათა.

III

ფ უ ლ ა

მოვაჭრეები იძულებულნი არიან იქონიონ ერთი რომელიმე სავაჭრო, რომლითაც ყველაფრის ყიდვა შეიძლებოდა. საჭიროა, ვაჭარს ჰქონდეს ხელში ისეთი სავაჭრო, რომ დაუყოვნებლად იყიდოს, რაც დასჭირდება. ასეთ სავაჭროს, გაცვლა-გამოცვლის იარაღს ეწოდება ფული.

რომ ფული არ იყოს, არც თანამედროე ვაჭრობა იქნებოდა. როდესაც ფული არ იყო, ანუ იყო პირდაპირი გაცვლა სავაჭროთა ერთმანეთს შორის, წარმოებაც და ვაჭრობაც უმდაბლეს საფეხურზე იდგა.

თუ სავაჭროთა ერთმანეთში გაცვლა-გამოცვლა არ მოიხსობა, არც ფული მოიხსობა, რადგან სხვა იარაღი გაცვლისა არ მოიპოვება.

ფულია თავი-სავაჭრო, პირველი სავაჭრო, რომლის საშუალებითაც სავაჭროები იცვლებიან ერთმანეთს შორის.

როგორც სალდათი, არ ვარგა უსარდლოთ, აგრეთვე სავაჭრო არ შეიძლება უფულოდ.

საფრანგეთის ეკონომისტს პრუდონს უნდოდა სავაჭრო დაეტოვებია ხელუხლებლად და ფული კი მოესპო. ეს ყოველად შეუძლებელია. ახლანდელ საზოგადოებაში ფულის მაგიერობას ვერაფერი ვერ გასწევს. ვაჭარს თუ ოქრო ხელში უჭირავს, ვაჭრობა და წარმოება არ შეუჩერდება, რადგან ოქროს, როგორც შრომის ნაყოფს, ყოველთვის გასაყალი აქვს. მიეცით მას ხელში უბრალო ქალაღი, რომელსაც, თუ გნებავთ, სახელმწიფო ბეჭედი დაასვით და სავალდებულო სახელმწიფო ქალაღი უწოდეთ. ამგვარი ქალაღის პატრონი არაფრის მქონეა, რადგან ქალაღს, როგორც არაფერში არ გამოხადებს, არავინ არ იყიდის.

ოქრო, რომელიც ფულად იხმარება, შეგიძლია სამკაულად გამოიყენო, თუ ფულად არ გამოგადგა. უბრალო ბი-

ლეთი კი, თუ ფულად აღარ გამოვადგა, ფუქია. ამიტომ ვაჭარი სიამოვნებით გაასაღებს თავის სავაჭროს ოქროზე, უბრალო ბილეთზე გასაღება კი ხელს არ მისცემს. რომ ოქრო არ იქმნეს ფულად და ფულის დანიშნულება უბრალო ქალაქის ბილეთებმა აასრულონ, ისეთი საშინელი რყევა ასტყდება ეკონომიურ ცხოვრებაში, რომ წარმოებაც და ვაჭრობაც თვალის დახამხამებაში დაეცემა, მოისპობა.

ამიტომ, განვიმეორებთ, საჭიროა, რომ საცვლელი იარაღი სავაჭრო იყოს, შრომის ნაყოფი, რომლის ფასი არასოდეს არ დავარდება, ნაკლებად იცვლება, რომელსაც შეუძლია აასრულოს დანიშნულება ფულისა და, თუ გასჭირდა, დანიშნულება უბრალო სავაჭროსი, რომლისაც გაყიდვა ყოველთვის შესაძლებელია, მაშინაც კი, როდესაც შეუძლებელი გამხდარა მით სყიდვა სხვა სავაჭროსი.

განვიმეორებთ: რაც უნდა მაღალ-მნიშვნელოვანი სიტყვა დააწეროთ ქალაქის ბილეთს, მას მაინც არ ექმნება ფასი, რადგან იგი შრომის ნაყოფი არ არის და თან არც არაფრად მოსახმარია. ლობიოს რომ ხორცი ვუწოდოთ, ხორცად არ გადიქცევა. „კოკასა შიგან რაცა სდგას, იგივე წარმოსდინდების“, ამბობს შოთა რუსთაველი.

რადგან ოქროს ფასი უფრო ნაკლებად იცვლება, უფრო მუდმივია, რადგან ღირსება ოქროსი ყველგან ერთია, მცირე წონა მისი ღიდ ფასს შეიცავს, და, მაშასადამე, მისი პატარა ნაწილები გამოსადეგნი არიან ღიდ-ტანჯვან სავაჭროთა გაცვლა-გამოცვლისათვის, ე. ი. ადვილად გადასაზიდნი არიან სხვა სავაჭროებთან შედარებით, ყველა ამ მიზეზის გამო სავაჭრო-ოქრო გადაიქცა ფულად.

რადგან ფულია იარაღი გაცვლა-გამოცვლისა, ამიტომ ფულის პატრონი უფრო უზრუნველ ყოფილია საზოგადოდ, ვიდრე სხვა სავაჭროს პატრონი. ამ ან იმ სავაჭროზე შეიძლება მოთხოვნილება მოისპოს; ამ შემთხვევაში მისი პატრონი გაკოტრდება. ფულზე კი ყოველთვის არის მოთხოვნილება, რადგან ფულით ყველაფრის ყიდვა შეიძლება. ფული უფრო საზოგადო სავაჭროა, ვიდრე ყოველი სხვა სავაჭრო.

სავაჭროთა გაცვლა-გამოცვლისათვის ოქროს განსაზღვრული რაოდენობაა მხოლოდ საჭირო. ვთქვათ, საჭიროა მხოლოდ ერთი მილიონი გირვანქა ოქრო და ტრიალებს კი, როგორც ფული, ორი მილიონი გირვანქა ოქრო. დაეცემა თუ არა ოქროს საღირალი, გაკოტრდებიან თუ არა ფულის პატრონები? სრულიადაც არა. ის ოქრო, რომელიც საჭირო აღარ არის სავაჭროთა გასანაღდებლად, საგზლად იქმნება შენახული ბანკებში. ყველამ იცის, რომ მოვა დრო, როცა მეტი ფული დასაჭირდებათ დასატრიალებლად, და მაშინ ოქრო კვლავ გაიზარდის ფულად თავეს ბანკების შეხუთულ კოლოფებიდან და გამოვა სავაჭრო ასპარეზზე.

ამ გარემოებას მოსდევს შედეგად შემდეგი უკუღმართობა. ყოველ ვაჭარს ხან ფული მეტი უჭირავს ხელში და ხან სავაჭრო. საერთო კრიზისის დროს ისინი არიან მოგებულნი, რომელთაც შემთხვევით მეტი ფული ეჭირებათ ხელში, — ისინი კი, რომელთაც თავისი ფული უკვე სავაჭროდ გადუქცევიათ, გაკოტრებულ იქმნებიან.

რადგან ფულია იარაღი გაცვლა-გამოცვლისა, ამიტომ ფულით გაიზომება საღირალი ყოველისავე სავაჭროსი. არავინ არ იტყვის, ერთი ადლი მაუდი ღირს ათ ადლ პირკლადო; ყველაფერს ოქროს ადარებენ, რადგან ოქრო თამაშობს ფულის როლს.

მაშასადამე, ოქრო, როგორც ფული, არის საზომი ყოველი სავაჭროს საღირალისა.

როგორც წინად ვთქვით, სავაჭრონი გაიცვლებიან ერთი მეორეზე შრომის რაოდენობათა კვლად, რომელიც მათს ვაკეთებას მოუნდა. თუ ერთი ადლი მაუდი ღირს სამ მანეთ ოქროდ, მიტომ, რომ ერთი ადლი მაუდის მომზადებას იმდენივე შრომა მოუნდა ადამიანისა, რამდენიც სამი მანეთის ოქროს. მაშასადამე, ოქრო ყველაზე უმაღლ მიტომ არის საერთო საზომი სავაჭროთა, რომ შეიცავს საზოგადო შრომას, არის საზოგადო შრომის ნაყოფი, როგორც ყოველი სხვა სა-

ვაქრო. რომ ოქროს არ სჭირდეს ეს თვისება, საერთო ყველა სავაქროთათვის, მაშინ იგი ვერ იქნებოდა საერთო საზომი.

მაგრამ უბედურება ის არის, რომ ეს საზომი ერთობ შორს არის სისრულეზე. ჯერ ერთი, მკირეოდნად თვით ოქროს სალირალიც იცვლება ხოლმე. თუ წელს სამი მანეთის ოქროს დამზადებას ერთი კაცის დღიური შრომა უნდებოდა, გაისად შეიძლება ნახევარი კაცის დღიური შრომა დასჭირდეს. რაც შეეხება სხვა სავაქროებს, ყოველი მათგანის ღირებულება ხომ ფრიად ცვალებადია. დღეს თუ ერთი ადლი მათდის დამზადებას ერთი კაცის დღიური შრომა უნდება, ხვალ შეიძლება იმავე ნაწარმოებს ოთხჯერ ნაკლები შრომა დასჭირდეს. ამგვარად, საერთო საზომის, ფულის, სალირალიც იცვლება და თვითოეული სავაქროს სალირალიც. რომ ყველა სავაქროს სალირალი თანასწორად, თანაბრად იცვლებოდნენ, აიწვედაიწვედნენ, მაშინ უბედურება არ იქნებოდა, მაგრამ ეს ცვალებადობა უთანასწოროა. ერთი სავაქროს სალირალი რომ თავის მესამედამდის დაიწვეს, მეორესი დაიწვეს მეოთხედამდის. ეს არის ერთი მთავარი მიზეზთაგანი, რომ მწარმოებელი ვერ არის უზრუნველი. მის ბედს საზოგადო ორგულობა ქარიშხალივით მოგვლინება ხოლმე, დღეს თუ დიდი ფასის საქონელი უჭირავს ხელში, ხვალ, საზოგადო მიზეზთა გამო, მისი საქონლის სალირალი გამეათდება, გამეოცდება, და თვით იგი გაკოტრდება.

რადგან ოქროს ფასი ნაკლებად იცვლება, ვიდრე საზოგადოდ სხვა სავაქროებისა, ამიტომ დიდი ღვთის-წყალობა იქნებოდა მწარმოებელთათვის, რომ ფულად მხოლოდ ოქრო ტრიალებდეს და ქალაღდის ფული არ იყოს შემოღებული.

ყოველი საზომი განიყოფება თავის ნაწილებად: საყენი ადლებად, ადლი ვოჯებად და სხ. ფუთი გირვანქებად, გირვანქა მისხლებად და სხ. აგრეთვე ფულია. განსაზღვრული წონა ოქროსი, რომელსაც სახელმწიფო ბეჭედი აზის, იწოდება **მონეტად**. **მონეტა** არის თუმნიანი, ხუთ მანეთიანი, და

სხ. ხუთ მანეთიან ოქროში ორჯერ ნაკლები წონაა ოქროსი, ვიდრე თუმნიან მონეტაში. ერთგვარობა მონეტათა ნაწილები-ბისა აუცილებელი პირობაა, რომ მწარმოებელ-ვაჭართა მდგომარეობამ არ განიცადოს უძლიერესი რყევა, კრიზისი.

ნამდვილად კი ეს ერთგვარობა მონეტათა ნაწილები-ბისა არ არსებობს. ჯერ ერთი, ფული ხმარების დროს ცვდება. თუმცა მონეტას ხუთი მანეთი აწერია, მაგრამ ნამდვილად იგი იწონის ახალ ხუთ მანეთიანზე ნაკლებს. ეს კიდევ არაფერი. გაცვეთა ფულისა დიდი უბედურება არ არის. უბედურება ის არის, რომ მონეტათა ნაწილნი სხვა-და-სხვა ლითონებისაგან შესდგება. მართალია, მთავარი ფული, მთავარი მონეტები, სავალდებულო სხვა-და-სხვა სახელმწიფოთა შორის, ოქროა, მაგრამ თვითოეულ სახელმწიფოში, წვრილი ფული, წვრილი მონეტები ვერცხლისა და სპელენძისაგან კეთდებიან. დღეს თუ მანეთის ვერცხლი ხუთ-მანეთიან ოქროს მეხუთედი ღირს, ხვალ, შეიძლება, კიდევ ნაკლები ეღიროს. ვერცხლისა და სპილენძის ღირებულება უფრო ხშირად იცვლება, ვიდრე ოქროსი, რადგან პირველი ლითონები უფრო გავრცელებულნი არიან ბუნებაში. თუ ხსენებული ლითონების ერთსა და იმავე წონის მოპოებას ორჯერ ნაკლები შრომა სჭირდება ახლა, ვიდრე უწინ, მათი ღირებულებაც ორჯერ ნაკლებია ახლა, ვიდრე უწინ იყო. ოქროს ფასი კი არ გამოცვლილა. მაშასადამე, მანეთიანი ვერცხლის მონეტა თავისი ღირსებით ხუთ-მანეთიან ოქროს მეხუთედი კი აღარ არის, არამედ მხოლოდ მათედია.

ვერცხლს კიდევ არა უშავს-რა. მისი ღირებულება იმდენად არ დავარდება, რომ მისი პატრონი მთლად განადგურდეს. ყველაზე მეტი უბედურება მოაქვს ქალაქის ფულს.

რამდენი ოქროს ფული უნდა ტრიალებდეს, უნდა გადადიოდეს ხელიდან ხელში, არ უნდა იყოს შენახული, გაჩერებული რომელსამე დროს განმავლობაში?

ვთქვათ, ერთ-მანეთიანმა იყიდა სავაქრო № 1, მერე იმავე მანეთიანმა იყიდა სხვა ვაჭრის ხელით სავაქრო № 2,

შემდეგ მესამე ვაქარმა იმავე მანეთიანით იყიდა სავაქრო № 3, მეოთხემ კიდევ იმავე მანეთიანით იყიდა სავაქრო № 4, მეხუთემ სავაქრო № 5, ამგვარად მანეთიანმა ხუთი სავაქრო იყიდა, ხუთი მანეთის სავაქრო გადიყვანა სხვა-და-სხვა ვაქართა ხელში.

ვთქვათ, თვითყული მანეთი, ამგვარი სისწრაფით ტრიალებს. რამდენი მანეთი იქმნება მაშინ საჭირო? რამდენი ფასის სავაქროც გასაღდება, იმაზე ხუთზე უფრო მცირე რიცხვი მანეთის ოქრო. თუ ხუთი მილიონის სავაქრო უნდა გასაღდეს, ერთი მილიონის ოქროს მანეთიანი მონეტაა საჭირო.

მაშ ოქროს მოტრიალე მონეტათა რიცხვი ამგვარად შეიძლება განვსაზღვროთ: **გასაღებულ სავაქროთა ფასის რაოდენობა**, სისწრაფე თვითყული მონეტის ტრიალისა.

და ამ გვარად, თუ 100 მილიონი მანეთის სავაქრო საღდება რომელსამე დროს, და თვითყული მანეთი ათი მანეთის სავაქროს ასაღებს, ამ შემთხვევაში 10 მილიონი მანეთი ტრიალებს ოქროს ფულათ.

თვითყულ სახელმწიფოში იციან გამოცდილებით, რამდენი ფული უნდა ტრიალებდეს დაახლოებით მუდამ, განუწყვეტლად. ეს მოტრიალე ფული მუდამ ხელიდან ხელში გადადის, არ ინახება და არც სხვა რამე საქმეს ხმარდება.

ვთქვათ, რომელსამე სახელწიფოს სჭირდება მუდმივ სატრიალებელ ფულად 100 მილიონი მანეთი. რადგან მთელი ის ოქრო, რომელიც გადადნობილა ას მილიონ მანეთის ფულად, მხოლოდ ტრიალობს, ხელიდან ხელში გადადის, სხვას არაფერს ხმარდება, ამიტომ სახელმწიფო ამ ფულს თავის სალაროში ინახავს, ოქროს მაგიერ საზოგადოებას ურიგებს ქაღალდის ბილეთებს, რომელთაც ზედ აწერიათ, რომ შეიძლება მათი გაცვლა ოქროს ფულზეო. სახელმწიფო მოვალედ რაცხს თავს, რომ ქაღალდის ფულის წარმომდგენელს ოქროს ფული დაუბრუნოს.

მაშ ქალაღდის ფულია უბრალო ნიშანი ფულისა, უბრალო ბილეთი. თავის-თავად მას არავითარი ფასი არა აქვს. მასა აქვს ფასი მხოლოდ მით, რომ იგი წარმომადგენელია ოქროს ფულისა.

თუ ასმანეთიან ქალაღდის ფულის წინდად სახელმწიფო სალაროში ასი მანეთის ოქრო სძევს, მაშინ ერთ-მანეთიანი ქალაღდის ფულით ერთი მანეთის საღირაღ სავაჭროს ყიდვა შეიძლება. თუ ორასი მანეთის ქალაღდის ფულია გამოსული და ამ ფულის წინდად კი მხოლოდ ასი მანეთის ოქროა შენახული სალაროში, მაშინ ერთ მანეთიანი ქალაღდის ფულით შეგვიძლია ვიყიდოთ ათი შაურის საღირაღი სავაჭრო.

ქალაღდის ფული, რომელიც ოქროს მაგიერ არის გამოსული, ასრულებს მხოლოდ ერთს დანიშნულებას, ე. ი. იგია იარაღი გაცვლისა, სავაჭროთა გასაღებისა. შესანახად არ ვარგა, რადგან არ არის სანღო, და სხვა საქმისათვის, რასაკვირველია, სრულიად გამოუსადეგარია. ვისაც საგზალი უნდა შეინახოს, ინახავს ოქროს, რომლის საღირაღი აგრერიგად არ იცვლება. ამიტომ ქალაღდის ფული მუდმივ ტრიაღშია, ხელიდგან ხელში გადაღის, არავის არ სურს გააჩეროს იგი ხანგრძლივ თავის სალაროში. თუ ასი მიღლიონი მანეთის ბილეთია გამოცემული, ასი მიღლიონი მანეთის ბილეთი იქნება ტრიაღში; თუ ათასი მიღლიონი მანეთის ბილეთია გამოცემული, ამ შემთხვევაში მთღად ეს ათასი მიღლიონი მანეთის ქალაღდი ტრიაღებს და გადაღ-გადმოღის. ხელიდან ხელში.

ვთქვათ, გამოცემული იყო ათას მიღლიონ მანეთის ქალაღდის ფული, ვთქვათ, ვაჭრობაც მოითხოვდა ამღენ ფულს, ვთქვათ, წინდაღაც ამღენი ოქროს-ფული ჰქონდა სახელმწიფო სალაროს შენახული, რომ უზრუნველყო ქალაღდის ფული, ვთქვათ, რამღენსამე წელიწადს შემღეგ ვაჭრობის მღგომარეობა შეიცვალა, კრიზისი ჩამოვარდა, სავაჭროთა საერთო რიცხვის საღირაღმა იკლო და, მაშასადამე, სავაჭროთა გასაცვლელ-გამოსაცვლელად მხოლოდ ხუთასი მიღ-

ლიონი მანეთის ოქრო შეიქმნა საჭირო. რა მოხდება ამ შემთხვევაში? დავარდება თუ არა ქალაქის ფულის საღირალოს? არ დავარდება მხოლოდ მაშინ, თუ სახელმწიფო სალარო ქალაქის ფულის პატრონს ქალაქის ფულს გამოართმევს და ოქროს მისცემს. ამ შემთხვევაში, რადგან ვაჭრებს ხელში მხოლოდ ხუთასი მილიონი მანეთი დასჭირდებათ, დაწარჩენ ხუთას მილიონ ქალაქს ფულის სახელმწიფოს სალაროს მისცემენ და სამაგიეროდ სახელმწიფო სალაროდან ხუთასი მილიონის ოქროს გამოიტანენ. და, რადგან ხელში სატრიალებლად ხუთასი მილიონი მანეთის ფული ექმნებათ და სახელმწიფო სალაროშიაც წინდად ხუთასი მილიონი მანეთის ოქრო იქნება ამ ქალაქის ფულის უზრუნველ საყოფელად, ქალაქის ფულის საღირალი არ დაიკლებს, იგივე დარჩება.

სამაგიეროდ სახელმწიფო დაცალიერდება, გაკოტრდება. რამდენჯერ სავაჭრო კრიზისი დადგება, იმდენჯერ თუ სახელმწიფო სალარომ ოქრო აძლია ვაჭრებს, თვით სახელმწიფოს არსებობა შეუძლებელი იქნება. ტყუილია დაპირება შეუძლებელის ასრულებისა.

თუ სახელმწიფო სალარო ქალაქის ფულის პატრონებს წინდიდგან არაფერს არ მისცემს, მაშინ ქალაქის ფულის საღირალი ერთი ორად დაიკლებს, რადგან სავაჭროთა გასაცვლელ-გამოსაცვლელად საჭირო იქნება მხოლოდ ხუთასი მილიონი მანეთის ოქრო და ვაჭრებს კი ხელში ექმნებათ ათასი მილიონი მანეთის ქალაქის ფული, ე. ი. ორჯერ მეტი მონეტა. ერთი სიტყვით, ამ შემთხვევაში; ერთ-მანეთიან ქალაქის ფულს ექნება იმდენი საღირალი, რაც ნახევარ-მანეთის ოქროს ფულს. ამ გარემოებას თავის მხრივ მოჰყვება კრიზისი და გაკოტრება მრავალ ვაჭარ მრეწველთა. ვისაც ბევრი ქალაქის ფული შერჩება ხელში, ის, რასაკვირველია, წაგებული იქნება, მისი სიმდიდრე შემცირდება. ვისაც ვალს ქალაქის ფულით გადუხდიან, ისიც ხომ, ცხადია, წაგებაში იქნება.

ამიტომაც არის, რომ რომელიმე სახელმწიფოს ქალაქის ფული სავალდებულოა მხოლოდ ამ სახელმწიფოში, სხვა სახელმწიფოში მხოლოდ ოქროსა აქვს გასავალი და სხვა-და-სხვა სახელმწიფოთა ვაჭრებმა ერთმანეთი ოქროთი უნდა გაისტუმრონ. ამ გვარად საერთაშორისო ვაჭრობაში ოქროს მნიშვნელობა ხელუხლებელი და შეუცვლელი რჩება. ერთი სახელმწიფოს ქალაქის ფული იცვლება მეორე სახელმწიფოს ქალაქის ფულში იმის დაკვალობაზე, თუ რამდენი ოქრო შეიძლება იყიდოს ამ ან იმ ქალაქის ფულმა. თუ ჩვენი თუმანიანი ქალაქის ფული იმდენად დავარდა, რომ წინანდელთან შედარებით ორჯერ ნაკლები ოქრო შეუძლია იყიდოს, და იმავე დროს უცხოეთის ქალაქის ფულის ფასი არ დავარდნილა, ამ შემთხვევაში ჩვენი ქალაქის თუმანიანი ორჯერ უფრო მცირე უცხოეთელი ქალაქის ფული შეგიძლია იყიდო, ვიდრე წინად შეგეძლო.

ამიტომ, თუ, მაგალითად, ჩვენში ქალაქის ფული დაეცა, შეძლება ჩვენი ვაჭარ-მრეწველებისა, რომელთაც ქალაქის ფული შერჩათ ხელში, უცხოეთელ ვაჭარ-მრეწველებთან შედარებით შემცირდება.

იგივე შედეგი მოჰყვება იმ გარემოებას, თუ სახელმწიფომ რამე საჭიროებისთვის ქალაქის ფული მოჭრა იმაზე მეტი, რაც საჭიროა. შეიძლება სახელმწიფო ბანკს ოთხი მილიარდი მანეთის ოქროც ჰქონდეს თავის სალაროში¹⁾.

საქმე კიდევ უფრო რთულდება მით, რომ ფულის მაგიერობასა სწევნ ბანკის-ბილეთები, ვექსილები და სხ. მაგრამ კრედიტის გავლენას და მნიშვნელობას განვიხილავთ ცალკე შემდეგ.

ამ გვარად ვაჭარ-მრეწველი შეიძლება გამდიდრდეს და გაკოტრდეს მისდაუნებურად, გარეშე მიზეზთა გამო. ახრი,

¹⁾ მაგრამ, თუ სახელმწიფოში სავაჭროთა ტრიალისათვის მხოლოდ ერთი მილიარდი მანეთის ოქროა საჭირო, მაშინ მილიარდი მანეთის ფულის მოჭრა შეიძლება მხოლოდ. თუ მეტი მოიჭრა, ქალაქის ფულის კურსი დავარდება.

ვითომც ყოველი მდიდარი საკუთარი შრომით გამდიდრებულიყოს, შემცდარია, ლმობიერ კრიტიკის შეხებასაც კი ვერ გაუძლებს. ამას გარდა თანამედროე ცხოვრებაში არც მდიდრები არიან უზრუნველ-ყოფილნი ბედის უკუღმართობისაგან. დღეს სიმდიდრით ამალღებული შეიძლება ხვალ ძირს დაეცე. ვაჟარ-მრეწველი, მწარმოებელი, მშრომელი მუდამ უნდა მოელოდეს, რომ ნავი გადაბრუნდება და შთაინთქმება. ცხოვრების სამრეწველო ქარიშხლისაგან ცხოვრების მღელვარე ტალღათა შორის. ყოველი კაცის ბედი რყევაშია. დღეს რომ იცინოდე, დარწმუნებულიარა ხარ, რომ ხვალ არ იტირებ. ერთი რომ იცინის, მეორე სტირის, ერთის გაკოტრება მეორეს ამდიდრებს. ეკონომიურ ურთი-ერთობის სასწორი მუდამ ირყევა, ყანყალებს, ერთი მწარმოებელი რომ ცაში აჰყავს, მეორეს ძირს ანარცხებს. ახლანდელი ეკონომიური ცხოვრება მღელვარე ზღვაა, დამღუპველი მრავალ მწარმოებელთა ნავებისა. უნდა აღვიაროთ კი, რომ მსხვერპლი კრიზისისა ბევრად მეტია მუშათა შორის, ვიდრე კაპიტალისტთა შორის.

IV

დაწვლილებითი გამორკვევა ცნებისა „ღირებულება“.

გავახსენებთ მკითხველს, რომ მიწის სიმდიდრე არ ჰქმნის ფასებს. ვთქვათ, ყველა მემამულეებს ერთი და იმავე ღირსების მიწები უჭირავთ ხელში. ამ შემთხვევაში უპირატესობა არც ერთს არ ექმნება, პურის ფასი იმაზე იქნება დამოკიდებული, თუ ვის რამდენი მუშა ჰყავდა. რადგან ორ დღიურ მიწას ორჯერ მეტი მუშა დასჭირდება, ვიდრე ერთს დღიურს, ამიტომ ორი დღიურის ღირნახული ორჯერ მეტ ფასად ეღირება, ვიდრე ერთი დღიურის ღირნახული.

ვთქვათ, მიწა გამოიფიტა, ნაყოფიერობა მოაკლდა ყველა მემამულეთა მიწებს ერთგვარად და ერთსა და იმავე დროს. ამ შემთხვევაშიაც თვითეული დღიურის ღირნახული იმდენი-

ვე ეღირება, რამდენიც წინად ღირდა, თუ მის დამუშავებას იმდენივე დასჭირდება, რამდენიც სჭირდებოდა. ამასთანავე არც ერთი მემამულე სხვაზე ნაკლებ არ იზარალებს და სხვაზე უფრო არ მოიგებს.

ვთქვათ, ყველა მიწებზე წინანდელზე უკეთესი მოსავალი მოვიდა. ამ შემთხვევაშიაც თვითეული დღიურის ჭირნახული იმდენი ეღირება, რამდენიც წინად ღირდა, რადგან მის დამუშავებას ახლაც იმდენი მუშა დასჭირდა, რამდენიც წინად. ამას გარდა მემამულეებსაც ერთი მეორეს შესახებ არავითარი უპირატესობა არ ექმნებათ.

ვთქვათ, წინანდელზე უკეთესი მოსავალი მხოლოდ ზოგიერთ მემამულეთა მიწებზე მოვიდა. რა შედეგი მოჰყვება ამ გარემოებას? თუ საზოგადოდ ყველა მიწებზე საჭირო მუშების რაოდენობა იმდენი იყო, რამდენიც წინად, ყველა ამ მიწების მთელი მოსავალი იმდენადვე ეღირება, რამდენადაც წინად ღირდა, რადგან წარმოების არც ერთს დარგს არა აქვს უპირატესობა სხვა დარგზე. ვთქვათ, წინად ყველა მიწებზე მოდიოდა ერთი მილლიონ მანეთად ღირებული, ვთქვათ ეს მიწები ას მემამულეს ეკუთვნოდა, მაშასადამე, თვითონ მემამულეს მოსდიოდა ათი-ათასი ფუთი, ათი-ათას მანეთად ღირებული ახლა კი მილლიონ ფუთის მაგიერ ორი მილლიონი ფუთი მოვიდა, მხოლოდ მომატებული მილლიონი მხოლოდ ორმოცდა ათ მემამულეს მოუვიდა. რადგან ახალი მოსავლის ორი მილლიონი ფუთი პური მილლიონ მანეთადვე ეღირება, თვითეული ფუთი ეღირება ათი შაური, მაშასადამე, მოსავალი იმ მემამულეთა, რომელთაც წინანდელზე მეტი პური არ მოსვლიათ, ეღირება მხოლოდ ორასი-ათას ხუთას მანეთად, დანარჩენ, ბედნიერ მემამულეთა მოსავალი კი ეღირება სამჯერ მეტად, ე. ი. შვიდასი ათას ხუთას მანეთად.

მაშასადამე, ამ შემთხვევაში საერთოდ რიცხვი ფასთა არ მომატებულა, იგივე რაოდენობა ფასთა დარჩა, მხოლოდ სხვა გვარად განაწილდა, ესე იგი, ერთის ჯიბიდან მეორეს ჯიბეში გადავიდა, რაც ერთს მოემატა, ის მეორეს დააკლდა.

ამგვარად, მოსავლის მომატება ყველა მიწებზე ვერ გაადიდებს ამ მოსავლის ფასს, თუ მუშა-ხელი იმდენივე დარჩა, მხოლოდ, როდესაც მოსავალი ერთბაშად მატულობს ან კლებულობს ყველა მიწებზე, მემამულეები ერთგვარ პირობებში არიან, არ მდიდრდებიან და მცირდებიან ერთმანეთთან შედარებით და, როდესაც კი მოსავალი მხოლოდ ზოგიერთების მიწებზე მატულობს, თუმცა საერთო რაოდენობა მოსავლის ფასისა არ იცვლება, ზოგიერთი მემამულეები მდიდრდებიან და დანარჩენები კი ღარიბდებიან.

აქედან ცხადად სჩანს, რომ მიწის ნაყოფიერობა, კარგ-მოსავლიანობა, სრუხვე, სიმდიდრე არ ამრავლებს ფასთა რაოდენობას, არა ჰქმნის ფასს. ფასია განხორციელება შრომის რაოდენობისა. თუ ბევრი ნივთი გაკეთდა მცირე შრომით, მაშინ თვითნაყოფი ნივთი მცირე ფასად ეღირება.

ყველა ამ შემთხვევაში ჩვენ ვგულისხმობთ, რომ ოქროს საღირსი არ იცვლება, ე. ი. ოქროს დამზადებისათვის საჭირო მუშა ხელი უცვლელი რჩება.

მაშასადამე, როგორც მტკიცდება, ერთად-ერთი მიზეზი, შემქმნელი ფასთა საერთო რაოდენობისა, არის შრომა. ბუნების სიმდიდრე ჰქმნის მხოლოდ სასარგებლო ნივთს, სახმარებლურებას და არა ფასს, საცვალ ღირებულებას.

ესევე კანონი მოქმედობს იმ შემთხვევაშიაც, როდესაც ოქროს საღირსი იცვლება, ურთიერთობა სავაჭროთა შორის ამით არ ირღვევა, სავაჭრონი მაინც იმის კვალობაზე გაიცვლებიან ერთი-მეორეში, თუ რამდენი შრომა ყოფილა დახარჯული ამა თუ იმ სავაჭროზე. სულ ერთია, ორ მანეთად დავაფასებთ ერთ ადლ მაუდს თუ სამ მანეთად, თუ-კი ორ მანეთს და სამ მანეთს ერთი და იგივე გასავალი, ერთი და იგივე ძალა ექმნებათ სყიდვისა.

მართალია, კანონი, რომლის ძალითაც სავაჭრონი იცვლებიან ერთი-მეორეში მათზე დანახარჯ შრომის კვალობაზე, იზღუდება მეორე კანონით, რომლის შესახებაც ამ თავით გვექონდა ლაპარაკი. ორ ფუთ ჰურს არვინ გაგიცვლისთ.

ერთ ფუტში, თუნდ რომ პირველ ორ ფუტ პურზე, მიწის სინაყოფიერის გამო, იმდენივე შრომა იყოს დახარჯული, რამდენიც მეორე ერთს ფუტზე; მაგრამ, ჯერ ერთი, კანონი შრომისა ამ შემთხვევაში სრულიად უარ-ყოფილი კი არ არის, არამედ მხოლოდ იზღუდება მეორე კანონით, და, მეორე, კანონი შრომისა მაინც კიდევ უპირატესობს, რადგან, როგორც ზემოდ დავინახეთ, **საერთო გამწვანება ფასთან რაოდენობისა**, საცვალ ღირებულებათა არის მხოლოდ შრომის შედეგი, და მიწის სიმდიდრე, ნაყოფიერობა **საწყვალ ღირებულებათა საერთო რაოდენობას** არ ამრავლებს.

ამგვარად მტკიცდება, რომ შრომა არის შემქმნელი საცვალ ღირებულებისა, ე. ი. საცვალ ღირებულება, ეს მთავარი თვისებათაგანი სავაჭროსი, არის დანახარჯი შრომა. საერთო ღირებულებათა რაოდენობას ჰქმნის საერთო შრომის რაოდენობა და თვითეული სავაჭრო საერთო შრომიდან, საერთო ღირებულებიდან იძენს თავის საცვალ ღირებულებას. აქედან სჩანს, რომ შეიძლება, სხვა-და სხვა მიზეზთა გამო, იცვლებოდეს წამ-და-უწუმ საცვალ ღირებულება თვითეულ სავაჭროსი, მაგრამ ყველა სავაჭროების ღირებულებათა საერთო რაოდენობა უცვლელი რჩება, თუ კი მუშათა რიცხვი, საერთო შრომა უცვლელია. საერთო შრომის რაოდენობა არის „მთელი,“ რომლის ნაწილებსაც შეადგენენ სავაჭროთა ღირებულებანი, ე. ი. თვითეული სავაჭროს ღირებულება არის ამ მთლის ნაწილი.

პირუტყვის შრომა არ არის შემქმნელი საცვალ ღირებულებისა. რატომ? მიტომ, რომ მხოლოდ გონიერი, ცნობიერი, მეტყველ ადამიანთა შრომა არის საჭიროს ყოველ-გვარ წარმოებაში, მაშასადამე, თუ ერთი სავაჭრო შეგვიძლიან შევადაროთ სხვა სავაჭროს, მხოლოდ მით, რომ ორივე სავაჭრო კაცის ხელით არის გაკეთებული. ვერავითარი პირუტყვი ვერ შეასრულებს მუშაობას უკაცოდ, ვერავითარი ავტომობილი ვერ იზამს კაცისოდენობას. გონება, ნიჭი ადამიანისა მუშაობს ყველგან, სადაც კი კეთდება რამე. ამგვა-

რად, თუ სხვა პირობანი სწორნი არიან, სავაქრონი გაიცვლებიან ერთმანეთს შორის იმისდაგვარად, თუ რამდონი შრომა გონიერი ადამიანისა არის დახარჯული თვითეულ მათგანის მომზადებაზე. ამიტომ აზრი ტუგან-ბარანოვსკისა; ხომ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ ავტომობილებმა და მაიმუნებმა კაცის ადგილი დაიჭირონ მუშაობის დროსაო, დიდ შეცდომად უნდა ჩაითვალოს. ავტორი ცდილობს წარმოიდგინოს წარმოუდგენელი, შეუძლებელი, შემდეგ ეს შეუძლებელი აღუარებია შესაძლებლად და დამტკიცებულად და ამ ცრუ გზით მიდის იმ დასკვნამდის, ვითომც საცვალ ღირებულების შემქნელი მიზეზი შრომა არ იყოს.¹⁾ „მსგავსი ყოველი მსგავსსა შობს,“ ამბობს შოთა რუსთაველი; შემცდარი აზრი ყოველთვის შემცდარ აზრსა შობს, ვიტყვით ჩვენი მხრით.

წარმოების ყოველ დარგში არის ისეთი ფაბრიკები და ქარხნები, სადაც შრომა უფრო სუბუქია, უფრო ადვილად ასატანი, და აგრეთვე ისეთებიც, სადაც პირობები არ ვარგიან და მუშაობა ძნელად ასატანია. საინტერესოა ვიცოდეთ, ცუდ-პირობებიანი ფაბრიკის მუშები მეტ საცვალ ღირებულებას ამზადებენ, თუ კარგ პირობებიანი ფაბრიკის მუშები? ხომ არ შემცირდება საერთო რაოდენობა საცვალ ღირებულობისა, ცუდ-პირობებიანი ფაბრიკები რომ მოისპოს. ხომ არ ამრავლებენ, ადიდებენ, მაშასადამე, ცუდ-პირობებიანი ფაბრიკები საცვალ ღირებულების საერთო რაოდენობას?

ცუდ-პირობებიანი ფაბრიკის მუშები, თუმცა მეტ ენერგიას ხარჯავენ მუშაობის დროს, მაგრამ ღირებულების საერთო რაოდენობას მაინც არ ამრავლებენ ამით. რატომ? იმიტომ, რომ კარგ-პირობიანი ფაბრიკების პატრონებს შეუძლიანთ იაფად გაყიდონ თავისი საქონელი და, მაშასადამე,

¹⁾ იხ მის წერილი: „Основная ошибка абстрактной теории капитализма Маркса“ ჟურნალში: „Научное Обозрение“. май 1899 г. № 5.

ცულ-პირობიან ფაბრიკის პატრონებმაც ძალა-უნებურად უნდა გააიაფონ თავისი საქონელი; აგრეთვე იმიტომ, რომ ერთმანეთს შორის კონკურენციის, ცილობის ფაშა, კარგ-პირობიანი ფაბრიკები მალე მრავლდებიან და აკმაყოფილებენ საზოგადოების მოთხოვნილებას და ცულ-პირობებიანი ფაბრიკები ცოცხლადვე კვდებიან, იმარხებიან, რაკი საზოგადოებისათვის საჭირონი აღარ არიან. ამგვარი გამრავლება კარგ-პირობებიანი ფაბრიკებისა ადვილი საქმეა, რადგან გონიერი მუშები ადვილად ითვისებენ ახალ ხელობას, ახალ საქმეს. აქედანაც სჩანს, რომ შეუძლებელია მანიმუნისა და, საზოგადოდ, პირუტყვის შედარება ნიჭით სავსე ადამიანთან. ვთქვათ, მეცნიერმა გამოიგონა ახალი მეთოდი, ხერხი რომელისამე სავაჭროს უკეთ კეთებისა. გამრავლდება თუ არა ამ შემთხვევაში საცვალი ღირებულების რაოდენობა?

ერთი შეხედვით, კაცს ეგონება, თითქო ხსენებული რაოდენობა გამრავლდება. მეცნიერის ახალ გამოგონებას დაეპატრონება ხოლმე რომელიმე ერთი კაპიტალისტი ახალი საქონელი, რომლის მგზავსი ჯერ არ ყოფილა, ღირს ძვირად. კაპიტალისტი, რომელსაც ხელთ უპყრია ეს გამოგონება, მდიდრდება, მეტ ფულს იზიდავს თავის ჯიბეში სავსე სალაროდან. მაგრამ, სპეციალურად, რაც ემატება ამ კაპიტალისტს, აკლდება სხვა კაპიტალისტებს. რომ ახალი გამოგონება ვისამე საიდუმლოდ არ ჰქონდეს დაცული და იმ წამსვე ცხადდებოდეს საქვეყნოდ, ე. ი. რომ ახალი გამოგონების გაცნობა ყველა კაპიტალისტს შეეძლოს, სასწორი სიმდიდრისა არ შეირყეოდა და ერთი კაპიტალისტი მეორე კაპიტალისტზე უფრო მდიდარი არ შეიქნებოდა.

საზოგადო გაუმჯობესობა წარმოებისა ვერ ამრავლებს საცვალ ღირებულების რაოდენობას. თუ წინათ უარესად ამზადებდნენ და ახლა უკეთ ამზადებენ საქონელს, ეს კიდევ არ ამტკიცებს, რომ შრომის რაოდენობა მატულობს. და საცვალი ღირებულების გამრავლება ხომ შრომის გამრავლებას მოასწავებს.

ვთქვით, ერთი ვინმე გენიოსი გამოჩნდა, რომელმაც ერთი რამ მოიგონა, თვითონ აკეთებს საკუთარ ქარხანაში, ჰყიდის თავის ნაწარმოებს ძვირფასად და მდიდრდება. ნუ თუ გამრავლდება ამით საცვალ ღირებულების რაოდენობა? რასაკვირველია, რომ არა, რადგან, რასაც გამომგონებელი შეიძენს, იმდენი ფული დააკლდება სხვებს (აქაც, როგორც ყველგან, ვგულისხმობთ, რომ ოქროს ფასი არ იცვლება).

თუ გენიოსი თავის გამოგონებას სხვა მუშებს განუზიარებს, თუ ერთი კაცის მაგიერ მილლიონმა კაცმა შეიტვისა ეს გამოგონება, მაშინ ახალი სავაჭრო გაიაფდება და არავის უპირატესობა არ მიეცემა, ვერც ერთი ვერ გამდიდრდება სხვაზედ უფრო, ე. ი. ვერაფერ ვერ შეიძენს სხვაზე მეტ ფულს, თუ, რასაკვირველია, მოპირდაპირეები თანასწორ პირობებში იქმნებიან.

აქედან სჩანს, რომ ეგრედ წოდებული კვლადიკურა შრომა, უკეთესა მუშის შრომა არ ამრავლებს საცვალ ღირებულების საერთო რაოდენობას, არამედ ამრავლებს მხოლოდ თვით ამ შრომის პატრონის ჯიბეს.

ყველა მუშებიც რომ გენიოსები შეიქმნენ, ამით საცვალ ღირებულების საერთო რაოდენობა არ გამრავლდება, რადგან ჯაფა, შრომის სიმძიმე ამით სრულიადაც არ მოიმატებს.

აქედან სჩანს, რომ მიზეზი, მქმნელი საცვალ ღირებულებისა, არის შრომის სიმძიმე; რაც მეტია ამგვარი შრომა, იმდენად მეტია საცვალ ღირებულება. შეიძლება იმატოს შრომის მწარმოებელმა ძალამ, ე. ი. შეიძლება ერთ და იმავე შრომით მეტი და უკეთესი საქონელი იქნას მომზადებული, ვიდრე წინად, მაგრამ ამით საცვალ ღირებულების რაოდენობა არ მოიმატებს, რადგან შრომის ტვირთთა რაოდენობა, ენერგია დანახარჯი შრომისა, არ იცვლება. ამგვარად შრომის მწარმოებელ ძალის გაუმჯობესება, ე. ი. მეცნიერებათა და ხელოვნებათა განვითარება მოასწავებს კონკრეტულ, მატერიალ, ხილულ სიმდიდრეთა გამრავლებას და არა საცვალ

ღირებულების გამრავლებას. მწარმოებელი ძალა შრომისა და საცვალ ღირებულება ერთი მეორეს წინააღმდეგ ვითარდება, ე. ი. რაც მეტი საქონელი კეთდება მცირე შრომით, იმდენად იაფია ეს საქონელი, ანუ, უკეთ ვთქვათ, უფრო ნაკლებია მისი საცვალ ღირებულება.

აქ უნდა აღვნიშნოთ, რომ, თუმცა უკეთეს პირობებში დანახარჯი შრომა არ ამრავლებს საცვალ ღირებულების რაოდენობას, მაგრამ ცხადია, არც ამცირებს ამ რაოდენობას. ამგვარი შრომა შედის იმ საერთო შრომის რიცხვში, რომელიც შეადგენს საზოგადოების საცვალ ღირებულებათა კრებულს.

რაც შეეხება ცუდ-პირობებში დანახარჯ შრომას, იგი არ შედის საზოგადო შრომის რიცხვში, ვერ იღებს, მაშასადამე, მონაწილეობას საცვალ ღირებულებათა შექმნაში. რატომ? იმიტომ, რომ, როდესაც საზოგადოებას მრავლად აქვს საშუალო-პირობებიანი ფაბრიკები, როდესაც მას შეუძლია გაამრავლოს ეს ფაბრიკები რამდენადაც უნდა, მაშინ ცუდ-პირობებიანი ფაბრიკების შრომა საჭირო აღარ არის საზოგადოებისათვის, აღარაფრად ფასობს.

მაშ მთელი საზოგადოების საცვალ ღირებულებათა რაოდენობა შესდგება საზოგადო შრომისაგან, რომელიც იხარჯება უკეთეს ტექნიკურ პირობებში, თუ კი ეს პირობები გავრცელებულნი არიან, და აგრეთვე იმ საუკეთესო ტექნიკურ პირობებში, რომელნიც შეადგენენ მხოლოდ ზოგიერთ მწარმოებელთა საიდუმლოებას.

როგორც მკითხველი დაინახავს, ტექნიკური პირობები, რომელნიც დღეს ზოგიერთების საიდუმლოებას შეადგენენ, ხვალ გამოცხადდება და საქვეყნო საკუთრებად შეიქმნება. მაშინ ის საწარმოო იარაღები, რომელნიც ამას წინად კარგ იარაღებათ ითვლებოდნენ, აღარ გამოდგებიან წარმოებისათვის; შრომა, დანახარჯი ამ-გვარ იარაღების საშუალებით, საცვალ ღირებულებას ვერ შეჭქმნის და მრავალი მწარმოებელი, რომელიც ახალ იარაღების შემოღებას ვერ მოასწრებს, იზარალებს ან გაკოტრდება.

ცენტრი იმ ტექნიკურ პირობებისა, რომელთა შორისაც შრომა ჰქმნის საცვალ ღირებულებას, მიიწევს თან და თან და ძლიერ სწრაფადაც საუკეთესო იარაღებისკენ. ეს გარემოება ამტკიცებს ადამიანის ნიქს; რომ ადამიანს არ შესძლებოდა უცხად შეესწავლა ახალი საქმე, მაშინ ასეთი ცვალებადობა არ იქმნებოდა წარმოებაში. აქედან ცხადად სჩანს, რომ მხოლოდ ადამიანის შრომა ჰქმნის საცვალ ღირებულებას, მხოლოდ მაშინ გავიგებთ საწარმოო მოვლენათა მოძრაობას, თუ აღვიარებთ ამ მოვლენათა აღმხსნელ პრინციპად კაცის შრომას. ცხადია ისიც, თუ რამდენად სცდება ტუგან-ბარანოვსკი, რომ ადამიანის შრომას პირუტყვისა და ავტომობილის შრომას აღარებს.

მაშასადამე, საზოგადო საცვალ-ღირებულებათა რაოდენობას ჰქმნის შრომა საშუალო ნიქის და შეძლების ადამიანისა, უკეთ ვთქვათ, ჯათა, სიმძიმე ამ შრომისა, ე. ი. არა კონკრეტული, არამედ განყენებული შრომა, დანახარჯი იმ უკეთეს ტექნიკურ პირობებში, რომელნიც გავრცელებულნი არიან და აგრეთვე იმ საუკეთესო პირობებშიაც, რომელნიც ჯერ მხოლოდ ზოგიერთ მწარმოებელთა საიდუმლოს შეადგენენ; გენიოსი საცვალ ღირებულებათა საერთო რაოდენობას იმდენადვე ამრავლებს, რამდენადაც საშუალო ნიქის პატრონი კაცი, გენიოსი ამრავლებს მხოლოდ კონკრეტულ სიმდიდრეს, შრომის ნაყოფიერებას, მწარმოებელ ძალას.

აქამდის ჩვენ ვგულისხმობდით, რომ სხვა-და-სხვა სამრეწველო დარგებში ნამზადები ნაწარმოებნი გაიცვლებიან ერთმანეთს შორის იმის დაგვარად, თუ რამდონი შრომაა დანახარჯული თვითეულ დარგის ნაწარმოებზე. ნამდვილად კი ასე არ არის. სხვა-და-სხვა მიზეზთა გამო, რომელთა შესახებაც შემდეგ გვექნება ლაპარაკი, კერძო შრომა, დანახარჯი რომელსამე საწარმოო დარგში, შეიძლება იყოს მეტი ან ნაკლები, ვიდრე ის საცვალ ღირებულება, ანუ საზოგადო შრომა, რომელსაც ეს დარგი იზიდავს საზოგადო შრომის საერთო თანხიდან. თუმცა ეს ასეა, მაგრამ პრინციპი შრომ-

ისა მაინც შეუწყვეელი რჩება. როდენობა იმ შრომისა, რომელიც ჰქმნის საცვალ ღირებულებათა საერთო როცხვს, არ შეიცვლება მით, რომ ეს შრომა სხვა-და-სხვა გვარად განაწილდეს სხვა-და-სხვა საწარმოო დარგთა სავაჭროებზე. ერთი ჩაფი ღვინო ერთი ჩაფი იქნება ყოველთვის, თანასწორ ბოთლებში გადაასხამ თუ უთანასწორობებში. ზღვაში თუ წყალში ერთგან დაიწია, მეორეგან აიწვეს, ამით ზღვას არც არა მოემატება-რა და არც არა მოაკლდება-რა. თუ რომელსამე საწარმოო დარგს საცვალ ღირებულება მოემატა იმაზე მეტი, რაც ამ დარგში საცვალ ღირებულები შეუქმნია შრომას, სწორედ ამდენივე საცვალ ღირებულება დააკლდებათ სხვა საწარმოო დარგებს, არც მეტი, არც ნაკლებია. ეს კანონი შედგება იმ პრინციპისა, რომელიც ზემოდ განვიხილეთ, ე. ი. შრომის პრინციპისა, რომელსაც შეუძლია მხოლოდ აღგვიხსნას რთული ეკონომიური მოვლენანი. ამაოა ძიება ყოველსავე სხვა პრინციპისა.

ამას გარდა, როდესაც რომელსამე საწარმოო დარგის ნაწარმოებთ ემატება საცვალ ღირებულებას იმაზე მეტი, რაც თვით ამ დარგში მზადდება, ეს უბრალო შემთხვევის ბრალი არ არის, აქ მოქმედებს განუსაზღვრელი კანონი, რომლის შესახებაც შემდეგ გვექმნება ლაპარაკი და რომელიც ამტკიცებს აგრეთვე შრომის პრინციპის სიმართლეს.

V

თანხა, ანუ კაპიტალი.

რომ მესაკუთრეებს მეტი სიმდიდრე აქვთ, ვიდრე მუშებს, ეს ემპირიული ფაქტია, რომლის უარ-ყოფა შეუძლებელია. მაშინ, როდესაც პირველთა აუარებელი წლიური მოგება შემოდისთ, უკანასკნელთ თავისი უმცირესი მოთხოვნის ღირებანიც კი ვერ დაუკმაყოფილებიათ რიგინად. მაშინ, როდესაც საზოგადოების ერთ პოლიუსზე ურიცხვ სიმდიდრეს

მოუყრია თავი; მეორე პოლიუსზე უკიდურესი სიღარიბე მოთავსებულა.

ასეთი განსხვავება, დიფფერენციაცია არ არის გამოწვეული წარმოების მოთხოვნილებით, საზოგადო შრომის განაწილებით. ამგვარი განაწილება სრულიადაც არ მოითხოვს, რომ ზოგიერთები განცხრომაში ყვინთავდნენ და ზოგიერთები შიმშილით იხოცებოდნენ.

ზოგიერთების ფიქრით, მესაკუთრეებს თუ მეტი შემოსავალი აქვთ, ვიდრე მუშებს, ეს მიეწერება მესაკუთრეთა ღვაწლს. მაგრამ საქმე ის არის, რომ მესაკუთრეები ისეთივე უბრალო მომაკვდავი ადამიანები არიან, როგორც სხვები. საკუთრება არა სცვლის ადამიანის ბუნებას, ვერ გარდაქმნის ადამიანებს ანგელოსებად, არა ჰქმნის უფსკრულს ადამიანთა შორის. მონათ-მფლობელებს ეგონათ, ჩვენ სხვა სისხლი და სხვა ხორცი გვაქვს, ვიდრე ჩვენს მონებსო, და უკანასკნელებს პირუტყვებს ამსგავსებდნენ. ჟამთა-ვითარებამ დაამტკიცა, რომ იგინი სცდებოდნენ. ახლა კი თანამედროე მესაკუთრეები თამაშობენ უწინდელ მიწათ-მფლობელთა როლს. ესენიც იმას ამტკიცებენ, ჩვენ სხვა ვართ, მუშები სხვა, ამიტომ ჩვენ მეტი სიმდიდრე გვერგებაო.

ბევრი ცდა არ დაგვკირდება, რომ ამ აზრის შეცდომა გამოვააშკარავოთ. მართლაც, ბევრი მესაკუთრეა, რომ წარმოებაში მონაწილეობას სრულიადაც არ იღებს, ფული ბანკში ან რომელსამე სააქციონერო თანხაში შეუტანია და სარგებელს კი იღებს. მაშ სარგებლის შეძენისათვის სრულიადაც არ არის საჭირო გარჯა, საკმაოა მხოლოდ, ფული ჰქონდეს, მესაკუთრე იყო.

ვინც თავის საწარმოო საქმეებს განაგებს, არც იმას სკირდება განსაკუთრებული ნიჭი და ენერჯია. საწარმოო საქმის კარგ მმართველს იმდენს იშოვით, რამდენიც გნებავთ, და არც ძალიან ძვირად. ცილობა, კონკურენცია აიაფებს ამ მმართველთა ქირას.

საცვალ ღირებულებათა რიცხვი არ მრავლდება მით, რომ ამ ღირებულებათა დიდ ნაწილს მესაკუთრეები ითვისებენ. ხსენებული რიცხვი ღირებულებათა რომ მუშათა შორის დატრიალდეს, ცხადია, ამით ეს რიცხვი არ მოიკლებს.

ამგვარად, კერძო საკუთრება არ ამრავლებს საცვალ ღირებულებათა რაოდენობას და აქვს გავლენა მხოლოდ ამ რაოდენობის განაწილებაზე.

მართალია, მესაკუთრეებსაც ერგებათ თავის მუშაობის ქირა, როგორც უბრალო მმართველებს, მაგრამ ეს ქირა არაფერი არ არის შედარებით იმ მოგებასთან, რაც მათ შემოაუღისთ.

მაშ მესაკუთრეები იძენენ იმაზე მეტს, რაც მათ ერგებათ, როგორც მუშებს. საზოგადო შრომის რამდენიმე ნაწილი მესაკუთრეებს მიაქვთ მუქთად, უეკვივალენტოდ.

აქედგან სჩანს, რომ მუშებს წილად ხვდებათ თავისი შრომის მთელი ნაყოფი კი არა, არამედ ნაწილი ამ ნაყოფისა.

თუ აღვიარებთ იმ აზრს, რომ ადამიანები დაახლოებით თანასწორნი არიან და თანასწორად მუშაობენ, ჯილდოც არ უნდა ჰქონდეს ერთს მეორეზე მეტი.

თუ მესაკუთრეს იმდენივე ღვაწლი მიუძღვის საზოგადოების წინაშე, რამდენიც ყოველ სხვა მუშას, მაშინ მესაკუთრესაც იმდენი ჯილდო ერგება, რაც მუშას.

თუ კი საერთო შრომის ნაყოფიდან მესაკუთრეს უბრალოდ მუშაზე მეტი მიაქვს, ე. ი. მიაქვს იმაზე მეტი, რაც ერგება, ცხადია, მუშას რჩება ამ ნაყოფიდან იმაზედ უფრო მცირე წილი, რაც მას ეკუთვნის.

აქედან სჩანს, რომ მუშის ქირა უმეტეს წილად უფრო მცირეა იმ ქირაზე, რაც მას ერგებოდა, რომ პრინციპი თანასწორობისა არ ყოფილიყოს დარღვეული.

ამ შემთხვევაშიაც ისაზღვრება პრინციპი შრომისა, მუშა ფასობს იმაზე ნაკლებად, რა ფასის საქონელსაც თვითონ ამზადებს. მაგრამ პრინციპი შრომისა ამით არ ირღვევა. რაც აკლდება მუშებს, ის ემატება მესაკუთრეებს. საერთო რიცხვი საცვალ ღირებულებათა უცვლელი რჩება.

რომ ასე არ იყოს, რომ მუშები იმდენს ქირას იღებდნენ, რამდენიც შეესაბამება მათგან დანახარჯ შრომას, ანუ რამდენიც მათ ეკუთვნისთ, მაშინ მესაკუთრეები წმინდა მოგებას ვეღარ დაეპატრონებოდნენ.

თუ აღვიარებთ, რომ, რასაც მუშები ქირად იღებენ, მათი მუშაობა მეტი არა ღირს, მაშინ უნდა აღვიაროთ, რომ ნაწილი უღრის მთელს.

მარქსი ამბობს, რომ მუშის ქირა მიტომ არის უფრო მცირე იმაზე, რასაც მუშა ამზადებს, რომ მუშა ისყიდება, როგორც უბრალო სავაჭრო. და, როგორც უბრალო სავაჭრო ღირს იმდენად, რამდენი შრომაცაა საჭირო მის მოსამზადებლად, აგრეთვე მუშა, მუშის ძალაც იმდენად ღირს, რამდენი შრომაცაა საჭირო მუშის სიცოცხლისათვის და მის აუცილებელ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. მუშაკი თვითონ იმაზე მეტს ამზადებს, რაც საჭიროა თავის აუცილებელ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად.

რასაკვირველია, რომ მუშები და მესაკუთრეები თანასწორ პირობებში იმყოფებოდნენ, რომ მუშებს გაკირვება არ ატანდესთ ძალას, იაფად ჰყიდონ თავისი თავი, რომ მუშებსა და მესაკუთრეებს შორისაც ისეთივე თავისუფალი ცილობა, კონკურენცია იყოს, როგორც თვით მესაკუთრეთა შორის არის, მაშინ მესაკუთრეებს აღარაფერი უპირატესობა არ ექმნებოდათ, მუშები იმდენად დააფასებდნენ თავს, რამდენად ნამდვილად ღირან, მესაკუთრეებიც მხოლოდ თავის შრომის ფასს შეიძენდნენ და სხვისა შრომს ვერ მიითვისებდნენ, ერთი სიტყვით, კერძო საკუთრება აღარ იქნებოდა და აღარ იქნებოდა, მაშასადამე, თანამედროე წესწყობილება.

ტყუილად ამბობენ, ვითომ თანამედროე, ეგრედ წოდებულ კაპიტალისტურ წესწყობილებას თავისუფალი კონკურენცია ჰქონდეს საფუძვლად. პირიქით, კაპიტალისტური წესწყობილება უთანასწორობის პრინციპზეა აშენებული.

ერთი მხრითა სდგას მესაკუთრე, კაპიტალის პატრონი, ანუ კაპიტალისტი, რომელსაც შეუძლია დიდხანს იცადოს.

გაუჭირვებლად. მეორე მხრით არის მუშა, ყოველ ქონებას მოკლებული, რომელსაც ერთი კვირის საგძალი თუ ექნება და, მაშასადამე, თუ დიდხანს დარჩა უმუშაოდ, შიმშილით ამოხდება სული. კაპიტალისტი თავისუფალია, თუ უნდა ამუშავებს მუშას, თუ უნდა, არ ამუშავებს. იგი აბსოლიუტი მფლობელია თავის კაპიტალისა. და, ვიდრე მუშა მცირე ქირას არ დასჯერდება, თავის კაპიტალს არ აწარმოებს. მუშას კი არა აქვს უფლება მოსთხოვოს კაპიტალისტს უფრო სამართლიანი ქირა.

ამგვარია საფუძველი თანამედროვე ეკონომიურ ურთიერთობისა. აქაც უთანასწორობაა, ბატონ-ყმობაა, მხოლოდ უფრო შემსუბქებული და ფარული, ვიდრე უწინ იყო. თანამედროვე კანონიც, როგორც ყოველთვის, კაპიტალისტებისაკენ ხრის სასწორს, კაპიტალისტებს უფრო იფარავს, ვიდრე მუშებს.

მაშ მუშის ქირის რაოდენობა განისაზღვრება თავისუფალ კონკურენციით კი არა, ძალადობით. რომ ეს ქირა თავისუფალი კონკურენციის ნაყოფი ყოფილიყოს, მაშინ იქნებოდა სამართლიანი, ნორმალური, როგორც ფასი ყოველისავე სხვა სავაჭროში. მაგრამ ძალადობა არღვევს თავისუფლების პრინციპს, ამიტომ მუშის ქირა იმაზე ნაკლებია, რაც უნდა იყოს. მართლაც, რატომ არის, რომ მუშის შრომის ნაყოფი მთლად არ იხარჯება მუშის ყოველ-გვარ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად? რატომ არის, რომ მუშას თავის ნაშრომის მცირე ნაწილი-ღა რჩება, რომელიც ძლივს უძღვება აუცილებელ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას? თუ ყოველისავე სხვა სავაჭროს გაუმჯობესებას ცდილობენ, რატომ მუშა არ უნდა გაუმჯობესდეს? დიად, მუშა ერთად-ერთი სავაჭროა, რომლის განვითარებასაც არა სცდილობს მესაკუთრე.

თვითონ კაპიტალისტები ამბობენ, რომ ნორმალური, კანონიერი მხოლოდ ის არის, რაც არის ნაყოფი თავისუფალ კონკურენციისა. თუ ამ პრინციპს დავემყარებით, კანონიერი ქირა მუშისა უნდა იყოს მისი ნაშრომი მთლად, რადგან მუშა

არაფრით არ ჩამოუვარდება კაპიტალისტს და თავისუფალი კონკურენცია სრულიად მოსპობდა განსხვავებას მუშასა და კაპიტალისტს შორის.

რომ ადამიანები თანასწორნი არ იყვნენ ნიჭით და ყოველგვარი თვისებით, მაშინ ჩაგრულნი აღარ ეცდებოდნენ თავის დაღწევას მონობიდან, უთანასწორობის მძიმე უღლის გადაგდებას თავის კისრიდან. ისტორია კაცობრიობისა არის ისტორია ბრძოლისა დამონებულთა და დამმონავებელთა შორის. ხანგრძლივმა მონობამ ვერ შეჭქმნა განსხვავება ადამიანთა შორის ფიზიოლოგიურ და სულიერ თვისებათა მხრივ. თანასწორობა ადამიანთა შორის არის კანონი ბუნებისა, რომელსაც ექვემდებარებიან სოციალური კანონები. განხორციელება ამ პრინციპისა საზოგადო ცხოვრებაში ბოლოს-და-ბოლოს აუცილებელია.

მაშ იდეალური ქირა მუშისა არის მუშისავე ნაშრომ-ნაღვაწი. არსებული ქირა იდეალურზე ნაკლებია, რადგან ნაყოფია თავისუფალ ცილობისა კი არა, არამედ ძალ-დატანებისა. მართალია, მუშები ერთმანეთს ეცილებიან, მაგრამ ამ ცილობით კიდევ უფრო ამცირებენ თავის ქირას. კაპიტალისტებსა და მუშებს შორის კი, როგორც ზემოდ ვთქვით, თავისუფალი ცოლობა არ არსებობს, რადგან იგინი თანასწორ პირობებში არ იმყოფებიან.

ამგვარად, მაშინ, როდესაც სხვა სავაჭროთა საერთო კრებული თავის ღირებულ ფასად გაიყიდება ჩოლმე, მუშა ისეთი სავაჭროა, რომელიც გაიყიდება ხოლმე თავის ღირებულ ფასზე ნაკლებად. ეს განსხვავებაა სავაჭრო მუშასა და დანარჩენ სავაჭროთა საერთო კრებულს შორის. ამ განსხვავებაზეა აშენებული მუშათა ექსპლოატაცია, კლასსთა ერთმანეთს შორის განსხვავება, დიფერენციაცია.

ამგვარად, მუშების ნაშრომი განიყოფება ორ ნაწილად. ერთი ნაწილი ამ ნაშრომისა მიაქვთ კაპიტალისტებს იმ ქირის მაგიერ, რომელსაც კაპიტალისტები მუშებს აძლევენ, მეორე ნაწილი მუშათა ნაშრომისა მიაქვთ კაპიტალისტებს უეკვივა-

ლენტოდ, მუქთად. ეს მეორე ნაწილი შრომისა, რომელიც კაპიტალისტებს შეუსყიდველად, უეკვივალენტოდ, მუქთად მიაქვთ, არის ზედ-მეტე შრომა. ის ნაწილი შრომისა, რომლის: თანასწორ ქირას, ეკვივალენტს, მუშები ღებულობენ, არის აუცილებელი შრომა, ე. ი. ის შრომა, რომელიც აუცილებელია, რომ მუშათა უბრალო მოთხოვნებიანი დააკმაყოფილოს.

ღირებულებათა რაოდენობა, შექმნილი ზედ-მეტე შრომისაგან, იწოდება ზედ-მეტე ღირებულებად.

კაპიტალისტებს მიაქვთ საზოგადო ღირებულებათა რაოდენობიდან ზედ-მეტე ღირებულება მუქთად, შეუსყიდველად, უეკვივალენტოდ. აი წყარო მათი სიმდიდრისა და მუშათა სიღარიბისა,

აქედან სჩანს, რამდენად უემცდარია ტუგან-ბარანოვსკი¹⁾, რომელიც ფიქრობს, ვითომც თეორია „ზედ-მეტე ღირებულებისა“ არ იყოს სწორი თეორია. საკვირველია, სწორედ რომ ზედ-მეტე შრომა არ იყოს, ე. ი. რომ მუშათა ნაშრომის ერთ ნაწილს კაპიტალისტები მუქთად არ ითვისებდნენ, საიდან ექნებოდათ კაპიტალისტებს მოგება?!

მართალია, ტუგან-ბარანოვსკის არა ჰგონია, რომ საცვალე ღირებულება, ანუ ფასი იყოს ნაყოფი ადამიანის შრომისა. ზემოდ ჩვენ დავამტკიცეთ, რომ საცვალე ღირებულებათა საზოგადო რაოდენობასა ჰქმნის მუშათა საერთო შრომა. მაშასადამე, თუ კი მართალია ის, რომ კაპიტალისტები მუშათა ზედ-მეტე შრომას ითვისებენ მუქთად, მართალია ისიც, რომ კაპიტალისტები ითვისებენ მუქთად ზედ-მეტე საცვალე-ღირებულებას, იმ საცვალე ღირებულებას, ფასს, რომლის მაგიერს, ეკვივალენტს მუშებს არ აძლევენ.

რაც მეტია მუშის ქირა და ნაკლებია ზედ-მეტე საცვალე ღირებულება, იმდენად მეტია განსხვავება კაპიტალისტსა და მუშას შორის. კაპიტალისტი ცდილობს, რაც შეიძლება მეტი

1) „Очерки изъ новѣйшей исторіи Политической Экономіи“ изд. 1903 г. стр. 387.

შეუსყიდველი შრომა დაცინცლოს ხელიდან მუშას. მუშა კი, თავის მხრით, ცდილობს, რაც შეიძლება მეტი წილი მისი შრომისა იქმნას შესყიდული. ამგვარად, მუშის ქირის რაოდენობა დამოკიდებულია კაპიტალისტსა და მუშას შორის ბრძოლაზე. რაც უკეთესი ორგანიზაცია და კლასობრივი ცნობიერება აქვთ მუშებს, მით მეტია მათი ქირა, ანუ ის ნაწილი მათი შრომისა, რომლის ეკვივალენტიც მათ ეძლევათ. პირიქით, რაც უფრო დაქსაქსულია და მოუწყობელია მუშათა დასი და განუვითარებელია მათი კლასობრივი ცნობიერება, მით უფრო მცირეა სამუშაო ქირა და მეტია ზედმეტი ღირებულება. მთავარი ძარღვი შინაგან პოლიტიკისა ამ კლასსთა შორის ბრძოლაზეა დამყარებული.

საჭიროდ მიგვაჩნია ცოტათი გვერდი ავუხვიოთ საგანს და ერთ მოვლენაზე შევჩერდეთ. როგორც ზევით ვუკვიტ, საცვალ ღირებულებასა ჰქმნის მხოლოდ შრომა ადამიანისა. ვთქვათ, რომელსამე მესაკუთრესა ჰყავს დაქირავებული ათასი მუშა; რომელსამე სხვა მესაკუთრეს კი ხუთასი მუშა ჰყავს დაქირავებული. ნათქვამიდანა სჩანს, რომ პირველის მუშები ორჯერ მეტ საცვალ ღირებულებას შეჰქმნიან, ვიდრე მეორე მესაკუთრის მუშები. ახლა ვიკითხოთ, რა-კი პირველი მესაკუთრის მუშები მეტ საცვალ ღირებულებას ამზადებენ, ეს მესაკუთრე მეტ მოგებას იძენს, თუ მეორე მესაკუთრე, რომელსაც ორჯერ ნაკლები მუშა ჰყავს დაქირავებული? მუშები ამრავლებენ საცვალ ღირებულებათა საერთო რიცხვს. კერძო მესაკუთრე იმის კვალად კი არ იხვეჭს მოგებას, რამდენი მუშაც დაუქირავებია არამედ იმის კვალად, რამდენია მისი საკუთრება. შეიძლება მას ათასი მუშა სჭირდებოდეს, მაგრამ სამაგიეროდ მასალა მცირე ფასის სჭირდებოდეს. აგრეთვე შეიძლება მეორე მესაკუთრეს მხოლოდ ხუთასი მუშა სჭირდებოდეს, მაგრამ ამასთანავე დიდ-ძალი ფასის მასალაც სჭირდებოდეს თავის ნაწარმოების დასამზადებლად. თუ საერთოდ პირველი და მეორე მესაკუთრეები თანასწორ თანხებს ხარჯავენ თავ-თავის საქმეზე, მაშინ პირველს იმდენივე მოგება

ექმნება, რამდენიც მეორეს, თუმცა კი პირველის მუშები მეტ საცვალ ღირებულებას, მაშასადამე, მეტ ფასს ჰქმნიან, ვიდრე მეორეს მუშები. ასე რომ საცვალ ღირებულებათა ნაწილი, შექმნილი პირველი მესაკუთრის მუშებისაგან, მეორე მესაკუთრის ჯიბეში გადადის. რატომ არის ასე? მიტომ, რომ თანასწორი კაპიტალები, თანხები, თანასწორ მოგებას იზიდავენ. თუ რომელიმე დარგი წარმოებისა ერთსა და იმავე თანხაზე მეტ მოგებას იძლევა, ამ დარგში გადმოვლენ კაპიტალები და გააიფებენ ამ დარგის ნაწარმოებს, ვიდრე აქაც იმდენივე მოგება არ დარჩება კაპიტალს, რა მოგებაც აქვს ყოველი სხვა დარგის კაპიტალს.

პრინციპი შრომისა ამ შემთხვევაში სრულიადაც არ ირღვევა. ჯერ ერთი, საერთო რაოდენობა საცვალ ღირებულებათა არ იცვლება მით, რომ სხვა და სხვა დარგებში სხვა და სხვა რაოდენობა მუშათა სჭირდებათ თანასწორ კაპიტალის მესაკუთრეებს. სულ ერთია, თანასწორ კაპიტალებს რიცხვით თანასწორი მუშები ეყოლებათ დაქირავებული, თუ უთანასწორო. საერთო რაოდენობა საცვალ ღირებულებათა ერთი და იგივე მომზადდება ორივე შემთხვევაში.

რაც შეეხება საცვალ ღირებულების საერთო რიცხვის განაწილებას კაპიტალისტებს შორის, აქაც განსაზღვრული კანონი მოქმედობს. ეს კანონი შეიძლება განვსაზღვროთ ციფრით. ვთქვათ კაპიტალი პირველი მესაკუთრისა კ განიყოფებოდნაწილად, იმ ნაწილს, რომელსაც შეადგენს მასალა და იარაღები, ვუწოდოდ „მ“, იმ ნაწილს, რომელიც იხარჯება მუშათა დაქირავებაზე, ვუწოდოდ „ქ“; ზედ-მეტ ღირებულებას, რომელსაც ჰქმნიან მუშები, ვუწოდოდ „ზ“. მეორე მესაკუთრის ქარხანაში იმავე ელემენტებს ვუწოდოდ კ., მ., ქ., ზ., ამასთანავე $k = k$; $m + k = m, + k$; მ ნაკლებია, ვიდრე მ, მაგრამ „ქ“ მეტია, ვიდრე ქ, ნათქვამიდან სჩანს, რომ ზედ-მეტი ღირებულება, ანუ მოგება ორივე მესაკუთრისა $= z + z$. თუმცა ზ მეტია, ვიდრე ზ; მაგრამ თვითეულ მესაკუთრეს თანასწო-

რი მოგება აქვს, ე. ი. $\frac{\%+ \%}{2}$, ეს უკანასკნელი რიცხვი ე. ი. $\frac{\%+ \%}{2}$ დამოკიდებულია, რასაკვირველია, იმაზე, თუ რამდენია $\%+ \%$.

$\%+ \%$, დამოკიდებულია მუშათა ქირებზე, ესე იგი $\%+ \%$ -ზე. თვითყულის თანხას კი განსაზღვრული დამოკიდებულება აქვს მუშათა ქირასთან. ერთი სიტყვით, ხსენებულ ელემენტებს განსაზღვრული დამოკიდებულება აქვთ ერთმანეთთან, ისეთი განსაზღვრული დამოკიდებულება, რომელიც გამოიხატება ციფრებით, ამგვარ დამოკიდებულებას კი ეწოდება მეცნიერებაში კანონი.

აქედან სჩანს, რომ საცვალ-ღირებულებათა განაწილება სხვა და სხვა მესაკუთრეთა და დარგთა შორის ექვემდებარება განსაზღვრულ კანონს, რომელიც დაფუძნებულია შრომის პრინციპზე. თუ უარ-ვყოფთ შრომის პრინციპს, ყოველად შეუძლებელია გავიგოთ ხსენებული კანონი.

ჰქმნის თუ არა კაპიტალი საცვალ ღირებულებას? რასაკვირველია, რომ არა. მართალია, კაპიტალი სარგებელს, ანუ, უკეთ ვთქვათ, ზედმეტ ღირებულებას იზიდავს, მაგრამ მხოლოდ იზიდავს და კი არა ჰქმნის. კაპიტალია კრებული საცვალ ღირებულებათა, რომელსაც დასაკუთრებია ვერძო კაცი. იგი შრომის ნაყოფია, წარსული შრომის განხორციელებაა. თავის-თავად იგი ვერ გაიზრდება; რომ ვინმემ მოინდომოს თავისი კაპიტალის გაყიდვა ფულად, რაცა ღირს, იმაზე მეტს ვერ აიღებს.

რომ კაპიტალი არ იყოს, რომ ყოველ მუშას ჰქონდეს საკუთრება, რომ ყველა მუშა-მწარმოებელი თანასწორნი იყვნენ ყოველისფრით, მაშინ თვითყული მუშა-მწარმოებელი თავისი შრომის ნაყოფს მთლად მიიღებდა, საკუთრება აღარავის აღარ მისცემდა მოგებას, ე. ი. აღარ იქნებოდა აღარც თავნი, ე. ი. კაპიტალი, და აღარც სარგებელი, მაგრამ ამით საერთო რიცხვი საცვალ ღირებულებათა სრულიადაც არ იქნებოდა, განსხვავება მხოლოდ ის იქნებოდა, რომ, მის მა-

გიერად, რომ კაპიტალისტები მდიდრდებიან და მუშები კი სიღარიბეში არიან, საზოგადო ნაყოფი საერთო შრომისა თანასწორად იქმნებოდა განაწილებული. რაც კაპიტალისტებს დააკლდებოდათ, ის მუშებს მოემატებოდათ. განვიმეორებთ, ამით საერთო რიცხვი საცვალ ღირებულებათა სრულიადაც არ შემცირდებოდა.

მაშასადამე, კაპიტალი ვერა ჰქმნის საცვალ ღირებულებას და, მაშასადამე, ვერც ზედ-მეტ ღირებულებას, რომელიც არის წყარო მოვებისა, სარგებლისა.

კაპიტალი აძლევს მესაკუთრეს საშუალებას, რომ მუშების შრომის ნაწილი მიითვისოს მუქთად, უეკვივალენტოდ, ესე იგი მიითვისოს ზედ-მეტი ღირებულება. კაპიტალი არ არის საშუალება, შემქნელი საცვალა ღირებულებისა, არამედ საშუალება სხვისი ნაშრომის ნაწილის მუქთად მიითვისებისა, შრომის ექსპლოატაციისა, მესაკუთრეთა ბატონობისა მუშებზე.

ყოველთვის კაპიტალად ხომ არ არის კერძო საკუთრება? რასაკვირველია, არა. იქ, სადაც მსხვილი წარმოება არ არის, სადაც ყველასა აქვს თავისი პატარა კერძო საკუთრება, მესაკუთრეს არ შეუძლია მუქთად მიითვისოს სხვისი საკუთრება, თუ პოლიტაკური მონობა არ არსებობს. კერძო საკუთრება მხოლოდ მაშინ ხდება კაპიტალად, როდესაც ეს საკუთრება საზოგადოების უმცირეს ნაწილს ჩაუგდია ხელში და უდიდეს ნაწილს ხელიდან გამოსცლია. კაპიტალისტი მხოლოდ მაშინ არსებობს, როდესაც არსებობს საჭირო მუშა, საკუთრებას მოკლებული. მხოლოდ ამ შემთხვევაშია შესაძლებელი მუშათა ექსპლოატაცია, რადგან მუშა უქმია, მას შიმშილით ამოხდება სული, თუ კაპიტალისტის სამუშაო იარაღებს არ მოჰკიდა ხელი და არ აწარმოვა.

მაშ, ვიდრე კერძო საკუთრება კაპიტალად გარდიქცეოდა, ხანგრძლივი ისტორიული პროცესისი იყო საჭირო. საჭირო იყო ხანგრძლივი ეკონომიური ბრძოლა, განვითარება ვაჭრობისა და მრეწველობისა, გაკოტრება განუვითარებელ სახელოსნოთა, გაფართოება და გადიდება წარმოებისა, ერ-

თად შეგროვება კაპიტალებისა და სხ. საჭირო იყო აგრეთვე შეცვლა ძველებურ პოლიტიკურ წეს-წყობილებისა თანამედროვე წეს-წყობილებად. საჭირო იყო, მუშას თავისუფლად გაეყიდა თავისი სამუშაო ძალა, მაშასადამე, ბატონ-ყმობის გადავარდნა და სხ. საჭირო იყო თვით-მმართველობა ვაჭარ-მრეწველთა, განთავისუფლება მათი ფეოდალების ბატონობისაგან. ყველა უამისოდ შეუძლებელი იქნებოდა ისეთი განვითარება წარმოებისა, რომელსაც დღეს ვხედავთ ევროპაში, რომელმაც განაშორა მუშები წარმოების იარაღებს, ჩაუგდო ხელში მთელი სიმდიდრე ვაჭარ-მრეწველ კაპიტალისტებს, შექმნა პროლეტარიატი, ეკონომიური მონობა.

მაშ კაპიტალი ისტორიული კათეგორიაა, შედეგი ხანგრძლივი ისტორიული პროცესისა და, ამიტომ, დროებითი წარმავალი, როგორც დროებითი და წარმავალიც ყოფილა სხვა ისტორიული კათეგორია.

კაპიტალია აგრეთვე საშუალება ბრძოლისა, ცილობისა, კონკურენციისა. რაც ომის ველზე ზარბაზანია, ის სამრეწველო ასპარეზზე ქარხანაა. კაპიტალისტები ერთმანეთს ამარცხებენ, აკოტრებენ ეკონომიურად. მათს შორის ეკონომიური ერთობა, ორგანიზაცია არ არის. ბრძოლა ყველასი ყველასთან, — აი შედეგი კაპიტალისტურ კერძო საკუთრებისა. რასაკვირველია, ამ დაუზოგველ ბრძოლაში მსხვერპლი მეტია, ვიდრე ბედნიერი. კრიზისები, გაკოტრება კაპიტალისტთა უმრავლესობისა, ნიშნობლივი თვისებაა ამ წეს-წყობილებისა, რომელიც კაპიტალისტებს მიაჩნიათ საუკეთესო წეს-წყობილებად, ბუნებრივად.

როგორც მკითხველმა უწყის, ტენიკის გაუმჯობესობა აიაფებს საფაქროს. ეს გაუმჯობესობა თანამედროვე ეკონომიურ ცხოვრებაში საოცარი სისწრაფით ხდება. ის კაპიტალისტი, რომელიც ვერ მოასწრებს დასრულებულ სატენიკო პირობების შემოდებას თავის ქარხანაში, უნდა გაკოტრდეს, რადგან, საერთო სიიაფის გამო, მცირე ფასად გაასაღებს თავის საფაქროს, რომლის დამზადებაც ძვირად დაუჯდა.

საზოგადოდ მსხვილ, მდიდარ კაპიტალისტებს აქვთ ამ მხრით უპირატესობა, რადგან მათ უფრო ადვილად შეუძლიათ იყიდონ, მაშასადამე, შემოიღონ ყოველი ახალი გამოგონება.

საერთო კრიზისის დროსაც, რასაკვირველია, მხოლოდ მსხვილ კაპიტალისტს შეუძლია შეიკრიბოს თავისი მდგომარეობა, პოზიცია, რადგან, რაც უნდა იზალოს, მაინც ბევრი სიმდიდრე შერჩება ხელში. კრიზისის შემდეგ, პირიქით, მსხვილი კაპიტალისტი, რაკი წვრილ მოცილებებს თავიდან მოიშორებს, მეტ მოგებასაც ნახავს და, მაშ, წინანდელზე უფროც გამდიდრდება.

კაპიტალი თავის ტრიალის დროს იზრდება. განვიხილოთ დაწვლილებით, როგორ ხდება ეს ზრდა.

ვთქვათ, კაპიტალისტმა დახარჯა თავის საწარმოო საქმეზე ერთი მილიონი მანეთი. ვთქვათ, ამ ფულში $\frac{1}{5}$ მილიონისა, ესე იგი 200,000 მანეთი მუშების ქირად დაეხარჯა და დანარჩენი, ე. ი. 800,000 მან. დაეხარჯა სხვა და სხვა იარაღზე და მასალაზე. ვთქვათ, მუშების შრომას შეუძლია შექმნას 400,000 მანეთის სულირალი. მაშინ მთელი მისი ნაწარმოები ეღირება ერთი მილიონი და 200,000 მანეთი. რატომ? მიტომ, რომ ახალ ნაწარმოების ფასში შედის 1) იარაღებისა და მასალის ფასი, ესე იგი 800,000 მანეთი, 2) ის სულირალი, რაც ამ ნაწარმოებს მოემატა დაქირავებულ მუშებზეა შრომით, ესე იგი 400,000 მანეთი. ერთი სიტყვით, ძველ შრომის ემატება ახალი შრომა, ანუ, უკეთ რომ ვსთქვათ, მუშები თავისი შრომით არა თუ ჰქმნიან ახალ საცვალ ღირებულებას, არამედ ახალ ნაწარმოებზე ძველი ნაწარმოების, ესე იგი იარაღისა და მასალის, ღირებულებაც გადააქვთ.

ამგვარად კაპიტალისტმა დახარჯა ერთი მილიონი მანეთი და დაამზადა ერთი მილიონისა და 200,000 მანეთად ღირებული ნაწარმოები, სავაჭრო. 800,000 მანეთს, რომელიც იარაღსა და მასალაზე დაიხარჯა, ეწოდება მუდმივი ნაწილი. კაპიტალისა, მუდმივი კაპიტალი, რადგან იგი არ იცვლება, არ იზრდება, უკლებლად და მოუმატებლად გა-

დადის ახალ ნაწარმოებზე. 200,000 მანეთს, რომელიც მუშების ქირად დაიხარჯა, ეწოდება ცვალებადი ნაწილი კაპიტალისა, ცვალებადი კაპიტალი, რადგან ეს კაპიტალი იხარჯება მუშებზე, რომელნიც ზრდიან კაპიტალს, ჰქმნიან ახალ საცვალ ღირებულებას, ანიჭებენ კაპიტალისტს მოგებას ანუ ზედ-მეტ ღირებულებას.

ურთიერთობას მუდმივ კაპიტალსა („მ“) და ცვალებად კაპიტალს („ც“) შორის, $\frac{მ}{ც}$ ეწოდება კაპიტალის ორკანონიანი შენობა.

რაც უფრო წინ მიდის მრეწველობა, მით მეტია ის ნაწილი კაპიტალისა, რომელსაც ხმარობენ იარაღებად და მასალად და ნაკლებია კაპიტალის ის ნაწილი, რომელიც იხარჯება მუშების ქირად, ესე იგი ურთიერთობა, ანუ წილადი რიცხვი (дробиное число) მ/ც, მატულობს. თუ კი მუშათა ქირა მცირდება მუდმივ კაპიტალთან შედარებით, მცირდება, რასაკვირველია, მუდმივ კაპიტალთანვე შედარებით. ზედ-მეტ ღირებულებაც, რადგან ზედ-მეტ ღირებულებას მჭიდრო კავშირი აქვს მხოლოდ ცვალებად კაპიტალთან, მუშათა ქირასთან.

მაშასადამე, რაც დრო მიდის, მით მეტი თანხა, მეტი კაპიტალი უნდა დაიხარჯოს, რომ იგივე მოგება შეიძინოს, ესე იგი მით უფრო ნაკლები მოგება გექნება ყოველ ას მანეთზე.

ამგვარად, თუმცა მოგება, პროცენტებად ნაანგარიშევი, კლებულობს, ე. ი. თუმცა ყოველ ას მანეთზე მოგება თანდა-თან უფრო-და-უფრო მცირეა, მაგრამ კაპიტალისტები ამით არ ღარიბდებიან და მუშები არ მდიდრდებიან. კაპიტალისტები არ ღარიბდებიან, რადგან, თუმცა ყოველ ას მანეთზე მოგება აკლდებათ, მაგრამ ას მანეთთა რიცხვი უმრავლდებათ. როგორც ზემოდ ვსთქვი, წვერილი კაპიტალისტები კოტრდებიან და მსხვილები თან-და-თან მდიდრდებიან. ჩნდებიან მილლიარდერები, ურიცხვ ქონების ჰატრონები, რომელთაც ყოველთვის დიდი მოგება ექმნებათ, რაც უნდა შეპყროს მოგება თვითველ ას მანეთზე.

მეორეს მხრით, მუშა არ მდიდრდება მით, რომ კაპიტალისტს ქვეყნის სიმდიდრე უჭირავს ხელში და, ტენიციის გაუმჯობესობის გამო, მცირე მუშა ხელი სჭირდება უწინდელთან შედარებით. ამით მცირდება მხოლოდ მუშათა საერთო რიცხვი კაპიტალთან შედარებით, ე. ი. უზარ-მაზარა კაპიტალი მუშათა მცირე რიცხვს მოჰყავს მოძრაობაში. მართალია, ამის გამო, ზედ-მეტე ღირებულების საერთო რაოდენობა შედარებით მცირდება, მაგრამ თვითვეულ მუშას სრულიადაც არ ემატება სამუშაო ქირა.

ამგვარად, თუ გვინდა გავაგოთ მუშის მდგომარეობა, უნდა მივაქციოთ ყურადღება მხოლოდ მემდეგს: მუშის ნაშრომის რამდენი ნაწილი მიაქვს კაპიტალისტს ქირით და რამდენი მიაქვს ქირის გაუღებლად, უეკვივალენტოდ. რაც უფრო ნაკლებია ცვალებადი კაპიტალი და რაც მეტია ზედ-მეტე ღირებულება, მით მეტია, მაშასადამე, ექსპლოატაცია მუშისა, მეტია ქირის გაუღებლად მითვისებული ნაწილი მუშის ნაშრომისა. წილადი რიცხვი $\frac{C}{V}$, ესე იგი ურთიერთობა ცვალებად კაპიტალსა და ზედ-მეტე ღირებულებას შორის არის. ერთად ერთი მაჩვენებელი ექსპლოატაციისა, კაპიტალისტთა და მუშათა შორის ურთიერთობისა. ურთიერთობას „ $\frac{C}{V}$ -სა და „ $\frac{z}{V}$ -ს შორის $\frac{C}{V}$ -ს ეძახიან სამუშაო ძალის ექსპლოატაციის ნორმას.

კაპიტალი მუდმივ იცვლის თავის გარეგან ფორმას, სახეს. იგი ხან ფულის სახით იმოსება, ხან სავაჭროს სახით, ხან მწარმოებელ კაპიტალის სახით. მაგალითად, მრეწველს უჭირავს ხელში განსაზღვრული რაოდენობა ფულისა, „ფ“. თუ უნდა, ფულმა სარგებელი მოუტანოს, ამ ფულით უნდა იყიდოს სავაჭრო „ს“. ეს სავაჭრო, ცხადია, ტყვილა არ უნდა იყოს გაჩერებული. იგი შესდგება სხვა-და-სხვა იარაღისა და მასალისაგან. რომ ამ იარაღებმა და მასალებმა ნაყოფი გამოიღონ, საჭიროა მუშებმა მოკიდონ ხელი, მუშებმა იმუშაონ მათი შემწეობით. საჭიროა, მაშასადამე, მუშების დაქირავებაც. მაშასადამე, სავაჭრო შესდგება, ერთი მხრით,

უსულო იარაღისა და მასალისაგან, მეორე მხრით, მუშა-ხელ-თაგან.

როგორცა ვთქვით, საჭიროა შეერთება მუშებისა და იარაღ-მასალისა წარმოებაში, საჭიროა იარაღი და მასალა განა-ყოფიერებულ იქმნას მუშების შრომით, რომ შეიქმნას ახალი სავაჭრო. ამას გარდა სწორედ ამ მუშაობის დროს დიდდება საცვალი ღირებულება, თავდაპირველად დახარჯული, რად-გან მუშები ამზადებენ თავისი შრომით მეტ საცვალ ღირე-ბულებას, ვიდრე იმათ ეძლევათ ქირა. ამგვარად კაპიტალის-ტური წარმოება მოასწავებს არა მარტო ახალ სავაჭროს მომზადებას, არამედ ზედ-მეტე ღირებულების მომზადებასაც, პროცესი წარმოებისა არის მზრღელი ზედ-მეტე ღირებულე-ბისა, შემქნელი მოგებისა. ამ პროცესში იზრდება კაპიტა-ლი. წარმოება კაპიტალისტის თვალში მხოლოდ ამ ზედ-მე-ტე ღირებულების შექმნაა. მას აინტერესებს მხოლოდ ზრდა კაპიტალისა და არა ახალ ნაწარმოებს შექმნა. შრომის ნა-ყოფიერი ძალა, მეცნიერება, ტექნიკა, ყველაფერი ეს კაპი-ტალისტისათვის იმდენად არის ნაყოფიერი და მწარმოებელი, რამდენადაც აღიდებს ზედ-მეტე ღირებულებას ანუ მოგებას, ესე იგი ზრდის მის ჯიბეს.

მაშასადამე, რა-კი კაპიტალისტმა სავაჭრო შეიძინა, ე. ი. ერთი მხრით იარაღი და მასალა შეიძინა და მეორე მხრით მუშები დაიქირავა, მისი კაპიტალი გადადის წარმოებითს ხა-ნაში, ხდება მწარმოებელ კაპიტალად, ესეიგი იწყება ისეთი პროცესი, რომლის დროსაც კაპიტალი იზრდება, აწარმოებს, ჰქმნის ზედ-მეტე საცვალ ღირებულებას. მაშ მწარმოებელ კაპი-ტალად, "მწ.", იწოდება წარმოების პროცესში მყოფი კაპი-ტალი,

მწარმოებელი კაპიტალი წარმოების პროცესიდან გამო-დის, როგორც გასაყიდელი სავაჭრო, „ს“; მკითხველი აღვი-ლად მიხვდება, რომ ამ სავაჭროში მეტი საცვალი ღირებუ-ლებაა, ვიდრე პირველად ნაყიდ სავაჭრო „ს“-ში. სავაჭრო „ს“-მ შეიძინა თავისი ზედ-მეტე ღირებულება, როგორც

ვთქვით, წარმოების პროცესში. რომ წარმოების პროცესი არ განვიხილოთ კაპიტალს, ყოველად შეუძლებელი იქნებოდა გაგება, როგორ იცვალა სავაჭრო „ს“ სავაჭროდ „ს“, ესე იგი, როგორ გაიზარდა სავაჭრო. ამიტომ კაპიტალის მოძრაობის განხილვის დროს დიდ შეცდომად უნდა ჩაითვალოს, წარმოების პროცესის გამოტოვება.

სავაჭრო „ს“ უნდა გასაღდეს ისევე ფულად, „ფ“, რასაკვირველია, ბოლოს აღებული „ფ“ მეტია თავდაპირველად დახარჯულ ფულზე, „ფ“-ზე.

მაშასადამე, კაპიტალს ჰქონდა პირველად ფულის სახე, შემდეგ მიიღო სავაჭროს სახე, შემდეგ გადიქცა მწარმოებელ კაპიტალად და, რა-კი გაიზარდა, ისევ სავაჭროდ გადიქცა, ბოლოს-და-ბოლოს კი ისევ ფულის სახე მიიღო. ამგვარად, კაპიტალმა გააკეთა წრე. შემდეგ ამისა ფული კიდევ სავაჭროში უნდა გაცვლილ იქნას, სავაჭრო მწარმოებელ კაპიტალად გადიქცეს და სხ. ერთი სიტყვით, კაპიტალი თავის მუდმივ მოძრაობაში წრეს აკეთებს ხოლმე, და თვითფულ წრეში იძულებულია სხვა-და-სხვა ფორმა მიიღოს.

ეს გარემოება ძლიერ აფერხებს კაპიტალისტის საქმეს. იგი მუდამ შიშშია, საქონელი ძვირად არ დაუჯდეს და მისი სავაჭროს ფასი არ დავარდეს ბაზარზე. თუ ან ერთი მოხდა ან მეორე, მაშინ პირველად დახარჯული ფული მეტი იქნება ბოლოს აღებულ ფულზე, რაც გამოიწვევს გაკოტრებას. თანამედროვე ეკონომიური წესწყობილება, როგორც სჩანს, ისეთია, რომ დამოკლეს ხანჯალივით დაღერებია თავზე კაპიტალისტსაც და მუშასაც, ე. ი. მთელ საზოგადოებას, რომელსაც მუდამ ემუქრება გაგანადგურებო. გაკოტრება კაპიტალისტისა, კრიზისი, აუბედურება, მუშებსაც, რომელნიც საშუალოს ვეღარ შოულობენ, როდესაც გაკოტრებული კაპიტალისტები თავის ქარანებს ხურავენ. მართალია, როდესაც ბევრი კაპიტალისტი კოტრდება, მაშინ მდიდრდება მცირე რიცხვი კაპიტალისტებისა, მართალია, ბოლოს და ბოლოს საზოგადო წარმოება დიდდება, უმჯობესდება, წარმა-

ტებაში -შედის, მართალია, რომ ბოლოს და ბოლოს მუშახელიც მომეტებულია ხოლმე საჭირო, მაგრამ კრიზისის დროს, სანამ მრეწველობა გამობრუნდებოდეს, დიდ გაჭირებაში ცვივა მუშა ხალხი. და ეს კი ყველასთვის ცხადია, რომ დღეს თუ კაცს პური არა აქვს, ვერაფერი ნუგეშია მისთვის ხვალინდელი სადილი.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ყოველ კაპიტალისტის კაპიტალი ხსენებულ ტრიანს განიცდის, ადვილად წარმოვიდგენთ, როგორი მოუწყობლობა, ანარქია სუფევს თანამედროვე ეკონომიურ ცხოვრებაში. საკვირელია, რომ ასეთს წესწყობილებას ასე ბევრი მომხრე ჰყავს. უმეცრებაა ყოველი ცრუმოწმუნეობის მიზეზი. ანარქია ჰგონიათ თავისუფლება, შიში და კანკალი, რომლითაც შეპყრობილია მუშაც და მრეწველიც, მიაჩნათ აუცილებელ საჭიროებად, რომ პიროვნება განვითარდეს, უბედურება კაცობრიობისა მიაჩნიათ პროგრესის, წინ-მსვლელობის წყაროდ, თვით-ნებობა კაპიტალისტებისა ნაყოფიერ ინიციატივად. ამგვარი სიბრმავე კაცობრიობისა შედეგია ტრადიციული უმეცრობისა, სისაწყლისა და მონობისა. ძველ ტრადიციულ ცრუმორწმუნეობით გაჟღენთილმა კაცმა ამოჰყო თავი ტექნიკის მხრივ ძლიერ განვითარებულ ეკონომიურ მდგომარეობაში და ხელს უშლის ამ მდგომარეობის კიდევ უფრო გაუმჯობესებას, აფერხებს თავის თავის წინ-მსვლელობას, იუბედურებს თავს. საფუძველი თანამედროვე ეკონომიურ ცხოვრებისა ეურჩება ძველ რწმენას და ჰქმნის ახალ, თავის შესაფერ რწმენას. აი აქ არის მთავარი ძარღვი თანამედროვე ეკონომიურ-პოლიტიკურ ბრძოლისა და მოძრაობისა.

თვითეული კაპიტალი განიყოფება ორ ნაწილად. კაპიტალის იმ ნაწილს, რომელსაც შეადგენენ იარაღები შრომისა, ეწოდება ძირითადი თანხა, ანუ კაპიტალი. კაპიტალის იმ ნაწილს კი, რომელსაც შეადგენს სხვა-და-სხვა მასალა წარმოებისა, იარაღებს გარდა, ეწოდება მოტრიალე კაპიტალი. რატომ? მიტომ, რომ იარაღი ერთბაშად არ ცვდება, არ იხარ-

ჯება ახალი ნაწარმოების, პროდუქტის დამზადების დროს. იარაღი დიდ ხანს სძლებს და მხოლოდ დიდის თან-და-თანობით გადააქვს თავისი ფასი ახალ ნაწარმოებზე. თუ ათასი მანეთის იარაღი ათ წელიწადს გაძლებს, ეს იარაღი ყოველ წელს ას მანათის საღირაღს გადიტანს ახალ ნაწარმოებზე. აი ამიტომ შეიცავს იარაღი ძირითად კაპიტალს.

მასალა კი ერთბაშად გადადის მთელი თავისი ტანით ახალ ნაწარმოებში. ან ერთბაშად ქრება ახალ ნაწარმოების მომზადების დროს. მაგილითად, ბამბა, ნახშირი და სხ. მასალას მთელი თავისი ფასი ერთბაშად შეაქვს ახალ ნაწარმოებში. მაშასადამე, ის ნაწილი კაპიტალისა, რომელიც შედის მასალაში, უფრო ჩქარა გამოცვლის ზემოდ აღნიშნულ ფორმებს, ამიტომაც ეწოდება მას მოტრიალე კაპიტალი.

მოტრიალე კაპიტალი იმდენსავე მოგებას აძლევს თავის პატრონს, რამდენსაც თანასწორი რიცხვი ძირითად კაპიტალისა. მოტრიალე კაპიტალი მხოლოდ მით განსხვავდება, რომ უფრო ჩქარ-ჩქარა იცვლის ფორმებს, უფრო ჩქარ-ჩქარა გასაღდება ხოლმე ფულზე და სხ. ფორმათა ცვალეობადა, ე. ი. ჩქარი ტრიალი კი კაპიტალისა, ვერ ამრავლებს მოგებას. ეს არის, მოტრიალე კაპიტალის პატრონს ხან ფული მეტი აქვს ხელში, ვიდრე მასალის ღირებებულება, როცა მასალას გასაღდებას ფულად, ხან კი მეტი წილი მისი კაპიტალისა მასალად არის გადაქცეული, როცა ფულს ერთბაშად ხარჯავს მასალაზე. ძირითადი კაპიტალის პატრონს კი, რა-კი ერთხელვე დის ფულს დახარჯავს მაშინებზე და სხ., დიდი ხნის განმავლობაში, მეტი წილი თავის კაპიტალისა აქვს შენახული ამ მაშინებში და არა ფულად. ის გარემოება, რომ მოტრიალე კაპიტალის პატრონი უფრო ჩქარ-ჩქარა ასაღებს თავის კაპიტალის დიდ ნაწილს ფულად, რასაკვირველია, მეტ მოგებას ვერ მისცემს მას, ვიდრე ძირითადი კაპიტალის პატრონი იძენს თავის კაპიტალისაგან, რადგან მართალია, ფული ჩქარ-ჩქარა უბრუნდება, ჩქარ-ჩქარა მოიყრის ხოლმე მის ხელში თავს, მაგრამ ამ ფულში მოგება მცირეა, ამ ფულის უმეტე-

სი ნაწილი მხოლოდ დანახარჯ კაპიტალის ანაზღაურებაა, ამოგებაა, სხვა არაფერი.

ის დარგი წარმოებისა, რომელშიაც ძირითადი კაპიტალი აღემატება მოტრიალე კაპიტალს, უფრო დიდებული და განვითარებულია, ვიდრე ის დარგი, სადაც მოტრიალე კაპიტალი უპირატესობს. სხვა პირობათა თანაწარმოებისთანავე, რაც მეტია ძირითადი კაპიტალი და შედარებით ნაკლებია მოტრიალე კაპიტალი, მით უფრო დიდი და გაუმჯობესებულია წესი წარმოებისა. ორი ქვეყანა რომ ერთმანეთს შევადაროთ, დავინახავთ, რომ ის ქვეყანა უფრო განვითარებულია წარმოების წესის მხრივ, სადაც სასწორი უფრო გადახრილია ძირითადი კაპიტალისაკენ.

კაპიტალის ტრიალი პერიოდულია. ერთხელ რომ შემოტრიალდება კაპიტალი, მეორედაც უნდა შემოტრიალდეს, მერე მესამედ და მებრვე დაუსრულებლად. კაპიტალი მაშ მუდამ ფერს იცვლის, მუდამ ქრება და მუდამ იბადება, ხელახლა ჩნდება. ამ ხელ-ახლა ტრიალს, ხელ-ახლა გაჩენას, ხელ-ახალი წრის კეთებას ქვია ხელ-ახალი წარმოების პროცესის კაპიტალისა. ხელ-ახალი წარმოება კაპიტალისა უბრალოა მაშინ, როდესაც კაპიტალი განმეორებულ ტრიალის დროს იმდენია, რამდენიც პირვანდელ ტრიალის დროს იყო. ვაჭარმა დახარჯა ერთი მილიონი მანეთი, მოიგო ოცი ათასი მანეთი. შემდეგ ისევ დაიწყო წარმოება და ისევ ერთი მილიონი მანეთი დახარჯა, 20.000 მანეთი კი თავის ოჯახის შინაურ მოთხოვნილებაზე დახარჯა. ამ შემთხვევაში ხელ-ახალი წარმოება არ გადიდებულა, უბრალოა.

თუ მწარმოებელმა მოგების ნაწილი, მაგალითად, 20.000 მანეთიდან მხოლოდ 10.000 მანეთი დახარჯა თავის საკუთარ, შინაურ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად და 10.000 მანეთი კაპიტალს მიუმატა, მაშინ ხელ-ახალი წარმოება მეტი იქნება, ვიდრე პირვანდელი. მაშინ, როდესაც პირველად ერთი მილიონით დაიწყო მწარმოებელმა საქმე, ახლა ერთი მილიონითა და ათი ათასი მანეთით იწყებს. რო-

დესაც ამგვარად ხელ-მეორედ მეტი კაპიტალი ტრიალობს, ვიდრე პირველად, ამგვარ პროცესს ეძახიან გაფართოებულ ხელ-ახალ წარმოებას.

კონკურენციის ზამო კაპიტალისტები იძულებულნი არიან თან-და-თან უფრო და უფრო გააფართოონ წარმოება. ყოველი შემოტრიალების შემდეგ კაპიტალმა მეტი ძალით, მეტი რაოდენობით უნდა დაიწყოს კვლავ ტრიალი. თუ ასე არ მოიქცა კაპიტალისტი, თუ თავისი წმინდა მოგება მთლად შექამა, კაპიტალს არ მიუმატა, კაპიტალი არ გაადიდა ხოლმე, მაშინ იგი სხვა კაპიტალისტებს თან-და-თან ჩამორჩება და ბოლოს კიდევაც გაკოტრდება.

კაპიტალის გაფართოება კი აგრე ადვილი არ არის. შეიძლება კაპიტალისტი სავაჭრო თავის ფასად ვერ გაყიდოს, შეიძლება მისი სავაჭრო მისგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო გაიფუტოს და სხ. და სხ. ათასი განსაცდელი და დაბრკოლება ხვდება კაპიტალისტს წინ. ამიტომ შეიძლება მოგების მაგიერ მან წაგებაც ნახოს და თავისი წარმოება არა თუ გაადიდოს, შეამციროს კიდევაც.

ყველა ამ მიზეზთა გამო მხოლოდ დიდ კაპიტალისტებს არ ეშინიათ გაკოტრების, მხოლოდ იგინი გადურჩებიან ხოლმე ეკონომიურ გრივალს.

როგორც მკითხველი ხედავს, კაპიტალის ერთჯერ შემოტრიალებაც კი ძნელია. პერიოდული, მუდმივი ტრიალი კი, რასაკვირველია, კიდევ უფრო ძნელია და სახიფათოა. თუ კაპიტალის ერთი შემოტრიალების დროს გადარჩი, მეორე ან რომელიმე შემდეგ შემოტრიალების დროს შეიძლება დამარცხდე. მუდმივ ტრიალი კაპიტალისა არის იმავ დროს მუდმივ გულის ტრიალი კაპიტალისტისა. მყუდრო ნავთსაყუდელს ვერ ეღირსება იგი.

აქ უნდა განესაზღვროთ შემდეგი თვისება კაპიტალისა. მთელი კაპიტალი ერთსა და იმავ ხანში, სტადიუმში, არ იმყოფება ტრიალის დროს. კაპიტალის ნაწილები ცალ-ცალკე ტრიალობენ. ერთი ნაწილი კაპიტალისა რომ ფულად არის,

ე. ი. ფულის სტადიუმშია, მეორე ნაწილი იმავე დროს არის მწარმოებელ კაპიტალის სტადიუმში ესეიგი წარმოებაშია, მესამე ნაწილი არის იმავე დროს გამოტანილი გასასყიდად, როგორც სავაჭრო და სხ. ეს გარემოება საჭიროა, რომ სავაჭრო მუდამ იყიდებოდეს, რომ მუშტარმა ყოველთვის იშოვოს სავაჭრო, როდესაც კი უნდა. ეს გარემოება ჰქმნის შეუწყვეტელ წარმოებასა და შეუწყვეტელ ვაჭრობას. მეორე მხრით, იგივე გარემოება სახიფათოც არის, რადგან, თუ რომელიმე მიზნის გამო კაპიტალისტმა თავისი წარმოება დროებით შეაჩერა, მუშტარი ჩამოეცლება და კვლავ მუშტრის შოვნა გაუჭირდება.

ამგვარად მუდმივ ფულის-ტრიალი, შიში, დამოკლეს ხანჯალივით დაღერებია თავზე კაპიტალისტებს, მუშებს, საზოგადოდ, მთელს თანამედროვე საზოგადოებას. სულის სიმშვიდე შეუძლებელია. ბედნიერებას მდიდარიც კი მოკლებულია, არა თუ ღარიბი. გამდიდრება და გაღარიბება ხშირად არის შედეგი გარეშე პირობებისა და არა პირადი ღირებისა. ამ საფრთხე დაუზოგავ ბრძოლაში ადამიანთა შორის უფრო ხშირად გაიძვერები იმარჯვებენ და არა კეთილ-შობილნი.

კაპიტალს, რომელსაც თავის ტრიალის დროს აკლია წარმოების ხანა, სტადიუმი, ჰქვია სავაჭრო კაპიტალი. ვაჭარი ხარჯავს ფულს, ყიდულობს სავაჭროს; ეს არის ერთი მუხლი, ერთი ფაზა ტრიალისა. შემდეგ სავაჭროს ყიდის და კვლავ იღებს ფულს. ამით სრულდება მეორე ფაზა ტრიალისა. იწყებს ფულით და ათავებს ფულითვე. ამას გარდა ბოლოს აღებული ფული მეტია, ვიდრე პირველად დანახარჯი. ესეიგი ვაჭარს, როგორც საზოგადოდ ყოველ კაპიტალისტს, კაპიტალის შემოტრიალება უმრავლესს კაპიტალს, ე. ი. სავაჭრო კაპიტალიც იზრდება თავის ტრიალის დროს. ფული — სავაჭრო — ფული, ანუ ფ. — ს. — ფ, აი ფორმულა სავაჭრო კაპიტალის ტრიალისა, ამასთანავე უნდა გვახსოვდეს, რომ ფ. მეტია, ვიდრე ფ.

თუ ვაჭარი არაფერს აწარმოებს, არ ამუშავებს მუშებს, არ ამზადებინებს ნაწარმოებს, მაშასადამე, არა ჰქმნის ახალ საცვალ ღირებულებას, არ ამრავლებს ფასთა რაოდენობას.

ერთი შეხედვით, კაცს ეგონება, რომ ვაჭარი ამრავლებს ვითომ ფასთა რაოდენობას, რადგან სავაჭროს აძვირებს, ვითომ, რომ ვაჭრები არ ყოფილიყვნენ, ფაბრიკანტები უფრო იათად გაყიდდნენ სავაჭროს, თვითეული სავაჭრო ნაკლებ ფასად ეღირებოდა და ამიტომ საერთო რაოდენობა ფასებისა უფრო მცირე იქნებოდა. შემცდარი აზრია. რომ ვაჭარი არ ყოფილიყო, ფაბრიკანტები უფრო ძვირად მოგვეყიდდნენ ჩვენ სავაჭროს, ვიდრე ახლა ყიდიან იგინი ვაჭრებს.

შეიძლება ვისმე ეგონოს, რომ ვაჭარი ყიდის სავაჭროს რაც ღირს, იმაზე მეტად, რადგან ბევრი მუშტარი ჰყავს სახელმწიფო მოსამსახურეთა, მოხელეთა შორის. შემცდარი იქნება, ვინც ასე იფიქრებს, რომ სახელმწიფო მოსამსახურეები არ ყოფილიყვნენ, ის ფული და ის სავაჭრო, რასაც ეს მოსამსახურეები ხარჯავენ, კაპიტალისტების და ხალხის ხელში დარჩებოდა. საზოგადოება რომ ხარკს უხდის მოხელეებს, ეს სრულიადაც არ ამრავლებს ფასთა საერთო რაოდენობას. რომ ხარკი არ ყოფილიყო, მაშინ კაპიტალისტების ხელში დარჩებოდა ფასთა ეს ზედ-მეტე რაოდენობა, რაც მოხელეებზე იხარჯება. რასაკვირველია, აქედან ის დასკვნა არ უნდა გამოვიყვანოთ, ვითომც სახელმწიფო მოხელეები საჭირონი არ არიან.

ამგვარად ვაჭრები არ ამრავლებენ ფასთა საერთო რაოდენობას, რადგან მუშებს არ ამუშავებენ, მაშასადამე არ ჰქმნიან ახალ საცვალ ღირებულებას. ვაჭრები მუშათა მცირე რიცხვით აუარებელ კაპიტალებს ატრიალებენ, აუარებელ მოგებას იძენენ. თუ კი წარმოების ვერც ერთი დარგი ვერ მოიგებს ვერაფერს, თუ მუშები არ ეყოლა, თუ ახალი საცვალ ღირებულება არ შექმნა მუშების წყალობით, საიდან იძენენ მოგებას ვაჭრები? სად არის წყარო მათის მოგებისა?

მეთაბრიკე, ანუ მწარმოებელი ვაჭარს უთმობს მუქთად თავის ზედმეტ ღირებულების, ანუ მოგების ნიწილს. ვთქვათ,

მეფაბრიკემ დახარჯა ერთი მილიონი მანეთი და დაამზადა ერთი მილიონისა და ორასი ათას მანეთის სავაჭრო. ზედმეტი ღირებულება ამ შემთხვევაში ორასი ათას მანეთს უდრის. ვთქვათ, მეფაბრიკემ მიყიდა ვაჭარს მთელი ეს სავაჭრო ერთ მილიონად და ას ორმოცდა ათი ათას მანეთად. ამ შემთხვევაში ვაჭარმა მუქთად შეიძინა ორმოცდა ათი ათასი მანეთი. ვაჭარი თავის მხრით სავაჭროს მილიონ ორას ათას მანეთად გაყიდის და, მაშასადამე, ორმოც და ათ ათას მანეთს ფულად მოიგებს.

მაშ, წყარო ვაჭრის მოგებისა არის იგივე ზედ-მეტი ღირებულება, რომელსაც იძენს მწარმოებელი მუშათაგან უეკვივალენტოდ. ამ ზედ-მეტი ღირებულების ნაწილს მწარმოებელი ვაჭარს მუქთად უთმობს, რომ თავი გაინთავისუფლოს სავაჭროს ფულად განაღდებისაგან.

როდესაც მრეწველობა ჯერ კიდევ არ იყო განვითარებული, როდესაც სავაჭროს ჯერ კიდევ ხელით ამზადებდნენ, როდესაც მწარმოებელ-მრეწველი ჯერ კიდევ ხელოსანი იყო, მაშინ ვაჭარი არც კი კადრულობდა ხელოსნობას, ვაჭარი უფრო მდიდარი და პატივცემული იყო, ვიდრე ხელოსანი. როდესაც მრეწველობა განვითარდა, მაშინ ვაჭარი შეიქმნა მრეწველად. მეცხრამეტე საუკუნეში მრეწველობის განვითარებისა დაგვარად მრეწველმა კაპიტალისტებმა მოიპოვეს უპირატესობა. დღეს საქვეყნო კაპიტალის უდიდესი ნაწილი მრეწველ კაპიტალისტების ხელშია. ახლანდელ ვაჭრებს მეორე ხარისხის როლი უერჩენიათ ხელში. რატომ? მიტომ, რომ, როდესაც მრეწველობა არ იყო განვითარებული, გაერთიანება წარმოებისა შეუძლებელი იყო. სახელოსნოს გადიდება არ შეიძლებოდა იარაღების განუვითარებლობის გამო. ვაჭრობის გადიდება, კონცენტრაცია კი შესაძლებელი იყო ყოველთვის. ერთ კაცს შეეძლო დიდი სავაჭრო კაპიტალი დაეტრიალებია. როდესაც მრეწველობა განვითარდა, მეტადრე, როდესაც მრეწველობაში შემოვიდა მაშინა, წარმოების გადიდება, გაერთიანებამ, კონცენტრაციამ, მეტ ხარისხს მიაღწია, ვიდრე

ეს შესაძლებელია ვაჭრობაში: ვაჭრობა, რაც უნდა იყოს უფრო დანაწილებული უნდა იყოს, ვიდრე მრეწველობა, რადგან ვაჭრობის დანიშნულებაა საზოგადოების ყოველ წევრს მისწვდეს, დაუახლოვოს სავაჭრო. ამიტომ სავაჭრო კაპიტალი უფრო დანაწილებული და გაფანტულია.

დამზადება კი სავაჭროსი შეუძლია ერთს ცენტრს. ცენტრალიზაცია, კონცენტრაცია, ერთს ალავს თავის მოყრა დასამზადებელ იარაღებისა და მასალისა ძლიერ სასარგებლოა ეკონომიისათვის, მწარმოებელ ძალის გასადიდებლად.

ამიტომ ახლა მრეწველი უფრო მდიდარია, უფრო დიდო კაპიტალის პატრონი, ვიდრე ვაჭარი. თუ საფრანგეთის რევოლუციამდის ვაჭარი პირველობდა, დღეს მრეწველია პირველი, მეტი უფლებებით, მეტი გავლენით აღჭურვილი.

არის კიდევ ერთი დარგი კაპიტალისა, — მოვახშის კაპიტალი. ამ კაპიტალის ტრიალის დროს გამოტოვებულია როგორც წარმოება, აგრეთვე ვაჭრობა. მოვახშე გასესხებს ფულს და აიღებს თქვენგან ფულს სარგებლით. აქ აშუკარადა სჩანს სხვის ნაშრომის მუქთად მითვისება, ექსპლოატაცია.

მოვახშე მრეწველსა და ვაჭარს აგრე რიგად ვერ ჩაიგდებს ხელში. მრეწველი და ვაჭარი ერთსა და იმავე დროს მსესხებლებიც არიან და გამსესხებლებიც.

გლეხი კი მხოლოდ მსესხებელია. აქ პროცესი მხოლოდ ცალმხრივია. გლეხს მხოლოდ ვალი ჰკიდია ზურგზე, თვითონ კი იმდენი შეძლება არა აქვს, ფული ავალოს. გლეხი მუშაა, რომელიც თავის შრომის ნაწილს მუქთად უხდის მოვახშეს.

მოვახშის კაპიტალი, სხვათა შორის, მით განირჩევა, რომ დიდ სარგებელს ახდევინებს მსესხებელს. ეს კაპიტალი მიწასთან ასწორებს, აღარიბებს გლეხს, ხელს უშლის გლეხური მიწის-მუშაობის განვითარებას. ამიტომ მოვახშეს კაცობრიობის მთელი ისტორიის განმავლობაში ყოველთვის მძულვარებით ახსენებენ.

საქართველოში ამ ხანად უპირატესობა სავაჭრო კაპიტალსა და მოვახშის კაპიტალს უჭირავთ. სამრეწველო კაპიტალი კი ჯერ აგრე რიგად არ არის განვითარებული.

მოვანშის კაპიტალი არ უნდა შეურონ მსხვილ კრედიტ-თან. მსხვილი კრედიტი, რომლის ოპერაციები სრულდება ბანკების რთულ მეხანიზმის საშუალებით, ნაყოფია განვითარებულ მრეწველობისა და იმდენად დაშორებულია მოვანშის კაპიტალზე, რამდენადაც რკინის გზა ურემზე. ამ საგნის შესახებ შემდეგ მექნება ბაასი.

სამრეწველო კაპიტალმა ძლიერ შეუწყო ხელი მოქალაქობის განვითარებას. რაკი წარმოება ჩავარდა კაპიტალისტის ხელში, რაკი ყოველიფერი გადიქცა სავაქროდ, რაკი თავი იჩინა ცილობამ, აუცილებელი იყო მრეწველობის განვითარება. მიწის პატრონი ფეოდალები თან-და-თან გაღარიბდნენ და კაპიტალისტები გამდიდრდნენ. სიმდიდრე გადავიდა სოფლიდან ქალაქში. სიმდიდრესთან ერთად ქალაქმა უფლებრივი უპირატესობაც მოიპოვა. საფრანგეთის რევოლიუცია იყო მხოლოდ ერთი უპიზოდი ხანგრძლივი ბრძოლისა სოფელსა და ქალაქს შორის. დღეს ევროპაში ქალაქია ბატონი სოფლისა და ქვეყნის ბატონი კი ევროპაა. რაკ პროცესიც ევროპაში მოხდა, იგივე ხდება ქვეყნიერობის ყოველ კუთხეში. ირღვევა ძველი წარმოების საფუძველი, ისპობა პატრიარქალური წესწყობილება, რომლის ადგილს თან-და-თან იქერს კაპიტალისტური წესწყობილება.

ეს კია, რომ უცვლელი ქვეყნად არაკ არის-რაკ, მეტადრე საზოგადო წესწყობილება. კაპიტალისტური წესწყობილებაც გარდამავალი და დროებითია. ტეხნიკის თანამედროვე განვითარებამ წინ წაუსწრო ახლანდელ უფლებრივ მდგომარეობას. კერძო საკუთრება შეუძლებელი შეიქმნა მაშინ, როდესაც მსხვილი მრეწველობა გაჩნდა, რადგან ბრძოლა მსხვილ მრეწველთ შორის ჰქმნის საშინელ ეკონომიურ კრიზისებს, ჰყრის ქუჩებზე უსაქმოდ დარჩენილ მრავალ მუშას, არყვეს ძირიანფესვიანად საზოგადოების კეთილ-დღეობას. ყველაზე ადრე მუშებმა შეიგნეს, რომ თანამედროვე განვითარებული ტეხნიკა მოითხოვს კერძო საკუთრების გაუქმებას, საზოგადო წარმოებას, საზოგადო წარმოების ორგანიზაციას. კაპიტალისტებიც

კი ერთდებიან სინდიკატებად, აერთებენ თავის კაპიტალებს და ხელს უწყობენ ამით წარმოების გაერთიანებას.

ეს მოძრაობა სტიქიურია, აუცილებელი, როგორც ბუნების კანონი. გაერთიანებისკენ მსვლელობას ვერავითარი ძალა ვერ შეაჩერებს სამუდამოდ. ბრძოლა მასთან დონ-კიხოტობაა, სხვა არაფერი. დონ-კიხოტებს შეუძლიანთ საზოგადოების წინ-სვლა შეაყენონ მცირე ჟამს, მაგრამ სტიქიური პროცესი მაინც თავისას იზამს და ბოლოს-და-ბოლოს ყოველსავე დაბრკოლებას წააღეკავს, გადალახავს.

გაერთიანება კი წარმოებისა გამოიწვევს სახმარ ნივთთა თანასწორ განაწილებას. უღმობელ კონკურენციის მაგიერ დაარსდება თავისუფლება, შტრობის მაგიერ ძმობა, ბარბაროსობის მაგიერ განათლება. კაცობრიობა გადააბიჯებს ცხოველთა სამეფოდან ადამიანობის სამეფოში.

ვასილ წერეთელი.

წარმომადგენლობის რუსეთში *)

თ. კოკოშკინისა.

წარმომადგენლობით კრების არჩევნების მნიშვნელობა მჭიდროდ დაკავშირებულია იმასთანა, თუ რა ხასიათისა იქმნება პროექტით განზრახული დაწესებულება. თუ რომ საზოგადოების წარმომადგენლებს მიიწვევენ იმიტომ მხოლოდ, რომ მთავრობას თავისი აზრი აცნობონ, ან სახელმწიფო საბჭოში დაიჭირონ რამდენიმე თავისუფალი ადგილი; თუ რომ მათი მოვალეობა იქმნება მხოლოდ წინასწარი შემუშავება ცალკე-ცალკე საკანონმდებლო განზრახულებათა, არჩევანის წესსა და რიგს მაშინ უმთავრესი მნიშვნელობა სრულიად ეკარგება. საიღამა და როგორც უნდა მოიწვიონ ამ გვარს პირობებში მთავრობასთან ერთად სამუშაოდ საზოგადო მოღვაწენი და წარმომადგენელნი, არსებითი მნიშვნელობა მაინც არ ექმნება არასოდეს. იქამდის მცირეა ამ შემთხვევაში წარმომადგენლობისადმი მინაკერძები როლი, რომ მთავრობას შეეძლო თვითონვე მიეწვია ასე საზოგადო მოღვაწენი, მზგავსად იმისა, როგორც პეტერბურგის სხვა-და-სხვა კომისიებსა და მიწათ-მოქმედების სამინისტროს საბჭოში იწვევენ, ან როგორც ეს 80-იან წლებში მიიწვიეს „შეგნებული ხალხი“. არ შეიძლება

*) „Русскія Вѣдомости“ 1905 წ. №№ 144, 147, 149, 150 და 151.

არ შევნიშნოთ, რომ წარსულის მაგალითსა და სამწუხარო შედეგს მზგავს ბჭობა-რჩევისას, რომელსაც ადგილობრივ მცხოვრებლებიდან იწვევდა ხოლმე ბიუროკრატია, უნდა უთუოდ დაერწმუნებინა, რომ ყოველგვარი ასეთი შრომა და მეცადინეობა ფუჭი და უსარგებლოა მხოლოდ. თანამედროვე ყოფა-მდგომარეობის ბოროტებას მარტო ოდენ ქვეყნის გაჭირვებათა და მოთხოვნილებათა უცოდნელობა როდი შეადგენს.

ადგილობრივი დაწესებულებანი და ჟურნალ-გაზეთობა ბექდვითი სიტყვის თავისუფლების დროს უკეთ შესძლებდნენ დაესახელებინათ ყველა ასეთი გაჭირვება და მოთხოვნილება, ვიდრე შემთხვევით მიწვეული რამდენიმე საზოგადო წარმომადგენელი, რომელთაგანაც მოელის მთავრობა სასარგებლო ცნობებისა და რჩევის მიღებასა. შინაური მდგომარეობა რუსეთისა იქამდის გამწვავებულია დღეს, რომ არავითარი იმედი არ უნდა გვექონდეს, ვითომ სათათბირო კრებებმა გვიხსნან როგორმე ამ გაჭირვებიდან. გამეორება იმისი, რაც 80-იანს წლებში „შეგნებულ ხალხის“ კომისიამ გააკეთა, თუნდაც თვითონ ხალხმა აირჩიოს წარმომადგენლები და ჯრა მთავრობამა, შეუძლებელია ახლა.

საერო წარმომადგენლობამ უნდა გააკეთოს ბევრად მეტი და საკანონმდებლო უფლებაში მუდმივი მონაწილეობა მიიღოს. ასეთს გარემოებაში არჩევნების ორგანიზაციას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ეძლევა, რადგან აზრათა აქვს ის-კი არა, რომ მთავრობას ასე თუ ისე გამოსადეგი მოთათბირენი გაუჩინოს, არამედ ის, რომ ხალხის მიერ არჩეულებსა და საზოგადო აზრისა და მიმართულების ხელმძღვანელებს, რომლებსაც მრავალ-მილიონიანი ხალხი რუსეთისა ენდობა და მისდევს უკანა, თავი ურთად მოუყაროს. ადგილი არ არის, მართალია ეს საქმე, მაგრამ მაშინ ექმნება მხოლოდ ფასი და გასავალი წარმომადგენლების აზრსა და ხმასა, როცა ქვეყნის ყველა კუთხესა და მხარეში ჰპოვებს იგი თანაგრძნობასა და კერძო კაცთა აზრათ-კი არ დარჩება, პირ-იქით, თვითონ ხალხის გრძნობებისა და შეგნების გამომხატველი შეიქმნება. აი, მაშინ შეიძენს.

მხოლოდ წარმომადგენლობა იმ პოლიტიკურს ძალასა, რომელსაც შეეძლება სახელმწიფო ცხოვრების ამოძრავება და რუსეთის დღევანდელ გაქირვებულ მდგომარეობიდან გამოყვანა.

საქიროა საერო წარმომადგენლობამ შექმნას ცენტრი, სადაც საზოგადოებრივს აზრს შეეძლება სრული თავისი ძალა-სავესებით გამოჰხატოს; ამიტომაც საქიროა უთუოდ ადგილი დაეთმოს ქვეყნის ყველა გავლენიანსა, მომქმედსა და ცოცხალს ძალებსა. წარმომადგენლობა უნდა იყოს უუსწორესი გამომხატველი ნამდვილ ცხოვრებისა და არა მისი დამამახინჯებელი.

წოდებრივი წარმომადგენლობა.

აღნიშნულ მოთხოვნების წინააღმდეგი იქმნებოდა უთუოდ, თუ საერო წარმომადგენლობის ორგანიზაცია წოდებრივს ნადაგზედ აღმოცენდებოდა. წოდებრივ ორგანიზაციის მომხრეთ საბუთად მოჰყავთ ჯერ ერთი ის გარემოება, ვითომ მხოლოდ ისტორიულად შემდგარს კავშირებს შეეძლოთ შეაერთონ მკიდროდ საზოგადოებრივი ელემენტები; გარეშე ასეთ კავშირებისა, მცხოვრებთა სხვა-და-სხვა ნაწილები წარმომადგენენ ვითომ „ხალხის მტკერს“ მხოლოდ, რომელსაც სხვა-და-სხვა შემთხვევითი სტიქიური მოვლენა და მღელვარება ადვილად იმორჩილებს; მეორეც, ვითომ მხოლოდ წოდებანი იცავდნენ ისტორიულს ტრადიციას სახელმწიფო მოვალეობათა შემეცნებისასა. ტრადიციებს მოკლებული უწოდებრივო ხალხი მათის აზრით ვერ შეიძლებს სახელმწიფოში მტკიცე წესიერება დაიცვას.

მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ ის, რომ წოდებრივი წყობილება რუსეთისა მთავრობის შექმნილია უფრო და არა შინაგან საზოგადოებრივ ძალთა ნაყოფი. სხვა-და-სხვა წოდება შესდგა გარკვეულის სახელმწიფო აზრით: გარდა-სახადების გაღებისა და სამხედრო და სამოქალაქო სამსახურისათვის. საერო წარმომადგენლობის დანიშნულება-კი სულ

სხვაა: საზოგადოებას ახალი რამსამსახური და გარდასახადი-კი არ ეკისრება, პირ-იქით გარკვეული პოლიტიკური უფლებები ეძლევა. ახალის დანიშნულებისათვის კი შემაკავშირებელი ფორმებიც ახალივეა საჭირო, რადგან წოდებრივს დანაწილებას, სხვა დანიშნულებისა და მოთხოვნილებებისათვის წარმომდგარს, საერთო არა აქვს-რა მასთან. სახელმწიფო შემოქმედებითს მუშაობას, რომლისთვისაც რუსეთის საზოგადოებას იწვევენ, სხვა უნარი და ცოდნა უნდა და სხვა შინაგანი თვისებანი, რომელთა შექმნაც წოდებრივს ბორკილს არ შეუძლიან.

საერო წარმომადგენლობამ ხალხის საერთო საჭიროებანი უნდა შეიმუშავოს და დაიცვას და არა ინტერესები ცალკე წოდებათა, რომლებიც წარსულთა დროთა ნაშთია მხოლოდ.

იმპერატორის აღექსანდრე II მიერ გლახთა განთავისუფლებისა და სამოქალაქო ცვლილებათა შემდეგ წოდებრივი წყობილება ნელ-ნელა სრულიად ირღვევა, თუმცა მთავრობა ძლიერა სკდილობს, ფეხზედ როგორმე დააყენოს და გააძლიეროს. აღექსანდრე III მეცადინეობამ ამის შესახებ სრულიად უქმად ჩაიარა და ცხოვრების ბუნებრივი მიმდინარეობა ველარამ შეაფერხა.

წოდებრივი წყობილება დასავლეთ ევროპისა საუკუნოებით იყო შექმნილი და განმტკიცებული და აკი ამიტომ დიდი ბრძოლაც დასჭირდათ, ვიდრე დაარღვევდნენ მას. მაგრამ ბუნებრივი იყო ასეზი წყობილება იქ, რადგან მჭიდრო იყო კავშირი. არისტოკრატიისა მიწასთანა და აქედგან წარმომდგარ მიწათმფლობელობის პოლიტიკურ უფლებებთანა. დასავლეთ ევროპის არისტოკრატიული ჩამომავლობა მიწასთან იყო თითქოს შესისხლხორცებული, მისგან იყო წარმომდგარი და პოლიტიკურს გავლენასა და უფლებასაც მისგან იღებდა ისევე. რუსეთში კი არასფერი ამგვარი არა ყოფილა; პირ-იქით თავად-აზნაურობას მიწისმფლობელობასთან კავშირი მთლად გაწყვეტილი აქვს თითქმის. თორემ აი, მაგალითიც: გლახთა განთავისუფლების შემდეგ თავად-აზნაურობამ 7.8 მილიონი

დესეტინა მამული ჩაიბარა, მაგრამ 1900 წელს ამ მამულები-
დგან მხოლოდ 54 მილიონი-ლა ჰქონდა ხელში. დანარჩენი
24 მილიონი დესეტინა, ე. ი. მესამედი მთელის მამულებისა,
40 წლის განმავლობაში ხელიდამ წაუვიდა.

გარდა ამისა, წოდებანი აერთებენ არა ერთგვარს საზო-
გადოებრივს ელემენტებს, არამედ აკავშირებენ სრულიად
ხელოვნურად ისეთს საზოგადოებრივს ჯგუფებს, რომლებსაც
ყოფა-მდგომარეობითა თუ მეურნეობით მცირედი რამა აქვთ
საერთო. ამიტომაც ისტორიულ წარსულის მიხედვით ვერასო-
დეს თავად-აზნაურობა ვერ შექმნის იმ სასურველს მკიდრო-
ერთობასა, რომელიც პოლიტიკურ ძალისა და გავლენისათვის
არის საჭირო. ერთი ნაწილი თავად-აზნაურობისა მთავრობის
სამსახურს ესწრაფვის, მეორე—მიწათმფლობელობასა. ასეთი-
ვე ერთი მეორის წინააღმდეგი მიმართულება: სამსახურისა
და მიწათ-მფლობელობისა იჩენს თავს თავად-აზნაურობის კრე-
ბებზედაცა. მაღალი წრე თავად-აზნაურობისა, ე. ი. უმაღლესი
არისტოკრატია და სამსახურის პირნი მამულს მთლად მოწყვე-
ტილნი არიან. თავისის საზოგადოებრივის მდგომარეობითა და
ნივთიერის საშუალებით სხვილ მემამულეთა წარმომადგენლებს
შეეძლოთ, რასაკერძოა, თავისს არე-მარეში გავლენა ჰქონო-
დათ და თავად-აზნაურობის მნიშვნელობა გაეძლიერებინათ,
მაგრამ პროვინციაში მოღვაწეობას სრულიად გაურბიან იგინი,
რადგანაც არც პატივი და არც სამსახურის წარმატება არ მოე-
ლით აქა. რაკი მამულს შემოსავლის წყაროდა სთვლის მხო-
ლოდ და თვითონ-კი შიგ არა სცხოვრობს, მდიდარი და გავლენ-
იანი თავად-აზნაურობა სრულიად ჰკარგავს კავშირს ადგი-
ლობრივ საქმეებში და მონაწილეობას არ იღებს არა მხოლოდ
საერო კრებებზედ, თვით ადგილობრივ თავად-აზნაურთა სა-
ზოგადოებასთანაც-კი აღარა აქვს არავითარი ერთობა და დაა-
ხლოვება, თუმცა სიებში მათთან ერთად არის მოქცეული.

მხოლოდ საშუალო მიწათ-მფლობელს თავად-აზნაურო-
ბას-ლა აქვს რაიმე მნიშვნელობა ადგილობრივა და ამანვე
გამოიყვანა სამოქმედოდ თვითმმართველობის მოღვაწენი.

საერო კრებათა ხმოსნები, საბჭოთა თავმჯდომარენი და წევრები, სასამართლოს შუამავლები და მოსამართლენი. ნივთიერი მდგომარეობა-კი ყველაზედ ცუდად საშუალო მიწათმფლობელ თავად-აზნაურობისათვის მოეწყო. მამულების მცირე შემოსავალმა და დავალიანებამ, მასთან უსაღსრობამ აიძულა უნებურად, მომეტებულს მათგანს სხვა შემოსავლიანი წყაროები გამოეძებნა, რასაც ხელს უწყობდა, სხვათა შორის, სხვა გვარ საქმიანობისადმი მათი ბუნებრივი მიჩვევაც. შედარებით სახეირო პროფესიონალურმა შრომამ თავად-აზნაურობის წარშობადგენელნი ან. ისევ სახელმწიფო სამსახურისკენ გაიტაცა ან-და ლიბერალურ ხელობის ხალხათ—ვიქილებათ, ინჟენერებათ, ექიმებათ, მასწავლებლებათა და სხ. აქცია.

ამ რიგად ნელ-ნელა ეცლებათ თავად-აზნაურობას ნაწილი, რომელიც ცალკე, უწოდებრივო ინტელიგენციასა ჰქმნის. თავად-აზნაურობიდან უწოდებრივო ინტელიგენციაში გადასვლის პროცესი, როგორც ვხედავთ, თან-და-თან ძლიერდება და ბოლოს მთლად დაარღვევს წოდებრივს კავშირს, როგორც აუცილებელი შედეგი თავად-აზნაურთა წოდების თან-და-თანის დიფერენციაციისა.

მეორე წოდება—გლეხობა, მართალია, უფრო ერთგვარია თავისის ყოფა-ცხოვრებითა, მაგრამ ძველი სოფლური ხასიათი ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარების გავლენით აქაც დიდად შეიცვალა.

სოფლებში მოსული ხალხი ესახლება, გლეხობა ქალაქის შუშებსა და ფაბრიკებში მომუშავეთ უერთდება. მეტი წილი გლეხობისა მხოლოდ სახელით-ღა ეკუთვნის გლეხთა წოდებასა, აღარც ხელობითა და აღარც ჩვეულებით მასთან საერთო აღარა აქვს-რა.

ქალაქის მცხოვრებთა შორის ხომ წოდებრივს დანაწილებას აღარავითარი მნიშვნელობა აღარა აქვს, კანონით შერჩენილი წოდებრივი დანაწილება ქალაქის ნამდვილს საზოგადოებას სრულიად აღარ უდგება.

აღარც სავაჭრო-სამრეწველო კლასსები, აღარც ქარხნებსა და ფაბრიკებში მომუშავენი, აღარც ქალაქის ინტელიგენცია

აღარ უდგებიან წოდებრივ წყობილებას. 90 წლების კონ-
მდებლობაც-კი, რომელსაც აზრად ჰქონდა ყველაფერი წოდე-
ბრივ ჩარჩოებში მოექცია, იძულებული შეიქმნა ქალაქის მო-
წყობის საქმეში დადგენილ პრინციპებისათვის მხარი აეჭკია.

მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის ცხოვრების თანამედ-
როვე პირობებს სრულიად ეწინააღმდეგება წოდებრივ ნია-
დაგზედ აღმოცენებული საერო წარმომადგენლობა, მომხრე-
ები მაინცა ჰყავს, რომელთაც განზრახვა აქვთ ცალკე მოა-
წყონ წარმომადგენლობა სათავად-აზნაურო კრებებისა და
ცალკე წარმომადგენლობა გლეხებისა.

მეცადინეობა იმისი, რომ უმაღლესს სახელმწიფო დაწე-
სებულებებში განსაკუთრებულის ადგილის დათმობით განამ-
ტკიცონ როგორმე თავად-აზნაურობა, არის მხოლოდ ხელოვ-
ნურად არისტოკრატიულ ნიადაგის შექმნა, რაიცა რუსეთის
ნამდვილს ცხოვრებას სრულიად არ შეესაბამება და წარმოად-
გენს მხოლოდ უქმსა და უსიცოცხლო „არქეოლოგიურს“
ოცნებასა.

თავად-აზნაურობის მიერ მიღებული უპირატესობა იქმნე-
ბა მხოლოდ უნიადაგო რამ განსაკუთრებული მდგომარეობა,
რომელსაც ნამდვილი დანიშნულება და მნიშვნელობა თავად-
აზნაურობისა არასფრით არ მიუდგება.

სათავად-აზნაურო კრებებს არ შეეძლებათ შექმნან
არისტოკრატიული სახელმწიფო წარმომადგენლობა, რომ კონ-
სერვატიულ დაწყებულებათ სახელმწიფოში დარაჯათ ედგეს
მუდამა. თვითონ კრებებზედვე იჩენს თავს სხვა-და-სხვაობა მი-
მართულებისა და ვერ შექმნიან მტკიცესა და გარკვეულს სა-
ზოგადოებრივს აზრს, რომელსაც სახელმწიფო საქმეთა მსვლე-
ლობის ხელმძღვანელობა შეეძლება. თავად-აზნაურობა, სამსა-
ხურისა გამო, დამოკიდებულია მეტად, არა მარტო მალალ
მთავრობისაგან, თვით მთავრობის ადგილობრივ წარმომადგე-
ნელთაგანაც-კი. ამიტომაც არა აქვს ის დამოუკიდებლობა,
რომელიც ყველაზედ უპირველესად საჭიროა არისტოკრატი-
ულ დაწესებულებისათვის. რომელსამე წოდების უპირატე-

სობა მხოლოდ შურსა და მტრობას შექმნის საზოგადოების დანარჩენს კლასებში. ასეთს შურსა და მტრობას-კი უნდა ესცილიობდეთ ვერიდნეთ განსაკუთრებით, მაშინ, როდესაც განზრახულია სახელმწიფოს ძირითადი ცვლილება და საზოგადოების ყველა ძალნი თანხმობით უნდა მოქმედებდნენ. დასასრულ, თვითონ თავად-აზნაურობის ინტერესებისათვისაც, მაგნე იქმნება ასეთი უპირატესობა, რადგან ავტორიტეტსა და ზნეობრივს გავლენას თავად-აზნაურობისას სრულებით დსცემს და საზოგადო არჩევნებზედ აღარავინ მცხოვრებთაგანი ხმას აღარ მისცემს, რის სამაგიეროსაც განსაკუთრებული წარმომადგენლობა ვერასოდეს ვერ შეუესებს. ამიტომაც სახელმწიფო წარმომადგენლობა თავად-აზნაურობისა შეიქმნება ისეთ პრივილეგიად (უპირატესობად), რომელიც აწენებს თვითონ თავად-აზნაურობასაცა და მთელს საერო წარმომადგენლობასაცა.

წოდებრივივე ტენდენციები ეტყობა გლესთა წარმომადგენლობის საესებით განკერძოების პროექტებსაც, რომელთა თანახმადაც გლესები უნდა ირჩევდნენ წარმომადგენლებს სხვა წოდებათაგან ცალკე და მხოლოდ და მხოლოდ გლესთავე წოდებიდამა. საბუთად მოჰყავთ ის გარემოება, ვითომ გლესებისთვისვე ჰზრუნავდნენ და სცილიობდნენ განათლებულ კლასების გავლენისა და პოლიტიკურ აგიტაციის გამრყენელ მოქმედების წინააღმდეგ დაიფარონ. ასეთ წარმომადგენლობის მომხრენი თავს იმითი მართლულობენ, ვითომ ნამდვილი აზრი გლესებისა მხოლოდ გლესებსავე შეეძლოთ გამოსთქვან, სხვას არავისა. ძნელი არ არის გამოსაცნობად, რომ ასეთს მზრუნველობას გლესების შესახებ მხოლოდ მათივე ვნება შეუძლიან და არა სარგებლობა. საერო წარმომადგენლობის მოვალეობა იქნება არა ვისსამე კერძო საჭიროებათა გამოთქმა, არამედ სჯა და გარდაწყვეტა საზოგადო სახელმწიფო საქმეებისა, რისთვისაც შუამდგომლები და მოსარჩლეები-კი არ არიან საჭირონი, საჭირონი არიან წარმომადგენლები, რომელთაც უნდა შეეძლოთ გაგება და დაფასება როგორც ხალხის ინტერესე-

ბისა, ისე მათთან მკიდროდ დაკავშირებულ საზოგადო სახელმწიფო დანიშნულება-მოთხოვნილებათა. შეუძლიან, განა, გლეხობას წამოაყენოს უმაღლეს სახელმწიფო მოღვაწეობისათვის გამოსადეგი საკმაო რიცხვი წარმომადგენელთა თავისს წრიდამა, როდესაც ხელოვნურად და განგებ ჰგლეჯენ ხელიდამ ყველას, ვისაც კი გლეხთაგანს რაიმე განათლება მიუღია? იმ აღკრძალვას არ ეგვიანება ესა, განა, რომ გლეხს სასამართლო საქმეების წარმოება არ შეუძლიან სხვას ვისმე მიანდოს, თუ არა თავისს სოფელელსა? ეს ხომ წინადადე წაგებული საქმე იქნება და უარესად განაკერძოვებს გლეხობას, მთლად დაუხშობს საერო წარმომადგენლობაში მოქმედების ასპარეზსა!..

წოდებრივობა გლეხთათვის ჰნიშნავს იმასა, რომ განსაკუთრებულს სასამართლოებსა და ადმინისტრაციის დაუმორჩილებენ, გამოსწირავენ საზოგადო მოქალაქობრივს უფლებებსა და უარესად დაამდაბლებენ. ასეთ წყობილების წინააღმდეგ გარკვევით გამოსთქვეს ახრი სასოფლო-სამეურნეო კომიტეტებმა და თხოულობდნენ აუცილებლად, რომ გლეხთათვისაც იგივე უფლებები მიენიჭებინათ, რა უფლებებიც მცხოვრებთა დანარჩენს კლასებსა აქვთ. წოდებრივ განკერძოვებისა და განცალკევების ნიადაგზე გლეხთა მოქალაქობრივ უფლებებისათვის სახიერო არა გაკეთდება-რა, რადგანაც ადმინისტრაციისა და წვრილ მოხელეთა თვიონებობასა და ბატონობას გაეხსნება ისევ ფართე გზა. წმინდა საგლეხო წარმომადგენლობას შედეგათ ის მოჰყვება, რომ გლეხთა წარმომადგენელნი საგუბერნიო ადმინისტრაციისაგან იქმნებიან იმავე გლეხთა წოდებიდამ არჩეულნი.

კლასობრივი წარმომადგენლობა.

წოდებრივ წარმომადგენლობის ახლო მონათესავეა პრინციპი ეგრედ წოდებულ „ინტერესთა წარმომადგენლობისა“ ანუ ამომრჩეველთა კლასობრივად დანაწილებისა. ეს პრინციპია შეტანილი ბევრს პროექტში, რომლებიც ბეჭდვითი სიტყვით

თუ ისე იქმნა გამოქვეყნებული; მაგრამ არსად წარმომადგენლობის განსაკუთრებულ საფუძვლად არ არის იგი დადებული, ყველგან ან წოდებრივ ორგანიზაციასთან არის შეერთებული, ან-და საერობო და საქალაქო დაწესებულებათა სისტემასთანა.

ინტერესთა წარმომადგენლობის იდეით წარმომადგენელთა კრება თანაბრად უნდა იყოს გამომხატველი ყველა. იმ უმთავრეს ეკონომიურ ინტერესებისა, რომელთა სხვა-და-სხვაობაზედაც სახელმწიფოს სოციალურ კლასსებათ დაყოფაა დამყარებული. ამიტომაც თვითოეულ პროვინციისა და ოლქის ამომრჩევლებს ჯგუფებად ჰყოფენ იმის-და მიხედვით, თუ ეს რა შეძლება და ქონება აქვს, ან რა ხელობა; თვითოეული ჯგუფი ცალკე ირჩევს თავისსავე წრიდამ წარმომადგენლებსა. ასეთს წარმომადგენლობას მომხრე მრავალი ჰყავს და ევროპის ზოგიერთ სახელმწიფოშიაც, მაგ. ავსტრიასა და პრუსიაში, პრაქტიკულად უკვე განხორციელებულია. საიმპერია სეიმში (რეიხსრატში) არჩევნების დროს ავსტრიაში ამომრჩევლებს ოთხ კლასობრივ ჯგუფად ანუ კურიათ ჰყოფენ; 1) შეადგენენ სხვილი მემამულენი; 2) —სოფლის საზოგადოებანი (წვრილი მემამულენი); 3) —ქალაქები; 4) —სავაჭრო პალატები ანუ სავაჭრო-სამრეწველო კლასის წარმომადგენელი. ამ ბოლოს დროს აღნიშნულს ოთხს კურიას მეხუთეც მიუმატეს —კურია საყოველთაო კენჭის ყრისა, რომელშიაც უმეტესობას მცხოვრებთა მცირედ შეძლებულნი შეადგენენ და რომელნიც პირველს ოთხს კურიაში არ არიან შეტანილნი. თვითოეულ კურიის წარმომადგენელთა რაოდენობა კანონით დადგენილ საგანგებო სიით არის განსაზღვრული.

ინტერესთა წარმომადგენლობის სისტემა პრუსიაში უფრო უხამსად არის განხორციელებული. ქონების რაობას კი არა, რაოდენობას აქცევენ ყურადღებასა, ესე იგი იმას, თუ რომელი ამომრჩეველი რამდენს პირდაპირს გარდასახადს იხდის წლიურადა. მეორეც, ინტერესთა წარმომადგენლობის სისტემა დაკავშირებულია ვერედ-წოდებულ ორ-კეც

არჩევნებთანა და ირჩევენ პირდა-პირ დეპუტატებს-კი არა, არამედ ჯერ მხოლოდ რწმუნებულებსა და შემდეგ ესენი თავისს შორის ლანდტაგის წევრებს ანუ დეპუტატებსა. თვითთავეულს ოლქში ადგენენ სიას, თუ ვინ რამდენს პირდა-პირს გარდასახადს იხდის და რიგზედ სწერენ ყველას გვარებსა, რომელთაგანაც მეტ გარდასახადის გამღებთ თავში ათავსებენ, მცირე გარდასახადისას — ქვევით, ბოლოში. სიას მერმე სამ ნაწილადა ჰყოფენ, მაგრამ შიგ აღნიშნულთა რაოდენობის მიხედვით-კი არა, იმის მიხედვით, თუ რამდენი კაცი ერთად რამდენს იხდის; ასე რომ თვითთავეულს ჯგუფს უნდა ჰხვდეს $\frac{1}{3}$ გარდასახადთა, რაც-კი ოლქზეა მთლად გაწერილი, ამიტომაც აქედამ წარმომდგარი კლასსები ამომრჩეველთა რიცხვით დიდად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: მაშინ როდესაც უკანასკნელს მესამე კლასში მოექცევა უმეტესობა ამომრჩეველთა, პირველში მხოლოდ რამდენიმე სხვილი გარდასახადების გამღები მოჰხვდება. მაგრამ რწმუნებულთ მაინც თანაბრად ირჩევენ ყველა კლასსები, ე. ი. 5 და 10-ს პირველი კლასისას, მაგალითად, ისეთივე უფლება ეძლევა, როგორც 500 და 5,000 მესამე კლასისას.

პრუსიის სამ-კეცს საარჩევნო სისტემას ხომ რუსეთიც კარგად იცნობს, რომლის საფუძველიც ჩვენს ქალაქის თვითმმართველობაში იქმნა 1870 წლ. საქალაქო დებულებით შემოღებული და 1892 წ. ახალის დებულებით შეცვლილი. კლასსობრივივე წარმომადგენლობა, მზგავსად ავსტრიულ სისტემისა, რომელიც ყურადღებას აქცევს როგორც რაოდენობას ისე რაობას ქონებისას, დაედო საფუძვლად 1864 წლ. საერობო დებულებას. როგორც ვუწყით, აღნიშნულის დებულებით სამაზრო საერობო კრების ხმოსნები ამომრჩეველთა სამის სხვა-და-სხვა ჯგუფისაგან ირჩეოდნენ: 1) მაზრის უძრავ ქონებათა კერძო მესაკუთრეთაგან, 2) ქალაქის მემამულეთაგან მასთან პირველი და მეორე ჯგუფი კიდევ ცალკე იყოფოდნენ სხვილ მემამულეებათ, რომლებიც პირდაპირ ირჩეოდნენ ხმოსნებსა და წვრილ მემამულეებად, რომლებიც რწმუნებულთა

საშუალებით იღებდნენ არჩევნებში მონაწილეობასა. „ნადელის“ შქონე გლეხებს კიდევ სამკეცი საარჩევნო სისტემა დაუწესეს. ამ ორის წლის წინად რომ საერობო წარმომადგენლობის რეფორმა განიზრახეს, საერობო კრებათა უმეტესობამ უარჰყო წოდებრივს ნიადაგზედ დამყარებული წარმომადგენლობა და 1864 წლ. კლასობრივ სისტემის აღდგენა სცნო სასურველად, რომელშიაც მხოლოდ მკირედი რამ ცვლილება და დამატება უნდა შეეტანათ. ასე, მაგალითად, მოსკოვის საგუბერნიო საერობო კრების მიერ მიღებულს პროექტს საფუძვლად დაედო 1864 წლის დებულებიდან აღებული პრინციპი „ქონებათა და ინტერესთა სხვა-და-სხვაობისა“ და შეესებულ იქნა: სავაქრო-სამრეწველო სახლების პატრონებისა და ზოგიერთადგილებში კიდევ სახლებისა და აგარაკების პატრონთაგან ცალკე ჯგუფი იქმნა შედგენილი.

საერო წარმომადგენლობის ორგანიზაციის დღემდის ცნობილ პროექტებიდან, რომლებიც-კი საყოველთაო სახელმწიფო წარმომადგენლობას ერობისაზე ამყარებენ და მასთან ამომრჩევლებს ქონების რაოდენობისა და სახის მიხედვით ჰყოფენ ჯგუფებად, აშკარათა სჩანს, რომ ძირითად პრინციპათ კლასობრივი დანაწილება აქვთ მიღებული.

ადგილობრივს თვითმმართველობაშიაც-კი წინააღმდეგობას იწვევს კლასობრივი დანაწილების პრინციპი, რაიცა, სხვათა შორის, გამოსთქვეს ზოგიერთმა საზოგადო და სახელმწიფო მოღვაწეთ 1864 წლის საერობო დებულების შემოღების დროს. მით უფრო სამართლიანად შეიძლება, მაშასადამე, გავუწიოთ წინააღმდეგობა მას საყოველთაო წარმომადგენლობის საქმეში.

ჯერ ერთი ინტერესთა წარმომადგენლობის სისტემა არ იძლევა რამოდენადმე მაინც არის სამართლიანს საშუალებას, რომ საზოგადო რაოდენობა წარმომადგენელთა (ანუ საარჩევნო რწმუნებულთა) ამომრჩეველთა სხვა-და-სხვა ჯგუფებს შორის სამართლიანად იყოს განაწილებული. თუ ჯგუფთა რიცხვის მიხედვით იქნებოდა განაწილებული, ზოგიერთა კლასი

შიილებდა დიდს უმეტესობას, სხვები კი მცირეს, რის გამოც მთავარი აზრის სისტემისა — ყველა კლასთა ინტერესების თანაბრად დაცვა — დაირღვეოდა უთუოდ. ყველაზედ მეტად-კი შეუძლებელია ამ პრინციპის რუსეთში განხორციელება, სადაც ყველაზე დიდი სოციალური კლასის, სახელდობრ, გლეხობა, ბევრად სჭარბობს რიცხვით ყველა სხვა კლასებს ერთად. რაც შეეხება წარმომადგენლობის იმის-და მიხედვით განაწილებას, თუ რომელი კლასის რამდენს იხდის ან რა ქონების პატრონია, როგორც ეს პრუსიაშია დღესა, ეს ხომ შთლად უსამართლობა და უაზრობა იქნებოდა, რადგანაც სახელმწიფოს ცხოვრებაში რომელისაზე კლასის მნიშვნელობა მისის ქონებითა და შეძლებით არ გაიზომება არასოდეს. ამიტომაც განაცხადა ბისმარკმა 1867 წ., რომ „პრუსიის სამკვეცსაარჩევნოს სისტემაზედ უსამართლო და უგუნური რამ სხვა აღარა ვიცი-რაა“. დასასრულ ერთად-ერთი საშუალება, რომ საქმეს როგორმე ეშველოს, ის-ღაა, რომ თვითთვეულს კლასს ერთხელ სამუდამოდ განსაზღვრული რიცხვი ჰყავდეს წარმომადგენელთა, როგორც ამას კანონმდებელი სცნობს თვითონ საჭიროთა და დაფასებს სხვა-და-სხვა კლასის მნიშვნელობასა. მაგრამ უბედურობაც ის არის, რომ ასეთი დანაწილება იქმნება მუდამ ხელოვნური და კანონმდებლის თვითნებობაზედ დამყარებული, რაიცა კლასთა შორის მწვავე კამათსა და დიდს უკმაყოფილებას დაჰბადებს მხოლოდ.

არა მარტო წარმომადგენლობის კლასთა შორის დანაწილება, თვითონ მცხოვრებთა კლასებათ დაყოფაც-კი თვითნებობითი და ხელოვნურია. რაც უნდა სრული და უნაკლებლო იყვნენ ამ საგნის შესახებ მთავრობის განკარგულებანი, მაინც ვერასოდეს არსებულს სხვა-და-სხვაობას ინტერესებისას, თუნდაც მხოლოდ ნივთიერად, არ მიუდგება არასოდეს. გარეგან ნიშნებით მიწისმფლობელთა წყებაში მოქცეული ადამიანი შეიძლება ნამდვილად სულ სხვა კლასს ეკუთვნოდეს, არა მხოლოდ თავისს პირად კავშირითა და სიმპატიით, არამედ ნივთიერ მდგომარეობითაც, თუ, მაგალითად, მისი ქონებამეტ წილად შესდგება ადგილ-მამულიდამ-კი არა, არამედ რო-

შელისამე სავაჭრო-სამრეწველო საქმის აქციებიდამ. გარეგნობით საერთო ნივთიერ მდგომარეობით დაკავშირებული კლასები შეიძლება ეკონომიურ ინტერესებით დიდად სხვა-და-სხვაობდნენ და აქედამ ბევრს საყურადღებო პოლიტიკურს კითხვებშიაც სხვა-და-სხვა დამოკიდებულება ჰქონდეთ. მშვენიერს მაგალითს ამისას დღეს ინგლისში ვხედავთ, სადაც საბაჟო გარდასახადთა კითხვა სხვილ მრეწველთა კლასს ორ მოწინააღმდეგე ბანაკათა ჰყოფს: რკინის მწარმოებელთა წარმომადგენელნი ჩემბერლენის პროტექციონულს პლანებს ემხრობიან, თავისუფლად ვაჭრობის პრინციპს-კი ბამბეულ ნაწარმოების წარმომადგენელნი. შესაძლებელია, მაშასადამე, ასეთმავე მოვლენამ რუსეთშიაც იჩინოს თავი, თუმცა რამოდენადმე ახლავ ეტყობა ასეთი დანაწილება. სხვებზედ მრავალრიცხოვანი და განკერძოებული კლასი, გლეხობაც-ქი ერთნაირად არ ეყარობა, მაგალითად, ეკონომიურ კანონმდებლობის ისეთს საყურადღებო საგანს, როგორიც არის საზოგადო ანუ სასოფლო მიწათშეფლობელობა. გლეხთა სხვა-და-სხვა გვარი დამოკიდებულება ამ საგნისადმი მართა ადგილობრივ პირობების სხვა-და-სხვაობით არ აიხსნება, რადგან ერთსა და იმავე მხარესა და სოფლებში, გლეხთა დიფერენციაციის გამოისობით, თუ სოფლის მცხოვრებთა ერთის ნაწილისათვის სასარგებლოა საზოგადო მიწისშეფლობელობა, მეორისათვის სრულიად საზარალოა. ასეთი დამოკიდებულება ექმნებათ ეკონომიურ და საზოგადო პოლიტიკის მრავალ კითხვასთან სხვილს შემამულეებსაც, იმის-და შინედვით, შიგ მამულში იცხოვრებენ, თუ მხოლოდ იშვიათად ინახულებენ და დაჰხედავენ; გლეხების ან დაქირავებულ მუშების დახმარებით ამუშავებენ მამულს, თუ იჯარით ექმნებათ გაცემული; წმინდა მეურნეობას ადგანან, თუ მიწათ-მოქმედებასთან დაკავშირებულ სხვა რამ სამრეწველო საშუალებით სარგებლობენ მამულით. შეიძლებოდა ასე თვითეულ კლასი-დამ ურიცხვი მაგალითი მოგვეყვანა იმის დასამტკიცებლად, რომ კანონმდებლობის მიერ ზოგადი გარკვევა კლასებისა ვერასოდეს ნამდვილს ცხოვრებასა და ინტერესთა ბუნებრივს

სხვა-და-სხვა გვარად შეჯგუფვას ვერ დაახასიათებს, ვერ მიუ-
ღვება.

უფრო მეტი მნიშვნელობა ექნება აღნიშნულს ფაქტს, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებასა, რომ საზოგადოებრივსა და სახელმწიფო ცხოვრებაში ეკონომიურ ინტერესებს გარდა, რომლებზედაც ამყარებენ ამომრჩეველთა კლასობრივს ჯგუფებს, დიდი მნიშვნელობა აქვთ აგრეთვე ნაციონალურს, სარწმუნოებრივსა და წმინდა პოლიტიკურს ინტერესებსა. თუნდაც დავთანხმდეთ, რომ ეკონომიურს ინტერესებს სახელმწიფოს საზოგადოებრივს ცხოვრებაზე დიდი გავლენა აქვს, ყოველს შემთხვევაში კანონმდებელი არ უნდა სცდილობდეს ასეთი გავლენა და კლასობრივი სხვა-და-სხვაობა, განკერძოვება განგებ გააძლიეროს; არ უნდა მიაჩვიოს მოქალაქენი, თვით პოლიტიკურს კითხვებშიაც-კი წმინდა ეკონომიურ შეხედულებით ხელმძღვანელობდნენ უმთავრესად.

შესაძლებელიც არის და კერძოდ ერობის მოღვაწეთა შორის დღესაცა ვხედავთ მრავალს მაგალითს რუსეთში, რომ ქონებით სხვა კლასისა და ინტერესების წარმომადგენელი მოღვაწეობით სულ სხვა კლასის ინტერესებს იცავს და სხვას ემსახურება. სამართლიანი იქნება, განა, მაშ, აიძულოს ვინმემ იგინი თავიანთის პოლიტიკურ უფლებებით მხოლოდ და მხოლოდ თავის წრეში იმოქმედონ, სადაც იქნება უმცირესობას შეადგენენ და არა იქა და მათთან ერთად, ვისდამიც მათი სიმპატია და თანაგრძნობა მიმართული?

გარდა ამ შემთხვევებისა, მთელს სახელმწიფოში სხვა-და-სხვა დროს შეიძლება თავი იჩინონ ისეთმა არა-ეკონომიურ თვისების ინტერესებმა, რომლებიც კლასობრივ დანაწილების წინააღმდეგ დაჰყოფენ მთელს ქვეყანას პარტიებათა ასეთს მოვლენას არ ვხედავთ, განა, დღესაც რუსეთში? დღევანდელს პოლიტიკურს ბრძოლაში არსებულმა სოციალურმა კლასებმა თვითონვე დაარღვიეს ერთიანობა და ერთმანერთის მოწინააღმდეგე პარტიებად დაიყვნენ. ძირითად პოლიტიკურ ცვლილების მომხრეებათა ვხედავთ დღეს განურჩევლად

ყველასა: მიწათ-მომქმედსაც, მეფაბრიკესაც, ვაჭარსაცა და თავისუფალ ხელობის კაცსაც. ასეთსავე კლასობრივს სხვადა-სხვაობას წარმოადგენს მოწინააღმდეგე ბანაკიც. ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ინტერესთა წარმოშადგენლობის სისტემა საზოგადოების ბევრს ცოცხალს ძალებს ხელოვნურად შექმნილს ჩარჩოებში მოაქცევდა და მიიყვანდა იქამდის, რომ არჩევნების დროს ბევრგან უმცირესობას შეადგენდნენ და არ მიიღებდნენ წარმომადგენლობას, მაშინ როდესაც მცხოვრებთა თავისუფლად შეჯკუფვის დროს თავისს თანამოაზრეებს მიემხრობოდნენ უთუოდ და უმეტესობას შეადგენდნენ.

ამ რიგად ვუახლოვდებით კლასსობრივ სისტემის წარმომადგენლობის ძირითადს ნაკლს, როქელიც მის პრაქტიკულად განხორციელების სიძნელეში კი არა. თვითონ იდეაშია დაფარული. ეს ნაკლი უჩვენეს ნათლად 1864 წლის საერობო დებულების შემუშავების დროს. ამომრჩეველთა კლასობრივად და წოდებრივად შეჯგუფვის წინააღმდეგ და ტერრიტორიალურ სისტემის სასარგებლოდ გამოსთქვა მაშინ თავისი აზრი, სხვათა შორის, პეტერბურგის თავად-აზნაურთა კრებამ. იმავე აზრს ემხრობოდნენ სახელმწიფო საბჭოში: პეტერბურგის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი, მ. კორფი, ნ. ბანმეტევი, თავ. სუვოროვი, გრ. მილუტინი და ტიმოვსკი. უმეტესობის მიერ მიღებულ სისტემის წინააღმდეგ გამოსთქვეს ის აზრი, რომ „ცალკე ამომრჩეველთა წრეებიდან ამორჩეულნი ჩაითვლებიან თავიანთ ამრჩეველ კლასების დელეგატებათ და იმოქმედებენ არა როგორც მთელის ერობის ინტერესთა წარმომადგენელნი, არამედ როგორც თვითოეულ ცალკე კლასის განსაკუთრებულ სარგებლობათა დამცველნი. ასეთს გარემოებაში-კი შეუძლებელია ერთსულობა და ერთგულობა, რომელიც უნდა უთუოდ ახასიათებდეს საერობო დაწესებულებათა მოქმედებას, რადგანაც მათს საგანს შეადგენს არა გარჩევა კერძო, ხშირად ერთმანეთის წინააღმდეგ, წოდებრივ ინტერესებისა, არამედ საზოგადო, მთლად ყველა მცხოვრებთა ინტერესების გამომხატველი საერობო საქმეთა ვარჩევა და გარდაწყვეტა“.

ადგილობრივ წარმომადგენლობის შესახებ ასე მართლად და ღრმად გამოთქმული აზრი მით მეტად მიეწერება პოლიტიკურს არჩევნებს. ინტერესთა წარმომადგენლობის სისტემა არა მარტოდ ხელოვნურია და უსამართლო, ძირითადად ეწინააღმდეგება თვით თანამედროვე სახელმწიფოს იდეასაც. ექვს გარეშეა ყველასათვის, რომ მცხოვრებნი ყველგან საზოგადოებრივ კლასებათ არიან დაყოფილნი, რომელთა ინტერესებიც ერთი მეორისაგან განირჩევიან, ხშირად ერთი მეორის წინააღმდეგნი არიან; ექვს გარეშეა ისიც, რომ კლასობრივს ბრძოლას სახელმწიფო ცხოვრებაზე დიდი გავლენა აქვს. მაგრამ ექვს გარეშეა, მეორე მხრივ, ისიც, რომ სახელმწიფო წყობილების ერთს უმთავრესს დანიშნულებას შეადგენს ის, რომ რაც შეიძლება დაასუსტოს ასეთი გავლენა და მიაჩვიოს. მცხოვრებნი, რომ თავისს ეგოისტურს მიწრაფებას ფრთები შეაკვეციონ ხოლმე და დაუმორჩილონ საყოველთაო სიკეთის პრინციპს, რომ სახელმწიფო უფლების სახით შექმნან ძალა, კლასთა და მათ საურთიერთო ბრძოლაზედ მალლა მდგომი, რომელსაც შეეძლება კლასთა საგანგებო ინტერესები საზოგადო სახელმწიფო შეხედულებით მოარიგოს და შეათანხმოს ერთმანერთთანა.

ამ შეხედულებას უნდა ადგეს არა მხოლოდ უმაღლესი მმართველობა, არამედ სახალხო წარმომადგენლობაც, რადგან იგიც სახელმწიფო უფლების შემადგენელია და ორგანო მისი. წარმომადგენელ კრების წევრები თავისს ამომრჩევლების რწმუნებულებიკი არა, მთელის ერის წარმომადგენელნი არიან. ამიტომაც სახელმწიფო კანონები და მთავრობის სხვა-და-სხვა ღონისძიებანი საზოგადო სახელმწიფო შეხედულებით უნდა განსაჯონ და გაარჩიონ და არა იმ კერძო ჯგუფთა ინტერესების მიხედვით, რომლის წარმომადგენელნიც თვითონ არიან. წარმომადგენლობის კლასობრივს ორგანიზაციას-კი სულ სხვა აქვს აზრად.

კერძო სოციალურ ჯგუფების მიერ ამორჩეულნი უნებლიედ იქნებიან მათი და არა მთელის ერის წარმომადგე-

ნელნი, ამიტომაც მეტი მისწრაფება ექმნებათ, ზნეობრივადაც კი, პირველს ადგილას კლასობრივი ინტერესები დააყენონ და არა საზოგადო სახელმწიფო მოსაზრებანი, მაშინ როდესაც სხვა სისტემის დროს იგივე წარმომადგენელი შეიძლება საყოველთაო, საერთო სიკეთის გზას დასდგომოდნენ.

ინტერესთა წარმომადგენლობის სისტემა ხელოვნურად ამწვავებს სოციალურს უთანხმოებასა და კლასთა ბრძოლას, რომელსაც სახელმწიფო უნდა უფლობდეს, თვითონ სახელმწიფო უფლებისა და მისს უმაღლეს ორგანოების საბრძანებელში უთმობს ადგილსა. ამიტომაც უნდა უთუოდ გაკიცხულ იქმნას და ვეწინააღმდეგოთ, რომ არ შემოიღონ იგი რუსეთში; მით უმეტეს, რომ წინანდელზედ მეტად დღეს არის კლასობრივი წინააღმდეგობა გამწვავებული და წარმომადგენლობით მმართველობის წინააღმდეგინც ხელოვნურად ამწვავებენ აღნიშნულს ანტაგონიზმსა. ნორმალური პოლიტიკური ცხოვრება სახელმწიფოსი კლასთა ბრძოლაზედ-კი არ უნდა იყოს დამყარებული, პოლიტიკურ პარტიათა ბრძოლამ უნდა განამტკიცოს. პარტიები, მართალია, იშვიათად კლასობრივს დანაწილებასაც ემყარებიან, მაგრამ სავსებით არ უერთდებიან და თავისი ბუნებით სრულიად განსხვავდებიან მათგან. კლასებს თავისი ეგოისტური, სხვა-და-სხვა, ერთი მეორის მიუდგომელი ინტერესები აქვთ, პარტიებს-კი საერთო აზრად და მიზნად მთელის სახელმწიფოს სიკეთე აქვთ დასახული; განირჩევიან მხოლოდ იმით, რომ სხვა-და-სხვა საშუალებით სცდილობენ ამ მიზნის მიღწევასა. აღამიანი ეკუთვნის რომელსამე კლასს თავისი გარეგან მდგომარეობით, პარტიას-კი — თავისი რწმენითა და მიმართულებით. ამიტომაც კლასთა რიცხვითი დამოკიდებულება საზოგადოდ უძრავია, რაიმე ეკონომიურს ცვლილებას შეუძლიან მხოლოდ მისი შეცვლა. პირ-იქით, პარტიების რიცხვითი დამოკიდებულება-კი მუდამ იცვლება. დღევანდელმა უმცირესობამ შეიძლება ხვალ უმეტესობა მიიღოს. ასეთი ცვალებადობა და მოძრაობა-კი უმთავრესი პირობაა სახელმწიფოს საღის განვითარებისა.

წოდებრივ და კლასობრივ წარმომადგენლობის პროექტებთან ერთად მეტად გავრცელებულია აგრეთვე აზრი იმის შესახებ, რომ რუსეთში წარმომადგენელ დაწესებულებათა უმთავრეს საფუძვლად ადგილობრივ თვითმმართველობის ორგანოების: საგუბერნიო ერობათა და სხვილ ქალაქების წარმომადგენლობა იქმნეს მიღებული.

ადგილობრივ დაწესებულებათა (ერობათა და ქალაქების) წარმომადგენლობა.

საერო წარმომადგენლობის მოწყობას საგუბერნიო ერობათა და ქალაქის საბჭოთა არჩევნებით ის უპირატესობა აქვს ვითომ, რომ უკვე არსებულს საზოგადოებრივს ძალებზე იგი დამყარებული. მართლაც და, რუსეთის ცხოვრების მოუწყობლობისა გამო მხოლოდ ერობანი და ქალაქები იძლევიან საზოგადოებრივს წრეს, რომელსაც ასე თუ ისე საჭირო მომზადება და ცოდნა აქვს, თუ როგორ უნდა უხელმძღვანელოს და უპატრონოს საზოგადო საქმეებსა. აღნიშნულ დაწესებულებათ შექმნეს გარკვეული ტრადიციები, რომელნიც საერობო მოღვაწეობას მცხოვრებთა საზოგადო ინტერესებსა და მათგან ყველაზე მეტად გაჭირვებულს—გლეხობას—ამსახურებენ. იქამდის მტკიცე და შეურყეველი გამოდგას ტრადიციები, რომ 90 წლ. საკანონმდებლო ცვლილებამაც კი ვერავითარი წოდებრივი და კლასობრივი განკერძოება ვერ შეიტანა ადგილობრივ თვითმმართველობათა ორგანოებში. ყველა ეს თავდება უეჭველად, რომ სახალხო წარმომადგენლობის არჩევნების დროსაც ერობანი და ქალაქები სახელმწიფო მოღვაწეობისათვის გამოსადეგსა და ნიჭიერს ხალხს აირჩევენ უთუოდ. პოლიტიკური მიმართულება მომავალ წარმომადგენლობით კრებისა ამ პირობებში შეიძლება უკვე საკმაოდ გარკვეულად ჩაითვალოს, რის იმედიც არ შეიძლება ვიქონიოთ, თუ სხვა რამ საარჩევნო სისტემა იქმნება შემოღებული. ყველა სხვა სისტემა დიდად გამოურყეველი იქმნება

და, როგორც უცნობი, იმედსაც დიდს გაუღვიძებს ბევრსა და შიშსაცა. ადგილობრივ თვითმმართველობათა წარსული-კი, პირ-იქით, ნათლად ამტკიცებს, რომ ერობათა და ქალაქების წარმომადგენელი სახელმწიფო ცვლილებაშიაც იმავე საზოგადოებრივს ხასიათსა და საფუძველს შეიტანენ, როგორიც დღეს ატყვიან ქალაქებისა და ერობათაგან დაწყებულს საქმეებსა.

მაინც იქამდის დიდი ნაკლი აქვს სახალხო წარმომადგენლობის აღნიშნულს ნიადაგზედ ორგანიზაციასა, რომ საეჭვოა, თუ მისი შეწყნარება და მიღება შესაძლებელი გახდება. იგი იქმნება მხოლოდ მკრთალი მზგავსება საერო წარმომადგენლობისა და ვერასოდეს მისს ჭეშმარიტს დანიშნულებასა და აზრს ვერ შეასრულებს. ჯერ ერთი, შემოღებული იქმნება მრავალკეცი არჩევანები, რომელიც მხოლოდ აბრკოლებს და სათავეშივე ჰხშობს მცხოვრებთა პირდაპირს სურვილსა და აზრსა. საგუბერნიო ერობათა და ქალაქის საბჭოებში მკიდრო კოლლეგია სდგება, რომელსაც სახელმწიფო არჩევნების უპირატესობა აქვს მინიჭებული. აღნიშნულს წრეში მოხვედრის მსურველმა არა მხოლოდ კენჭი უნდა იყაროს რამდენჯინსამე, ნიჭიერება და უნარიც უნდა გამოიჩინოს, რომ საერობო ანუ საქალაქო ხმოსნობა შეუძლიან. საგუბერნიო ერობათა კრებებში უმეტესობას ამჟამად მიწისმფლობელი თავად-აზნაურობა შეადგენს, რადგანაც წოდებრივი საარჩევნო სისტემა მათ მეტს უფლებებს ანიჭებს. რა გინდ მცირე საერობო საარჩევნო ერთეულიც შემოიღონ საყოველთაო საარჩევნო უფლების გასახორციელებლად, გლეხები მაინც ყოველს შემთხვევაში უმცირესობას თავს ვერ დააღწევენ და საგუბერნიო ხმოსანთა რიცხვი გლეხთა წრიდან მუდამ ნაკლები იქნება. მიზეზი ამ გარემოებისა სრულიად ბუნებრივია, რადგანაც შრომის მწვეველს გლეხობას არ შეუძლიან სხვა კლასების წარმომადგენლებს მეტოქეობა გაუწიოს, ვინაიდან ამას მომზადებაცა სჭირია შესაფერი-სი და მოცალეობა-თავისუფლებაცა. ასეთს არჩევნებს-კი აუ-

ცილებელ შედეგათ ის მოჰყვება, რომ სოფლისა და ქალაქის მცხოვრებთა უმეტესობა საარჩევნო უფლებებს ნამდვილად მაინც მოკლებული იქნება. განხორციელება ამგვარ არჩევნებისა ისე იქმნება გართულებული, რომ ურთიერთი კავშირი და დამოკიდებულება არჩეულსა და ამომრჩევლებს შორის სრულიად გაჰქრება, დაიკარგება. წარმომადგენლებსა და ამომრჩევლებს შუა ჩადგება პრივილეგიით მოსილი კოლლეგია, რომლის ხელთაც იქმნება პირდაპირი არჩევანი სახელმწიფო კრების წევრებისა. წარმომადგენელთა და ხალხს შორის ზნეობრივი კავშირი და დამოკიდებულება სრულებით გაწყდება, ერთმანერთისათვის უცხონი შეიქმნებიან; ხალხი მათ არა სცნობს თავისს რჩეულებათა, წარმომადგენელნი კიდევ ხალხს არ მიჰმართავენ, როცა ან დახმარება დასჭირდებათ, ან რისამე ჩვენება და რჩევა. უსწორობა და უაზრობა ასეთის წარმომადგენლობით სისტემისა ყველაზედ ნათლად და აშკარად ზოგიერთა განაპირა ქვეყნებისა და სამხრეთ-დასავლეთ გუბერნიების შესახებ იჩენს თავსა, სადაც მცხოვრებლები მთლად მალოროსები და მართლ-მადიდებლები არიან,—მაღალის წრის წარმომადგენელნი და მემამულენი—კუ—კათოლიკები და პოლონელები. საკმარისია წარმოვიდგინოთ, რა წესით მოხდება საეროობა კრებათა და ქალაქის საბჭოთაგან არჩევნები საერო წარმომადგენლობისა აღნიშნულს გუბერნიებში, რომ შევიგნოთ სავსებით, როგორი უმეტესობა ჰხვდება პოლონელს მემამულეებსა და რამდენად განახორციელებს ასეთი საერო კრება ნამდვილს მცხოვრებთა წარმომადგენლობასა.

ამ რიგად ძვირად დაჯდება მეტად უპირატესობა, რომელიც ერობათა და ქალაქების საარჩევნო სისტემას მივათვინსეთ და შედეგათ მოჰყვება ის, რომ წარმომადგენელთ ამრჩევლებთან არავითარი ცხოველი და პირდაპირი კავშირი არ იქმნებათ. ასეთს კავშირსა და ერთობას მოკლებული წარმომადგენლობა-კი უნიადაგო და ჰაერში დაკიდული, უქმი უფლება იქმნება მხოლოდ.

არც მთავრობისა და არც საზოგადოების თვალში წარმომადგენლობას მაშინ ღირსეული მნიშვნელობა არ ექმნება. ბიუროკრატის მიზეზი. ექმნება უარ-ჰყოფს ხოლმე კრების დადგენილება და გარდაწყვეტილებანი და თავი იმართლოს იმითი, რომ საზოგადოების ამა და ამ წრეებმა ძალმომრეობა იხმარეს და იმიტომ მოხდა ასეო. მეორე მხრივ, ასეთი გიწრო სარბიელი პოლიტიკურ წარმომადგენლობისა ვერც დაიტევს ვერასოდეს მთელს საზოგადოებრივს მოძრაობასა. საზოგადოებრივნი ძალნი სხვა საშუალებას დაუწყებენ ძებნასა, წარმომადგენლობის გარეშე და მის წინააღმდეგ იმოქმედებენ და ორ მოწინააღმდეგე მიმართულებათა შორის, — ერთის მხრივ ბიუროკრატისა, მეორე მხრივ-კი საზოგადოებრივის აზრისა და მიმართულებისა, — მოქცეული წარმომადგენლობა შესძლებს-ღა, განა, ერთიცა სძლიოს, მეორეცა და ისეთსავე უნაყოფო და მტანჯველს ბრძოლას არ უნდა ეწეოდეს, განა, როგორც ერობა ებრძოდა დღემდის ბიუროკრატის უფლებასა?

ერობათა და ქალაქთა წარმომადგენლობის სისუსტე, როგორც ერთად-ერთ საკანონმდებლო დაწესებულებისა, აიძულებს მათ, ვინც მხარს უჭერს ამ პროექტსა, წინაღვე დაამცირონ მისი მნიშვნელობა, შეზღუდონ მისი კომპეტენცია და მოქმედება, მთავრობის წინაშე ორქოფი მდგომარეობა დაიჭირონ და გამოაცხადონ, წარმომადგენლობის წინაშე მინისტრი პასუხის მგებელი არ არისო. შეიძლება, განა, კანონიერების ასე დამყარება და უმაღლეს ბიუროკრატის თვითნებობის ასე ალაგმვა?

ისტორიული გამოცდილება გვიჩვენებს, რამდენად უაზრო და უნაყოფო იყო მუდამ საერო წარმომადგენლობის საზოგადო დაწესებულებათა წარმომადგენლობით შეცვლა. ფრიდრიხ-ვილჰელმ IV-ის მიერ თითქმის იმავე უფლებებითა და ადგილობრივ დაწესებულებათა წარმომადგენლობით მოწვეულმა შეერთებულმა ლანდტაგმა კეთილი ნაყოფი ვერ გამოიღო და რევოლიუცია ვერ ააცილა თავიდანა.

ზემოდ ნათქვამიდან, მაშასადამე, ის დასკვნა გამოდის, რომ საერობო და საქალაქო დაწესებულებათა წარმომადგენლობას ნამდვილ საერო წარმომადგენლობის მაგიერობა არ შეუძლიან. ვიდრე განვსჯიდეთ, შეიძლება თუ არა საერო წარმომადგენლობის დამატებათ მაინც გამოდგეს, როგორც ადგილობრივ ინტერესების წარმომადგენელი დაწესებულებათა, ყოველს შემთხვევაში ადვილაროთ უნდა, რომ პირდაპირ მცხოვრებთაგან არჩეული საერო წარმომადგენლობა საქირთა უთუოდ და აუცილებელი. მერე-კი შეიძლება მეორე კითხვასაც შევხვით: საერო წარმომადგენელთა არჩევნებში რუსეთის იმპერიის ყველა სრულუფლებიანს ქვეშევრდომს უნდა მიენიჭოს მონაწილეობის მიღების უფლება, თუ მხოლოდ იმათ, ვისაც განათლებითა და ქონებით ექნება ამისი უფლება? სხვა გვარი რამ შეზღუდვა კი, მაგალითად, ეროვნებისა და სარწმუნოების მიხედვით, ექვი არ არის, საკამათო არ შეიქმნება, რადგანაც ძირითადი უფლება და წესი თანამედროვე სახელმწიფოთა პირდაპირ ეწინააღმდეგება ამასა და განათლებულ ერების საზოგადოებრივი აზრიც სამუდამა ჰკიცხავს.

ქონებრივი ცენზი.

ქონებრივი ცენზი ამომრჩეველთათვის, იმის-და მიხედვით, თუ ვინ რა უძრავ ქონების პატრონია, რამოდენს გარდასახადს იხდის, ან როგორ ბინაში სცხოვრობს (ასეა ინგლისში), ევროპის ბევრს სახელმწიფოშია შემოღებული. ქონებრივს ცენზზევეა დამყარებული ერობათა და ქალაქების თვითმმართველობათა წარმომადგენლობა რუსეთში. დიდის ხნის ჩვეული პრინციპი, რომელიც საერობო და საქალაქო დაწესებულებათ დაედო საფუძვლად, შეიძლება ის გარემოებაც, რომ საგლეხო მიწათმფლობელობის პირობებით რუსეთში საადგილ-მამულო ცენზი ერთად-ერთა საშუალებაა, რომ ხალხმა მეტი მონაწილეობა მიიღოს. არჩევნებში, — ჰქმნიან ერთად იმ

პირობებსა, რომ ქონებრივ ცენზის მომხრე, განსაკუთრებით საეროზო მოღვაწეთა შორის, რუსის საზოგადოებაში მრავალია ერთობ. ის პირველის შეხედულობით შეურყეველი აზრი, ვითომ საზოგადო საქმეებს ის უნდა აწარმოებდეს მხოლოდ, ვინც მათს გაძლოლაში ხარჯს იხდისო, როგორც ეს საეროზო კრებებზედ აღძრულ საეროზო საარჩევნო უფლების ცვლილებათა პროექტებიდანა სჩანს, საეროზო მოღვაწეთა შორის დიდად გავრცელებულია. საეროზო მოღვაწენი, რომელნიც საჭიროდ სთვლიდნენ არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ეგრედ წოდებულ „მესამე ელემენტსაცა“ ჰქონოდა, ურჩევდნენ შემოსავლისა დაგვარად, ან-და საცხოვრებელ ბინებზედ დაეწესებინათ გარდასახადი ერობის სასარგებლოდ, მაგრამ ასეთს განზრახვასაც ოპოზიციას უწევდა უმეტესობა და უცვლელად ადგა პრინციპსა, რომ საარჩევნო უფლებისათვის უძრავი საკუთრება უთუოდ საჭირო არის.

არას ვიტყვით იმის შესახებ, თუ ზემოდ მოყვანილი აზრით რამდენად შეესაბამება ადგილობრივ თვითმმართველობასა (ამის შესახებ ქვევით იქმნება); ვიტყვით მხოლოდ გარდაწყვეტილს, რომ საზოგადო სახელმწიფო წარმომადგენლობას არას გზით არ უდგება პოლიტიკურ არჩევნებისათვის ქონებრივი, ანუ გარდასახადთა მიხედვით შემოღებული ცენზი. უპირველესად ყოვლისა ის უნდა ვიქონიოთ აქ სახეში, რომ სახელმწიფო ხარჯებში თვითოეულ მოქალაქის მონაწილეობა შეიძლება გამოიკვეს ნამდვილად მხოლოდ პირდაპირის გარდასახადებით. მიშინ, როდესაც მათთან ერთად არსებობს ეგრედ წოდებული არაპირდაპირი გარდასახადებიც, რომელსაც თითქმის მთლად შეუძლებელი ანუ მცირედ შეძლებული კლასისი იხდის. რუსეთში, მაგალითად, არაპირდაპირი გარდასახადი ადევს საყოველთაო მოთხოვნის ყველა საგნებსა და სახელმწიფო ხარჯთ-აღრიცხვის მთავარს ძარღვსაც სწორედ ეს გარდასახადები შეადგენს. ყველა, ვინც კი ერთს ქიქა არაყს, ან ფინჯანს ჩაის დაჰლევს; ვინც-კი კოლოფს ასანთს იყიდის, ან ნავთის ლამპარს აინთებს; ვინც-კი რკინის გზის

ვაგონში ჯდება, ყველა უთუოდ ხაზინის სასარგებლოდ იხდის ფულსა და შემოსავლისა დაგვარად ღარიბი მდიდარზედ გაცილებით მეტს, რადგანაც საყოველთაო საქიროების საგნებს იგიც უთუოდ იმდენსავე ჰხარჯავს თითქმის, რამდენსაც თავისს წილად მდიდარი. ამიტომაც, ერთად თუ აჭილებთ, შეუძლებელი კლასები ბევრად მეტს იხდიან გარდასახადსა, ვიდრე შეძლებულები. მეორე მხრივ, ნუ დავივიწყებთ ნურც იმასა, რომ მარტო გარდასახადებით არ არიან სახელმწიფოს სასარგებლოდ მოქალაქენი გაბეგრილები. ფულით გარდასახადთან ერთად არსებობს რუსეთში აგრეთვე „სისხლის გარდასახადი“ ანუ საყოველთაო სამხედრო ბეგარა, რომელიც, სხვა-და-სხვა გვარ უპირატესობათა წყალობით, განათლებით თუ სამსახურით, ფაქტიურად ისევ შეუძლებელს მცხოვრებლებს აწევს მძიმე ტვირთადა, მაშინ როდესაც შეძლებულებს, განათლებითა თუ სამსახურით, შრავალი შეღავათი ეძლევა. დღეს, როდესაც საზარელი ტვირთი აღნიშნულ გარდასახადისა ომის გამო ასე საგრძნობელი შეიქმნა მცხოვრებთა უმეტესობისათვის, უეჭველია, ყველას უაზროდ და წინააღმდეგად ეჩვენება ის აზრი, ვითომ მარტო სახაზინო გარდასახადი ანიჭებდეს ადამიანს სახელმწიფო საქმეების გაძღოლა-წარმოების უფლებასა და ხალხის გრძნობასაც ღრმად შეურაცხყოფს იგი.

ექვს გარეშეა ამ რიგადა, რომ სამართლიანობა ქონებრივ ცენზის წინააღმდეგია, რომელსაც მომხრენი პოლიტიკურ მოსაზრებით ამართლებენ. „არჩევნებში მონაწილეობის მიღება იმდენად უფლება არ არისო, — ამბობენ, — რანდენაც სახელმწიფო თანამდებობა, რომელიც შეიძლება მხოლოდ შეგნებულად მისთვის მოწინადებულთა და საკმაო ნიჭიერების მქონეთ დავაკისროთო. ასეთ ნიჭიერებისა და მომზადების გარეგან, შესამჩნევ ნიშნებათ-კი კანონმდებელი ასე თუ ისე ნივთიერად უზრუნველყოფთა სცნობს. ვისაც ქონება რამა აქვს, იმას შეუძლიან, მაშასადამე, განათლებაც მიიღოს და თავისუფალი დროც მოიპოვოს, რომ სახელმწიფო საქმეების გაძღოლასა და მმართვეაში მონაწილეობა მიიღოს. მასენ

შეუძლიან მეტი დამოუკიდებლობა გამოიჩინოს, თავი არავის მოასყიდვინოს, მუქარას არ შეუშინდეს და არჩევნების დროს არავის გავლენით არ იმოქმედოსო“. სხვათა შორის, ასე ასაბუთებდა ქონებრივ ცენზის შემოღების საჭიროებას განსვენებული ბ. ნ. ჩიჩერინი.

ასეთი მოსაზრება რომ საკმაოდ დასაბუთებული არ არის, პირველის შეხედვითვე აშკარად ეტყობა: პოლიტიკურ მომზადებისა და ნიჭიერების საზომად თუ ქონებრივს უზრუნველყოფელობას მივიღებთ, აშკარაა, ამითი ბევრისათვის მხოლოდ განგებ შევქმნით დამაბრკოლებელსა და შემცდარს სახელმძღვანელო შეხედულებასა. ყველაზედ ნაკლებ-კი შეეფერება იგი რუსეთის ცხოვრებასა.

თუ მართლა დასავლეთ-ევროპის სახელმწიფოებში, როგორცაა, მაგალითად, ინგლისი და გერმანია, ძველადვე მოიპოვებინან განათლებული და ნივთიერად შეძლებული კლასები, სადაც ნასწავლი ახალგაზრდობა თითქმის მთლად ამ კლასებიდამაა გამოსული, — ამიტომაც ნივთიერად უზრუნველყოფილნიც და დამოუკიდებელნი უთუოდ — იგივე არ ითქმის რუსეთზედ, სადაც ნივთიერად განადგურებულია არა მარტო უბრალო ხალხი სოფლისა, არამედ ადგილობრივ მცხოვრებთა დაწინაურებული ნაწილიც-კი, რომელიც საზოგადო მოღვაწეობას შეჩვეულია უკვე; რაც შეეხება ქალაქებს, აქ ხომ განათლება მთლად ინტელიგენტ პროლეტარიატის ხელშია და არა ბურჟუაზიისა, რომელიც ახლა იკიდებს მხოლოდ ფეხსა.

რუსეთის საზოგადოების ერთ-ერთს განსაკუთრებულს თვისებას შეადგენს ის, რომ არსებობს აქ ევრედ-წოდებული კლასი „ინტელიგენციისა“, რომელიც გონებრივის შრომითა სცხოვრობს და რომელსაც დიდ მნიშვნელობა აქვს მეტად. მაგრამ ბევრის სხვა-და-სხვა ხელშემშლელ გარემოებისა გამოისეა დაყენებული ეს მათი შრომა, რომ უმეტესობა მათგანი ნივთიერად გაჭირვებულია; ასე რომ შემოსავლის დაგვარად შემოღებული გარდასახადიც-კი ბევრს მათგანს ვერ მოუპოვებდა ცენზსა და უფლებასა; მაშინ როდესაც ინტელიგენციის ხელ-

შია მთლად გონებრივი ძალა ქვეყნისა, იგია მისის კულტურულ განვითარების ხომდღვანელი და ის შეერთებული საზოგადოებრივი მომქმედი ძალა, რომელმაც ბიუროკრატიის მხრივ დევნითა თუ ბიერის სხვა მაგალითით ნათლად დაამტკიცა თავისი სიმტკიცე და დამოუკიდებლობა. მაშასადამე, გარიყვა ასეთის ძალისა, რომ სახელმწიფოს ცხოვრებაში არავითარს შონაწილეობას არ იღებდეს და ლეგალურ პოლიტიკურ ბრძოლის უფლება არა ჰქონდეს, ეჭვი არ არის, დიდი უსამართლობა და პოლიტიკური შეცდომა იქნებოდა.

ქონებრივ ცენზის სისტემას რომ ხელოვნურს მოსაზრებებზედ ამყარებენ და რუსეთის ნამდვილ ცხოვრებას არაფრით არ უღგება იგი, ნათლად მტკიცდება ეს გლახების შესახებაც, რომლებიც მცხოვრებთა უმეტესობას შეადგენენ. მართალია საგლახო მიწათ-მფლობელობის არსებული წესი საშუალებას გვაძლევს, მიწის მფლობელთა კლასს მივაკუთვნოთ და, მაშასადამე, ქონებრივ ცენზის მქონეთ ჩავთვალოთ ხალხის უმეტესობა, გლახობა, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ ისიც, რომ გლახთა ქონებრივი ცენზი არსებითად ფიქციაა მხოლოდ და სხვა არასფერი. ფორმალურად შეიძლება გლახებიც უზრუნველ-ყოფილ კლასად ჩავთვალოთ, რაკი „სანადელო“ მამული მოეპოვებათ, მაგრამ ნამდვილად თითქმის ლატაკები არიან და ნივთიერად გაცილებით ცუდს გარემოებაში ჩაყენებულნი, ვიდრე დასავლეთ სახელმწიფოთა მუშა პროლეტარი. შეიძლება, განა, უზრუნველ-ყოფილად ჩაითვალოს ხალხი, რომელიც თითქმის მუდამ სახელმწიფო დანხარებასა საჭიროებს და მოუსავლობისა გამო დამშეულია? ფორმალურად რუსის გლახი პროლეტარი არ არის, მაგრამ არც განათლების მიღების საღსარი აქვს და არც დამოუკიდებლობა, თუ რომ დამოუკიდებლობას შართლა ქონებრივა მდგომარეობა ჰქმნის. ქონებრივ ცენზად საშუალო საგლახო „ნადელის“ (ხვედრი მიწა) მიღება არ იძლევა ამ რიგად უპირატესობათ, რომლებსაც ქონებრივ ცენზის მომხრენი ჰგულისხმობენ და უბრალო ხალხის შეგნებულს ნაწილს, ქალაქის მუშებს, პოლიტიკურს

ცხოვრებაში აქტიურ მონაწილეობის უფლებას სრულიად სწირავს. იმ მოსაზრებით, რომელიც ქონებრივ ცენზის სასარგებლოდ მოჰყავთ, გონივრული იქნებოდა უფრო და შესაწყნარებიც საცენზო ნორმათ საშუალო გლენის ქონებაზედ მეტი ქონება ეცნოთ, მაგრამ მაშინ წარმომადგენლობის გარეშე დარჩებოდა თითქმის მთელი უბრალო ხალხი და ოლიგარხია ანუ რიცხვ-მცირეთა ბატონობა დამყარდებოდა. ასეთს წარმომადგენლობას-კი თვით უკიდურესი კონსერვატიული პარტიებიც არა თხოულობენ. აშკარაა აქედამ ყველასათვისა, რომ გლენობამ უთუოდ მონაწილეობა უნდა მიიღოს წარმომადგენლობაში. მაგრამ მოსაჩვენებელ ქონებრივ ცენზით-კი არ უნდა მიენიჭოს ეს უფლება, სხვა უფრო ღრმა საფუძვლის ძალით უნდა მოხდეს, რის შესახებაც ქვემოდ გვექნება ნათქვამი.

ზოგიერთს სახელმწიფოში, მაგალითად, ინგლისში ქონებრივ ცენზად ბინებზედ დადებული გარდასახადია მიღებული. აღნიშნულის სისტემით აქტიური საარჩევნო უფლება ეძლევა ყველას, ვისაც-კი მთელი სახლი ან ცალკე ბინა უჭირავს ქირითა. ასეთს განსაზღვრას აზრათა აქვს მოუსპოს მონაწილეობის მიღების უფლება ნივთიერად დამოკიდებულს ხალხსა, მაგალითად ნათესავებთან ან სახლის პატრონებთან მუქთად მცხოვრებს შეუძლებელსა და ეგრედ წოდებულს უსახლ-კარო მანანწალა ხალხს. ასე საშეღავათოდ შემოცირებულ ქონებრივ ცენზის წინააღმდეგ კიდევ არა ითქმის-რა, მაგრამ ვაი, რომ საცხოვრებელ ბინების ცენზიც არ უდგება რუსეთის ცხოვრებასა და სამართლიანობას ვერ დაამყარებს.

რომ უფრო სწორედ და სამართლიანად დავაფასოთ იგტ პოლიტიკურად, საჭიროა გავითვალისწინოთ, მცხოვრებთა რა და რა ელემენტებს გამოეწირებოდათ საარჩევნო უფლება, რომ მართლა ასეთს სისტემას შემოიღებდნენ რუსეთში. ჯერ ერთი, საცხოვრებელ ბინების ცენზით სოფლად პოლიტიკური უფლებები მიენიჭებოდა მხოლოდ ოჯახის უფროსებსა და ოჯახობის დანარჩენს გაუყრელს წევრებს-კი არჩევნებში მო-

ნაწილეობის მიღების ნება არ ექმნებოდათ. პირველის შეხედვით ასეთი წესი თითქოს მართლაც შეესაბამება სოფლის მცხოვრებთა მსოფლიო შეხედულებასა და ცხოვრებასა. მაგრამ, თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ გარემოებასა, რომ პატრიარქალური წესი ცხოვრებისა სოფლადაც ირღვევა უკვე; რომ ოჯახობის ახალგაზრდა წევრთა არჩევნებიდან გარიყვა ბევრს ადგილას წერა-კითხვის მკოდნე ამომრჩეველთა პროცენტს დიდად შეამცირებდა და მრავალ-რიცხვოვან გაუყრელ-ოჯახთა საზარალოდ გაყრილ ოჯახობათ დიდს უპირატესობას შიანიჭებდა უსამართლოდ, ცხადი შეიქმნება მაშინ, რომ საცხოვრებელ ბინების ცენზი არ არის სამართლიანობის პრინციპის გამახორციელებელი. მეორე, ქალაქებსა და საფაბრიკო ადგილებში აღნიშნული ცენზი სრულიად გამოსწირავდა საარჩევნო უფლებებს მეტ წილს მუშებისას, ე. ი. იმ ნაწილს მდაბიო ხალხისას, რომელიც აქა-იქ უკვე სავსებით გამოღვიძებულია საპოლიტიკო ცხოვრებისათვის და პოლიტიკურს უფლებებსაც დაჟინებითა თხოულობს. დასასრულ, საცხოვრებელ ბინების ცენზით ვერ ისარგებლებდა გლეხობა, რომელიც იძულებულია შეუძლებლობისა გამო სამუშაოდ გარედ გავიდეს და ქალაქად სადმე ეძებოს საქმე, თუ რომ არჩევნების დროს სოფლად არ იქნებოდა; მაშინ, როდესაც გარედ მოძუშავე გლეხობა თავისის შეხედულებითა და გამოცდილებით მიწის მუშას სოფლის მცხოვრებს თუ არა სჯობნის, არაფრით ჩამოუვარდება. ამ რიგად, ყველა ამ ნაკლთანა და არა სასურველ შედეგთან შედარებით აღარად მოსჩანს და იჩრდილება ის შედარებითი სარგებლობა საცხოვრებელ ბინების ცენზისა, რომელსაც მისნი მომხრენი ასახელებენ (მაგალითად, მაწანწალა და ლატაკ მცხოვრებთა არჩევნებიდან გამოკლებას, რომელნიც თავისს თავადვე იქმნებოდნენ უთუოდ მაწანწალობისა და პროფესიონალურ გლახაობისათვის სასამართლოს გარდაწყვეტილებით უფლება-აყრილნი).

განათლების ცენზიც, თუნდ ის, რომ წერა-კითხვა მაინც არის იცოდეს არჩევნებში მონაწილეობის მიმღებმა, შეუფე-

რებელია რუსეთისათვის, რადგანაც მეტად დიდ-ძალი მცხოვრები უნდა გამოსთხოვებოდა მაშინ საარჩევნო უფლებასა; მასთან წარმომადგენლობაც ყველგან თანასწორად არ იქნებოდა განაწილებული, რადგანაც ბევრია მეტად ისეთი მხარე და ადგილი, სადაც სკოლები ერთობ მცირეა დახსნილი, მაშასადამე, ხალხს საშუალება არა აქვს პირველდაწყებითი სწავლა მაინც არის მიიღოს. გარდა ამისა, წერა-კითხვის ცოდნის მოთხოვნას სხვაც მრავალი ბორტმოქმედება და წესის დარღვევა მოჰყვებოდა უთუოდ, რომლის გაგება და თავიდან აცილებაც დროზედ ძნელი იქმნებოდა მეტად. რუს მცხოვრებთათვის ხომ სულ გაუგებარი იქმნებოდა ესა, რადგანაც არსებულს ჩვეულებებსა და წესებს დაარღვევდა. სოფლის ყრილობაზედ, მაგალითად, მონაწილეობას იღებენ მუდამ ოჯახის უფროსი წევრები ანუ ოჯახის თავები; ახალი წესით კი წერა-კითხვის უცოდნელ უფროსების მაგივრად წერა კითხვის მკოდნე ახალგაზრდები დაიჭერდნენ მათს ადგილსა, რაც, ეჭვი არ არის, გამოიწვევდა უკმაყოფილებასა და წესების დარღვევასა, რადგანაც ძველს ჩვეულებასა და წესს, ეჭვი არ არის, ადვილად არ დასთმობს ხალხი. დასასრულ, გუბერნიებში, სადაც რუსები და სხვა ეროვნებისანი სცხოვრობენ ერთად, არჩევნების დროს რუსები მთლად გარიყულები დარჩებოდნენ და განათლების ცენზით სავსებით უცხო ერის წარმომადგენელი ისარგებლებდნენ. ასე იქმნებოდა, მაგალითად, საცხრეთ-დასავლეთს გუბერნიებში, სადაც პოლონელები და ებრაელები თითქმის ყველანი წერა-კითხვის უცოდნენი არიან.

აქტიურ საარჩევნო უფლების ჰინდობები.

საყოველთაო არჩევნების პრინციპი, რასაკერძოა, იმას კიდევ არა ჰნიშნავს, ვითომ არჩევნებში უთუოდ განუჩვევლად ყველა იღებდეს მონაწილეობასა. ყველგან არსებობს გარკვეული წესი და მოთხოვნა, რომელიც ამომრჩეველს არ

უნდა ჰქონდეს დარღვეული, არსებობს საყოველთაო არჩევნების გამონაკლისი. უფლებას ანიჭებს ამომრჩევლისას: ქვეშევრდომობა, სქესი, წლოვანობა, მოქალაქობრივი უფლებამოსილობა და უმწიკვლობა, მაგრამ ამათგანაც ყველას არ 'მეუძლიან აქტიურ საარჩევნო უფლებით ისარგებლოს, რადგანაც არჩევნებში მონაწილეობის მიღება ადკრძალული აქვთ; მაგალითად, სამხედრო სამსახურში მყოფთა და სახელმწიფო პოლიციის მოხელეთ.

ქვეშევრდომობის შესახებ სათქმელი აქ არა არის-რა, რადგანაც თავის-თავად იგულისხმება, რუსეთის საერო წარმომადგენლობის არჩევნებში უცხო სახელმწიფოთა ქვეშევრდომი ვერ მიიღებს მონაწილეობასა.

შედარებით ბევრად საკამათოა დედათა საარჩევნო უფლება, რომელსაც პრაქტიკულად თითქმის ყველა სახელმწიფოები უარჰყოფენ.

მაგრამ რუსეთის საზოგადოების დიდი ნაწილი მოწადინებულია თითქმის ამ ჟამადა, რომ ქალსა და კაცს თანასწორი პოლიტიკური უფლებები მიენიჭოს. პრინციპიალურად საწინააღმდეგო აქ არა ითქმის-რა მაგრამ, მეორე მხრივ, უსაფუძვლოდ არ უჩვენებენ იმ დიდს პრაქტიკულს დაბრკოლებასა, რომელიც, სამწუხაროდ, „დედათა კითხვის“ დაუყოვნებლივს გარდაწყვეტას ელოდება წინა. დედათა პოლიტიკურ უფლებების იდეა, არამც თუ რუსეთში, დასავლეთ ევროპის დაწინაურებულსა და განათლებულს სახელმწიფოებშიაც-კი არ არის საყოველთაოდ მიღებული და განხორციელებულია მხოლოდ ზოგიერთა მცირე ქვეყნებში, რომლებიც სრულიად განსაკუთრებულს პოლიტიკურს გარემოებაში სცხოვრობენ და ევროპის ერთა პოლიტიკურ ცხოვრების პირობებთან შედარებით ბევრად განიჩივიან (სახელდობრ, ჩრდილო ამერიკის ზოგიერთა შტატებსა და ავსტრალიის ახალშენებში. თვითონ ინგლისში-კი, რომლის მაღალს უფლებებსაც აღნიშნული ახალშენები აღიარებენ, მარტოდ ვასათხოვარსა და ქვრივ ქალებსა აქვთ ადგილობრივს თვითქმის-

რთველობაში საარჩევნო მონაწილეობის უფლება. ასეა თვით-მმართველობის წვრილს ერთეულებში: შეუძლიანთ აირჩიონ და არჩეულ იქმნენ, მაგრამ უმაღლესს თვითმმართველს კავშირებში-კი მხოლოდ აქტიური საარჩევნო უფლება აქვთ მინიჭებული). შესაძლებელია ამიტომ მცხოვრებთა უმეტესობამ ჩვენშიაც არ შეიწყნაროს, თუმცა საზოგადოების დაწინაურებულს წრეებში დიდად მიღებულია იგი. ვერ დავიწყოებთ ვერც იმასა, რომ წერა-კითხვის უცოდინარი დედათა შორის ერთი სამად მეტია, ვიდრე მამაკაცთა შორის, რის გამოც დაუყოვნებლივ საარჩევნო უფლებათა მინიჭება მეტს შეგნებულობას არ შესძენდა ქალებსა. გარდა ამისა, არჩევნებშიაც ყველგან თანაბრად არ მიიღებდნენ ქალები მონაწილეობასა: ქალაქებში მეტი მიიღებდა მონაწილეობასა, ვიდრე სოფლად; ქრისტიან მცხოვრებთა შორის შედარებით სწრაფად გავრცელდებოდა დედათა პოლიტიკური მოღვაწეობა, ვიდრე მაჰმადიანთა შორის. მცხოვრებთა რაოდენობით თანასწორობის დროს არჩევნებში მონაწილენი თანაბრად არ იქმნებოდნენ განაწილებულნი და შედეგად მოჰყვებოდა ის, რომ მცირე რიცხოვანი ჯგუფი ხმათა უმეტესობას მიიღებდა, მრავალ რიცხოვანი-კი — უმცირესობას, რადგანაც დედათაგან ბევრნი არ მიიღებდნენ მონაწილეობასა. რასაკერე-ლია, აღნიშნული დაბრკოლებანი არც ისე უძლიველნი იქმნებოდნენ, რომ არაფერი ჰშველებოდათ, მაგრამ არ იქმნებოდა პოლიტიკურად გონივრული, თუ სამძიმო საქმეს საერო წარმომადგენლობისას რუსეთში არა ნაკლებ რთულსა და სამძიმოს მეორეს ავუკვიატებდით, ერთსა და იმავე დროს გარდასაწყვეტადა. უკეთესი იქმნებოდა ამიტომ, ჯერ ჯერობით ადგილობრივს თვითმმართველობაში მიჰნიჭებოდათ უფლება მონაწილეობისა, რთული საკითხი დედათა საერო საწარმომადგენლო უფლებისა-კი გარდასაწყვეტად შემდეგ დროისათვის გადაგვედო, როდესაც წარმომადგენლობითი მმართველობა უკეთესს გარემოებას შეჰქმნიდა ამისთვისა და მისს სრულიად გამარჯვებასა და სასურველად გარდაწყვეტას ნიადაგს მოუმზადებდა, ხელს შეუწყობდა.

ამომრჩეველთა წლოვანობის შესახებაც ევროპის სხვა-და სხვა სახელმწიფოში სხვა-და-სხვა კანონი არსებობს. ზოგიერთა ქვეყნებში, მაგალითად, გერმანიაში პოლიტიკურ სრულწლოვანობისათვის 21 წელიწადია დადებული, სხვაგან უფრო მეტი წლოვანობითი ცენზია, მაგალითად, 25 წელიწადი (ასეა საფრანგეთში). ჩვენშიაც, რუსეთში, საერობო და საქალაქო არჩევნებისათვის 25 წლის ცენზია მიღებული, სათავად-ახნაურო არჩევნებისათვის კი — მოქალაქობრივი სრულწლოვანობაა მიღებული. პრინციპიალურად უკანასკნელი უფრო სამართლიანია. მართლაც-და, უაზრობა არ არის, განა, რომ ბევრად რთულ მოქალაქობრივ საქმიანობისათვის 21 წელიწადი იყოს საკმარისად ცნობილი და პოლიტიკურ არჩევნებში მონაწილეობისათვის-კი, რასაც მხოლოდ ჩვენება უნდა კაცისა, რომ ესა და ეს უფრო სასარგებლო და ნიჭიერი წარმომადგენელი იქნება საწარმომადგენლო მოღვაწეობისათვის, ვიდრე მეორე, — აქ-კი იგივე წლოვანობა საკმარისად არ იყოს ცნობილი? გარდა ამ საზოგადო ხასიათის მოსაზრებისა, არის სხვა პრაქტიკულ-პოლიტიკურ ხასიათის მოსაზრებაც, რომლითაც წლოვანობის 21-ამდე ჩამოყვანა აუცილებლივ საჭირო არის. დასავლეთ ევროპის მცხოვრებლებთან შედარებით (განსაკუთრებით საფრანგეთისა) რუსეთს მეტიც ებადება ყოველ წლივს და მეტიც ეხოცება. ამიტომაც საარჩევნო უფლებებისათვის ცენზად 25 წლის შემოდებით ბევრად მეტ ხალხს გავრიყავდით და გამოვწირავდით არჩევნებში მონაწილეობის უფლებასა, ვიდრე დასავლეთ ევროპის კანონმდებლობა სწირავს იმავე საწლოვანო ნორმის მიღებითა. ამ რიგათ გარიყუოს ხალხს კი დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდა, არა მხოლოდ თავისის რაოდენობით, არამედ თვისებითაც და მომზადებითაც. სხვილს ქალაქებსა და სამრეწველო ადგილებში, მაგალითად, წლოვანობა 21-25-მდე იძლევა ყველაზედ მეტად შეგნებულსა და შეკავშირებულს, აქტიურს საზოგადოებრივს ძალას მუშებიდამ, ვიდრე ქალაქის დაბალ მცხოვრებლებიდამა, — სოფლად კიდევ, საერობო რუსეთში მაინც, — ყველაზედ მეტად

წერა-კითხვის მკოდნეთ. ამიტომაც რუსეთის ცხოვრების მიხედვით უფრო სამართლიანი იქნებოდა მოქალაქობრივ სრულწლოვანობის ცენზი იქმნეს შემოდებული, ე. ი. 21 წელიწადი და არა 25 წლის ცენზი, როგორც ეს დღეს საერობო და საქალაქო არჩევნებისათვის არის დაკანონებული.

აქტიურ საარჩევნო უფლებას მოკლებულნი არიან სრულწლოვანები, რომელთაც მოქალაქობრივი უფლება-მოსილობა არა აქვთ, ე. ი. სუსტის გონების პატრონები, შეშლილები, ყრუ-მუნჯნი, მფლანგავნი და სხ., აგრეთვე ვისაც სასამართლოსაგანა აქვს უფლებები აყრილი და შეზღუდული. ჩვენი კანონმდებლობა კი სწირავს საერობო და საქალაქო დაწესებულებათა არჩევნებში მონაწილეობის უფლებას აგრეთვე იმათ, ვინც ან გამოძიების ქვეშ იმყოფება ან სამართალშია მიცემული დანაშაულობისათვის, რომელსაც შედეგად უფლებათა შეზღუდვა ან აყრა მოჰყვება. მაგრამ არსებითად უმართებულოა ეს წესი, — მით უმეტეს, რომ საშუალებას იძლევა ბოროტმოქმედება ჩაიდინონ: შესაძლებელია, უმიზეზოდ დაასმინონ ადამიანი, ბრალი რამ დასდონ, ოღონდ არჩევნებში მონაწილეობის უფლება მოუსპონ. დასავლეთს ევროპაშიაცა და რუსეთის საერობო დაწესებულებათა ისტორიაშიც მრავალია ასეთი მაგალითი. დასასრულ, განსაკუთრებული საზოგადოებრივი მდგომარეობაც ბევრს უფლებამოსილს არ აძლევს ნებას არჩევნებში მონაწილეობისას. ამათ ეკუთვნიან, ჯერ ერთი, სამხედრო სამსახურში მყოფნი, რომელთა დისციპლინაც წინააღმდეგია სრულიად კრებებზედ თავისუფლად დასწრებისა და არჩევნებში მონაწილეობისა. მეორე მხრივ, სახელმწიფოს პოლიტიკურს ცხოვრებაში მხედრობის აქტიურად ჩარევას შეიძლება მეტად სახიფათო და რთული შედეგიც მოჰყვეს. ამავე მიზეზებით არ უნდა იღებდნენ მონაწილეობას არჩევნებში აგრეთვე სახელმწიფო პოლიციის მოხელენიც. მათი საარჩევნო ბრძოლაში ჩარევა ცუდად იმოქმედებდა არა მარტო არჩევნების სამართლიანადა და ძიუდგომელად წარმოებაზედ, არამედ თვით ადგილობრივ მცხოვრებთა მიერ საარჩევნო უფლებით თავისუფალ სარგებლობაზედაც.

აქტიურ საარჩევნო უფლების განსახორციელებლად საჭიროდ სთვლიან აგრეთვე ეგრედ წოდებულს ბინადრობის ცენზსა, ე. ი. საარჩევნო სიებში შეაქვთ მხოლოდ ისინი, ვისაც ამა თუ იმ საარჩევნო ოლქში საკმაოდ დიდი ხანი უცხოვრია. საარჩევნო უფლების ასე შეზღუდვის წინააღმდეგ იგივე ითქმის თითქმის, რაც საცხოვრებელ ბინების ცენზის წინააღმდეგა ვსთქვით ზემოდ. ბინადრობის ცენზს ადგილობრივს თვითმმართველობასა და არჩევნებში, მართალია, აზრი აქვს კიდევ, რადგანაც იგი ჰმოწმობს ადგილობრივ საქმეებთან კავშირსა და ინტერესსა, მაგრამ პოლიტიკურს არჩევნებში-კი, სადაც მთელის ერის წარმომადგენლობაა საჭირო საერთო სახელმწიფო საქმეების გარდასაწყვეტად, უადგილო და უაზროა. სრულის საარჩევნო უფლებებით აღჭურვილს რუსეთის მოქალაქეს შეუძლიან დეუბრკოლებლივ მიიღოს მონაწილეობა არჩევნებში ყველგან, სადაც-კი უნდა შეემთხვეს იმ დროს, ბინადრობის ადგილასა, თუ სხვაგან სადმე, რადგანაც მის პოლიტიკურ შეხედულებასთანა და მიმართულებასთან ბინადრობას არავითარი დამოკიდებულება არა აქვს.

განსაზღვრული მცირე რამ ვადა ერთს ადგილას ცხოვრებისა, მართალია, უნდა უთუოდ არსებობდეს, რომ თავის დროზედ საარჩევნო სიები შესდგეს, გამოირკვეს, ვის რა უფლება აქვს და სხ., მაგრამ ეს მხოლოდ საქმის ტექნიკური მხარეა, ხმების სწორედ გამოსაანგარიშებლად და ორს ადგილას კენჭის მიცემის თავიდგან ასაცილებლად და არა ბინადრობის ცენზი, რომელიც უსამართლოდა ჰზღუდავს მრავალთა საარჩევნო უფლებას იმიტომ მხოლოდ, რომ არჩევნების დროს სხვაგან სადმე სცხოვრობენ დროებითა.

გადავიდეთ აქლა აქტიურ საარჩევნო უფლებიდან თვითონ არჩევნების წესზედ. უპირველესად ყოვლისა, საჭიროა გავარკვიოთ: თვითონ მცხოვრებლებმა უნდა ამოირჩიონ საერო წარმომადგენლები ანუ დეპუტატები, თუ მცხოვრებნი ამოირჩევენ თავანთ შორის რწმუნებულებსა მხოლოდ და ამათ მიანდობენ დეპუტატების არჩევასა? ორ-კეც არჩევნების

სისტემის სასარგებლოდ, მეტადრე რუსეთში და პირველ ხანად, ვიდრე საქირო საარჩევნო შეგნებულობას შეიძენდეს ხალხი, ჩვეულებრივ აი, რა მოჰყავთ საბუთადა:

პირდაპირი არჩევნები სხვილ საარჩევნო ოლქებიანს დიდს სახელმწიფოებში, ე. ი. რომ ხალხი პირდაპირ ირჩევდეს. ამა თუ იმ ცნობილს დეპუტატსა, ფაქტიურად შესაძლებელია, მაგრამ საძნელიო მეტად და იშვიათიცი ამიტომ. ჩვეულებრივ ამომრჩევლები კენჭს უყრიან ამა თუ იმ დეპუტატს-კი არა, გარკვეულს პოლიტიკურს მიმართულებასა და იმ კანდიდატს, რომელსაც ესა თუ ის პარტია წამოაყენებს. ამ მხრივ იქაც-კი, სადაც პირდაპირი არჩევნებია შემოღებული, ფაქტიურად დეპუტატებს პარტიულ ორგანიზაციების საშუალებით ირჩევენ და არა პირდაპირ თვითონ ამომრჩევლები თავისით. ამიტომაც აღნიშნულ ორგანიზაციათა არსებობა და მათი საარჩევნო აგიტაცია პირდაპირ საარჩევნო სისტემის სწორედ მოქმედების უსაჭიროეს პირობათ ითვლება, თუ მცხოვრებნი შეგნებულად ებყრობიან აგიტაციასა. მაგრამ საშიშიც ეგ არის სწორედ, რომ ვაი-თუ პირველ ხანად ასე არ იყოს რუსეთში. დიდი დრო და მეცადინეობაა საქირო, რომ ჩვენში შემდგარმა პარტიებმა გარკვეული პროგრამები შეადგინონ, მტკიცე ორგანიზაცია შექმნან და თვისი მოქმედება უშველებელ სახელმწიფოს ყველა კუთხეში მოჰფინონ. ეს-კია, სახელმწიფო საკითხებისა და საგნების გადასაწყვეტად მოუშხადებელი მცხოვრებლები შესძლებენ-კი, განა, ესა თუ ის პოლიტიკური პროგრამმა შეგნებულად ამოიჩიონ! ამიტომაც აღნიშნულ დაბრკოლებათა თავიდგან ასაცილებლად ორკეც არჩევნების შემოღებას ურჩევენ, რომლის დროსაც მცხოვრებნი თავანთ შორის სანდო რწმუნებულთ ირჩევენ მხოლოდ და ამათ ავალენ პოლიტიკურ პროგრამისა და დეპუტატების არჩევასა. ეკვი არ არის, ასეთს პირობებში ხალხს თავისის მოვალეობის შესრულება აღარ გაუჭირდება და სანდო კაცებს ადვილად აირჩევს. რწმუნებულები-კი თვისის განვითარებით იქამდის მალლა იღვებიან უთუოდ, რომ შეს-

ძლებენ პარტიული პროგრამები შეგნებულად გაარჩიონ და კანდიდატების დასასახელებლად გამართულს კრებებზედაც ჯეროვანი მონაწილეობა მიიღონ. ასეთია საზოგადოდ ორ-კეც საარჩევნო სისტემის სასარგებლოდ წამოყენებული მოსაზრებანი, რომელთა უგულბებლსყოფაც შეუძლებელია მართლაც.

იმდენად დიღია ნაკლი მაინც ამ სისტემისა, რომ მისი მიღება, თუნდაც მხოლოდ მახლობელ დროისათვის, ვერაფერი ხელსაყრელია. ორ-კეც არჩევნების დროს ძირითადად ირღვევა, მაგალითად, ის ცხოველი და პირდაპირი კავშირი ამომრჩევლებსა და დეპუტატებს შორის, რომელიც წარმომადგენლობას შართლაც ხალხურს აზრსა და ხასიათს აძლევს. უმეტესობა ხალხისა არ იცნობს არჩეულს წარმომადგენლებსა და მათს არჩევანში თავის მხრივ მონაწილეობას არა ჰგრძნობს. არჩევნებიც ბევრს სრულიად არ იზიდავს, როგორც ამას პირდაპირ და ორ-კეც არჩევნების სტატისტიკა გვიჩვენებს დასავლეთს ევროპაში თუ ჩვენში (ადგილობრივს თვითმმართველობაში). მეორე მხრივ, არც წარმომადგენლები ჰგრძნობენ პირდაპირსა და ცხოველს კავშირს ხალხთანა, რომელზედაც დამყარებულია ზნეობრივი პასუხისმგებლობა წარმომადგენლებისა ამომრჩევლების წინაშე და მათი ავტორიტეტი მთავრობის თვალში: მთელის ხალხის არჩეულები კი არა, შემთხვევით შემდგარ პატარ-პატარა საარჩევნო ჯგუფების არჩეულები არიან, რომელთა არსებობაც არჩევნების დასრულებისათანავე სწყდება. პოლიტიკური ცხოვრება მთლად ხალხის უმეტესობის გარეშე სწარმოებს, ღრმად არ არის იგი შიგ ჩახედებული.

არ შეიძლება სარწმუნოდ იმისი თქმაც, რომ ორკეცი არჩევნები უკეთესს წარმომადგენლებს იძლეოდეს. პირდაპირ არჩევნების დროს დიდს საარჩევნო ოლქებში დეპუტატად ირჩევენ ან მეტად ცნობილს ადამიანსა, რომელსაც რამდენიმე მაზრა იცნობს, ან-და მძლავრ პოლიტიკურ პარტიის მიერ წამოყენებულს კანდიდატსა, ესე იგი ორსავე შემთხვევაში არჩეული ამრჩევლებზედ ბევრად მაღლა იდგება,

პირ-იქით, წვრილ საარჩევნო ნაწილებში-კი რწმუნებულთ ადგილობრივ პირად დამოკიდებულებათა და კავშირის გავლენით ამოირჩევენ; ამ რიგად რწმუნებულებად მეტ წილად სოფლის მეფავზე-მბრძანებლები, მწერლები და სხვა მისთანა საექცო ხალხი მოჰხვდება, რომლებიც საარჩევნო მოვალეობას თვით უბრალო მცხოვრებლებზედ უკეთ ვერ შეასრულებენ უთუოდ. მეორე მხრივ, თუ მცირე ნაწილი რწმუნებულთა შეუსმენს პარტიებსა და მათს კანდიდატებსა, სამაგიეროდ შეიძლება ადვილად ყოველგვარ უკანონო გავლენასა და ძალდატანებასაც დაემორჩილოს: რამდენისამე ასი რწმუნებულის მოსყიდვა და შეშინება მუდამ უფრო ადვილია, ვიდრე რამდენისამე ათი ათას ამომრჩევლისა. ამიტომაც აღნიშნულის მოსაზრებებით პირდაპირი არჩევნები ურჩევნიან ისევ რუსეთსა. მართალია, ჯეროვანის სისწორით ვერ შესრულდება პირველ ხნობითა, მაგრამ იგია ერთად-ერთი მძლავრი აღმზრდელობითი საშუალება, რომელიც სულ მოკლე ხნის განმავლობაში ხალხის პოლიტიკურს განვითარებას დიდად ხელს შეუწყობს.

ფარული კენჭის ყრა.

არჩევნების თავისუფლებისათვის რომ ფარული (ანუ დახურული) კენჭის ყრა აუცილებელია, ამის შესახებ გრძლად მსჯელობა და მტკიცება არც-კია საჭირო. ფარული კენჭის ყრის დამაბრკოლებელი გარემოებაც, — მეტ წილ მცხოვრებლების წერა-კითხვის უცოდინრობა, — უძლეველად არ ჩაითვლება. ეჭვი არ არის, ყველა წერა-კითხვის უცოდინარი იზოვის ვისმეს მეზობლად, სოფლად, ან კენჭის ყრის ადგილას, წერა-კითხვის მცოდნე სანდო კაცს, რომ კანდიდატის საარჩევნო ბარათი დააწერინოს და საარჩევნო ბიუროს წარუდგინოს.

Scrutin individuel. საერო წარმომადგენლების ასარჩევად მთელი რუსეთის იმპერია საარჩევნო ოლქებად უნდა იქმნეს იმ ანგარიშით დაყოფილი, რომ თვითთავი ოლქი თითო წარმომადგენელს ირჩევდეს (ეს არის სისტემა ინდივიდუალურ

არჩევანისა ანუ scrutin individuel). არის სხვა სისტემა (არჩევანებისა — ს-ებით (scrutin de liste), რომლის ძალითაც თვითოეულ ტერიტორიალურ ნაწილის ერთი და იგივე ამომრჩევლები რამდენსამე დეპუტატს ირჩევენ ერთად. მაგრამ პრაქტიკულად რუსეთისათვის შეუძლებელია ამ სისტემის შემოღება, თუნდაც სადავო და საკამათო არა ჰქონდეს-რა მისს უპირატესობასა. ისედაც ისრე დიდა რუსეთის სახელმწიფო და მრავალ-რიცხოვანი მისნი მცხოვრებნი, რომ პირველ სისტემის დროსაც-კი (scrutin individuel) საშინლად დიდ სა-არჩევნო ოლქებად არის საჭირო სახელმწიფოს დაყოფა, რაც მცხოვრებთა თხლად დასახლებისა გამო დიდად აბრკოლებს არჩევნებსა; მით უმეტეს შეუძლებელია, მაშასადამე და უზერ-ხული მეორე სისტემით არჩევნების შემოღება — სიებით, რომელიც უიმისოდაც უშველებელს ოლქებს ერთი სამად და ხუთად გაადიდებს.

საარჩევნო ოლქებად დაყოფა.

საარჩევნო ოლქებისა და, მაშასადამე, აქედამ საერო წარმომადგენლების რიცხვის გარდასაწყვეტად საჭიროა სახ-ეში ვიქონიოთ ორი სხა-და-სხვა მოსაზრება: საარჩევნო ოლ-ქების სიდიდე და წარმომადგენელთა რიცხვი. პირველი ითხ-ოვს, დაპატარავდეს, რაც შეიქლება, ოლქები, და გამრავლდეს მათი რიცხვი, რადგანც — საარჩევნო აგიტაცია, სიების შედგე-ნა, კენჭის ყრა და გამოანგარიშება ბევრად ადვილია პატარა ოლქებში, ვიდრე დიდებში და მეორე, რომ კანონმდებლობითის მუშაობის რიგზედ და წესიერად საწარმოებლად საერო კრების წარმომადგენელთა რიცხვი დიდი არ იყოს მეტად. საზოგა-დოდ წარმომადგენელთა რიცხვს 700 ჰსაზღვრავენ, რადგანც ყველაზედ დიდი საკანონმდებლო კრება, ინგლისის საზოგა-დობათა პალატა, 670 დეპუტატისაგან შესდგება. ბევრი-კი შესაძლებელადა სცნობს, კრება 800 და მეტ წარმომადგენ-ლისაგანაც შესდგებოდეს.

თუ პირველის ნორმით ვიხელმძღვანელებთ, 200 ათასს მცხოვრებზედ თითო წარმომადგენელი (უკანასკნელის აღწერით) შეადგენს სულ 622 საარჩევნო ოლქიდან ამდენსავე დეპუტატს, ხოლო თუ მეორეთი, მაშინ 150 ათასზედ რომ თითო დეპუტატი ვიანგარიშოთ, რთელი იმპერია 833 საარჩევნო ოლქათ უნდა დაიყოს. რომელისამე მათგანის ახლავ არჩევა, ან საერთაშუო ნორმის გამოძებნა (მაგალითად, რომ 175 ათასს მცხოვრებზედ თითო წარმომადგენელი მოდიოდეს) ჯერ-ჯერობით შეიძლება ადრეული იყოს. ამისათვის საჭიროა საგანგებო მუშაობა და ადგილობრივ გამოკვლევა იმისა, თუ რომელი მათგანი უფრო მიუდგება იმპერიის სხვადასხვა ადგილობრივს პირობებსა.

საარჩევნო ოლქებისათვის საშუალო ნორმის დადგენის შემდეგაც ბევრჯელ იქმნება საჭირო აქეთ თუ იქით მცირედი გადახვევა, რადგანაც ძნელია მეტად, ყველა საარჩევნო ოლქები მცხოვრებთა რაოდენობით სრულიად პროპორციონალურად (თანაბრად) იქმნენ დაყოფილნი, და აი, რათა: საარჩევნო ოლქების შედგენის დროს საჭიროა ყურადღება მიექცეს არა მარტო მცხოვრებთა რაოდენობასა, არამედ გეოგრაფიულს ადგილ-მდებარეობასაც, მცხოვრებთა ზნე-ჩვეულებასა და აგრეთვე იმას, თუ როგორ არის ადმინისტრაციულად აღნიშნული კუთხე დაყოფილი, რამდენად ხშირად დასახლებულია და სხ. თუ საარჩევნო ოლქის მცხოვრებთა საშუალო ნორმად 200 ათასს კაცს მივიღებთ, ოლქების შედგენის დროს ზოგში მოჰყვება 150 ათასი, ზოგში 250 ათასი; მაგრამ იქნება უთუოდ ისეთი შემთხვევაც, როდესაც ცალკე ოლქს შეადგენს სულ მცირე 150 ათასი და სულ დიდი 275 ათასი მცხოვრები. საარჩევნო ოლქების შედგენის დროს დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს უთუოდ ამა თუ იმ ადგილის ადმინისტრაციულად დაყოფვას, რადგანაც ხალხი უკვე მიჩვეული იქნება ასეთს დაყოფვასა და საარჩევნო საქმის წარმოებაც მოხერხებული და გაადვილებული.

თვითოვეული გუბერნია რამდენსამე ოლქათ უნდა იყოს გაყოფილი, მაგრამ თუ მცხოვრებთა რაოდენობით მცირეა მეტად გუბერნია და მაქსიმუმს არ აღემატება (მაგალითად შავის ზღვის პირის გუბერნია), ცალკე ოლქათ დარჩეს. დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს აგრეთვე იმ ქალაქებს, რომლებიც ბუნებრივად თუ ადმინისტრატიულადა და ზნე-ჩვეულებების მიხედვით ცალკე ერთეულს წარმოადგენენ და მცხოვრებთა პირობებით მეტად განსხვავდებიან სოფელ ადგილებიდან. ქალაქები, რომლების მცხოვრებთა რაოდენობაც საოლქო მინიმუმამდე (მაგალითად, 125 ათასამდე) აღწევს, მაზრებიდამ ცალკე ოლქებათ უნდა იქმნენ გამოყოფილნი, ან-და წმინდა საქალაქო ოლქებად დაყოფილნი, რომ მაზრიდამ აღარა მიემატოთ-რა.

პატარა ქალაქები კიდევ, მცხოვრებთა რაოდენობის მიხედვით, ან მაზრებთან ერთად შეადგენენ ოლქებსა, ან მაზრის ნაწილებთან ერთადა. ოლქების საზღვარიც სასურველია მაზრების საზღვარს არ გასცილდეს ხოლმე. მცხოვრებთა რაოდენობით სრული მაზრებიც ცალკე საარჩევნო ოლქებს შეადგენენ. თუ მაზრის მცხოვრებთა რაოდენობა 300 ათასს აღემატება, უნდა უთუოდ ორ ოლქათ გაიყოს. პატარ-პატარა მაზრები-კი შეიძლება ორი და სამი შეერთდეს ერთად ოლქათა. დასასრულ, როდესაც ასეთი დაყოფვა სხვაფრივ არას გზით არ მოხერხდება, შეიძლება სხვა-და-სხვა მაზრის ნაწილებიდანაც შესდგეს ოლქები, ან ერთს რომელსამე მაზრას სხვათა ნაწილები წაემატოს. ყოველივე, რაც-კი გუბერნიების შესახებ ითქვა ზემოდ, სხვა ადმინისტრატიულს ერთეულებსაც (ოლქსა, თემსა და განყოფილებას) შეეხება, თუმცა შეიძლება ბოდა მათ შესახებ ბევრად თავისუფლადაც მოვქცეულიყავით, რადგანაც, დიდი ხანი არ არის, რაც განაპირა ქვეყნებში შემოიღეს იგინი. გუბერნიებისა და თემების საარჩევნო ოლქებათ დაყოფვისათვის საჭირო მოსამზადებელი მუშაობა ადგილობრივს ორგანოებს უნდა დაევალოს (სახელდობრ, საერობო დაწესებულებათ, ხოლო სადაც ჯერ არ არის შემო-

ლებული, — მთავრობის მიერ შემდგარს კომისიებს, რომლებშიაც ადგილობრივ მცხოვრებთა წარმომადგენელნი უნდა იღებდნენ მონაწილეობას), საბოლოო დამტკიცება-კი საარჩევნო ოლქებისა საკანონმდებლო წესით მოხდეს.

პრინციპიალურად მთელი იმპერია უნდა დაიყოს საარჩევნო ოლქებათა, მაგრამ პრაქტიკულად შეიძლება დაირღვეს კიდევ ესა. ასე იქნება, მაგალითად, რუსეთის ზოგიერთა ადგილებში, როგორცაა: არხანგელსკის გუბერნია, ჩრდილო და ჩრდილო-აღმოსავლეთი ციმბირი და საშუალო აზიის ნაწილები, სადაც მცხოვრებთა მეტად თხლად მოსახლობისა გამო არჩევნების მოხდენა ფაქტიურად შეუძლებელია. იქ, სადაც 150 და 200 ათასი მცხოვრები ათასს ვერსზეა გაშლილი და დასახლებული, არჩევნების სწორედ მოხდენა შეუძლებელი საქმეა. მეორე მხრივ-კი, მათი საარჩევნო ორგანიზაციიდან გამორიცხვაც არსებითად არას აწებდა საერო წარმომადგენლობის საქმესა, რადგანაც მცხოვრებთა რაოდენობა ასეთ ადგილებში მცირე და მეტ წილად ველურია თითქმის. არავისთვის საეჭვო არ იქმნება, მაგალითად, რომ ნახევრად ველური ტომები ჩუქჩებისა, სამოედებისა, კორიაკებისა და სხვ. ვერასოდეს საარჩევნო უფლებებით შეგნებულად ვერ ისარგებლებენ. მაგრამ პრინციპიალურად მაინც საყოველთაო თანასწორ არჩევნების ნიადაგი არასფრით არ დაირღვევა, რადგანაც გამორიცხული იქნება მხოლოდ ესა თუ ის ტერიტორიის ნაწილი, თვითონ ხალხს კი შეჰჩრება საარჩევნო უფლება და თუ მოისურვებენ, შეეძლებათ (მაგალითად, ნოვია ზემლიას მცხოვრებთ) აღრვევ ჩამოვიდნენ არხანგელსკში ან პინეგაში, რომ არჩევნებში მონაწილეობა მიიღონ.

თვითონ საარჩევნო ტენიკას კი არ შევეხებით სრულიად, რადგან აღნიშნულს მოხსენებას აზრად არა აქვს ესა და მეორეც, შეიძლება თავისუფალ არჩევნების გარანტია და ტენიკური პირობები სულ სხვა იყოს პირველის კრების დროსა და სხვა შემდგომში, როდესაც მთლად სახელმწიფო წყობილება ახალს ნიადაგზე შეიცვლება.

მაგრამ საარჩევნო ორგანიზაციის სასურველ საფუძვლის გაცნობა სრული არ იქმნება, თუ ზოგიერთა საგანი, რომელთა ასე თუ ისე გადაწყვეტასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს მეტად, ახლავე არ გავითვალისწინეთ. ასეთია, მაგალითად, საგანი პასივურ საარჩევნო უფლებისა, განმეორებით არჩევნებისა და წარმომადგენელთა რწმუნების ვადისა.

შასსივეურა საარჩევნო უფლება.

ზოგიერთი კანონმდებლობა არჩევს დეპუტატად ამორჩეულსა და ამომრჩეველსა და პირველისათვის მეტს წლოვანობასა, ზოგჯერ მეტს ქონებრივსა და განათლების ცენზს თხოულობს, ვიდრე ამომრჩევლისაგანა. გარდა ამისა, უფლებას არ აძლევს ზოგიერთა კატეგორიის მოქალაქეთ (მაგალითად, სახელმწიფო სამსახურში მყოფთ) არჩეულ იქმნენ დეპუტატად და სხ. ასეთი შეზღუდვა, ჩვენის აზრით, უსამართლობაა პრინციპიალურად და უადგილო და მეტი პრაქტიკულად. რაკი მცხოვრებთ უფლება ეძლევათ წარმომადგენლის არჩევისა და ამა თუ იმ პირს ყველაზე მეტად სცნობენ დეპუტატობის ღირსადა, აღარავითარი ნება აღარა აქვს კანონმდებლობას შეზღუდოს ამომრჩეველთა თავისუფლება და ამორჩეულს სხვა ცენზი მოსთხოვოს, ვიდრე ამომრჩეველსა. სულ სხვაა, როდესაც დეპუტატის მოვალეობა ზოგიერთა საზოგადოებრივსა და სახელმწიფო თანამდებობას არ შეეფერება. საარჩევნო უფლებას კი აღარ შეეხება ესა, შეეხება თვით წესს, რომლითაც საკანონმდებლო კრებები მოქმედებენ. დადგენილება ორის თანამდებობის ერთად მოუთავსებლობისა შესახებ არავის საარჩევნო უფლებას არ არღვევს, მხოლოდ ავალებს არჩეულს, რომ ერთ-ერთს მათგანზე უარი სთქვას.

ამ რიგად, პასივური საარჩევნო უფლება არასფრით აქტიურიდამ არ უნდა გაიჩინოდეს. ექვი არ არის, უსაბუთოა და უნდადგო აგრეთვე ის, რომ წარმომადგენელი უთუოდ საარჩევნო ოლქს ეკუთვნოდეს.

როგორც უკვე ვთქვით ზევით, დეპუტატი წარმომადგენელია მთელის ერისა და არა მხოლოდ საარჩევნო ოლქისა; კავშირი ადგილობრივ ამომრჩევლებთან აუცილებელი საჭიროება და პირობა არ არის, რომ დეპუტატმა თავისი მოვალეობა საწარმომადგენლო კრებაზე ღირსეულად შეასრულოს.

წინასწარი გამოცხადება კანდიდატებისა.

მაგრამ პასიუური საარჩევნო უფლება პრაქტიკულად შესრულების დროს ერთით უნდა იქმნეს მხოლოდ ფორმალურად შეზღუდული. წარმომადგენლად ამორჩეული იქნება ის მხოლოდ, ვისი კანდიდატობაც არჩევნებამდე იქმნება დადანიშნულს ვადაზე გამოცხადებული და ამ განცხადებაზე კანონით განსაზღვრულს ამომრჩეველთა რიცხვს ექმნება ხელი მოწერილი. ვისი კანდიდატობაც აღრევე არ იქმნება გამოცხადებული, იმის ხმებს არავითარი ყურადღება არ მიექცევა და საარჩევნო სიების გამოანგარიშების დროს გაბათილდება უთუოდ, თუნდაც დიდი უმეტესობა მიიღოს ხმებისა. დასავლეთ ევროპის მრავალს სახელმწიფოში არსებულს ამ წესს (ეგრედ წოდებულ ლეგალურ კანდიდატობის სისტემას) აზრათა აქვს თავიდან აიცილოს არჩევნების დროს მეტად დაქსაქსვა ხმებისა, როდესაც ვეღარც ერთი კანდიდატი საჭირო უმეტესობას ხმებისას ვეღარ მიიღებს ხოლმე.

პოლიტიკურ არჩევნებს მიუჩვეველ მცხოვრებთათვის; როდესაც პარტიულ ორგანიზაციას ჯერ მტკიცე ნიადაგი არ აქვს კიდევ მოპოვებული, როდესაც ჯერ სასტიკი პარტიული დისციპლინა არ შეუმუშავებიათ და ფართე სამოქმედო ასპარეზი არ მოუპოვებიათ, ხმების ასე დაქსაქსვა შეიძლება ჩვეულებრივ მოვლენათ გადაიქცეს და დიდად ევნოს საქმესა. ამიტომაც განსაკუთრებით სასურველია იგი რუსეთისათვის. თუ რომ კანდიდატის წარმოსადგენად საჭირო რიცხვი ამომრჩეველთა დიდი არ იქნება მეტად, მაგალითად, საკმაო იქ-

მნება მხოლოდ ათის ამომრჩევლის მიერ საკანდიდატო განცხადებაზე ხელის მოწერა, არავითარს შევიწროებას აღნიშნული წესი მაშინ არ მიაყენებს ამომრჩევლებსა. ყველა, ვისაც კი რამ იმედი ექმნება არჩევისა, ადვილად იშოვნის უთუოდ ათს სანდო მომხრეს, რომლებიც პირდაპირ გამოაცხადებენ მისს კანდიდატობასა. ამ აზრით კი წინაღვე შეკრება და სჯა-მოლაპარაკება ამომრჩევლებისა, ეჭვი არ არის, კეთილად იმოქმედებს მცხოვრებლებზე და არჩევნებისადმი მეტს შეგნებასა და ცხოველს ინტერესს გაუღვიძებს.

თუ არც ერთი კანდიდატი არ მიიღებს ყველა კანონიერ ხმების უეჭველს (აბსოლუტურ) უმეტესობასა, არჩევნები მაშინ განმეორებით უნდა მოხდეს, რომელზედაც არჩეულად ჩათვლება კანდიდატი, რომელიც ხმის უბრალო უმეტესობას მიიღებს, თუნდაც იგი უეჭველს უმეტესობას არ შეადგენდეს. ევროპის სახელმწიფოების უმეტესობის მიერ მიღებულს ჩვეულებას განმეორებით კენჭის ყრისას ის მნიშვნელობა აქვს, რომ საშუალებას აძლევს, მებრძოლი პარტიები ერთმანერთში შეთანხმდნენ. ზოგიერთა სახელმწიფოებში, მაგალითად, გერმანიაში განმეორებით კენჭს უყრიან მხოლოდ პირველს ორ კანდიდატსა, რომლებმაც ყველაზედ მეტი ხმები მიიღეს, სხვაგან-კი, მაგალითად, საფრანგეთში განმეორებით უყრიან კენჭს ყველას, ვინც-კი პირველს არჩევნებზედ დაიდგა ყუთი. ჩვენის აზრით, უპირატესობა ფრანგულს სისტემას უნდა მიეცეს, რადგანაც ნაკლებ ავიწროვებს ამომრჩევლებსა და მეტს ღონისძიებას უჩენს, რომ მებრძოლი პარტიები ერთმანერთში შეთანხმდნენ.

განმეორებითა კენჭის ყრა.

წარმომადგენლობაში დემოკრატიულ პრინციპების შეტანა მოითხოვს, რომ დეპუტატთა რწმუნების ვადა რაც შეიძლება მოკლე იყოს. საარჩევნო ვადის ხანმოკლეობა უფრო ხშირად ახვედრებს წარმომადგენლებს ამომრჩევლებთან, ამტკიცებს მათში ქვეყნის წინაშე პასუხისმგებლობის გრძნო-

ბასა და საშუალებას იძლევა, პოლიტიკურად შედარებით სწრაფად აიზარდოს ხალხი. ყველა ამას მეტი მნიშვნელობა აქვს განსაკუთრებით საწარმომადგენლო დაწესებულებათა პირველად შემოღების დროს, რადგანაც მაშინ უფრო ადვილად შეიძლება შეცდომა, ვიდრე შემდგომში. მაგრამ, მეორე მხრივ, არ შეიძლება არც ძლიერ მოკლე ვადის დადება, მაგალითად, ერთის ან ორის წლისა, რადგანაც არჩევნები ძვირად უჯდება მეტად ქვეყანასა, მთელის ამ ხნის განმავლობაში ხალხი პოლიტიკურადა ჰღელავს და საკანონმდებლო მუშაობაც შეწყვეტილია. ვგონებთ, რუსეთისათვის პირველ ხნობით იგივე ვადა ემჯობინებოდა, რა ვადაც დღეს საერობო და სათავად-აზნაურო არჩევნებისათვის არის დადებული. ესე იგი სამის წლისა.

არ-პალატაანი სისტემა.

უკვე დავასახელებთ უმთავრესი საფუძველნი, რომლებზედაც საყოველთაო და პირდაპირის კენჭის ყრით არჩეულ წარმომადგენელ კრების ორგანიზაცია უნდა აღმოცენდეს. მაგრამ ერთად-ერთი უნდა იყოს ასეთი კრება, თუ როგორ, აი საკითხი? როგორც უკვე მოგეხსენებათ, მთელის დედამიწის კონსტიტუციონალურ სახელმწიფოთა უმეტესობის საკანონმდებლო დაწესებულება ორის, ჩვეულებრივად სხვა-დასხვა გვარად შემდგარის; პალატისაგან წარმოსდგება. ერთ-პალატაანი სისტემა მხოლოდ გერმანიასა, სერბიასა, ბოლგარიასა, ლუქსემბურგსა, პატარ-პატარა ნემეცთა სამთავროებსა და შვეიცარიის ზოგიერთს კანტონებსა აქვთ მიღებული. ჩვეულებრივ ზედა პალატა არისტოკრატიულ დაწესებულებათა აქვთ წარმოდგენილი, რომლის მიზანიც წოდებრივ და კლასობრივ ინტერესების დაცვაა. მაგრამ წარმოდგენა ესე, რომელსაც სახეში აქვს ინგლისის ლორდთა პალატა და მისი მზგავსი არისტოკრატიული ზედა პალატები ევროპის ზოგიერთა სახელმწიფოსი, როგორიცაა, მაგალითად, ზედა პალატა

ავსტრიისა, უნგრეთისა და პრუსიისა, სრულიად არაფრით ამართლებს სხვა სახელმწიფოთა წყობილებას, სადაც ორივე პალატა დემოკრატიულს ნიადაგზეა აღმოცენებული და ინტერესებსაც დემოკრატიულსვე იცავენ. ზედა პალატა აქვთ, მაგალითად, ასეთს დემოკრატიულს ქვეყნებს, როგორცაა ჩრდილო-ამერიკის კავშირი და მისი ცალკე შტატები, ინგლისის ახალშენები ავსტრალიაში და სხ. საფრანგეთშიაც სენატი საყოველთაო კენჭის ყრით არის შემდგარი. ნორვეგიაშიაც ორთავ პალატა ერთნაირად არის შემდგარი: ხალხის მიერ არჩეული წარმომადგენელი კრება (სტორტინგი) თავისით იყოფა ორ პალატათ: ლაგტინგათა და ოდელსტინგათ. ყველავს მაგალითები, ექვი არ არის, ამტკიცებენ, რომ ორ-პალატიანს სისტემას აზრათ უთუოდ წოდებრივ და კლასობრივ ინტერესების დაცვა კი არა, სხვა უფრო ღრმა მიზანი აქვს, რომელიც კონსტიტუციონალურ სახელმწიფოთა ცხოვრებისაგან არის ბუნებრივად წამოყენებული. კონსტიტუციონალური სისტემა მართო საერო წარმომადგენლობის პრინციპის განხორციელება როდია; იგია გამახორციელებელი აგრეთვე უფლებათა დანაწილების პრინციპისა, რომლის აზრიც ის არის, რომ სახელმწიფო უფლებათა მთლად ერთის ორგანოს ხელში მოქცევა, კოლლეგიალური იქმნება ეს ორგანო თუ არა-კოლლეგიალური, პირადისა თუ საზოგადოებრივის თავისუფლებისათვის სახიფათოა უთუოდ. უფლებათა დანაწილების იდეა მოითხოვს, ჯერ ერთი, რომ კანონმდებლობიანი უფლება აღსრულებითსა და სამოსამართლო უფლებას ჩამოსცილდეს; მაგრამ რაკი კანონმდებლობითი უფლება უმაღლესი უფლებაა და ადვილად შეუძლიან მძლავრ მბრძანებლად გადაიქცეს, უფლებათა დანაწილების სისტემამ შემდგომში თვით საკანონმდებლო უფლებაც ორ პალატას გაუყო შუა. ასეთი დანაწილება განსაკუთრებით საჭიროა მაშინ, როდესაც საპარლამენტო რეჟიმისა გამო (როდესაც მინისტრები პარლამენტის უმეტესობიდან ინიშნებიან უთუოდ), აღსრულებითი უფლება კანონმდებლობით უფლებისაგან არის დამოკიდებუ-

ლი. მაგრამ იმ ქვეყნებშიაც, სადაც პარლამენტარიზმი არ არსებობს და საკანონმდებლო კრებასთან ერთად მისგან დამოუკიდებელი მთავრობა სდგას (როგორც, მაგალითად, ნემეტო სახელმწიფოებსა და ჩრდილო-ამერიკის შეერთებულს შტატებშია), ზედა პალატა მეტად დიდმნიშვნელოვანი კონსტიტუციონალური ორგანოა. პოლიტიკური ისტორია დასავლეთ ევროპისა და განსაკუთრებით, ერთ-პალატიან სისტემის გამოცდილება საფრანგეთისა 1791—1848 წლამდე ნათლად გვიჩვენებს, რომ როდესაც პირის-პირ უდგანან ერთმანერთს ერთის მხრივ დემოკრატიული კრება და მეორე მხრივ მისგან დამოუკიდებელი მთავრობის უფლება, უთანხმოება და შეტაკება მათ შორის მეტად მწვავედება და ზოგჯერ სახელმწიფოს ცვლილებასაც გამოიწვევს ხოლმე. მეორე პალატის არსებობაკი არასოდეს არ ამწვავებს შეტაკებასა და ხელს უწყობს, საქმე მშვიდობიანად გარდასწყდეს. როდესაც რომელიმე საგნის შესახებ მტკიცე და ერთსულოვანი საზოგადოებრივი აზრი არსებობს, თანხმობა ორისავე პალატისა უჩვენებს მთავრობასა, რომ ასეთის ავტორიტეტი და რწმენით გამოთქმულს ქვეყნის ხმას უნდა უთუოდ დაუთმოს. პირ-იქით, როდესაც რომელიმე აზრი ჯერ კიდევ ვერ მომწიფებულა და საზოგადოებისათვის მტკიცე რწმენად არ გადაქცეულა, ორ-პალატიანი ორგანიზაცია წარმომადგენლობისა აფრთხილებს და იცავს, რომ აჩქარებითა და მოუფიქრებლივ არ გადასწყვიტოს საქმე. მეორე მხრივ, შეცდომა იქმნებოდა გვეფიქრა, ვითომ ზედა პალატის მოქმედება ლიბერალურ და პროგრესიულ მისწრაფებათა დამაბრკოლებელი იყოს მუდამ. პირ-იქით, დასავლეთ ევროპის ისტორიის მაგალითები გვიჩვენებს რომ ქვედა პალატის მოქმედებაში თავნაჩენ რეაქციის წინააღმდეგა და ნამდვილ ლიბერალურ დაწყებულებათა დამცველად ზედა ხშირად პალატა გამოსულა. ასეთი იყო პერთა პალატის მოქმედება საფრანგეთში მეცხრამეტე საუკუნის 20-იან წლების ბოლოში, აგრეთვე საფრანგეთის სენატის მოქმედება დრეიფუსის პროცესის დროსა და სხ. ორ-პალატიანი სისტემა

არასოდეს კანონმდებლობითს უფლებას არ ასუსტებს, როგორც ეს შემცდარად ბევრსა ჰგონია. პირ-იქით, ორსავე პალატის თანხმობის დროს (ჯეროვან ორგანიზაციის დროს-კი თანხმობა ექმნებათ ყოველთვის, როცა-კი აღძრულ საგნების შესახებ საზოგადოება თავის აზრს დაახლოვებით ერთხმად გამოსთქვამს) საერო წარმომადგენლობას მეტი ძალა და ავტორიტეტი ექმნება, როგორც მთავრობისა, ისე საზოგადოების თვალში, ვიდრე ერთის პალატისა ან კრების დროს.

მართალია, კანონპროექტების ორს კრებაზედ განხილვა, ცოტა არ იყოს, აგვიანებს კანონმდებლობითს პროცესსა, მაგრამ უმთავრესი ღირსება მისი ხომ სისწრაფე არ არის; მაშინ არის იგი ყველაზედ მეტად ფასდებული და ღირსეული, როდესაც ჯეროვანად არის მოფიქრებული და ხალხის ცხოვრების ყველა მოთხოვნასთან შეთანხმებული.

მიუხედავად ყველა ამ უპირატესობისა, ორ-პალატიანი სისტემა კიდევ სხვა მოსაზრებითაც არის ზოგიერთა სახელმწიფოსათვის განსაკუთრებით სიჭირო. ასეთ სახელმწიფოებს შეადგენენ: ფედერატიული სახელმწიფოები, რომელთა შემადგენელი სახელმწიფოებიც დამოუკიდებელს პოლიტიკურს სხეულს წარმოადგენენ და რომლებსაც ცალკე საკანონმდებლო კრებები აქვთ. ადგილობრივსა და ცენტრალურ კანონმდებლობის შორის რომ კავშირი არსებობდეს და შტატებისა თუ კანტონების დამოუკიდებლობა უზრუნველყოფილი იყოს ფედერალურ უფლებისაგან, სახელმწიფოს მცხოვრებთა პირდაპირ წარმომადგენლობასთან ერთად ადგილობრივ საკანონმდებლო კრებათაგან ცალკე წარმომადგენლობას სხვას ირჩევენ კიდევ. ასეთი მნიშვნელობა აქვს სენატს, მაგალითად, შეერთებულს შტატებშია და კანტონების საბჭოს შვეიცარიისში. მაგრამ მოთხოვნილება ადგილობრივ დამოუკიდებლობის დაცვისა და ცენტრალურსა და ადგილობრივ საარჩევნო დაწესებულებათა შორის კავშირის ჩამოგდებისა მართო ფედერატიულს სახელმწიფოებს როდი აქვთ. ასეთსავე მოთხოვნილებას ჰგძობენ იქ, სადაც საკანონმდებლო და-

უმაღლეს მთავრობის უფლების ცენტრალიზაციასთან ერთად ადგილობრივს მმართველობაში ფართე დეცენტრალიზაციაა განხორციელებული არჩევნებით. ამიტომაც ზოგიერთა ადგილობრივ ფართე თვითმმართველობიანს სახელმწიფოში, როგორცაა, მაგალითად, ჰოლანდია და შვეცია, ზედა პალატა ამერიკულს სენატს მოგვაგონებს, რადგანაც ადგილობრივ საარჩევნო დაწესებულებათა წარმომადგენლობისაგან შესდგება იგი.

რაც შეეხება რუსეთს, მისთვის ხომ ორ-პალატიანი სისტემა და განსაკუთრებით მეორე პალატა ზემოდ აღნიშნულის ტიპისა დიდად და დიდად სასურველია. რასაკერეღია, ძნელია ვიფიქროთ, ვითომ ახლო მომავალში რუსეთი ფედერატიულ სახელმწიფოთ გადაიქცეს, მაგრამ ის-კი ექვს გარეშეა, რომ ვეება ტერიტორიისა, ადგილობრივ პირობათა და მცხოვრებთა ტომობრივ სხვა და სხვაობისა გამო სახელმწიფოს ცხოვრებას მხოლოდ მაშინ შეეძლება სწორედ განვითარება, როდესაც ფართე დეცენტრალიზაცია და ზოგიერთა განაპირა ქვეყნებისათვის ადგილობრივი ავტონომია იქმნება შემოღებული. ერთად-ერთი საკანონმდებლო კრება, საყოველთაო და პირდაპირის კენჭის ყრით შემდგარი, უამისოდ თავისს დანიშნულებას საესებით ვერ შეასრულებდა. დასავლეთ ევროპის ერთა ისტორია და გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ცენტრალიზაციისადმი მისწრაფება მარტო ბიუროკრატიულ აბსოლუტიზმის კუთვნილებას არ შეადგენს და დემოკრატიულს ნიადაგზედ აღმოცენებულ წარმომადგენლობით კრებასაც შეეპარება ხოლმე. ტყუილად-კი არა სთვლიდა ბისმარკი გერმანიის გაერთიანების უკეთეს საშუალებათ საყოველთაო და პირდაპირს [არჩევნებსა. საფრანგეთის მაგალითი ნათლად გვიმტკიცებს, რომ საყოველთაო და პირდაპირს არჩევნებს შეუძლიანთ ადგილობრივი ინტერესები სრულიად დაივიწყონ, ადგილობრივს დამოუკიდებლობას ბოლო მოუღონ. მართლაც-და დიდი შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, ვითომ ერთხელ შემოღებული ფართე თვითმმართველობა სამუ-

დამოდ უზრუნველ-ჰყოფდეს მხარესა და შიში აღარასფრისა მოელოდეს. ჯერ ერთი, არ შეიძლება საზოგადო სახელმწიფო ინტერესებსა და ადგილობრივ ინტერესებს შორის რაიმე გარკვეული საზღვარი დაიდოს, რადგანაც მჭიდროდ არიან ერთმანერთთან დაკავშირებულნი, ერთმანერთში გადახლართულნი. არამც თუ ფართე ადგილობრივ თვითმმართველობის დროსა, ადგილობრივ ავტონომიის დროსაც-კი ცენტრალურ მთავრობის ხელთ არის ბევრი რამ ისეთი, რაც ადგილობრივ ინტერესებს არსებითად შეეხება, მაგალითად, საბაჟო პოლიტიკა, რკინის გზის საბაჟო გადასახადები და სხ. თვით საგარეო დამოკიდებულებასაც-კი შეეძლება ადგილობრივ დაწესებულებათა ინტერესებთან მჭიდრო კავშირი ჰქონდეს; რაც ნათლად მტკიცდება ზოგიერთა ერობის ამ წინანდელ შუამდგომლობიდან, რომ გერმანიასთან სავაჭრო ხელშეკრულობის შესახებ მოლაპარაკების დროს მათს წარმომადგენლებსაც მონაწილეობა მიეღოთ. წარმომადგენლობით კრების მიერ მიღებული, ადგილობრივ პირობებთანა და მოთხოვნილებასთან შეუთანხმებელი კანონები, რასაკერძოდა, ნაკლები ბოროტება არ იქნებოდა, ვიდრე ბიუროკრატის მიერ გამოცემული ასეთივე კანონები. ერთ-პალატიან სისტემის დროს-კი ადვილი შესაძლებელია ასეთ კანონების მიღება, რადგანაც არჩევნები აქ.საერთო სახელმწიფო პოლიტიკის ნიადაგზედა სწარმოებს და არა ადგილობრივ ინტერესებისა, და არჩევნებზედ წამოყენებული კანდიდატებიც ხშირად ადგილობრივ მცხოვრებლებს არ ეკუთვნიან, — მაშასადამე, არც რა იციან მათის ადგილობრივ ინტერესებისა.

ასეც უნდა იყოს პრინციპილურად, რადგანაც პირდაპირ მცხოვრებლებისაგან არჩეული წარმომადგენლები მოვალენი არიან გამოსთქვან და განახორციელონ საზოგადო სახალხო ინტერესები და იღეა ხალხისა, როგორც მთელის ერთეულისა. ამიტომაც საჭიროა უთუოდ წარმომადგენლობა სხვა-და-სხვა ადგილებისა, როგორც განსაკუთრებულ ერთეულებისა. მაგრამ თუ არ არსებობს ასეთი წარმომადგენლობა,

ადგილობრივი ინტერესები მაშინ საზოგადო არჩევნებზედა მოქმედებენ და მათს ხასიათს ამახინჯებენ.

გარდა ამისა, ადგილობრივ თვითმმართველობის ორგანოთა უფლებებიც საკმაოდ უზრუნველ-ყოფილნი არ იქნებიან, როდესაც საყოველთაო და პირდაპირის კენჭის ყრით მხოლოდ ერთი პალატა იქმნება არჩეული. კანონმდებლობითს მთავრობას, რომელმაც მიანიჭა მას ეს უფლებები, შეუძლიან უკანვე გამოსწიროს იგინი და ადვილათაც შეუძლიან ამ გზას დაადგეს, თუ ზოგიერთი მისი ღონისძიება ადგილობრივ დაწესებულებათა შორის ოპოზიციას იწვევს. ასეთი ოპოზიცია-კი რომ თავს იჩინს, ეს ახლავე უეჭველია. თანამედროვე საერობო და საქალაქო დაწესებულებანიც-კი, რომელთა უფლებებიც საშინლად შეზღუდულია და ორგანიზაცია კიდევ სუსტი, გარკვეულს პოლიტიკურს ძალას წარმოადგენენ და სკდილობენ კანონმდებლობაზედ იმოქმედონ როგორმე, თუმცა რუსეთის ყველა ნაწილში არ არის ჯერ აღნიშნული დაწესებულებანი შემოღებული. თუნდაც დავთანხმდეთ, რომ საერობო კრებებისა და ქალაქის საბჭოთა მოღვაწეობის დღევანდელი პოლიტიკური მიმართულება მხოლოდ დროებითი იყოს და განსაკუთრებულ გარემოებებით გამოწვეული, მაინც არა გვაქვს არავითარი საბუთი, ვიფიქროთ, ვითომ ცენტრალურ წარმომადგენლობის შემოღების შემდეგ ერობანი და სხვილი ქალაქები თავისს პოლიტიკურს მნიშვნელობას სრულიად დაჰკარგავდნენ. უმაღლესს თვითმართველს კავშირებს მუდამა აქვთ ასეთი მნიშვნელობა, რადგანაც მათს დანიშნულებას საზოგადო სახელმწიფო დანიშნულებასთანა და საქმეებთან მჭიდრო კავშირი აქვს. საერობო და საქალაქო დაწესებულებათა დემოკრატიულს ნიადაგზედ შეცვლა, გაფართოვება მათის კომპეტენციისა და მათელს რუსეთში მათი გავრცელება, ეჭვი არ არის, მეტს პოლიტიკურს მნიშვნელობას შესძენს. თუ რომ მათ შორისა და ცენტრალურ წარმომადგენლობის შორის ურთიერთი თანხმობითი მოქმედება არ იქმნება და მათი მეცადინეობა უერას

გახდება და კანონმდებლობაზედ ვერ იმოქმედებენ, მაშინ ველარც ადგილობრივს საქმეებში იმოქმედებენ ნორმალურადა. მაშინ აუცილებლივ შეტაკება და უთანხმოება მოუხდებათ და განსაკუთრებით გამწვავდება საქმე განაპირა ქვეყნებში, სადაც ადგილობრივ თვითმმართველობის ინტერესებს ზედ ახლა ეროვნებათა კულტურულ თვითგამორკვევის ინტერესები ერთვის. ამიტომაც, ცენტრალურსა და ადგილობრივ დაწესებულებათა შორის რომ ბრძოლა არ მოხდეს, რომელიც სახელმწიფოს ერთიანობას ძლიერად უთხრის ძირსა; ადგილობრივი დამოუკიდებლობა და ინტერესები რომ დიცულ იქმნას, სხვა გზა არ არის, გარდა იმისა, რომ ცენტრალურსა და ადგილობრივს წარმომადგენლობას შორის ცოცხალი და პირდაპირი კავშირი არსებობდეს, სახელდობრ, მეორე პალატის სახით, რომელსაც საგუბერნიო საერობო კრებათა (ან რომელიმე მათ თანასწორ დაწესებულებათა) და სხვილ ქალაქების საბჭოთაგან ამორჩეულები შეადგენენ. ქალაქების წარმომადგენლობა საჭიროა უთუოდ, რადგანაც სხვილ ქალაქების ცენტრებს თავისი განსაკუთრებული ინტერესები აქვთ, რომლებსაც საერობო დაწესებულებებიდამ საკმაო წარმომადგენლობა არ ეყოლება არასოდესა. მაგრამ უნდა განისაზღვროს სხვილ ქალაქების წარმომადგენლობით მხოლოდ, რადგანაც უამისოდ სოფლის მცხოვრებლებთან შედარებით მათ მეტი წარმომადგენელი ეყოლებოდათ საკანონმდებლო დაწესებულებაში. საერო წარმომადგენელ პალატის სწორუფლებიანი საერობო პალატა, თუ შეიძლება ასე ვუწოდოთ მეორე პალატას, შეიქმნებოდა მტკიცე ბურჯად ფართე დეცენტრალიზაციისა და რუსეთის უცხო ეროვნებათა ინტერესების დამცველად, რომლებიც, რუს მცხოვრებთა რიცხვით ქარბობისა გამო, მარტოდ ერთს საერო წარმომადგენლობაში უზრუნველყოფილნი არ იქნებოდნენ არასოდეს. ადგილობრივ თვითმმართველობის ორგანოთა საგანგებო წარმომადგენლობის ერთი მეორე ხარისხოვანი, მაგრამ საყურადღებო უპირატესობა კიდევ სხვა არის: აღნიშნული წარმომადგენლობა ნებას მოგვცემდა, საკანონმდე-

ბლო მუშაობისათვის სავსებით გვესარგებლა იმ საზოგადოებრივ ძალებით, რომელნიც ასე თუ ისრე პოლიტიკურად მომზადებულნი არიან და საკანონმდებლო დაწესებულებაში შეგვეყვანა მეტი წილი იმათგანი, ვისაც ადგილობრივ თვითმმართველობის სკოლა უკვე გავლილი აქვს და უნარი და გამოცდილებაც მოპოვებული, თუ როგორ უნდა ამოძრავონ სახელმწიფო მანქანა. იქ, სადაც ქვეყანა საზოგადოებრივს დამოუკიდებლობასა და თვითმოქმედებას მიჩვეული არ არის და პოლიტიკურად გამოუცდელია მეტად, რასაკვირველია, აღნიშნული უპირატესობაც მცირედ დასაფასებელი არ არის. განსაკუთრებული წარმომადგენლობა ადგილობრივ თვითმმართველ ორგანოებისა ემსახურება ზემოდ აღნიშნულს. დანიშნულებასა და არა შეადგენს მხოლოდ წოდებრივ და კლასობრივ წარმომადგენლობის საგანგებო ფორმას მაშინ მხოლოდ, როდესაც საერობო და საქალაქო დაწესებულებანი ძირეულად იქმნებიან შეცვლილნი და მთელს იმპერიაში შემოღებულნი.

ძირითადი ნიადაგი ადგილობრივ რეფორმისა საერობო მოღვაწეთა ნოემბრის ბჭობის დროს უკვე აღნიშნეს და, სხვათა შორის, საჭიროთა სცნეს, საერობო დაწესებულებანი მცხოვრებთ დაუახლოვონ (რისთვისაც შემოღებული იქმნება წვრილი საერობო ერთეული) და ერობისა თუ ქალაქების თვითმმართველობაში ყველა ადგილობრივ მცხოვრებლებმა მიიღონ მონაწილეობა. პრინციპიალურად იგივე შეიწყნარეს წარსულის წლის 12 დეკემბერს უმაღლესად გამოცემულს ბრძანებაში. ადგილობრივ თვითმმართველობის საზოგადო გეგმა ამ მოხსენებაშივეა წარმოდგენილი. მაგრამ რადგანაც ადგილობრივ საზოგადოებრივ დაწესებულებათ ქვეყნის საზოგადო წარმომადგენლობაში უნდა მიიღონ მონაწილეობა, საჭიროა თვითონ საერობო და საქალაქო წარმომადგენლობის საფუძველსა და კერძოდ ქონებრივს ცენზსაც შევეხეთ.

როგორც ზევითაცა ვსთქვით, აზრი, ვითომ ადგილობრივს თვითმმართველობაში მონაწილეობის უფლება უნდა

ეძლეოდეს იმას მხოლოდ, ვინც ადგილობრივს გარდასახადებს იხდის, ძლიერ არის საერობო წრეში გავრცელებული. მაგრამ არავითარი სიმართლე არ მიუძღვის მასა. ერობა და ქალაქის საზოგადოება სააქციონერო ამხანაგობა და სავაქრო რამ საზოგადოება როდია, სადაც საზოგადო საქმეებში მონაწილეობის უფლება საერთო კასსაში შესატან ფულით გაიზომება. ადგილობრივ თვითმმართველობის ორგანო სახელმწიფო დაწესებულებაა, რომლის მოწოდება და მოვალეობაც მარტოდ ადგილობრივ გარდასახადთა გამღებ ხალხის ინტერესების დაცვა-კი არ არის, მთლად ყველა მცხოვრებთა ინტერესების დაცვაა. ამიტომაც მათს მოღვაწეობაში მონაწილეობის უფლება პრინციპიალურად ყველა ადგილობრივს მცხოვრებს უნდა ჰქონდეს უთუოდ, მით უმეტეს, რომ დღესაც-კი, როცა საერობო და საქალაქო დაწესებულებათა მოღვაწეობა შეზღუდულია საშინლად, მარტოდ სამეურნეო ხასიათისა როდია ეს მათი მოღვაწეობა. პირ-იქით, ბევრი რამაა მათს მოქმედებაში ისეთი, რაც სახელმწიფო გამგებლობის ხასიათს ატარებს. მათს ასეთს მოღვაწეობას შეადგენს მაგალითად: სავალდებულო დადგენილებათა შედგენა, ადგილობრივ მთავრობის დაწესებულებათა წევრების არჩევა, ადგილობრივ საჭიროებათა და მოთხოვნილებათა შესახებ მთავრობის წინაშე შეამდგომლობა, მთავრობის კანონ-პროექტების შესახებ თავისის აზრისა და დასკვნის გამოთქმა. სახელმწიფოს წყობილებისა და თვითმმართველობის გამოცვლის შემდგომ ხომ, ეჭვი არ არის, კიდევ უფრო გაფართოვდება ადგილობრივ თვითმმართველ ორგანოების მოქმედება და მოღვაწეობა. ამიტომაც არ შეიძლება მათი ისეთ კავშირებათ ჩათვლა, რომლებიც საერობო გარდასახადთა გამღებ წევრებისაგან უნდა შესდგებოდნენ მხოლოდ. ადგილობრივს თვითმმართველობაში მონაწილეობის უფლება უნდა უთუოდ ყველასა ჰქონდეს, ვისაც-კი რამ დამოკიდებულება და კავშირი აქვს ადგილობრივ საქმეებთანა. ამიტომაც საერობო და საქალაქო არჩევნების უფლებას საფუძვლად ბინადრობის ცენზი უნდა

დაედევას (რომ ამომრჩეველს განსაზღვრული დრო ეცხოვროს ადგილობრივა) და არა ქონებრივი, როგორც ეს ბევრსა ჰგონია. გარდა ამისა, არჩევნებში მონაწილეობის უფლება უნდა მიენიქოს ყველას, ვინც-კი ადგილობრივს გარდასახადებს იხდის, სულ ერთია, ადგილობრივ იქნება მცხოვრები თუ სხვაგან სადმე. ამ რიგად საერობო პალატაც თითქმის იმავე საყოველთაო კენჭის ყრის პრინციპზედ იქმნება დამყარებული, როგორც საერო წარმომადგენელთა პალატა.

გუბერნიებსა და ქალაქებს შორის საერობო პალატაში წარმომადგენლობის განაწილება, რასაკერეღია, უფრო სხვა რიგად მოხდება, ვიდრე საერო წარმომადგენელთა პალატაში და მცხოვრებთა რაოდენობასთან სასტიკად არ იქმნება პროპორციონალურად შეთანხმებული. აქ იქმნებიან წარმოდგენილნი თვითონ ადგილები, როგორც განსაკუთრებული ორგანიული ერთეულები და არა მცხოვრებნი. ფედერატიულს სახელმწიფოებში, როგორც მაგალითად, ჩრდილო ამერიკაში, შტატებს ყველას თანაბარი წარმომადგენლები ჰყავს, მიუხედავად იმისა, რომელს შტატს რამდენი მცხოვრები ჰყავს. საეჭვოა, რომ იგივე პრინციპი რუსეთშიაც იქმნას სავსებით განხორციელებული, და აი, რათა: ჩვენს ქალაქებსა და გუბერნიებს თავისის მნიშვნელობითა და სიდიდით ყველას ერთი ადგილი როდი უქირავს საზოგადო სახელმწიფო ცხოვრებაში. მაინც ადგილობრივ ერთეულების სრული თანასწორობა არც ფედერატიულს სახელმწიფოებშია განხორციელებული. მხარს უქცევენ ასეთს თანასწორობას შვეიცარიაში და მით უმეტეს გერმანიის შეერთებულ კავშირის წარმომადგენლობაში. არ არის იგი დაკული არც იმ ფედერატიულს სახელმწიფოებში, სადაც ზედა პალატას ადგილობრივ თვითმმართველობის ორგანოები ირჩევენ და არც ჩვენში, საგუბერნიო საერობო კრებებზედ მაზრებიდამ ხმოსანთა არჩევის დროს. რომ მათლა ქალაქებისა და გუბერნიების სხვა-და-სხვა გვარი მნიშვნელობაც ვიქონიოთ სახეში და არც ისრე დიდი უთანასწორობა შეექმნათ მათ შორის, საჭიროა საერობო პალატაში ასე იქმნას.

წარმომადგენლობა განაწილებული: გუბერნიებს, რომლებსაც მილიონზედ ნაკლები მცხოვრები არა ჰყავთ, ორი წარმომადგენელი ჰყავდეთ, პატარ-პატარა გუბერნიებს-კი, რომლებსაც 500 ათასზედ ნაკლები მცხოვრები ჰყავთ, თითო წარმომადგენელი მხოლოდ. გარდა ამისა, თვითოეულს ზედმეტ მილიონს მცხოვრებზედ შეიძლებოდა თითო წარმომადგენელი მიჰმატებოდათ.

ამ რიგად 500 ათასს მცხოვრებზედ ნაკლები გუბერნიები თითო წარმომადგენელს აირჩევდნენ საერობო პალატაში, 500 ათასიდან მილიონ მცხოვრების მყოფე გუბერნიები— ორ-ორს, ერთიდან ორ მილიონიანი გუბერნიები—სამ-სამს, ორიდან სამ მილიონამდე მცხოვრების მყოფე გუბერნიები — ოთხ-ოთხს და 3 მილიონზედ მეტი მცხოვრების მყოფე გუბერნიები—ხუთ-ხუთს. ქალაქებისათვის-კი იგივე საზომი დიდი იქმნება მეტად, რადგანაც სხვილი ქალაქების რაოდენობა ერთობ მცირეა რუსეთში და სოფლის მცხოვრებთა რაოდენობასთან შედარებით ქალაქის მცხოვრებნი სულ უმნიშვნელო ადგილს დაიჭერდნენ; მაშასადამე, ქალაქების წარმომადგენლობაც მთლად დაიჩრდილებოდა, რაც, ეჭვი არ არის, ქალაქების სხვა-და-სხვა მნიშვნელობას სავსებით ვერ გაამართლებდა. ამიტომაც სამართლიანი იქნებოდა უფრო, თუ შვეციის მაგალითს წავებაძავდით და ყველა ქალაქს, რომელიც-კი საერო წარმომადგენელთა პალატაში არჩევნებისათვის დამოუკიდებელ საარჩევნო ოლქათ არის გამოყოფილი, ზედა პალატაში წარმომადგენლობის უფლებაცა ჰქონდეს უთუოდ მინიჭებული. საარჩევნო ოლქის მცხოვრებთა მინიმალურ რიცხვათ თუ 125 ათასს მივიღებთ, წარმომადგენლებს აირჩევენ მაშინ ის ქალაქებიც, რომლებიც ეკონომიურადა თუ კულტურულად ცენტრებათ ითვლებიან არა მარტო თავისის გუბერნიებისათვის, უფრო მეტ ადგილებისათვისაც, მაგალითად, კიევი, ხარკოვი, ყაზანი, ვილნო, რიგა, ვარშავა, ტფილისი, სარატოვი და სხ. ქალაქებს, რომლებსაც 200 ათასზედ ნაკლები მცხოვრები ჰყავთ, შეეძლოთ თითო წარმომადგე-

ნელი აერჩიათ, 200 ათასილამ 400 ათასამდე მცხოვრებიანს (კიევს, რიგას, ლოდს)—ორ-ორი, 400 ათასილამ მილიონამდე მცხოვრების მყოლს (ვარშავასა და ოდესსას)—სამ-სამი წარმომადგენელი და რომლებსაც მილიონზედ მეტი მცხოვრები ჰყავს (ორსავე სატახტო ქალაქს),—ოთხ-ოთხი. რასაკვრელია, აღნიშნულ ქალაქების მცხოვრებნი სათვალავში არ მიიღებიან, როდესაც გუბერნიებილამ ამოირჩევენ წარმომადგენლებსა და არც აღნიშნულ ქალაქების საგუბერნიო ხმოსნები მიიღებენ საერობო პალატის წევრთა არჩევნებში მონაწილეობასა, როდესაც საგუბერნიო საერობო კრებები მოახდენენ არჩევნებსა.

აღნიშნულის წესით არჩეული საერობო პალატა შესდგებოდა ამ რიგად სულ 269 წევრისა ანუ სახელმწიფო ხმოსნისაგან (თუ შეიძლებოდა ასე გვეწოდა მათთვის), რომელთაგანაც იმპერიის სხვა-და-სხვა მხარეს ჰხედებოდა წილად:

50	გუბერნიას ევროპის რუსეთისას	165	წარმომადგენელი.
10	გუბერნიას პოლონეთის სამეფოსას	23	„
11	„ და ოლქს კავკასიისას	22	„
8	„ და ოლქს ციმბირისას	15	„
9	ოლქს საშუალო აზიისას	18	„
და 13	სხვილს ქალაქს	26	„

მართალია, ამ რიგად დავასახელეთ ნიადაგი, რომელზედაც საერობო პალატის ორგანიზაცია უნდა აღმოცენდეს, მაგრამ, რასაკვრელია, ეს არ ამტკიცებს კრდევე, ვითომ ზოგიერთა ცვლხლების შეტანა შეუძლებელი იყოს. პირ-იქით, გუბერნიებთანა და მაზრებთან შეთანხმებული შიდა რუსეთში არსებული სტრუქტურა ადგილობრივ თვითმმართველობისა შეიძლებოდა ზოგიერთა ადგილებისათვის, მათის ადგილობრივ პირობების მიხედვით, საკმაოდ მოხერხებული და ხელსაყრელი არ გამომდგარიყო. აგრეთვე რამდენისამე გუბერნიისაგან შემდგარი ზოგიერთა განაპირა ქვეყნები, როგორიცაა, მაგალითად, პოლონეთის სამეფო, იქამდის მთლიანია და განსაკუთრებულს ერთეულს წარმოადგენს, ეკონომიურად გინდათ, კულტურულად თუ ნაციონალურად, რომ სრულიად ბუნებრივად იბა-

დება აზრი, რატომ არ უნდა მიეცეთ მათ მთელის ქვეყნისათვის ცალკე საარჩევნო დაწესებულება. შესაძლებელია ასეთას საოლქო კრებას მიენიჭოს არა მარტო ადგილობრივ თვითმმართველ ორგანოების უფლება, არამედ ზოგიერთა საკანონმდებლო უფლებაცა. თუ მართლა ასეთი თვითმმართველი ანუ ავტონომიური, რამდენისამე გუბერნიისაგან შემდგარი ერთეულები დაარსდებიან, სახელმწიფო ხმოსნებს მაშინ საგუბერნიო საერობო კრებები და ქალაქის საბჭოები-კი არ აირჩევენ, საოლქო საწარმომადგენლო კრება აირჩევს, რომელთა (ხმოსნების) რიცხვიც წინადვე იქმნება განსაკუთრებულის კანონით განსაზღვრული.

ადგილობრივ თვითმმართველობისა ანუ ადგილობრივ ავტონომიის ორგანოებს უფლება არ უნდა ჰქონდეთ შეზღუდული, რომ საერობო პალატის წევრებს უთუოდ ამომრჩეველ კრებებიდამ ირჩევენ.

პირ-იქით, ადგილობრივ დაწესებულებათ ამ მხრივ სრული თავისუფლება უნდა მიენიჭოთ, რადგანაც თვითონ უკეთ უნდა იცოდნენ, ვინ უფრო სამჯობინო იქმნება მათთვის ადგილობრივ ინტერესების წარმომადგენლად საკანონმდებლო დაწესებულებაში. ამიტომაც იმპერიის ყველა მოქალაქეს, რომელსაც-კი საერო წარმომადგენელთა პალატაში არჩევის პასივიური უფლება აქვს, იგივე უფლება საერობო პალატის არჩევენებშიაც უნდა მიენიჭოს.

სახელმწიფო ხმოსნები რომ მართლაც თანამედროვე საზოგადოების შეხედულებისა და მიმართულების ნამდვილი გამომხატველები იყვნენ, საჭიროა უთუოდ ირჩეოდნენ იმავე ვადით, რა ვადითაც მათს ამრჩევს საზოგადო კრებებს ირჩევენ; მასთან პირველს წელსვე, როგორც-კი მათი განახლება მოხდება.

არ შეეცხებით იმას, რამდენად სასურველია, საერობო და საქალაქო არჩევნების დღევანდელი ვადა შემდგომშიაც დაცულ იქმნას, მაგრამ იმას-კი შევნიშნავთ, რომ საერობო და საქალაქო დაწესებულებათა შორის ამ მხრივ არსებული განსხვავება და სხვა-და-სხვა დროის საერობო არჩევნები არას დაუშლის სრულიადა, რომ საერობო პალატის არჩევნებიც იმავე დროს მოხდეს ხოლმე.

პირ-იქით, ნაწილ-ნაწილად განახლება საერობო პალატისა მეტს უპირატესობასა და სიმტკიცესაც-კი შესძენდა მისს.

მოღვაწეობასა. შემთხვევაა, თუ სახელმწიფო ხმოსანი ავად-
მყოფობით ან სხვა რამ მიზეზით უარს იტყოდა წარმომადგენ-
ლობაზედ, ან სიკვდილისა გამო გამოირიცხებოდა, მის ად-
გილას ვადამდე იგივე კრება ახალს ხმოსანს აირჩევდა.

სახელმწიფო ხმოსნები წარმომადგენლები არიან. და არა-
რწმუნებულები და შუამავლები თავიანთ ამომრჩეველ კრებე-
ბისა. ამიტომაც არ შეუძლიანთ რაიმე ინსტრუქციებით იმოქმე-
დონ, რადგანაც წარმომადგენელთა შემზღუდველი ბრძანებები
და ინსტრუქციები წინააღმდეგი იქნებოდა სრულიად საეროზო
პალატის დანიშნულებისა, როგორც დამოუკიდებელ სახელმ-
წიფო ორგანოსი და სისწორით საქმეების განხილვასა და გარ-
დაწყვეტას შეუძლებელს გაჰხდიდა. არც საჭიროა რაღაცა
დარიგება-ბრძანებები, რადგანაც არჩეულ წარმომადგენელთა
პოლიტიკური შეხედულება და მიმართულება საზოგადოე-
ბრივს კრებებს წინააღმდეგობით უთუოდ. მაგრამ თუ რო-
გორმე მათი მოღვაწეობა კრების მიმართულების წინააღმდეგი
გამოდგება, ექვი არ არის, მეორე არჩევნების დროს ნდობას აღარ
გამოუცხადებენ და აღარ აირჩევენ. ასრევე შეუძლებელია
ინსტრუქციებითა და დარიგება-ბრძანებებით საერო წარმომა-
დგენლების შეზღუდვა.

როგორც საერო წარმომადგენლები ისე სახელმწიფო
ხმოსნები სასყიდელს უთუოდ სახელმწიფო ხაზინიდან უნდა
იღებდნენ. წინააღმდეგს შემთხვევაში ცოტა იქნება მეტად
ორისავე პალატის წევრთა შორის ისეთი ხალხი, რომელსაც
საკმაო ქონება ექნება, ან შეეძლება ერთსა და იმავე დროს
საწარმომადგენლო კრებებსაც ემსახუროს და სხვა რამ საქმე-
საცა, მასთან ისე, რომ შეიძლოს თავიც ირჩინოს და სამსა-
ხურსაც მოსცდეს ხოლმე, როდესაც ამას წარმომადგენლობა
მოითხოვს.

რასაკერელოა, დიდი არ უნდა იყოს ზემოდ აღნიშნული
სასყიდელი, რომ საერო წარმომადგენლისა და სახელმწიფო ხმო-
სნის მდგომარეობა ვისთვისმე სასუსნავე წყაროდ არ გადიქცეს,
მაგრამ საშუალება-კი უნდა უთუოდ მისცეს საკუთარ შეძლე-
ბის უქონელს წარმომადგენელსა, რომ მეტი წილი წლისა
სატახტო ქალაქში გაატაროს და საკანონმდებლო დაწესებუ-
ლებაში მუშაობა შესძლოს.

საქალაქო და საერო მოღვაწეთა

მოხსენება და ხელმოწერის პასუხი.

თიბათვის ექვსს პეტერბურგში ჭერმერის სასახლეში ხელმწიფე იმპერატორთან იყვნენ ერობათა და ქალაქთა მოღვაწენი: გრაფი გეიდენი, ლვოვი, პეტრუნკევიჩი, გოლოვინი, თ. დოლოგორუკოვი, კოჭალეესკი, ნოვოსილცევი, როდიჩევი, თ. შახავსკოი, პროფესორი თ. ტრუბეცკოი, ბარონი კორფი, ნიკიტინი, ფეოდოროვი.

პროფესორმა ტრუბეცკოიმ შემდეგი სიტყვით მიჰმართა ხელმწიფეს:

„ნება მიბოძეთ, ხელმწიფეო, მოგახსენოთ ჩვენი უღრმესი და გულწრფელი მადლობა, რომ ინებეთ და ჩვენის თხოვნისამებრ თქვენთან ხლების ნება გვიბოძეთ; მიჰხვდით, რა გრძნობა გვიზიდავდა თქვენკენ და არ ერწმუნეთ იმათ, რომელნიც სცდილობდნენ—ტახტის მოლაღატეთ და რუსეთის მტრებათ დავესახეთ ჩვენ, ერობათა და ქალაქთა მოღვაწენი. ჩვენ თქვენთან ერთმა გრძნობამ—სამშობლოსადმი სიყვარულმა და ჩვენის მოვალეობის შეგნებამ—მოგვიყვანა.

ვიცი, ხელმწიფეო, რომ ამ წამს ჩვენზედ მეტად თქვენი იტანჯებით. ნეტარება იქნებოდა ჩვენთვის ამ ჟამად თქვენი ნუგეშის ცემა და, თუ ვბედავთ და ასე უცნაურად მოგმართავთ, ჭვერწმუნეთ, ამას გვაიძულებს ჩვენი მოვალეობა და შეგნება საზოგადო განსაცდელისა, რომელიც დიდია ფრიად, ხელმწიფეო.

მთელის სახელმწიფოს არეულობა უბრალო ამბოხება არ გახლავთ მხოლოდ, რადგან ნორმალურ პირობებში იგი საშუაშიც არ იქნებოდა; საზოგადო არეულობამ ისე დაქსაქსა და დაარღვია ყოველისფერი, რომ მართებლობა უძლური-დაამის წინააღმდეგ. რუსის ხალხს არ დაუკარგავს სამშობლოს სიყვარული, არ დაუკარგავს იმედი ხელმწიფისა და რუსეთის უძლეველ დიდებისა და ამიტომაც ვერ შეუგნია ჩვენი დამარცხება და შინაური არეულობა; ხალხს მოტყუებული ჰგონია თავი; ფიქრობს, იქნება ხელმწიფესაც ატყუებენო; და როდესაც ჰხედავს, რომ ხელმწიფეს ხალხისთვის კარგი უნდა და საქმით-კი ავის მეტს არას აღირსებენ ხოლმე; რომ ხელმწიფე ერთსა ბრძანებს და საქმით-კი სულ სხვა კეთდება; რომ თქვენ ბრძანებათ, ხელმწიფეო, ხშირად იმისთანა კაცებს ანდობენ ასასრულებლად, რომელნიც მოწინააღმდეგენი და მტერნი არიან ყოველის წარმატებისა და ცვლილებისა, მაშინ უფრო მეტადა ჰფიქრობს, რომ მოტყუებულია იგი.

უკვე წარმოითქვა საზარელი სიტყვა „ლალატი“ და ხალხი ეძებს ამ მოლალატეებს გენერლებშიაც, თქვენს მრჩეველებშიაც, ჩვენშიაცა და საერთოდ ყველაში, ვისაც-კი ბატონობა როგორმე ხელთ უგდია. ხალხის ასეთი გრძნობით სხვა-და-სხვა ნაირად სარგებლობენ: ერთნი უთითებენ მებატონეებზე, მეორენი სოფლის მასწავლებლებზე, ექიმებზე, ნასწავლებზე. მცხოვრებთა ერთს ნაწილს მეორის წინააღმდეგ ამხედრებენ. მძულვარება—გულქვა და დაუნდობელი, საუკუნოების განმავლობაში შეურაცხყოფით და შევიწროებით ნაზარდი, მძულვარება, გამწვავებული მწუხარებითა და გაჭირვებით, უუფლებობითა და სასტიკ ეკონომიურ პირობებით—ზვირთდება, იზრდება და მით უფრო საშიში ხდება იგი, რომ პირველ ხანად მამულიშვილობის სახით გვეჩვენება,—და მით უფრო ცეცხლივით ედება ხალხს. აი, ის ბოროტი განსაცდელი, ხელმწიფეო, რომელიც ჩვენ,—ხალხში მცხოვრებლებმა,—გავითვალისწინეთ მთელის თავისის სიღრმითა და რომლის შესახებაც მოვალედ ჩავთვალეთ ჩვენი თავი მოგვე-

ხსენებინა თქვენის იმპერატორებიზ უდიდებულესობისათვის. ყველა ამ ზბედურებათაგან თავის დასაღწევად ერთად-ერთი გზა-ლაა, რომელიც თქვენვე აღნიშნეთ, ხელმწიფეო, — ხალხის რჩეულთა მოწვევა. ჩვენ გვწამს, მეფეო, ეს გზა, მაგრამ ვგრძნობთ-კი, რომ ყველანაირი წარმომადგენლობა არ შეუწყობს ხელს თქვენს კეთილ-განზრახულებას; იგი უნდა ემსახურებოდეს შინ მშვიდობიანობის დამყარებას; უნდა იყოს აღმადგენელი და არა დამთრგუნველი, შემაერთებელი და არა განმაცალკევებელი მცხოვრებთა სხვა-და-სხვა ნაწილებისა; უნდა ემსახურებოდეს სახელმწიფოს წეს-წყობილების გარდაქმნას, — როგორც თქვენა გაქვთ ნაბრძანები. ჩვენ არა გვაქვს მონდობილი, ეხლავე ვილაპარაკოთ არჩევნების წესსა და იმ საბოლოო ფორმებზე, რომლებშიაც უნდა ჩამოისხას ხალხის წარმომადგენლობა. თუ ნებას გვიბოძებთ, ხელმწიფეო, მოგახსენებთ მხოლოდ იმის შესახებ, რაც გვაერთებს ჩვენ ყველას, რაც აერთებს რუსების უმრავლესობას, იმ უმრავლესობას, რომელსაც გულწრფელადა ჰსურს თქვენგან ნაჩვენების გზით სიარული: საჭიროა ყველა თქვენი ქვეშევრდომი ჰგრძნობდეს თავისს თავს რუსეთის მოქალაქეთ; საჭიროა, არც ერთი ნაწილი ანუ ჯგუფი მცხოვრებლებისა მოკლებული არ იყოს საარჩევნო უფლებებს, საჭიროა, განახლებულ წეს-წყობილების გარეშე არავინ დარჩეს, მისი მტერი არავინ შეიქმნეს; საჭიროა: — არ იყვნენ უუფლებონი და უმწეონი. ჩვენ გვსურს, ყველა თქვენი ქვეშევრდომი — თუნდაც სისხლ-ხორციითა და სარწმუნოებით სხვაც იყოს, — რუსეთს უყურებდეს, როგორც თავისს სამშობლოს, თქვენ — როგორც თავისს საკუთარს ხელმწიფეს. ჩვენ გვსურს, რომ თქვენი ქვეშევრდომნი თავისს თავს რუსეთის შვილად უწოდებდნენ და შეიყვარონ რუსეთისე, როგორც ჩვენ გვიყვარს იგი. საერო წარმომადგენლობა უნდა ემსახურებოდეს შეერთების და შინაურ მშვიდობიანობის საქმეს. და ამიტომ არ უნდა იყოს წოდებრივი. როგორც რუსეთის მეფე არაა მეფე მარტოდ თავად-აზნაურებისა, მეფე მარტოდ გლეხებისა, მეფე მარტოდ ვაჭრებისა, არამედ

იგი მეფეა სრულიად-რუსეთისა, ისე ხალხის რჩეულები და თქვენთან ერთად სამეფო საქმის საწარმოოდ მოწვეულნი წოდებრივს კი არა, საერთო სახელმწიფო ინტერესებს უნდა ემსახურობდნენ. წოდებრივი წარმომადგენლობა დასთესავს შულლსა და კერძობას იქ, სადაც იგი სრულებით არ არის. გარდა ამისა, საერო წარმომადგენლობა უნდა ემსახურობდეს „სახელმწიფო ცვლილებათა“ საქმეს. ბიუროკრატია არსებობს ყველა სახელმწიფო ერში და თუ ჩვენ გავკიცხეთ იგი, ჩვენ გავკიცხეთ კერძო პირები კი არა, გავკიცხეთ „ბრძანებითი წეს-წყობილება“. განახლებულ წეს-წყობილებაში ბიუროკრატია უნდა დაიჭიროს შესაფერი ადგილი, ნება არ უნდა ჰქონდეს ძალად ევატრონებოდეს თქვენს მეფურს უფლებებს, იგი პასუხის-მგებელი უნდა იყოს; — აი, ის საქმე, რასაც უნდა ემსახუროს საერო წარმომადგენლობა და რომელიც არ შეიძლება წარმოვიდგანოთ საკერებლად ძველ ბიუროკრატულ დაწესებულებათა და თქვენსა და ხალხს შორის, იმპერიის მაღალ დაწესებულებათა სახით, კედელივით არ უნდა აღიმართოს. თქვენ თითონვე დაინახავთ, ხელმწიფეო, ამას, როდესაც მოიწვევთ ხალხისაგან არჩეულთ და პირისპირ შევხედებით, როგორც ახლა ჩვენ შევხვდით. დასასრულ, თქვენგან განზრახული ცვლილებანი იმდენად ეხება რუსეთის ხალხსა და საზოგადოებას, რომელსაც ახლა თქვენ იწვევთ — რომ გულ გრილად ვერ შეეგებებიან. ამიტომ საჭიროა ნება მისცეთ, ვრცლად და სავსებით იქონიონ მსჯელობა სახელმწიფო წეს-წყობილების შესახებ, და ეს ნება მისცეთ მარტო წარმომადგენელთა პირველს კრებაზედ-კი არა, არამედ ახლავე, პრესასა და საზოგად კრებებს. ხელმწიფეო, ნდობაზე უნდა აშენდეს რუსეთის-განახლება“.

ამის შემდეგ პეტერბურგის ქალაქის საბჭოს ხმოსანმა ნ. პ. ფედოროვმა მოახსენა: „ნება მიბოძეთ, თქვენო უდიდებულესობავ, თავად ტრუბეცკოის მოხსენებას დაეუმატო ის, რაც აღწერებს ჩვენს ქალაქებსა. სოფელი და ქალაქი ისე ახლო სდგანან ერთმანეთზედ, რომ ერთის გაჭირვება მეორესაც უთუოდ უწყევს.“

სოფლის ყოველივე გაჭირვება ცუდად მოქმედებს ქალაქის კეთილდღეობაზეც: ღარიბდება სოფელი, ჩვენც გაჭირვებაში ვვარდებით. არ შეგვიძლიან ამიტომ შიშით არ ვტყუროთ ახლო მომავალს. რა გვარადაც უნდა გადასწყვიტოს თქვენმა უდიდებულესობამ ომისა და ზავის საკითხი, ომი, ერთხელც იქმნება, გათავდება, და მაშინ იძულებული ვიქმნებით, ეკონომიური და ფინანსური ჭრილობანი მოვირჩინოთ. წინდაწინვე ვგაძნობთ, რომ ამის გამო ჩვენის ქალაქის ბიუჯეტს წელიწადში რამდენიმე მილიონი მიემატება. ამ მილიონების საშოვნელად და ხარჯის დასაფარავად საჭიროა, დავიწყოთ დიდი კულტურული მუშაობა, ვიზრუნოთ ქვეყნის საწარმოო ძალთა აღორძინებისათვის, რაიცა მოხერხდება მაშინ მხოლოდ, როდესაც სასიცოცხლოდ მოწვეული იქმნება ხალხის ცხოველი ძალები და საზოგადოების თვით-მოქედება. მართალია, თქვენს უდიდებულესობას ჰყავს ნიჭიერი მოხელენი, მაგრამ რიცხვით მცირენი არიან და ხალხის გაჭირვებასა და მოთხოვნილებას კაბინეტებიდან და კანცელარიებიდან გაჰყურებენ, მაშინ როდესაც მომავალ მოღვაწეობისათვის საჭიროა ისეთი ხალხი, რომელიც ცხოვრების უღელში თვითონ აბია. აი, ამიტომ ქალაქებიც საერებო მოღვაწეთა ხმას უერთდებიან, რომელთა დედა-აზრიც თავადმა ტრუბეცკოიმ მოგახსენათ“.

მისმა უდიდებულესობამ კეთილ ინება და უპასუხა:

„მოხარული ვარ, რომ გისმენთ. ეჭვი არა მაქვს, ბატონებო, უთუოდ სამშობლოსადმი დიადის სიყვარულით ხელმძღვანელობდით, რომ ასე პიზღაპირ მომმართეთ. თქვენთან და ჩემ ხალხთან ერთად მეც ვწუხვარ და ვგლოვობ იმ უბედურებათა გამო, რომლებიც რუსეთს ომმა თავს დაატება და რომლებიც კიდევ მოსალოდნელია. ვწუხვარ აგრეთვე შინაურ ამბოხებისა გამო, მაგრამ უკუ აგდეთ თქვენი ეჭვი. ჩემი სიტყვა — სატყვაა მეფისა, შეუღრეკელი, და მოწვევა ხალხის წარმომადგენლებისა სახელმწიფო მუშაობისათვის უნაკლოლოდ შესრულებული იქნება. მე ყოველ-დღე თვალ-

ყურს ვადევნებ და თავს ვადგევარ ამ საქმესა; თქვენ შეგიძლიანთ ამცნოთ ეს თქვენს მახლობელთ, სოფლისა და ქალაქის მცხოვრებთ. შეურყევლად მრწამს, რომ განსაცდელისაგან რუსეთი განახლებული გამოვა. დაე, დამყარდეს ჩემსა და საერობო მოღვაწეთა შორის დამოკიდებულება, რომელიც რუსეთის თავისებურს წესიერებას საფუძვლად დაედება. მე მრწამს თქვენი გულწრფელი სურვილი ამ საქმეში დახმარებისა“. შემდეგ ხელმწიფემ ყელა მის წინაშე წამდგარნი უმოწყალესის საუბარით გააბედნიერა.

1) ელიზე რეკლიუ.—2) ოსმალები და ქრისტიანები.—3) ბა-
ბილონის ისტორია.—4) ალექსანდრე ულარის წერილი.—5) ვაზის
სწეულება.—6) კომერციული განათლება ქალებისა საფრანგეთ-
ში.—7) ხუმრობა.

ელაზე რეკლიუ. 4 კათათვეს გარდაიცვალა ბელგიაში
ბრიუსელის „თავისუფალ უნივერსიტეტის“ პროფესორი ცნო-
ბილი მეცნიერი ელიზე რეკლიუ, რომლის გეოგრაფიული
თხზულებანი ერთად ერთ საფუძვლად ითვლება ქვეყნის შე-
სასწავლად. გეოგრაფიულ აღწერას რომელიმე ქვეყნისას რეკ-
ლიუ ყოველთვის თან აყოლებდა განმარტებას იმ დამოკიდე-
ბულებისას, რომელიც არსებობს ბუნებისა და ადამიანის გან-
ვითარების შორის. უმთავრესი თხზულება განსვენებულის მეც-
ნიერისა, რომელში აწერილია მთელი დედა მიწა, რამდენსა-
მე ტომს შეადგენს 1875—1891 წ. გამოცემულს და სახელად
„ახალი გეოგრაფია“ ეწოდება.

1871 წ. რეკლიუ პარიზის კომმუნას მიემხრო და ამი-
ტომ განდევნილ იქმნა საფრანგეთიდან; ჯერ შვეიცარიაში
დასახლდა, ქ. ჟენევაში, მერმე ბრიუსელს იქმნა პროფესო-
რად მიწვეული. მეცნიერულ შრომასთან ერთად რეკლიუ
პოლიტიკურ თავის იდეალსაც ემსახურებოდა, ბევრსა სწერა
და და ამტკიცებდა, რომ კაცობრიობის მომავალი სპეტაკ
ზნეობაზედ და განათლებაზედ იქნება დამყარებული, სხვა და
სხვა ერნი შეერთდებიან და დღევანდელი ჯიბრის და ქიშპო-
ბის წილ საზოგადო სარგებლობით-და იხელმძღვანელებენ
თავიანთ საქციელშიო.

განსვენებული ღრმად მოხუცებული იყო (1830 წ. დაიბადა), მაგრამ ჯერ ისევ ქარმაკად იყო და უკანასკნელ დღემდე არ უღალატნია შრომისთვის.

**

ოსმალები და ქრისტიანები. შვეიცარიაში გამოდის ჟურნალი „საქვეყნო ბიბლიოთეკა და შვეიცარიის მიმოხილვა;“ ამ ჟურნალის კათათვის ნომერში დაბეჭდილია საინტერესო სტატია რეადერისა, რომელიც უცნაურს და ძნელად დასაჯერებელს ამბავს მოგვითხრობს; ოსმალეთში უფრო თავისუფლად ცხოვრობენ ქრისტიანები, და უფრო მეტი უპირატესობა აქვთ, ვიდრე სხვაგან ქრისტიანთა სამფლობელოშიო. ოსმალებს ჯარში არ გაჰყავთ ქრისტიანები და მაშასადამე ოჯახს არ ართმევენ საუკეთესო მუშებს; ხარჯად მოსავლის ერთ მეათედს სჯერდებიან და იმისთანა კეთილდღეობაში ჰყავთ ურჯულოთ ქრისტიანები, რომ საქრისტიანოში ვერსად ნახავთ ამ კეთილდღეობასაო...

**

ბაბილონის ისტორია. გერმანელი ისტორიკოსი ანგანდი მოგვითხრობს, რომ 555 წ. ქრისტეს შობამდე ბაბილონის მეფემ ნაბუნაიდმა ბრძანება გასცა, მოთხარეთ და არქეოლოგიურად შეისწავლეთ ქალაქიო. მისმა შვილმა ბელსაზარმა, რომელსაც წინასწარმეტყველი დანიელი მოიხსენიებს, განაგრძო არქეოლოგიური გამოკვლევანი. ბაბილონის გარდა ეს მეფენი სხვაგანაც ცდილობდნენ წარსულის ნაშთების აღმოჩენას და ქალაქ სიპარში ნაბუნაიდმა იპოვნა მზის ტაძრის უძველესი საძირკველი; მის ანგარიშით, ამ საძირკვლის ჩაყრა 3750 წლის წინად უნდა მომხდარიყო. ანგანდის ანგარიშით ბაბილონი უკვე განათლებული ქალაქი იყო ხუთიათასი წლის წინად ქრისტეს შობამდე.

**

ალექსანდრე უღარის წერილი. ინგლისურ „თანამედროვე მიმოხილვის“ ივლისის წიგნში დაბეჭდილია ალ. უღარის წერილი „საქართველოს გაღვიძება“. დასაწყისში ავტორი ცდი-

ლობს გააცნოს ევროპელ მკითხველს, — რა განსხვავება არის ქართველებსა, სომხებსა და კავკასიელ სხვა ხალხებ შორის; მერმე საქართველოს ისტორიას მოიხსენებს გაკვირით და დასკვნის: მაშასადამე საქართველო ნაწილი კი არ არის რუსეთისა, არამედ კანონიერად თავისუფალი ქვეყანაა, რომლის მეფე რუსეთის ხელმწიფეც არის. უკანასკნელი ასე წელიწადი საქართველოს ისტორიისა არის ისტორია რუსთაგან ღალატისა, აღთქმულის და ხელმოწერილ ტრაქტატის უარყოფის და დარღვევისა, და ქართველ ეროვნების დევნისა. ასე წელიწადი მარტო იმის ცდაში იყო რუსეთი, რომ ხალხი გაელატაკებინა, ხალხსა და შეგნებულ მის ნაწილ შუა უთანხმოება და მტრობა ჩამოეგდო, დაევიწყებინა ეროვნული ენა და ისტორია; ავტორი დაწვრილებით აღწერს რუსეთის ყოველ „ღალატს“ და თვითონ რუსებმა გამოადვიდეს ეს ხალხი, დასძენს; დღეს მთელი ერი, როგორც ერთი კაცი, ერთი წადილით არის გამსქვალული და, თუ არ ნებავს ხელმწიფეს საქართველოს უბედურება, უნდა მიანიჭოს ქართველებს ყოველივე ის, რაც მისმა წინაპრებმა წაართვეს, ესე იგი „ეროვნული ცხოვრება“; ამის სამაგივროდ დიდ სამსახურს გაუწევს საქართველო რუსეთს, რადგან თუ დაბეჩავებულს რუს ხალხს თავისუფლება ეღირსა, ისევე ქართველთა და პოლონელთა წყალობით ეღირსება. ავტორის აზრით, თუ მოხერხდა და „კავკასიის ფედერაცია“ განხორციელდა, უპირველეს ალაგს ქართველები დაიჭერენ, რადგან ამისთვის განათლებაც საკმარისი აქვთ და ტერიტორიაც ხელთ უჭირავთ.

**

ვაზის სნეულება. საფრანგეთში, ალჟირში და ტუნისში რაღაც უცნაური სენი დაერია ვაზს: რთვლის რამდენიმე ხნის წინად ვაზი ხდება, ფოთოლი სცხება, თვალშესული მარცვალ ველარ მწიფდება და უფერულ, უშაქრო ტკბილს იძლევა. ბევრი მეცნიერი ეწვალა ამ უცნაური სენის მიზეზის შესწავლას, მაგრამ ვერაი გაიგეს რა, რადგან ამ სნეულებას მიკრობებს აბრალებდნენ და მიკროსკოპის წყალობით უნ-

დოდათ მის აღმოჩენა. ამას წინად პარიზის აკადემიაში ბ. რავას მოხსენება კი სულ სხვა მხრივ სინჯავს საქმეს და ამტკიცებს, ეს სწეულება იმ ვენახებს გამოაჩნდა, რომლებში შარშან დიდი მოსავალი იყო და მაშასადამე მის მიზეზი ვაზის დაღალვა არისო; წამლად ბ. რავა ურჩევს ვენახის გაპატივებას, ზაფხულში საკმარის რწყევას, ვაზის დაბლა შეკვეცას და, თუ მეტად ასხია, მტევნების შემცირებას.

**

კომერციული განათლება ქალებისა საფრანგეთში. საფრანგეთის ვაჭართა და სოვდაგართა (ფინანსისტები) კრებამ დაადგინა, ქალებსაც მიეცეს უფლება კომერციულ სასწავლებლებში შესვლისა და კურსის გათავების შემდეგ სამზღვარ გარედ წასასვლელად სტიპენდიის მიღებისაო. ეს ამბავი მით უფრო საინტერესოა, რომ საფრანგეთში ეხლაც არსებობს ის აზრი, რომ ქალს დიდი სწავლა არ უნდა, რადგან მისი მაცხოვრებელი მამაა და ქმარიო; ამგვარი აზრი არსებობს მიუხედავად ცხოვრების მსვლელობისა, რომელმაც სწორედ საფრანგეთში გამოიყვანა ქალი სამუშაოდ, საკუთარ ძალით და შრომით საცხოვრებლად, მამის და ქმრის დაუხმარებლად.

გერმანიისაგან დამარცხება საფრანგეთმა თავისდა სასარგებლოდ გამოიყენა და ამ ოცდაათის წლის განმავლობაში გაცილებით მეტი შეიძინა, ვიდრე სხვა დროს მთელი საუკუნის განმავლობაში შეუძენია. უპირველესი ყურადღება სახალხო განათლებას მიაქცია; დასაწყისი სწავლა ბერებს გამოაცალა ხელიდან და სავალდებულო და მუქთი გახადა ორივე სქესის ბავშვებისთვის. ამ ხანად საფრანგეთში იშვიათად მოიპოვება კაცი ან ქალი, რომ დასაწყისი სწავლა არ მიეღოს.

საშუალო და უმაღლესი განათლება ქალებისა კი უფრო ცუდად არის მოწყობილი. 1880 წლამდე ქალებს ასწავლიდნენ წერა-კითხვას, ცოტა ანგარიშს... სწორედ იმდენს, რამდენიც საჭიროა. დიასახლისისათვის, მუსიკას, ხელსაქმეს და სხ. 1880 წ. კი კამილ ზეის წინადადებით დაარსებულ იქმნა ქალებისთვის კოლლეჯები (კიმნაზიები) და თუმცა ქა-

ლებისტვის საჭირო პროგრამმა ბევრად არის შემცირებული, ვაჟების გიმნაზიებთან შედარებით, მაინც ჯერჯერობით 68 კოლლეჟში სულ 12 ათასი ქალი ირიცხება.

ორმოც კოლლეჟთან დამატებითი კლასი არის დაარსებული, რომელიც ამზადებს ქალებს უმაღლეს სასწავლებელში შესასვლელად და სხვათა შორის სევრის ქალების სასწავლებელში; სევრის სკოლა ამზადებს მასწავლებლებს ქალების კოლლეჟებისას; მიუხედავად ამ უპირატესობისა მაინც ვერ მიუზიდნია მოსწავლენი და 1901 წ. სულ 63 ქალი ითვლებოდა სკოლის სამივე კლასში და იმათგან შვიდი უცხოეთიდან იყო მისული. უფრო ნაკლებად ეტანება ფრანგი ქალი უმაღლეს განათლებას უნივერსიტეტში. ამ მხრივ ჯერ ისევ მძვინვარებს ძველებური—ქალს სწავლა რად უნდაო—და ძნელად უთმობს ასპარეზს ცხოვრების მოთხოვნილებათ.

ქალის ალაგი ოჯახშიაო, იძახიან, მაგრამ ცხოვრებამ უკვე დაშალა და დაანგრია საფრანგეთში ოჯახი; გაჭირებამ გარედ გამოიყვანა ქალი და ყოველგვარი შრომა აკისრებინა, მეურნეობაში, მრეწველობაში, ვაჭრობაში; ზოგ-ზოგი ხელოსნობა ძველადგანვე ქალების კუთვნილებას შეადგენდა და შეადგენს. შრომის განაწილებამ გაუადვილა ქალს კაცთან ერთად მუშაობა და დღეს, მეტადრე ვაჭრობაში და სოფლის მეურნეობაში, ქალის შრომა ისეთივე აუცილებელ საჭიროებად არის მიჩნეული, როგორადაც კაცისა.

რაკი ცხოვრების გაჭირებამ სამუშაოდ გამოიყვანა ქალი, საჭიროა რაც შეიძლება უკეთ იყოს მომზადებული შრომისთვის და ცხოვრების ბრძოლისთვის, რაისთვისაც საჭიროა პროფესიური და სხვათა შორის კომერციული განათლებაც.

უკანასკნელ დრომდე ამ მიზანს მონოზნები და საქველმოქმედო საზოგადოებანი ემსახურებოდნენ. მონოზნებს, სულ უმცირესი რომ ვთქვათ, 25 ათასი ობოლი ან ლარიბი გოგო ჰყავდათ და წერაკითხვის გარდა ხელსაქმეს ასწავლიდნენ იმ განძრახვით, რომ ლარიბ ქალს გაჭირებაში თავის შვილების რჩენა შესძლებოდა. ახლა კი ქალებისთვისაც არის დაარ-

სებული საშუალო პროფესიური სკოლები, თითქმის იმავე პროგრამით, რომელიც ვაჟების სკოლებშია მიღებული. უმაღლესი კომერციული სასწავლებელი კი არ გახსნეს ცალკე ქალებისთვის; რა საჭიროა, თუ ნებავთ, ვაჟებთან ერთად ისწავლონო.

საინტერესო ის არის, რომ ინიციატივა ქალების პროფესიულ განათლებისა კერძო პირს ეკუთვნის და არა მართებლობას: ერთმა ქალმა, ლიუკენისამ, გახსნა 1856 წ. ლიონში კერძო სკოლა ქალებისთვის და კომერციულ საგნებს ასწავლიდა. სკოლას მრავალი მსურველი მიაწყდა და ამისა გამო ქალაქის დახმარებით კერძო სკოლა საკომერციო სასწავლებლად გარდაიქმნა და 1894 წლიდან მოიპოვა უფლება — მოამზადოს მასწავლებელი ქალები ქალთა საკომერციო სკოლებისთვის. 1892 წელს კი, როდესაც კომერციული და ერთობ პროფესიული განათლება სავაჭრო სამინისტროს უწყებაში გადავიდა, სკოლებიც მრავალი გაიმართა, როგორც ვაჟებისთვის, ისე ქალებისთვის.

საშუალო პროფესიულ სკოლების გარდა უნდა მოვიხსენიოთ აგრეთვე დამატებითი კლასები, რომელნიც, არსებობენ დასაწყის სკოლებთან და საჭირო ცოდნას აძლევენ სავაჭრო და სამრეწველო საგნებისას.

მართებლობას ამ დიად საქმეში საზოგადოებაც ეხმარება და საზოგადოების მიერ გამართული კურსები და ლექციები არა ნაკლებ დეაწლს სდებენ საფრანგეთს, ვიდრე შემძლებელი ხაზინა. კურსებზედ კითხულობენ საუკეთესო მსწავლულნი და ადვილად ვასაგებ ენით გადასცემენ მსმენელს მთელს მეცნიერებას და ყოველ იმის დარგს. კურსები ისეა მოფენილი მთელს საფრანგეთში, რომ სულ უმცირესი დაბაც კი არ არის უნუგეშოდ მიტოვებული.

კერძო კურსთაგან უმთავრესად მნიშვნელოვანი არის პარიზის მუნიციპალიტეტის მიერ (ქალაქის გამგეობა) დაარსებული. კურსები გახსნეს 1870 წელს ქალების მოსამზადებლად ვაჭრობისთვის. 1875 წ. ეგზამენები შემოი-

ღეს და ვინც კარგად დაიქერდა, მოწმობას აძლევდნენ. ასწავლიან არითმეტიკას საზოგადოს და კომერციულს, სავაქრო მიწერ-მოწერას, ბუჰალტერიას, საფრანგეთის და მის ახალშენების გეოგრაფიას, ინგლისურს, ან გერმანულ ენას, სტენოგრაფიას და მანქანით წერას; მორე კურსზედ: საბანკო ანგარიშს, სავაქრო თამასუქების შედგენას, ეკონომიურ გეოგრაფიას, კომერციულ კანონმდებლობას, პოლიტიკურ ეკონომიას. ამ კურსებზედ ჩაწერილია 1769 ქალი. რაც ხანი არსებობს, ამ დაწესებულებას გაუღია 3171 მოწმობა. ამ მოწმობებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ, რადგან მოწმობის პატრონი თავისდღეში არ დარჩება ულაგოდ.

პარიზის მუნიციპალიტეტს სხვა ქალაქებმაც მიჰბაძეს და დღეს საფრანგეთში ყველგან და ყველას შეუძლიან სრულიად უფასოდ შეისწავლოს, რასაც კი მოისურვებს, როგორც განყენებული, ისე პრაქტიკული საგნები. ქალაქები და საზოგადოებანი ერთმანერთს ექიშვებიან ამ კეთილ საქმეში და, სხვა რომ არა ვთქვათ რა, დღეს საფრანგეთში 80 უნივერსიტეტი ითვლება სახალხო დაარსებული.

**

ხუმრობა. ძველის ძველ დროშიო, ამბობენ ინდოელები, როდესაც ღმერთმა შექმნა ქვეყანა და კაცი და მერმე დედაკაცის გაჩენა მოინდომა, ნახა, რომ ყოველივე მკვიდრი მასალა მამაკაცისთვის მოეხმარებინა და დედაკაცის გასაჩენად აღარა რჩებოდა-რა.

მაგრამ შეუძლებელი არა არის რა ყოველად შემძლებელისთვის: აილო სიმრგვალე მთვარისა, მოქნილება გველისა, ჩაწმახენა ვაზისა, სიწვლილე ლელწმისა, ხვერდოვნება ყვავილებისა, სიმსუბუქე ფოთლისა, მზერა შველისა, სიმხიარულე მზის შუქისა, დაუდგრომლობა ქარისა, შიში კურდღლისა, თავმოწონება ფარშავანგისა, სილბილე ბულბულის ყელის ყუითუკისა, სიმაგრე აღმასისა, სიტკბოება თაფლისა, სიმწარე ნალველისა, სიცხე ცეცხლისა, სიცივე ყინვისა, ყბედობა კაქაკისა და სინაზე მტრედისა, ერთმანერთში აურია, შექმნა დედაკაცი და მიჰგვარა კაცს.

ერთი კვირის შემდეგ მივიდა კაცი ღმერთთან და შესჩივლა:

— მეუფეო! სიცოცხლეს მიმწარებს შენგან მონიჭებული არსება! მოულალავი ყბედია, მოუსვენარი, დაუდგრომელი! სულ ჟინიანობს, ტირის, სულ ავად არის! შემიბრალე, ყოვლად მოწყალეო, მომაშორე; მე იმასთან ცხოვრება არ შემიძლიან!

ღმერთმა აუსრულა ვედრება და მოაშორა დედაკაცი.

ერთი კვირის შემდეგ კიდევ მივიდა კაცი და შესჩივლა:

— შუე დამიბნელდა და სიცოცხლე შემძაგდა, მეუფეო, მას შემდეგ, რაც ის არსება მომაშორე. დავდნი, აღარ ვარ კაცი: სულ იმის ფიქრში ვარ, სულ იმისი სიმღერა და ალერსი მაგონდება.

შეუსმინა ღმერთმა ეს ვედრებაც და კვლავ მიჰგვარა დედაკაცი.

მაგრამ, არ გასულა სამი დღე, კიდევ წარსდგა კაცი ღვთისა წინაშე, პირქვე დაემხო და შეჰლაღადა:

— ახლა კი დავრწმუნდი, მეუფეო, რომ ის არსება უფრო მეტს ტანჯვას და სევდას მანიჭებს, ვიდრე შვებას და სიხარულს. მომაშორე, მეუფეო, გვეედრები, შემიბრალე და მომაშორე ის...

მაგრამ განრისხდა ღმერთი ჯა შეუტია:

— განშორდი და, როგორც გენებოს, ისე იცხოვრე!

— მე იმასთან ცხოვრება არ შემიძლიან, — გაიძახოდა კაცი.

— და არც უიმისოდ ცხოვრება შეგიძლიან!

— ვაიმე უბედურს! — წარმოსთქვა ქვითინით კაცმა; — ქეშმარიტად ბრძანა უფალმა: მე იმასთან ცხოვრება არ შემიძლიან და უიმისოდ კი ვერ გამიძლია.

შინაური მიმდევრობა

განზრახვა საერობო თვითმმართველობის შემოღებისა.—საერობო დებულება 1864 და 1890 წლისა.—რომელი ტიპის ერობა სჯობია.

თითქმის ნახევარი საუკუნე გავიდა მას შემდეგ, რაც ამიერ-კავკასიის და განსაკუთრებით კი საქართველოს საუკეთესო საზოგადო მოღვაწეები ამაოდ ჰლაღადებდნენ საერობო თვითმმართველობის შემოღებას. ხალხისადმი უნდობლობაზე დამყარებული მმართველობა, რასაკვირველია, ნდობის თვალთვით ვერ შეჰხედავდა კავკასიის მკვიდრთ, რომელნიც როგორც არა რუსნი, ადმინისტრაციის თვალში გაცილებით ნაკლების ნდობის ღირსნი იყვნენ, ვიდრე რუსეთის შიდა გუბერნიების მცხოვრებნი. წელიწადი წელიწადს მისდევდა, ერთხელ აღძრულს შუამდგომლობას თვითმმართველობის შემოღების შესახებ—მეორე და მესამე, მაგრამ დღემდე ყველა შუამდგომლობა ან სულ უპასუხოთ რჩებოდა ან შეტის-შეტად უნუგეშო პასუხით თავდებოდა. შინაგან საქმეთა სამინისტრო პრინციპიალურად თითქოს არ უარყოფდა ერობის საქიროებას, პირიქით, ის ხშირად ბრძანებდა ხოლმე, მმართველობა გამუდმებულს მზრუნველობაშია, საერობო დებულება ზაავრცელოს იმ გუბერნიებზედაც, რომელნიც დღემდე თვითმმართველობას მოკლებულნი არიან, მაგრამ ამ განზრახვის აღსრულებას ზოგან პოლიტიკური და ზოგან ადგილობრივი პირობები უშლის ხელს. დიად, ხან პოლიტიკურის და ხან

არა პოლიტიკურის მოსაზრებით, მაგრამ ჩვენი ბედშავი ქვეყანა კი იმ დრომდე იყო ერობის უღირსად ცნობილი, ვიდრე ეხლანდელმა ხალხის საყოველთაო პოლიტიკურმა და სოციალურმა მოძრაობამ ძირი არ გამოუთხარა ადმინისტრაციის კულანდელს გულცივობას ხალხის გაჭირებისა და სურვილისადმი და ანგარიშის გაწევა არ დააწყობინა უკვე პოლიტიკურად მომწიფებულ ხალხის მისწრაფებისთვის.

რაც ვერ შესძლო თხოვნამ, მუდარამ და ხვეწნამ, რაც ვერ განახორციელა გონივრულმა საბუთებმა ნახევარ საუკუნის განმავლობაში, ის უეცრივ ერთბაშად აასრულა ხალხის მოძრაობამ... ეხლა ამიერ-კავკასიაში ერობის შემოღება რამდენისამე თვის საქმე-ღაა.

განსაკუთრებულმა ისტორიულმა ხანამ, რომელსაც ამჟამად ჩვენი ქვეყანა განიცდის, გამოიწვია 26 თებერვლის უმაღლესი ბრძანება კავკასიაში ნამესტნიკობის აღდგენის შესახებ. გრაფი ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვი, რომელსაც ხელმწიფემ თავის მაგიერობა ჩააბარა და კავკასიის უმაღლესი მმართველობა დაავალა, ჯერ ისევ პეტერბურგიდან დეპეშითაცნობებდა მთავარმართებლის თანამდებობის აღმასრულებელს გენერალ-ლეიტენანტს. მალამას, ამიერ კავკასიაში ერობის შემოღება განვიზრახე და იმედი მაქვს, ადგილობრივი საზოგადოებრივი ძალები დახმარებას გამიწვევენ ამ განზრახვის განსახორციელებლად. ივლისის შუა რიცხვებში ნამესტნიკის კანცელარიამ უკვე გამოაქვეყნა თავისი მოხსენება საერობო თვითმმართველობის შესახებ ამიერ-კავკასიის გუბერნიებში და 16 ივლისს ნამესტნიკის საბჭოს სხდომაზე მიწვეული იყვნენ რამდენიმე ადგილობრივი საზოგადო მოღვაწე, რომელთაც მონაწილეობა მიიღეს იმ საკითხის განხილვაში, თუ როგორ უნდა მოეწყოს საგუბერნიო და საერობო საბჭოები, რათა ხალხს საშუალება მიეცეს მონაწილეობა მიიღოს საერობო დებულების პროექტის შემუშავებაში.

რუსეთის ბიუროკრატიის ერთ-ერთი დამახასიათებელი და ფრიად საგულისხმო ნიშანი ის არის, რომ იგი თავის

რეფორმებით ყოველთვის იგვიანებს. ვიდრე საზოგადოებრივი აზრი იმდენად არ დაჰღეჭავს რაიმე ლიბერალურ რეფორმის საჭიროებას, ვიდრე ცხოვრება იმდენად არ წაიწვეს წინ, რომ რეფორმა უკვე დაგვიანებული არ შეიქნება, ბიუროკრატია ყურს იყრუებს და სხვა და სხვა მოსაზრებებით რეფორმის განხორციელებას ათასს დაბრკოლებას უჩენს.

აი სწორედ ამ გვარი წილი ჰხვდა საერობო რეფორმის განზრახვას ეხლა. ათის, ოცის წლის წინად მთელი კავკასია აღტაცებით მიეგებებოდა საერობო თვითმმართველობას და განსაკუთრებით კმაყოფილი იქნებოდა იმ გარემოებით, რომ 1864 წლის დებულებას თითონ ადმინისტრაცია აძლევს უპირატესობას 1890 წლის საერობო დებულებასთან შედარებით. ეხლა კი მთავრობის განზრახვამ თითქმის ვერავინ ვერ დააკმაყოფილა, ვერავის გული ვერ მოიგო და მით უმეტეს ვერ დააცხრო ის მოძრაობა, რომლის პირველი ტალღები უკვე შიშის ზარსა სცემენ მყუდროებისა და სიჩუმის მოყვარულთ.

კავკასიის მოძრაობა გაცილებით იმაზე მეტს ითხოვს, გაცილებით იმაზე მეტს ესწრაფვის, რაც საერობო დებულებას შეუძლიან მიანიჭოს ხალხს. კავკასიის მკვიდრს ღღეს მშვენივრად ესმის, რომ ადმინისტრაციისაგან ეხლა მინიჭებული ლიბერალური დაწესებულებანი, ხვალ, როდესაც მოძრაობა დაწყნარდება, შეიძლება ძიჩიან-ფესვიანად აღიგავოს ცხოვრების სარბიელიდან ისე, რომ ნატამალიც აღარ დარჩეს, კავკასიელს შეგნებული აქვს, რომ ეხლანდელი ისტორიული მომენტი სახელმწიფო მართვა-გამგეობის გაუმჯობესობას ითხოვს და არა საერობო მეურნეობის რეფორმას, შეგნებული აქვს ეს, და ამიტომ გულცივად უცქერის ადმინისტრაციის ლიბერალობას.

ქართულმა ყოველდღიურმა გაზეთებმა საკმაოდ გამოარკვეეს ის მიზეზები, რომელნიც სარჩულადა აქვთ ხალხის გულგრილობას საერობო რეფორმისადმი, და ამ მიმოხილვაში ამ საგანს აღარ გამოვეციდებით. ჩვენ აქ გვსურს და-

ახლოვებით გავაცნოთ მკითხველი 1864 და 1890 წლების საერობო დებულებებს და აღვნიშნოთ მათი განსხვავება, ღირსება და ნაკლულეფანება.

1864 წლის დებულების სიტყვით საერობო თვითმმართველობითი დაწესებულებანი შემოღებულ არიან გუბერნიებში და მაზრებში ადგილობრივ მეურნეობის საჭიროებათა და სარგებლობათა გასაძღოლად. 1890 წლის საერობო დებულებაც ამასვე ამბობს, თუმცა წინანდელ „завѣдыванія“-ს ადგილას ახალს დებულებაში ნათქვამია „земскія учрежденія вѣдаютъ“ და ამ სიტყვის სხვადასხვაობას ზოგნი იმ მნიშვნელობას აძლევენ, რომ 1864 წლის კანონით ერობას სრული უფლება ჰქონდა თავის საქმეების წარმოებისა, ეხლა კი ეს უფლება სრული არ არისო.

თვითმმართველობის მნიშვნელობა ყოვლის უწინარეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა საგანი შეადგენს იმის მოქმედების შინაარსს. 1864 წლის დებულება საერობო დაწესებულებების ქვემდებარე საქმეებს ასე ჩამოსთვლის:

1) გამგებლობა საერობო ქონების, თანხების და ფულად შემოსულ გადასახადებისა;

2) მოწყობა და მოვლა ერობის საკუთარ სახლების, შენობების და გზებისა, რომლებსაც ერობა თავის ხარჯით ინახავს.

3) ღონისძიებანი ხალხის გამოკვების უზრუნველსაყოფელად.

4) გამგებლობა ერობის საქველმოქმედო დაწესებულებებისა და სხვა საქმეები მოწყალებისა; ღონისძიებანი მთხოვრობის მოსასპობლად; მზრუნველობა საყდრების აშენებაზე.

5) წარმოება ქონების საერობო საურთიერთო დაზღვევის საქმისა.

6) მზრუნველობა ადგილობრივის ვაჭრობის და მრეწველობის შესახებ.

7) მონაწილეობა, უპირატესად მეურნეობის მხრივ და კანონით ნაჩვენებს ფარგალში, ხალხის განათლებასა; ხალხის ჯანმრთელობასა და საპრობილეებზე მზრუნველობაში.

8) დახმარება საქონლის ჭირის ასაცილებლად, პურის მოსავლისა და მცენარეების კალიისაგან ან სხვა მანვე მწერისა და პირუტყვისაგან დაზარალების ასაცდენად.

9) ასრულება სამხედრო და სამოქალაქო მმართველობის იმ მოთხოვნითა, რომელნიც ერობას აქვს დაკისრებული, და მონაწილეობა საფოსტო ბეგარის (ПОВИННОСТЬ) საქმეში.

10) განაწილება იმ სახელმწიფო გადასახადებისა, რომლის გაწერაც გუბერნიისა და მაზრებში ეკისრება საერობო დაწესებულებებს კანონების ან უმაღლესად დამტკიცებულ განკარგულებათა ძალით.

11) გადადება, განაწილება, აკრეფა და დახარჯვა, საერობო გადასახადთა წესდების თანახმად, ადგილობრივის შემოსავლისა (сборовъ) გუბერნიის და მაზრის საერობო საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად.

12) წარდგენა უმაღლესს მმართველობაში, საგუბერნიო მთავრობის შუამავლობით, ცნობებისა და დასკვნისა იმ საგანთა შესახებ, რომელთაც კავშირი აქვთ ადგილობრივ, გუბერნიის ან მაზრის, სარგებლობასა და საჭიროებასთან; წარდგენა, უმაღლესს მმართველობის და გუბერნატორებს მოთხოვნისამებრ, ცნობებისა საერობო მეურნეობის შესახებ.

13) არჩევანი წევრებისა და სხვა თანამდებობის პირებისა საერობო დაწესებულებებში და გადადება ამ დაწესებულებათა შესანახავად საჭირო ჯამისა. და 14) ის საქმეები, რომელნიც ჩაჰბარდებიან საერობო დაწესებულებებს, განსაკუთრებით წესდებათა, დებულებათა ან დადგენილებათა ძალით.

დებულება 1890 წლისა ერობას თითქმის ამავე საქმეებს უქვემდებარებს, თუმცა უფრო გარკვევით და ნათლად განსაზღვრავს ერობის კომპეტენციას. აი სიტყვა-სიტყვით საერობო მოღვაწეობის ფარგალი 1890 წლის დებულებით:

1) გამგებლობა ადგილობრივ საგუბერნიო და სამაზრო საეროებო გადასახადებისა ფულად და ნატურად.

2) გამგებლობა ერობის თანხებისა და სხვა ქონებისა.

3) გამგებლობა საქმეებისა ხალხის გამოკვების უზრუნველსაყოფელად; მზრუნველობა სანოვავის ნაკლებობის ასაცდენად და დახმარება გაქირებაში ჩავარდნილს ხალხს კანონით ნებადართულ საშუალებებით.

4) შეკეთება და შენახვა ერობის ქვემდებარე გზებისა და საგზაო მოწყობილებათა; დაარსება და შენახვა ქალაქს გარედ ნავსადგურებისა და მზრუნველობა ადგილობრივ გზების გაუმჯობესობის შესახებ.

5) მოწყობა და შენახვა ადგილობრივის ფოჩტისა.

6) გამგებლობა ქონების საურთიერთო საეროებო დაზღვევისა.

7) გამგებლობა საეროებო საავადმყოფო და სამადლო-მოქმედო დაწესებულებებისა; მზრუნველობა ღარიბთათვის დახმარების აღმოჩენაზე, განუკურნავ და სულით ავადმყოფებზე.

8) მონაწილეობა ღონის ძიებაში ხალხის ჯანმრთელობის დასაცველად და საქონლის ჭირის ასაცილებლად და ამოსაკვეთად; განვითარება მცხოვრებთათვის საეკიმო დახმარებისა და ღონისძიებანი ადგილობრივის ცხოვრების სანიტარულად უზრუნველყოფისთვის.

9) მზრუნველობა ცეცხლის გაჩენისაგან დაფარვაზე და გაჩენილის ცეცხლის დროზე ჩასაქრობად; მზრუნველობა სოფლის უკეთესად მოწყობაზე.

10) მზრუნველობა სახალხო განათლების საშუალებათა გასამრავლებლად და კანონით განსაზღვრული მონაწილეობა ერობის ხარჯზე არსებულ სკოლებისა და სხვა სამოსწავლო დაწესებულებათა გამგებლობაში.

11) განვითარება ერობის ღონისდა მიხედვით ადგილობრივის სასოფლო მეურნეობისა, ვაჭრობისა და მრეწველობისა; მზრუნველობა მინდვრების დასაცველად მავნე მწერებისა და ცხოველებისგან.

12) დაკმაყოფილება ერობისადმი დავალებულ სამხედრო და სამოქალაქო მმართველობის მოთხოვნილებათა.

13) საქმეები, რომელიც ექვემდებარება ერობას განსაკუთრებითის კანონებისა და წესდებათა ძალით.

1864 წლისა და 1890 წლის დებულებებში ჩამოთვლილი საერობო საქმეები რომ შეუდაროთ ერთმანეთს, აშკარად დავინახავთ, რომ ოთხმოცდა ათის წლის დებულება რამდენადმე აფართოვებს ერობის მოღვაწეობას; ამ მხრივ ახალი დებულება სჯობია ძველს. ეს განსხვავება კომპეტენციისა უფრო ნათლად და აშკარად სჩანს დებულების იმ ადგილიდან, რომელიც საგუბერნიო და სამაზრო ერობის მოღვაწეობას აღნიშნავს ცალ-ცალკე. ახლის 1890 წლის დებულებით ერობას შეუძლიან გამოსცეს მცხოვრებთათვის სავალდებულო დადგენილებანი, რის უფლებაც 1864 წლის თვითმმართველობას სრულიად არა აქვს. ეს სავალდებულო დადგენილებანი შეიძლება შემდეგს საგნებს ეხებოდეს: 1) რა პირობები უნდა იქნას დაცული ცეცხლის გაჩენისაგან უზრუნველსაყოფელად სადგომ ადგილებსა, ტყეებსა და მინდვრებში; სავალდებულო დადგენილებანი ცეცხლის ჩაქრობისა და სოფლის შენობათა აგების შესახებ;

2) დადგენილებანი სისუფთავის დაცვის შესახებ მოედნებზე, ქუჩებში, გზებზე, ტბებზე და სხვა.

3) დადგენილებანი წყალზე მოგზაურობის და საქონლის გადატან-გადმოტანის შესახებ;

4) ნივთების და ბარჯის მიტან-მოტანის შესახებ რკინის გზის სადგურებზე.

5) ეზოების სისუფთავის შესახებ.

6) დადგენილებანი იმის შესახებ, თუ რა პირობები უნდა იქმნან დაცული საქონლის საკლავ ადგილების დასაარსებლად და შესანახავად; როგორ უნდა იქმნას დაცული სანიტარული პირობები ქარხნებსა და სხვა სამრეწველო დაწესებულებებში.

7) დადგენილებანი შესახებ სისუფთავის დაცვისა სანოვავის სავაქრო სახლებში;

8) დადგენილებანი იმის შესახებ, რომ სასმელი წყლები არავენ გაათუქოს და ჯანმთელობისთვის სახიფათო არ გახადოს.

9) დადგენილებანი იმის შესახებ, თუ სად შეიძლება და სად არ შეიძლება იმ ნივთიერებათა საწყობების გამართვა, რომელნიც შესაძლოა ადვილად აფეთქდნენ.

10) დახოცილ საქონლის (მძოვრის) აკრეფის ან მოსპობის შესახებ.

11) დადგენილებანი გადამდებ ავადმყოფობათა გავრცელების საწინააღმდეგოდ; და

12) დადგენილებანი ბაზრობის და იარმუკობის შესახებ.

როგორც ზემოდ ვთქვით, 64 წლის დებულებით ერობას უფლება არა ჰქონდა სავალდებულო დადგენილებათა გამოცემისა; ამ უფლებას ადგილობრივ ცხოვრების მოწყობისა და გაუმჯობესებისთვის ფრიად დიდი მნიშვნელობა აქვს—ეს საქმის მატერიალური მხარეა, იურიდიულად კი ეს უფლება ერობას ადგილობრივ მეურნეობის მაწარმოებელ ორგანოზე მალა აყენებს, საყოველთაო ბრძანებლობის ანუ უფლობის ხასიათს აძლევს იმის მოქმედებას, რაც, ჩვენის ფიქრით, თვალსაჩინო ნაბიჯია დეცენტრალიზაციის პრინციპის განხორციელებისკენ.

საერობო თვითმმართველობის კომპეტენციაში, ჩვენის ფიქრით, აუცილებლად საჭიროა შეტანილ იქმნას განსაკუთრებითი მუხლი, ადგილობრივ ადმინისტრაციის ორგანოთა მოღვაწეობის დაქვემდებარების შესახებ საერობო დაწესებულებათა ზედამხედველობის ან კანტროლისთვის. ეს მოთხოვნა სამართლიანია, რადგან ადმინისტრაციის მოხელენი ადგილობრივ შემოსავლიდან იღებენ ჯამაგირებს, და სასარგებლოა, რადგან თითოეული კერძო პირი უძღურია ადმინისტრაციის თვითნებობის წინაშე, ერობას კი საკმაო ძალა და ღონე ექნება აპლაგმოს მისი უკანონობა და კანონიერების ფარგალში ჩააყენოს იმისი მოქმედება. ადმინისტრაციის დაქვემდებარება ორ გვარად შეიძლება განხორციელდეს: საუკეთესო საშუა-

ლება იქნება, საერობო დაწესებულებანი თითონ ირჩევენ ან ჰნიშნავენ ყველა საადმინისტრაციო მოხელეს და უკანასკნელი ყველაფერში პასუხის მგებელი იყოს ერობის წინაშე, მაგრამ თუ ჯერ-ჯერობით მაინც ამ აზრის სრული განხორციელება შეუწყნარებლად იქმნა ცნობილი, შეიძლება, ადმინისტრაციის უფროსი ადგილობრივი მოხელენი წინანდებურად ინიშნებოდნენ თანამდებობაზე, სხვები კი საერობო დაწესებულებისაგან; ორივე შემთხვევაში კანტროლის უფლება თვითმმართველობას მაინც აუცილებლად უნდა ჰქონდეს.

საჭიროა აგრეთვე საერობო თვითმმართველობას მიენიჭოს საკანონმდებლო ინიციატივა ე. ი. ერობას მიეცეს უფლება, აღძრას ხალმე საკანონმდებლო დაწესებულებებში საკითხი რეფორმათა საჭიროების შესახებ, და საკანონმდებლო დაწესებულებას დაევალოს განიხილოს ერობისაგან აღძრული საკითხი, მოისმინოს ერობისაგან წარდგენილი საბუთები და შემდეგ საკითხს ისეთი მსვლელობა მისცეს, როგორც საერთოდ ეძლევათ კანონ-პროექტებს. ამ საკითხის პრაქტიკული გადაწყვეტა და დაწვრილებითი აღნიშვნა იმ ფორმებისა, რომლებითაც უნდა განხორციელდეს საკანონმდებლო ინიციატივა, დღეს-დღეობით მოუხერხებელია, რადგან დანამდვილებით არავის არ შეუძლიან გამოიცნოს, როგორ იქნება მოწყობილი რუსეთში საკანონმდებლო საქმე.

არ შეიძლება გვერდი ავუხვიოთ იმ უცნაურს განმარტებას, რომელიც ერობას ხალხის განათლების საქმეში სრულს თავისუფლებას არ აძლევს და იმის მოქმედობას სასკოლო საქმეების მეურნეობით ჰზღუდავს. სახალხო განათლება ყველა სხვა საჭიროებაზე უფრო საყურადღებოა და საპატიო; ერობის ყოველი საკეთილო კულტურული დაწესებულება შედარებით უნაყოფო და უნიადაგო იქნება, ვიდრე განათლება არ გავრცელდება ხალხში; ვერც გამოკვების საქმე, ვერც მიწის მუშაობა, ვერც სოფლის მრეწველობის და ვაჭრობის საქმე ვერ იხეირებს, ვიდრე ხალხი ბნელია და ვიდრე იმისი გონება მეცნიერების სხივით ოდნავ მაინც არ არის განათებული.

ლი. ამიტომ, ჩვენის ფიქრით, სახალხო განათლების საქმეში ერობას სრული თავისუფლება უნდა მიეცეს. ვის შეუძლიან ადგილობრივ საზოგადო მოღვაწეზე მეტად იმზრუნველოს ხალხის განათლებისათვის? ნუ თუ გუბერნატორს, რომელიც დღეს აქ არის და ხვალ სად იქნება, თითონაც არ იცის! თუ უმაღლეს მთავრობას შიში აქვს, რომ საერობო მოღვაწეები, სახალხო განათლების საქმეში რომ სრული თავისუფლება მიიღონ, კანონის საწინააღმდეგო მოქმედებას დაიწყებენო, დეე მთავრობამ ყოველთვის, როდესაც კი საჭიროდ დაინახავს, სამართალში მისცეს საექვო მოღვაწეები და სამართალმა დასდოს თავისი პირუთვნელი მსჯავრი, მაგრამ ადმინისტრაციის ბოხელეებს კი სრულებით უნდა აეკრძალოთ ხალხის განათლების საქმეში ჩაერივნენ ხოლმე. უცხოეთის საკონსტიტუციო კანონები ამბობენ: „მეცნიერება და იმისი სწავლა თავისუფალია;“ განა მეცნიერების თავისუფლება ჩვენთვის კი მათყინარი იქნება, განა მეცნიერების სწავლა ჩვენის ხალხისთვის კი მავნებელი იქნება?

გარდა ამისა ერობას უნდა ჩაჰბარდეს ორგანიზაცია მცხოვრებთათვის იურიდიულ დახმარების აღმოჩენისა და ერობასვე უნდა გადაეცეს ადგილობრივი ორგანიზაცია წვრილის კრედიტისა; ამ ჟამად მთელის რუსეთის იმპერიის მცხოვრებთათვის ფაქტიურად ერთი შემნახველი კასსა არსებობს, რომელიც ადგილობრივ გადარჩენილ გროშებს სწოწის ხალხს და შემდეგ ისე ჰხარჯავს ამ ფულს, რომ ხალხს თითის ოდენი სარგებლობაც არა ჰხვდება. ეს წესი უნდა მოისპოს: ცენტრალიზაცია შემნახველ კასსისა სახელმწიფოს ცენტრალურ დაწესებულებაში დამლუპველია ხალხის კეთილდღეობისა. დაუყოვნებლივ უნდა გადაეცეს ერობას, ადგილობრივ აწარმოვოს საერთოდ წვრილის კრედიტის საქმე და კერძოდ ადგილობრივ საწარმოებლად უნდა გადაეცეს იმას შემნახველი კასსა. ერობას უნდა დაევალოს, მატერიალურა დახმარება გაუწიოს კოოპერატიულს მოძრაობას და ყოველმხრივ შეუწყოს ხელი ამ მოძრაობის განვითარებას.

როგორც ამ შენიშვნებიდამ დაინახავდა მკითხველი, საერობო დაწესებულებათა კომპეტენცია როგორც 1864 წლის, აგრეთვე 1890 წლის დებულებით ვიწროა და არ შეესაბამება ეხლანდელს ადგილობრივს საჭიროებას და სარგებლობას. კავკასიის ერობისთვის საფუძვლად 90 წლის დებულებაში ჩამოთვლილი საგნები უნდა დაიდოს, მაგრამ იმათი რიცხვი უნდა გამრავლდეს და გაფართოვდეს.

ადგილობრივ თვითმმართველობის ორგანიზაციისთვის ისეთს სახელმწიფოში, რომელიც ცენტრალისმის პრინციპზე სდგას და მცხოვრებთა და ქვეყნების გაერთფეროვნებას ესწრაფვის, პირველი ადგილი იმ საკითხს უჭირავს, თუ რა დამოკიდებულება არსებობს მმართველობის ანუ საადმინისტრაციო და თვითმმართველობის დაწესებულებათა შორის. პრინციპიალურად, რა თქმა უნდა, შეუთანხმებელია ცენტრალისმის სისტემა და ადგილობრივი თვითმმართველობა, მაგრამ როდესაც ცხოვრება ამ თვითმმართველობას აუცილებელ საჭიროებად ჰხდის, მაშინ სახელმწიფოს შინაურს მოწყობილებაში ორი ერთმანეთის მოწინააღმდეგე პრინციპი პირისპირდება და მათ შორის იმდენს ხანს უნდა გასტანოს ბრძოლამ, ვიდრე საბოლოოდ დეცენტრალიზაციის პრინციპი არ გაიმარჯვებს.

1864 წლის დებულების შემდგენელთ განზრახვა ჰქონდათ, „რამდენადაც შესაძლო იყო, სრულად განევითარებინათ ადგილობრივ თვითმმართველობის დედა აზრი“ და, თანახმად ამ განზრახვისა, დებულებაში შეიტანეს ერთი მუხლი (მეექვსე), რომელიც აკანონებს: „საერობო დაწესებულებანი მათდამი ჩაბარებულს საქმეებში დამოუკიდებლივ ჰმოქმედებენ. კანონი განსაზღვრავს იმ წესს და შემთხვევებს, როდესაც მათი მოქმედებისა და დადგენილებისთვის საჭიროა დამტკიცება და ზედამხედველობა მმართველობის საერთო დაწესებულებისა“ ამ დებულების მე-90-თე მუხლის ძალით გუბერნატორისაგან დამტკიცება საჭიროდ ითვლება იმ შემთხვევაში, როდესაც საერობო კრება დაადგენს 1) საერობო ხარჯთა აღრიცხვას და იმის განაწილებას;

2) საერობო გზების დაყოფას, სამაზროდ და საგუბერნიოდ;

3) სამაზრო საერობო გზების გადაცემას სოფლებზე;

4) საერობო მიმართულების შეცვლას;

5) ადგილობრივ ნაწარმოებთა გამოფენის გამართვას;

6) საერობო საბჭოს წევრების თანამდებობიდან დროებით გადაყენებას.

გარდა ამისა, საჭიროა მინისტრის დამტკიცება შემდეგის დადგენილებებისა: 1) ისეთის სესხის აღების შესახებ, რომლის რაოდენობაც ერობის ორის წლის შემოსავალს აღემატება;

2) საგუბერნიო საერობო გზების სოფლებზე გადაცემისა;

3) საერობო გზებზე მოსიარულეთაგან ბაჟის აკრეფის შესახებ;

4) ჯოთხმეტ დღეზე მეტის ვადით იარმუკის გახსნისა და იარმუკების დროსა და ადგილის შეცვლის შესახებ.

5) ნავთსაყუდლების ერთის ადგილიდან მეორეზე გადატანის შესახებ.

6) ქონებასა და სამადლო დაწესებულებათა დაყოფის შესახებ საგუბერნიოდ და სამაზროდ.

აქ ჩამოთვლილ საგნების გარდა, როგორც ვიცით, ერობას კიდევ სხვა ფუნქციებიცა აქვს, მაგრამ ადმინისტრაციას გარდა ზემოდ ჩამოთვლილ საგნებისა, სხვა არაფერთან, 64 წლის დებულებით, ხელი არა აქვს. გარდა ამისა, თითონ წესი გუბერნატორისა და მინისტრისაგან ერობის დადგენილებათა დამტკიცებისა ისეთია, რომ ერობის დამოუკიდებლობას ადმინისტრაციისაგან თითქმის არაფერი ხიფათი არ მოეწიოს. გუბერნატორს ერობა ყველა თავის დადგენილებას უგზავნის; გუბერნატორი ორის კვირის განმავლობაში უცხადებს ერობას, რომელ დადგენილებას ამტკიცებს და რომელს არა; თუ ამ ორის კვირის განმავლობაში გუბერნატორმა ერობას არაფერი არ შეატყობინა, ყველა დადგენილება დამტკიცებულად ითვლება; და თუ პროტესტი განაცხადა რომლისაშე დადგენილების წინააღმდეგ, მაშინ ერობა ხელახლა განი-

ხილავს თავის წინანდელს დადგენილებას და ან დაარღვევს იმას, ან ისევ ძალაში დასტოვებს. მეორე დადგენილება ერობისა საბოლოოა, გუბერნატორს მხოლოდ უფლება აქვს შეიღის დღის განმავლობაში შეაყენოს პირადის პასუხის მგებლობის ქვეშ დადგენილების აღსრულება და საქმე სენატში გადიტანოს, სადაც საბოლოოდ სწყდება დადგენილების ძალაში დატოვება ან გაუქმება. უნდა აღვნიშნოთ აგრეთვე, რომ დებულების მე-33-ე მუხლის ძალით გუბერნატორი ერობის დადგენილებას მხოლოდ კანონიერობის მხრივ განიხილავს და არ შეუძლიან შეეხოს იმას, სასარგებლო გამოდგება ეს დადგენილება ხალხის ინტერესებისთვის თუ საზარალო.

არც შინაგან საქმეთა მინისტრსა აქვს განუსაღვრელი უფლება ერობის დადგენილებათა დასარღვევად. მინისტრმა ორისთვის განმავლობაში უნდა აცნობოს ერობას თავისი პროტესტი, ამის შემდეგ ერობა ხელახლა გადაშინჯავს თავის დადგენილებას და აცნობებს მინისტრს ახალს გადაწყვეტილებას. თუ მინისტრი ამ გადაწყვეტილებასაც არ დასთანხმდა, საქმე საბოლოოდ გადასაქრელად სენატში გადადის.

ცენტრალისმის მოტრფიალებს 1864 წლის დებულებით შექმნილი ერობის დამოუკიდებლობა მოსვენებას არ აძლევდა და დიდის ხნის მეცადინეობის შემდეგ კიდევ შიალწიეს იმათ თავის მიზანს. 1890 წლის დებულებაში ხსენებაც აღარ არის იმ მუხლისა, რომელიც ერობის მოქმედებას დამოუკიდებლად აღიარებდა; ერობის ყველა და არა მხოლოდ ზოგიერთი დადგენილება შეუძლიან ადმინისტრაციას დაარღვიოს, ამასთან არა მარტო უკანონობისა გამო, არამედ იმ მოსაზრებითაც, რომ იგი „პირდაპირ მანებელია“ ხალხის ინტერესებისთვის. გარდა ამისა, ზოგი დადგენილება ერობისა აუცილებლად ჯერ უნდა დამტკიცდეს ადმინისტრაციისაგან და მხოლოდ შემდეგ შეიძლება მათი განხორციელება, ზოგი კი მხოლოდ იმ შემთხვევაში არ განხორციელდება, რომლის წინააღმდეგაც განსაზღვრულს ვადაზე პროტესტი არ არის გამოცხადებული. რათა ადმინისტრაციის ზედამხედველობა ფართო იყოს და

ყოველმხრივი, 1890 წლის დებულებამ შეჰქმნა ახალი საადმინისტრაციო ორგანო, გუბერნიის საეროხო საქმეების საკრებულო, რომელსაც შეადგენენ გუბერნატორი, ვიცე გუბერნატორი, გუბერნიის სათავად-აზნაურო წინამძღოლი, სახაზინო პალატის მმართველი, ოლქის სასამართლოს პროკურორი და კიდევ რამდენიმე სხვა საგუბერნიო ადმინისტრაციის მოხელე. ამ საკრებულოს დანიშნულება ის არის, რომ საეროხო თვითმმართველობას ადევნოს გამუდმებით თვალი და, როცა საჭიროდ დაინახავს, შეაჩეროს იმის მოქმედება.

მეტად მიგვაჩნია დაწვრილებით შევეუდაროთ 1890 წლის დებულება 1864 წლისას იმ მხრივ, რომელიც თვითმმართველობის დამოუკიდებლობას შეეხება; ეს ცნობებიც სრულიად საკმარისია იმ დასკვნისთვის, რომ 64 წლის დებულება გაცილებით მაღლა სდგას 90 წლის დებულებასთან შედარებით და გაცილებით მეტად შეეფერება თვითმმართველობის დედა-აზრს. 64 წლის დებულებაში, ჩვენის ფიქრით, საჭიროა მხოლოდ იმ ცვლილების შეტანა, რომ საეროხო კრებებზე თავმჯდომარეობა თვით კრებისაგან არჩეულს პირს ეკისრებოდეს და არა სამაზრო და საგუბერნიო მარშლებს ან განსაკუთრებით მთავრობისაგან დანიშნულს პირს; საჭიროა გაუქმდეს ის წესი, რომელიც ეთხოვს ადმინისტრაციისაგან დამტკიცებას საეროხო საგუბერნიო და სამაზრო საბჭოების თავმჯდომარედ არჩეულის პირებისას; რაკი კრება აირჩევს თანამდებობაზე კაცს, ის პირდაპირ უნდა შეუდგეს თავის მოვალეობათა აღსრულებას, ადმინისტრაციისაგან იმისთვის აღარავითარი პატენტი არ უნდა იყოს საჭირო.

1864 წლისა და 1890 წლის დებულებანი თვალსაჩინოდ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან აგრეთვე იმ მხრივ, თუ როგორ უნდა ჰხდებოდეს არჩევნები ხმოსნებისა. 64 წლის დებულებით არჩევნებს ორი პრინციპი უდევს სარჩულად: ცენზი და წოდება, მაგრამ ეს დებულება იმდენს მნიშვნელობას წოდებას არ აძლევს, რამდენსაც ცენზს. თავადაზნაურობა, მაგალითად, არავითარის განსაკუთრებითი უპირატესობით არ

არის აღჭურვილი, იმას სწორედ ისეთივე ადგილი უჭირავს არჩევნებში, როგორც ყველა სხვა მოსაკუთრეს. გლეხებიც, თითქოს, თავის წოდების მიუხედავად იღებენ მონაწილეობას არჩევნებში, მაგრამ ნამდვილად კი ისინი ერთს ცალკე საარჩევნო ნაწილს შეადგენენ.

არჩევნების მოსახდენად ხდება სამი სხვა და სხვა ყრილობა: 1) მაზრის მიწის მფლობელებისა, 2) ქალაქის ამომრჩევლებისა და 3) სოფლის საზოგადოებეთაგან არჩეულ ამომრჩევლებისა. მიწისმფლობელების ყრილობაზე საარჩევნო ხმისთვის საჭიროა ერთ-ერთი შემდეგი პირობა: 1) მოსაკუთრეობა მამულისა, რომლის რაოდენობაც სხვა და სხვა მაზრისთვის სხვა და სხვაა, 2) სხვა რამ უძრავი ქონება მაზრის საზღვრებში; რომელიც 15,000 მანათზე ნაკლები არა ღირს, ან ისეთი სამრეწველო ან სამეურნეო დაწესებულება, რომელიც იმდენივე ღირს ან 6,000 მანათზე ნაკლები წლიური შემოსავალგასავალი არა აქვს.

ქონებრივი ცენზია აგრეთვე დაწესებული ქალაქისა ამომრჩევლებისთვის. აქ საარჩევნო ხმა აქვს, იმას, 1) ვისაც სავაჭრო მოწმობა აქვს აღებული, 2) ვისაც ეკუთვნის ფაბრიკები ან სხვა რამ სამრეწველო ან სავაჭრო დაწესებულება წლიურის შემოსავალგასავლით არა ნაკლებ 6,000 მან; და 3) ვისაც ქალაქში უძრავი ქონება აქვს, რომლის ღირებულობაც პატარა ქალაქებში 500 მან. ნაკლები არ არის და დიდს ქალაქებში 3,000 მანათზე.

მესამე საარჩევნო ყრილობა ამ რიგად შესდგება: თითოეული სოფლის საზოგადოება ირჩევს თავის წრიდამ ამომრჩევლებს, რომელთა რიცხვიც არ უნდა აღემატებოდეს ერთს მესამედს სოფლის საზოგადოების ყრილობაზე ხმის პატრონებისას. ეს ამომრჩევლები შეადგენენ ერთს სამაზრო ყრილობას და იქ ირჩევენ იმდენს ხმოსანს, რამდენის არჩევის უფლებაც აქვთ კანონით.

რადგან სოფლის საზოგადოებაში ხმა მარტო გლეხებსა აქვთ, ამიტომ ეს მესამე ამომრჩეველთა ყრილობა რამდენადმე

წოდებრიობის ხასიათს ატარებს, თუმცა საერთოდ 1864 წ. არჩევნებს წოდებრივი არ ეთქმის.

1890 წლის დებულებამ არჩევნების სისტემაც შესცვალა: თავა-დაზნაურობისაგან განსაკუთრებული საარჩევნო ერთეული შეადგინა და ზოგიერთს პირებს სრულიად აუკრძალა არჩევნებში მონაწილეობის მიღება, მაგალითად, ურიებს.

ჩვენის ფიქროვ, არც 1864 წლის და არც 1890 წლის სისტემა არჩევნებისა არ არის შესაფერი ჩვენის ცხოვრების პირობებისა და ამიტომ არც ერთი არ შეიძლება მიღებულ იქმნას კავკასიის საერობო დაწესებულების საფუძვლად. ეხლანდელს პირობებში ქონებით და წოდებით საზოგადო ინტერესების დამცველობა არ გაიზომება; ღარიბი ადამიანი, რომელსაც საკუთრება არა აქვს, მდიდარზე უფრო მეტად თუ არა, ნაკლებ დაინტერესებული არ არის თვითმართველობის საქვეყნო საქიროებათა სასარგებლოდ მოქმედებით; ამიტომ, ჩვენის ფიქრით, საერობო ხმოსნების არჩევანი საყოველთაო, პირდაპირის, ფარულის და თანასწორის ხმის უფლებით უნდა სწარმოებდეს.

რომელი ტიპის ერობა უნდა იქმნას შემოდებული ჩვენში, რომელი უფრო ხელსაყრელი იქმნება ადგილობრივ ინტერესებისთვის? ჩვენის შეხედულებით შეუცვლელად, შეუსწორებლად არც 64 წლისა და არც 90 წლისა. რა თქმა უნდა, 64 წლის ერობა, საერთოდ რომ ვთქვათ, უმჯობესია 90 წლის ერობაზე, მაგრამ იმასაც ბევრი თვალსაჩინო ნაკლულევე უნდა აქვს. რაც ორმოცის, ორმოც დაათის წლის წინად დაიწერა და შეითხზა, შეუძლებელია ის ეხლა პირდაპირ მიუდგეს ცხოვრებას. დამოუკიდებლობის პრინციპი 64 წლის ერობიდან უნდა იქმნას მიღებული და განვითარებული, კომპეტენტია 1890 წ. ერობიდან უნდა იქმნას აღებული და თვალსაჩინოდ გაფართოვებული, არჩევანების ორგანიზაცია კი სრულიად ახალს პრინციპზე უნდა დაემყაროს.

გ. რ.

გაზის გამყვან კიქისავე მილთან არის შეერთებული. ამ მილის შემწეობით შეგვიძლიან წმინდა გაზოვან ბრომწყალმბადი თავ-
 ღია ცილინდრში მოვაგროვოთ ან ის წყალში ჩაუშვათ და ამ
 რიგად წყალში გახსნილი სიმჟავე დაეამზადოთ (იხ. სურ). ჩვე-
 ულებრივ ტემპერატურაში ბრომწყალმბადი უფერულ გაზიურ
 ნივთიერებას წარმოადგენს, რომელიც ქლორწყალმბადსავე
 ჰაერის წყლის ორთქლთან შერევის დროს ნისლსავე ბნელ
 ფერს იღებს. გაცივების შემწეობით გაზიური ბრომწყალმბადი
 სითხედ იქცევა და ასეთ მდგომარეობაში სდულს და ისევ გა-
 ზად იქცევა—64,90 გრადუსიან ტემპერატურაში, თუ ამავე
 დროს ჰაერის ზედდაწოლის ძალა უდრის 738,2 m.m. უფრო
 ძლიერის გაცივებით სითხეული ბრომწყალმბადი მაგარ, უფე-
 რულ, გამსჭირაბ კრისტალოებადაც იქცევა, რომლებიც ღლვე-
 ბიან და ისევ სითხედ იქცევიან—88,5⁰ გრადუსიან ტემპერა-
 ტურაში. როგორც ქლორწყალმბადს ისე ბრომწყალმბადსაც
 მწვავე სუნი და მჟავე გამო აქვს. წყალში ეს სიმჟავე ქლორ-
 წყალმბადთან შედარებით ბევრად უფრო ადვილად იხსნება:
 მაგალითად 10⁰ გრადუსიან წყალს ტანით ყოველ ერთნაწილ-
 ზედ შეუძლიან გახსნას 600 ბრომწყალმბადის ნაწილი.

როგორც სიმჟავეს სხვა და სხვა ლითონების, მაგალითად,
 ცინკის, მაგნიუმის და სხვების ზედგავლენით წყალში გახსნილ
 ბრომწყალმბადს შეუძლიან შესაფერი მარილები წარმოშოს
 წყალმბადის განთავისუფლებით. უმეტესი ნაწილი ბრომწყალ-
 მბადის მარილებისა წყალში ადვილად იხსნებიან; მხოლოდ
 ბრომვერცხლი არ იხსნება წყალში და ბრომტყვიაც ძალიან
 ძნელად. საზოგადოდ ბრომწყალმბადის და მის მარილების შე-
 სახებ კი უნდა ითქვას, რომ ისინი ქლორწყალმბადთან და
 ქლორლითონებთან შედარებით უფრო ნაკლებად მჭიდრო ნივ-
 თიერებებს წარმოადგენენ. მაგარ გოგირდის სიმჟავეს ზედგავ-
 ლენით როგორც ბრომლითონები, აგრეთვე ბრომწყალმბადიც
 ადვილად ანთავისუფლებენ ბრომს. მაღალ ტემპერატურის ზედ-
 გავლენით გაზიური ბრომწყალმბადი ადვილად იშლება ქიმიუ-
 რად თავისუფალ ელემენტების ბრომის და წყალმბადის წარ-

მოშობით. არც ერთ აქ მოყვანილ პირობებში არც ქლორწყალმბადი და არც მისი მარილები არ ათავისუფლებენ ელემენტ ქლორს.

იხილეთ J=126,85; J₂=253,7.

გარდა ქლორისა და ბრომისა ზღვისავე წყალში აღმოჩენილ იქმნა აგრეთვე მესამე გალოგენიც ესრედ წოდებული იოდი. ზღვის წყალში ეს უკანასკნელი არათავისუფალ მდგომარეობაში იმყოფება; ესეც ლითონ ნატრიუმთან არის შეერთებული და მასთან ერთად ესეც ბრომ და ქლორ ნატრიუმსავით გალოგენ მარილს, იოდნატრიუმს წარმოადგენს. ქლორნატრიუმთან და ბრომნატრიუმთან შედარებით იოდნატრიუმი ზღვის წყალში ძალიან ცოტა არის, ასე რომ პირდაპირ ზღვის წყლიდან მისი მიღება და მისაგან თავისუფალ იოდის დამზადება მეტად ძნელია და ძვირიც დაჯდება. იოდნატრიუმის ზღვის წყლიდან ბლომად და ადვილად დამზადების საქმეში ქიმიკოსებს ძალიან შეუწყო ხელი ზღვის და საზოგადოდ მარილიან წყლების მცენარეულობამ. უკანასკნელი ადვილად ითვისებს და აგროვებს თავის აგებულობაში წყალში გახსნილ გალოგენმარილებს და მათ შორის იოდნატრიუმსაც. საკმარისია ზღვის მცენარეულობა უბრალოდ, ჰაერზედ დავსწვით, ფერფლად ვაქციოთ, რომ იოდის მომცემი მარილოვანი მასალა აუარებელ ზღვის წყლის დაუმუშავებლადაც ბლომად მივიღოთ. იოდნატრიუმის მისაღებად განსაკუთრებით ხმარობენ შოტლანდიის, ნორმანდიის და ისპანიის ზღვის ნაპირებზედ ტალღებით გამოგდებულ მცენარეულობას. ასეთ მცენარეულობის ნაცარში პირველად აღმოაჩინა იოდი კურტუამ 1812 წელში. იოდის ელემენტარული თვისება კი მხოლოდ სამი წლის შემდეგ 1815 წ. იქმნა აღიარებული გეი-ლაუსაკის მიერ. იოდის დასამზადებლად ხმარობენ აგრეთვე და თითქმის განსაკუთრებითაც ჩილის გვარჯილის დედო სითხიდან მიღებულ იოდმარილებს. როგორც ამ უკანასკნელ მასალიდან, აგრეთვე ზღვის

მცენარეულობის ნაცრიდგანაც, იოდის მიღება შეიძლება ან მანგანუმის გადაჭანვის და გოგირდის სიმჟავის ზედგავლენით ანა და იოდ მარილების ხსნილზედ წმინდა ქლორის ზედმოქმედებით. საზოგადოდ იოდის დასამზადებლად იგივე საშუალებები იხმარება, რომლებითაც ქლორს და ბრომს ამზადებენ ხოლმე. პირველ საშუალებით ე. ი. მანგანუმის გადაჭანვის და გოგირდის სიმჟავის იოდმარილებზედ ზედმოქმედებით მიღებულ იოდს მარილებისაგან გასანთავისუფლებლად კოლბიდგან გახურების შემწეობით ორთქლად აქცევენ და დისტილაციით გაზოვან იოდს რაიმე გაცივებულ ჭიქის ჭურჭელში მაგარ, კრისტალლიურ იოდად აქცევენ. მეორე საშუალებით-კი ე. ი. იოდმარილთა ხსნილზედ წმინდა ქლორის ზედმოქმედების დროე ხსნილში თავისუფალი და მაგარ მდგომარეობის იოდი სჩნდება, ასე რომ საწურავ ქალღლის შემწეობით შეგვიძლიან იოდის შავი ფხვნილი სულ ერთიანად მოვაშოროთ წყალს და მასში გახსნილ სხვა-და-სხვა მარილებს. ამ საშუალებებით მიღებული იოდი ყოველთვის ცოტადენ ქლორს და ბრომსაც შეიცავს, ასე რომ სრულებით გასაწმენდად მას კოლბაში ჩაჰყრიან ხოლმე, შემდეგ ცოტადენ იოდკალიუმს მიუმატებენ და დისტილაციის შემწეობით ჭიქის გაცივებულ ჭურჭელში გადადენიან. ასეთ პირობაში იოდში დარჩენილი ქლორი და ბრომი იოდკალიუმის ლითონს უერთდებიან, განთავისუფლებული იოდი კი კოლბაშივე მოთავსებულ იოდთან ერთად ორთქლოვან მდგომარეობაში მოსაგროვებელ ჭიქის ჭურჭელში გადავა და იქ მოიყრის თავს. ჩვეულებრივ ტემპერატურაში იოდი წარმოადგენს შავ-მონაცრისფრო მაგარ ნივთიერებას, რომელიც ნელ-ნელ ორთქლებით და გაცივებით ლითონისებურ ბრჭყვინჯვ ფერის კრისტალლებად, დიდ-დიდ რომბიულ ფურცლებად იქცევა ხოლმე. კრისტალლიურ იოდის დასამზადებლად შავ იოდის ფხვნილს ფარფორის ჯამზედ დაჰყრიან ხოლმე და ზევიდგან მეორე ფარფორისავე ან ჭიქის ჯამს დაამხოვნ. შემდეგ რაც შეიძლება ნელ-ნელა იწყებენ ქვედა ჯამის გახურებას, ზედას კი რაიმე შესაფერ საშუალებით დრო გამოშვებით

გაცივებენ, რომ ამნაირად უკანასკნელის ქვედა გაცივებულ პირთან შეხებით აორთქლებული იოდი ნელ-ნელავე გაცივდეს და კრისტალდება იქცეს. ცოტა ხანს შემდეგ ქვედა ჯამიდგან იოდი სულ ერთიანად აორთქლდება და ზედა ჯამის პირზედ ლამაზ რომბიულ კრისტალდებად დაჯდება. განსაკუთრებით ლამაზ, კრისტალლიურ იოდის მიღება შეიძლება აგრეთვე იოდის ძმრის სიმჟავიდგან კრისტალლად ქცევის შემწევობით. ე. ი. თუ იოდს წმინდა ძმრის სიმჟავეში გავხსნით და ასეთს ხსნილს ნელ-ნელა ჰაერზედ ჩვეულებრივ ტემპერატურაში ან ცოტაოდენ გახურებით დავაშრობთ. იოდს თავისებური არასასიამოვნო სუნი აქვს, რომელიც ცოტათი ქლორის სუნს წააგავს. ხელას კანს იოდი ბნელ-წითელისფრად ჰღებავს და მხოლოდ ხანგრძლივის ზედგავლენით მოქმედობს ზასზედ ქიმიურად, მაშინ როდესაც ამ მხრით ქლორი და ბრომი ბევრად უფრო ენერგიული გალოგენები არიან. 17⁰ გრადუსიან ტემპერატურაში იოდის სიმჭირხნე უდრის = 4,948-ს. მაგარი იოდი ლღვება 114,2⁰ გრადუსიან ტემპერატურაში და სდლღს 183,05⁰-იან ტემპერატურაში, თუ ჰაერის ზედაწოლის ძალა ამდროს უდრის 760 M. M. გაზიური იოდი იასფერისა არის, რის გამოც ამ ელემენტს უწოდეს სახელად იოდი, რაც ბერძნულად ნიშნავს იასფერს. წყალში იოდი ძალიან ნაკლებად იხსნება და ასეთი იოდით ღარიბი წყლის ხსნილი ყვითელი ფერისა არის. თუ წყალში იოდკალიუმი არის გახსნილი, მაშინ ასეთი წყალი ბევრად უფრო ადვილად ხსნის იოდს და წითელ-მოიასფრო სითხედ იქცევა. ადვილად იხსნება იოდი ალკოჰოლშიაც; 10 პროცენტთან იოდის ხსნილს ალკოჰოლში უძახიან სახელად tinctura jodi-ს. სხვა იოდის ადვილად გამხსნელ სითხეებიდან ახსანიშნავია აგრეთვე ეთერი, ქლოროფორმი და გოგირდნახშირმბადი. ამ სითხეებთა შესახებ საყურადღებოა აგრეთვე ის ფაქტიც, რომ ალკოჰოლში და ეთერში იოდი იხსნება მიხაკის ფრად, ქლოროფორმში და გოგირდნახშირმბადში-კი მოწითალო იასფრად.

ქიმიურ თვისებებებით იოდი მეტის მეტად წააგავს ქლორს და ბრომს იმ განსხვავებით, კი, რომ სხვა ელემენტებს ის უფრო სუსტად, არა მჭიდროდ უერთდება და მათთან შეერთებით უფრო ნაკლებად მჭიდროდ რთულ ნივთიერებებს აჩენს, ვიდრე ორი პირველი გალოგენი. წყალმბადი პირდაპირ მხოლოდ ჩვეულებრივად უფრო მაღალ ტემპერატურაში და ისიც ძალიან სუსტად უერთდება იოდის. ლითონებიდან-კი ყველაზე უფრო ადვილად იოდს ვერცხლის. წყალი უერთდება, რომელიც იოდთან შეერთებით წითელ, იოდვერცხლის მარილს აჩენს. უკანასკნელ სინტეზის განსახორციელებლად ხმარობენ ერთის მხრით გერმეტიულად შეკავშირებულ და შუაში ორ ადგილას ბურთივით გამობერილ ჭიქის მილს. უკანა, შეკავშირებულ ბოლოსთან მდებარე ბურთში ცოტაოდენ იოდის ფხვნილს შეიტანენ ხოლმე, წინაში-კი ცოტაოდენსავე ვერცხლის წყალს მოათავსებენ; ამას შემდეგ გორიზონტალურად მდებარე ჭიქის მილს ნელ-ნელა გაახურებენ, რომ ამნაირად იოდი და ვერცხლიც ერთქლად იქცენ და ასეთს მდგომარეობაში უფრო სავსებით იმოქმედონ ერთი მეორეზედ. ასეთ პირობებში გაჩენილი წითელი იოდვერცხლი მტვერისებურ მდგომარეობაში მილის კედლებზედ და ვერცხლის წყლის ზევით დაილეკება. იოდის და ვერცხლის წყლის სინტეზს ჩვეულებრივ ტემპერატურაშიაც აქვს ადგილი, თუ ფარფორის ან ჭიქის სანაყის შემწეობით მაგარ იოდის და ვერცხლის წყლის ნარევის კარგად და ხანგრძლივად დასრესენ, აურდაურევენ. აქაც წითელი იოდვერცხლი ვერცხლისწყალს ზევით მოიყრის თავს. არალითონებიდან პირდაპირ, ჩვეულებრივ ტემპერატურაში და ენერგიულად იოდს ყვითელი ფოსფორი უერთდება, რომელიც მასთან ერთად სამ და ხუთ იოდ ფორფორს აჩენს. ყველაზედ უფრო საყურადღებო იოდის ქიმიურ თვისებებიდან არის მისი ზედმოქმედება ესრედ წოდებულ კრახმალის კლვისტერზედ ე. ი. მდულარე წყალში გახსნილ კრახმალზედ. კლვისტერი სულ ცოტაოდენ იოდის ხსნილის ზედგავლენით ლამაზ, ლილის ფრად იღებება, რადგან იოდი ქიმიურად უერთდება კრა-

ხმაოს და მასთან ერთად რთულ ლილისფერ ნივთიერებას იოდ-კრახმალს აჩენს. იოდ კრახმალის ხსნილი დუდილის დროს ადვილად ჰკარგავს თავის ლილის ფერს, რომელიც ხსნილის გაცივებისთანავე ისევ ისე ჩნდება ხოლმე, ასე რომ თუ გვსურს; მაგალითად, გავიგოთ, არის თუ არა ამა თუ იმ ხსნილში იოდი, უკანასკნელს აუცილებლად გაცივებული კლვისტერი უნდა მიუმატოთ და, რაღა თქმა უნდა, თვით ხსნილიც ცივი უნდა იყოს. თუ ხსნილი ბევრ იოდს შეიცავს, მაშინ კლვისტერის ზედ გავლენით ის ბნელ ფერს იღებს და მის გამოც იოდის აღმოსაჩენად, ლილისფერიოდკრახმალის მისაღებად ასეთ მაგარ ხსნილს რაც შეიძლება ბევრი წყალი უნდა მიუმატოთ და მხოლოდ მაშინ ვიმოქმედოთ მაზედ კლვისტერით, იოდის მოლექული მისი სიმჭრიხნისადა მიხედვით გაზიურ მდგომარეობაში 253,7-ს იწონის და ორ იოდის ატომს შეიცავს. ასეთი მოლექულიარული წონა წყალმზადთან შედარებით იოდისათვის გამომანგარიშებულია 600⁰-იან ტემპერატურაში ე. ი. თუ 600⁰-იან ტემპერატურაში ავსწონით ერთნაირ ტანის წყალმზადს და გაზოვან იოდს, იოდის ტანის ანუ მისი მოლექულის წონა 126,85-ჯერ უფრო მეტი იქნება, ვიდრე ამხელავე ტანის წყალმზადის ანუ მისი ორატომიანი მოლექულისა ე. ი. 253,7 იქნება. აქედგან ორატომიანისავე იოდს მოლექულისადა მიხედვით ამ ელემენტის ატომიური წონა უნდა უდრიდეს 126,85-ს, იოდის მოლექულის ორატომიანობის საუკეთესო დამამტკიცებელ ფაქტებს კი იოდწყალმზადის და იოდლითონების ანალიზები გვაძლევენ. ანალიზი გვიჩვენებს, რომ არც ერთ რთულ იოდთან მოლექულში იოდი არ შედის უმცირეს 126,85 ნაწილისა, მისი მოლექულის წონა კი, როგორც ვიცით, უდრის 253,7-ს; ასე რომ აშკარაა იოდის მოლექული ორ იოდის ატომს უნდა შეიცავდეს ე. ი. $253,7 : 126,85 = 2$ -ს. იოდის მოლექულთა შედგენილების შესახებ საყურადღებო არის ერთი გარემოების აღნიშვნაც, სახელობრ ამ შედგენილების ცვალებადობა ტემპერატურისდა მიხედვით. 1500⁰-ზედ უფრო მაღალ ტემპერატურაში ერთი ტანის გაზიური იოდი მხოლოდ

63,42-ჯერ უფრო მეტს იწონის, ვიდრე ამხელავე ტანის წყალმბადი, ესე იგი იოდის ერთი მოლეკული ასეთ პირობებში 63,42-ჯერ უფრო მეტს იწონის, ვიდრე ორატომიანი იწყალმბადის მოლეკული, მისი მოლეკული 126,85-ს იწონის. რადგან 126,85-ზედ უფრო ნაკლებ რაოდენობით იოდი არც ერთ სხვა რთულ მოლეკულაში არ შედის, უეჭველია, უნდა დავსკვნათ, რომ 1500⁰-ზედ უფრო მაღალ ტემპერატურაში იოდის მოლეკულა შესდგება მხოლოდ იოდის ერთ ატომისაგან.

იოდ წყალმბადი. HJ.

სინტეტიურად იოდწყალმბადის დამზადება იოდისაგან და წყალმბადისაგან შეიძლება პლატინშავის შემწეობით. როგორც ვიცით, პლატინშავს შეუძლიან წყალმბადი და საზოგადოდ გაზები ადვილად შეემუშნოს თავის პორებში და ამნაირად გაძლიეროს მათი ქიმიური მოქმედება. დღეს შესაფერ ხელსაწყობის შემწეობით იოდ-წყალმბადის ნარევის გახურებულ პლატინშავში გატარებით სრულებით წმინდა იოდწყალმბადს ამზადებენ. წმინდა იოდწყალმბადის დამზადება შეიძლება აგრეთვე იოდვერცხლზედ წმინდა წყალმბადის ზედმოქმედებითაც; ასეთ პირობებში იოდვერცხლის ლითონი სულაც თავისუფლდება, იოდი კი წყალმბადთან იოდწყალმბადს აჩენს შემდეგის თანასწორობით:

$AgJ + H = HJ + Ag$. ყველაზედ უფრო ადვილად განსახორციელებელი, სახელდახელო საშუალება იოდწყალმბადის მისაღებად არის სამან ხუთ იოდფორფორის დაშლა წყლის შემწეობით. ამ საშუალებით იოდწყალმბადის მისაღებად ქიქის ას სანტიმეტრიან კოლბაში 41 გრ. კარგად დანაყულ იოდს მოათავსებენ და შიგ ნელ-ნელა 4 გრ. წვრილად დაჭრილ ყვითელ ფორფორს შეიტანენ. ფორფორის ნატეხები ადვილად, აღის წარმოშობით უერთდებიან იოდს, ასე რომ საჭიროა დრო გამოშვებით: რეაქციისაგან გახურებულ კოლბის ცივი წყლით გაცივება. ფოსფორის შეტანის დროს კოლბა ყოველ-

თვის კარგად უნდა შეინძრეს, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში ფორფორი იოდს ზევით დარჩება და უსარგებლოდ ჰაერის მჟავმბადს შეუერთდება. *) ფოსფორის შეტანის შემდეგ კოლბას ოთახის ტემპერატურამდე გააცივებენ, შიგ ცოტაოდენ წყალს ჩაასხამენ და ნელ-ნელა ცეცხლზედ გაახურებენ. ასეთ პირობებში წყალი ქიმიურად მოქმედობს ფოსფორზედ გაზოვან იოდწყალმბადის და ძნელად ასაორთქლებელ ფოსფორის სიმჟავის წარმოშობით შემდეგის თანასწორობით: $PJ_5 + 4 H_2O = 5 HJ + H_3 PO_4$. აქაც, როგორც ბრომ წყალმბადის მიღების დროსაც, იოდწყალმბადს ცოტაოდენი თავისუფალი გალოგენი ურევია, რომელიც მას მიხაკის ფერს აძლევს და ამიტომაც უკანასკნელის მოსაშორებლად კოლბიდგან გამომავალ გაზს იოდის წამრთმევე წითელ ფოსფორიან ხელსაწყოში გაატარებენ. ამნაირად მიღებული იოდწყალმბადი შეგვიძლიან ან გაზიურ მდგომარეობაში მოვაგროვოთ როგორიმე ჭიქის ჭურჭელში ანა და ის წყალში გავხსნათ და ამრიგად წყალხსნადი სიმჟავე დავამზადოთ. წმინდა იოდწყალმბადი წარმოადგენს უფერულ, გამჭვიახ გაზს, რომლის სიმჭირხნე წყალმბადთან შედარებით უდრის 63,7 იოდწყალმბადი როგორც სხვა გალოგენ სიმჟავეებიც მჟავე თვისების არის, ისიც ლურჯ-ლაკმუსს წითლად ჰღებავს და ჰაერის სინესტიის ზედგავლენით მეტის მეტად ინისლება ე. ი. მეტად ჰნელ ფერს იღებს. ოთხ ატმოსფერის ზედდაწოლით გაზიური იოდწყალმბადი ადვილად იქცევა უფერულ სითხედ 0° გრადუსიან ტემპერატურაში; სითხეული სიმჟავე კი $730,4$ m. m. ჰაერის ზედდაწოლით სდულს $-34,14^{\circ}$ იან ტემპერატურაში; უფრო დაბალ ტემპერატურამდე გაცივებით ეს სიმჟავე მაგარ მდგომარეობასაც იღებს და სდულს $-50,8^{\circ}$ -იან ტემპერატურაში იგივე $730,4$ m. m. ჰაერის ზედდაწოლის პირობაში. იოდწყალმბადი ძალიან ადვილად

*) წვრილად დაჭრილი ფოსფორი წყალში უნდა იყვეს მოთავსებული და კოლბაში ჩასაგდებლად ყოველი მისი ნატეხი პინცეტის შემწევობით უნდა ამოვიღოთ და საწურავ ქალღლით კარგად გავაშროთ.

იხსნება წყალში: ამ გრადუსიან ტემპერატურაში ტანით ერთ ნაწილ წყალს შეუძლიან 425 ტანის სიმკვავე გახსნას. ასეთ გვარ ხსნილს ძრიელ მაგარი, მწვავე სუნი აქვს და დროისა და მიხედვით ნელ-ნელ იოდის განთავისუფლებით ის ბნელ მოყვითალო ფერს იღებს.

იოდწყალმბადის ხსნილი როგორც სიმკვავე, ლითონების ზედგავლენით აჩენს იოდმარილებს ესრედ წოდებულ იოდიდებს და ანთავისუფლებს წყალმბადს. იოდმარილები ბევრად უფრო სუსტს, არა მჭიდრო რთულ ნივთიერებებს წარმოადგენენ, ვიდრე ბრომიდები და ქლორიდები. საკმარისია, მაგალითად, იოდკალიუმს გოგირდის სიმკვავე დავასხათ, რომ თითქმის მთელი მისი იოდი სულაც განთავისუფლდეს. იოდიდები გარდა იოდვერცხლისა და იოდვერცხლის წყლისა ძალიან ადვილად იხსნებიან წყალში; ძნელად იხსნება აგრეთვე ჩვეულებრივ ტემპერატურაში იოდტყვიაც. იოდწყალმბადი ბრომწყალმბადზედ უფრო არა მჭიდრო, ქიმიურად ადვილად დასაშლელი სიმკვავე არის. ასეთი ქიმიური დაშლა უბრალო გახურებითაც ადვილად შეიძლება განხორციელდეს, თუ ჩვენ რაიმე ქურქელში წმინდა იოდწყალმბადს 180⁰-ზედ უფრო მეტ გრადუსამდე გავახურებთ. იოდწყალმბადის დასაშლელად საკმარისია ამ გაზიურ სიმკვავით სავსე ჭიქის ცილინდრში გახურებული ჭიქის ჩხირი შევიტანოთ. ასეთ პირობაში ცილინდრში მოთავსებული იოდწყალმბადი სწრაფად დაიშლება თავის შემადგენელ ნაწილებად და მის მაგივრად იოდის და წყალმბადის მექანიკური ნარევი გაჩნდება. იოდწყალმბადი ადვილად იშლება აგრეთვე ჰაერის მკვამბადის ზედგავლენითაც შემდეგის თანასწორობით: $2 \text{HJ} + \text{O} = \text{H}_2\text{O} + \text{J}_2$.

ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ იოდწყალმბადის ხსნილი ჰაერის ზედგავლენით ადვილად ჰკარგავს თავის წყალმბადს წყლის გასაჩენად და ხსნილში ნელ-ნელა თავისუფალი იოდი სჩნდება. საზოგადოდ იოდწყალმბადს ადვილად შეუძლიან სხვა მკვამბადოვან ნივთიერებებს მკვამბადი წაართვას, ისინი მკვამბადით დაალარიბოს წყლისა და თავისუფალ იოდის წარ-

მოშობით, ამგვარი გამოქვანგველი, მკავშადის წამრთმევი რე-
აქციები იოდწყალმბადის ზედგავლენით განსაკუთრებით აღვი-
ლად მიძღინარეობენ მალალ ტემპერატურებში.

დისსოციაცია.

გალოგენ წყალმბადები, განსაკუთრებით იოდწყალმბადი
და ბევრი სხვა ქიმიური ნივთიერებანიც მალალ ტემპერატურის
ზედგავლენით ნელ-ნელა ტემპერატურის მომატებისა და მი-
ხედვით ქიმიურად იშლებიან სხვა და სხვა თავის შემადგენელ
ნაწილებად, რომლებიც თავის მხრით გაცივებისადა მიხედვით
იხუჯ ურთიერთშორის შეერთებასა და ისევ დაწყებით ნივთიე-
რებად გარდაქცევას იწყებენ. ნივთიერებათა ამგვარი დაშლა
სითბოს ზედგავლენით და კვლავ შეერთება ტემპერატურის
შემცირებისა და მიხედვით პირველად აღმოაჩინა და შეისწავ-
ლა 1857 წ. სენ-კლერ-დევილმა და დაარქვა მას სახელად
დისსოციაცია, რაც ლათინურად ნიშნავს დაშლა-დაცალკევე-
ბას. ნივთიერებათა დისსოციაცია მიმდინარეობს ნელ-ნელა და
მიუხედავად ტემპერატურის მომატებისა, მას სამზღვარიც აქვს
დაშლილ ნივთიერების შემადგენელ ნაწილთა ურთიერთშორის
მიმზიდველობაში. მაგალითად, თუ ჩვენ მდუღარე გოგირდის
ორთქლში შესაფერ. ჭურჭელში მოთავსებულ იოდწყალმბადს
445 გრადუსამდე გავახურებთ, დავრწმუნდებით, რომ 100 ნა-
წილ სიმყავიდგან მხოლოდ 21,040/0 გარდაიქცევა დისსოცია-
ციით თავისუფალ წყალმბადად და იოდად; 78,900/0 პროცენ-
ტი კი ისევ იოდწყალმბადად დარჩება. თუ ავადებთ თავისუ-
ფალ იოდის და წყალმბადის ეკვივალენტურ ნარევს; ე. ი. ერთ
ატომ იოდის წონაზედ წყალმბადის ერთსავე ატომის წონას
და ასეთ ნარევს იგივე 445⁰ გრადუსამდე ხანგრძლივად გავა-
ხურებთ, მივიღებთ 78,960/0 იოდწყალმბადისას და 21,50/0
პროცენტი კი ისევ თავისუფალ იოდად და წყალმბადად დარ-
ჩება. ასე რომ მიუხედავად მალალ ტემპერატურისა რთული ნივ-
თიერება, იოდწყალმბადი მხოლოდ განსაზღვრულ რაოდენობით

იშლება ქიმიურად, რადგან დაშლისაგან გაჩენილი თავისუფალი იოდის და წყალმზადი სცდილობენ თავიანთ მიმზიდველობის ზედგავლენით ერთი ერთმანეთს შეუერთდნენ. ჩვენს მაგალითში განსაზღვრულ ტემპერატურაში 100 ნაწილ იოდ-წყალმზადის დისსოციაციით 21,5⁰/10 თავისუფალ იოდისა და წყალმზადისა სჩნდება, ამავე ტემპერატურაში ასავე ნაწილ ეკვივალენტურ იოდის და წყალმზადის ნარევიდგან 21,04⁰/10 თავისუფალ ელემენტებისა რჩება; ასე რომ ასეთ პირობებისა და მიხედვით იოდწყალმზადის დისსოციაციაში 21,08⁰/10 დაშლილ ნივთიერებისა დისსოციაციის სამზღვარს წარმოადგენს. დისსოციაცია ადვილად ასახსნელია გაზების კინეტიურ თეორიით, რომელიც, როგორც ვიცით, აღიარებს, რომ ყოველ გაზის მოლეკულები სწორ მიმართულებით და სწორ თან და თანობითი სისწრაფით მოძრაობენ. მოძრაობის დროს როგორიმე ჭურჭელში დაწყვედული მოლეკულები ერთი მეორეს მოხვდებიან ხოლმე და უკუიქცევიან წინანდელისავე, სისწრაფით. ტემპერატურისა და მიხედვით მოლეკულთა ამგვარ მოძრაობის სისწრაფეც, რასაკვირველია, იცვლება, იზრდება. ამ თეორიით მოლეკულების შემადგენელი ატომებიც მოძრაობენ და ტემპერატურის მომატებით მათი მოძრაობის სისწრაფეც მატულობს. ატომთა მოძრაობა ამ თეორიით შეიძლება წარმოვიდგინოთ ან როგორც მოლეკულის შემადგენელ ატომთა მოძრაობა მოლეკულისავე ცენტრის გარშემო, ანა და როგორც მათი ურთიერშორისი მიმზიდველობ-დაშორებითი მოძრაობა. ამას შემდეგ ადვილი წარმოსადგენია, თუ რანაირად უნდა მოხდეს მოლეკულთა დისსოციაცია. ცხადია, რომ მოლეკულის შემადგენელ ატომებს მაღალ ტემპერატურის ზედგავლენით შეუძლიანთ თავიანთ მოძრაობის გაძლიერებით და ამრიგად ცენტრ წარმტაც ან საზოგადოდ ატომთა მიმზიდველობის შემამცირებელ ძალის გაჩენით ნელ-ნელა სულაც დაშალონ-დაანგრიონ მოლეკული, მის მაგივრად პირობების შეჩაფერი რამ ახალი მოლეკულივე წარმოშონ. ქიმიურ თავისუფებისა და მიხედვით სხვა და სხვა ნივთიერებათა დისსოცია-

კიისათვის სხვა და სხვა პირობებშიც არის საჭირო. როგორც ვიცით, ქიმიაში ცნობილია გიდროტერმიული ე. ი. სითბო შეთვისებული და ეგზოტერმიული ანუ სითბოს წარმოშობით გაჩენილი ნივთიერებანი. ეგზოტერმიული ნივთიერებანი, რომელთა საუკეთესო მაგალითს კარგად ცნობილი წყალი წარმოადგენს დისოციისათვის მუდმივ სითბოს შეთვისებას მოითხოვენ. ასეთ ნივთიერებათა დისოციაცია ნელ-ნელა მიმდინარეობს. რადგან ვახურების დროს ქიმიურად ჯერ უფრო გაზურბული მოლეკულები იშლებიან, შემდეგ კი სითბოს შეთვისებისა და მიხედვით სხვა მოლეკულებიც ეძლევიან დისოციაციას. ეგზოტერმიულ წყლის დისოციისათვის სენ-კლერდვილმა მაღალ ტემპერატურამდე ვახურებული თიხის მრლი იხმარა. უკანასკნელი მან მეორე უფრო ფართო ფარფორის მილში მოათავსა, შემდეგ ორთავენი თეთრფრამდე გაახურა და შუათანა მილში ერთ ღია ბოლოდგან მდულარე წყლის ორთქლი შეუშვა. ასეთ პირობებში წყლის ორთქლის მოლეკულებში მაღალ ტემპერატურის ზედგავლენით ხდება დისოციაცია: ისინი თავისუფალ წყალმზადად და მჟავამზადად იქცევიან. ამათგან პირველი ადვილად გადის თიხის მილის პორებში, აქედან ფარფორის მილში შედის და უკანასკნელის ღია ბოლოდგან გარეთ გამოდის; მჟავამზადი კი პირველ მილის პორებში უფრო ძნელად გადის და ამის გამო ის განსაკუთრებით თიხის მილის მეორე ღია ბოლოდგან გარეთვე გამოდის. მჟავამზადის ის ნაწილი კი, რომელიც თიხის მილის პორებიდგან წყალმზადიან ფარფორის მილში გადავა, გაცივებისადა მიხედვით წყალმზადთან ერთად ისევ წყლად იქცევა. გნდოტერმიული ნივთიერებანი კი, როგორც, მაგალითად ბერტოლეტის მარინი Cleoზ-ვ იშლებიან თავის შემადგენელ ნაწილებად, ჩვენს მაგალითში ქლორ კალიუმად და თავისუფალ მჟავამზადად სითბოს წარმოშობით; ასე რომ მათ დისოციაციისათვის სითბო საჭიროა მხოლოდ დასაწყისში. ასეთ ნივთიერებათა დისოციაცია სხვათა შორის იმით განსვადდება ეგზოტერმიულ ნივთიერებათა დისოციაციისაგან, რომ პირველ შემთხვევაში გაჩე-

ნილი ნივთიერებათა წმენდგენელი ნაწილები ველარ ერთდებთან ხელმეორედ ტემპერატურის შემცირებისადა მიხედვით. დისსოციაციით სხვათა შორის აიხსნება აგრეთვე ზოგიერთ გაზიურ ნივთიერებათა ანომალური სიმჭირხნე და მაშასადამე მათ მოლექულთა ანომალური ატომიური შედგენილებაც. მაგალითად, გაზიურ იოდის სიმჭირხნე 600° გრადუსიან და 1500° გრადუსიან ტემპერატურებში წყალმბადთან შედარებით უდრის: პირველში 126,85-ს; მეორეში კი 63,42-ს ე. ი. პირველ შემთხვევაში იოდის მოლექულის წონა უდრის 253,7-ს ანუ მისი მოლექული შესდგება ორ ატომისაგან, მეორეში იოდის მოლექულის წონა უდრის 126,85-ს ანუ მისი მოლექული ერთ ატომ იოდისაგან შესდგება. აშკარაა იოდის მოლექულის ერთ ატომიანობა 1500° გრადუსიან ტემპერატურაში უნდა აიხსნას იოდის ორ ატომიან მოლექულის დისსოციაციით. დისსოციაციით ადვილად ასახსნელია აგრეთვე ესრედ წოდებული დაბრუნებული ანუ ორ-რიგი რეაქციაც. მაგალითად, ჩვენ ვიცით, რომ გახურებულ რკინის ზედგავლენით წყალი იშლება ქიმიურად, ის თავის მჟავმბადს რკინას უერთებს ჟანგის წარმოსაშობრად, წყალმბადს კი სულაც ანთავისუფლებს. ამასთანავე ცნობილია, რომ, თუ ჩვენ გახურებულ რკინის ჟანგზედ წყალმბადით ვიმოქმედებთ, უკანასკნელი ადვილად შეუერთდება ჟანგის მჟავმბადს ისევ წყლის გასაჩენად და რკინას კი სულაც გაანთავისუფლებს. ასე რომ თუ წყლის დაშლა გახურებულ რკინის ზედგავლენით როგორიმე დახურულ სივრცეში მიმდინარეობს, ცხადია ერთსა და იმავე დროს ორ ერთი მეორის მოწინააღმდეგე რეაქციებს უნდა ჰქონდეთ ადგილი. ასეთ პირობებში ყოველ განსაზღვრულ ტემპერატურაში ადგილი უნდა ჰქონდეს განსაზღვრულსავე ქიმიურ თანასწორობას, როდესაც ერთსა და იმავე დროს განსაზღვრულ რაოდენობის მოქმედნი და წარმოშობილი ნივთიერებანი უნდა არსებობდნენ, სხვა ნაირად რომ ვსთქვათ, განსაზღვრულ რაოდენობის მოქმედ ნივთიერებათა რეაქციასთან ერთად შესაფერ რაოდენობის წარმოშობილ ნივთიერებათა რეაქციაც უნდა მიმდინარე-

ობდეს. ამგვარ ორ-რიგ მოწინააღმდეგე რეაქციების აღსანიშნავად ქიმიურ თანასწორობაში მოქმედ და წარმოშობილ ნივთიერებათა შუა—მაგივრად ხმარობენ შემდეგ ნიშანს, „ \rightleftharpoons “. მაგალითად წყლის დაშლა გახურებულ რკინის ზედგავლენით წყალმბადად და მჟავმბადად რკინის ჟანგის წარმოშობით და უკანასკნელისავე დაშლა წყალმბადის ზედგავლენით ისევ რკინად და წყლად უნდა აღინიშნოს შემდეგის თანასწორობით $3 \text{ Fe} + 4 \text{ H}_2 \text{ O} \rightleftharpoons \text{Fe}_3 \text{ O}_4 + 4 \text{ H}_2$. ამ რეაქციაში ორ რიგ დისოციაციას აქვს ადგილი, ერთის მხრით რთული ნივთიერება წყალი მალალ ტემპერატურის ზედგავლენით იშლება ქიმიურად თავის შემადგენელ ელემენტებად რთულ ნივთიერების რკინის ჟანგის წარმოშობით, მეორეს მხრით კი უკანასკნელი რთული ნივთიერება იგივე მალალ ტემპერატურის ზედგავლენით ისევ მარტივ ნივთიერებად იქცევა და თავის მჟავმბადს პირველ დისოციაციის დროს განთავისუფლებულ წყალმბადს უთმობს წყლისავე გასაჩენად.

ფლუორა $\text{FL}_1=19$; $\text{FL}_2=38$.

მეოთხე და უკანასკნელი გალოგენი პირველად თავისუფალ მდგომარეობაში პირილი 1886 წ. მუსანმა. ფლუორი ყველა დანარჩენ გალოგენებზედ უფრო ენერგიულად, უფრო მჭიდროდ უერთდება სხვა ელემენტებს და ამიტომაც ბუნებაში ისიც არა თავისუფალ მდგომარეობაში იმყოფება. თავისუფალ ფლუორის დასამზადებლად საზოგადოდ ხმარობენ ბუნებრივ ფლუორლითონებს განსაკუთრებით კი ფლუორკალციუმს, რომელსაც უწოდებენ სახელად ფლუსშპატს. სხვა გალოგენ მარილებსავეთ ეს ნივთიერებაც გალოგენ წყალმბადის სიმჟავის ე. ი. ფლუორწყალმბადის სიმჟავის მარილს წარმოადგენს; მის მოლეკულში Ca. FL_2 -ში ორ ატომ ფლუორზედ ლითონ კალციუმის ერთი ატომი მოუდის, რადგან, როგორც შემდეგ დავინახავთ, კალციუმი ორმიმზიდველოვანი ელემენტია, ფლუორი კი სხვა გალოგენებსავეთ ერთ მიმზიდველოვანი, ტეორე-

ტიულად ფლოუორკალციუმის მიღების რეაქცია ფლოუორწყალმბადის სიმჟავიდგან და კალციუმიდგან ამრიგად უნდა აღინიშნოს $2 \text{H FL} + \text{Ca} = \text{Ca FL}_2 + \text{H}_2$ ე. ი. ერთ ორ მიმზიდველოვნ კალციუმის ატომზედ ფლოუორწყალმბადის ორი მოლეკული უნდა ავიღოთ. ფლორკალციუმიდგან ადვილად შეიძლება გოგირდის სიმჟავის ზედმოქმედებით ფლოუორწყალმბადის დამზადება და უკანასკნელი კი წარმოადგენს საუკეთესო მასალას წმინდა ფლორის მისაღებად. რადგან ფლოუორწყალმბადში ფლოუორი მეტის მეტ ენერგიულად—მჭიდროდ არის შეერთებული წყალმბადთან, ამისათვის უკანასკნელის წასართმევად და ამრიგად წმინდა ფლორის მისაღებად თავისუფალ მჟავმბადის (*in statu nascendi*-ს მდგომარეობაში) მაგივრად საჭიროა სხვა რამ უფრო ძლიერი დამშლელი ძალა. ამ მიზნისათვის მუასანმა მიჰმართა ელექტრონის ძალას, რომლის შემწეობიდაც მან ძალიან ადვილად დაშალა ფლოუორ-წყალმბადი თავისუფალ ელემენტებად ფლოურად და წყალმბადად. ფლოუორწყალმბადის დასაშლელად ხმარობენ ყერზედ დასმულ ასო ინივით მოხრილ პლატინის მილს, რომელიც სიმჟავის ელექტროლიზის დროს— 22° . გრადუსამდე უნდა იყვეს გაცივებული. ამ მიზნისათვის ჭიქის მილის ხმარება შეუძლებელია, რადგან ჭიქაზედ მეტად ადვილად, ენერგიულად მოქმედობენ როგორც ფლორწყალმბადი, აგრეთვე თავისუფალი ფლოურიც.— 22° გრადუსამდე გაცივებულ პლატინის მილში მოათავსებენ ხოლმე წმინდა, წყლისაგან სრულეებით განთავისუფლებულ სითხეულ ფლოურწყალმბადს; შემდეგ მილის ორთავე სვრეტილებს გერმეტიულად თავს დაუცავენ ფოლუს შპატიდგან გამოჯლილ თავსაცავების შემწეობით, რომელშიაც ჩამაგრებული უნდა იყვენ პლატინისავე გაზის გამყვანი მილები და მავთულები ელექტრონის სიმჟავეში შესაშვებად. მილის მიმატებითი ელექტროდი ანუ ანოდი, რომელზედაც ფლორი სჩნდება ხოლმე, ერთად შემდეგალ ლითონ პლატინუმისაგან და ირიდიუმისაგან უნდა იყვეს დამზადებული, გამოკლებითი ელექტროდი კი ანუ კათოდი შეიძლება პლატინუმისაც იყვეს ანა და უჟობესია ისიც შემ-

ღვალ პლატინ-ირიდიუმისა. მიღში მოთავსებულ ფლუორ-წყალმბადში, რომელშიაც პლატინის სიმების შემწეობით ჩაკიდებულია შემღვალ პლატინ-ირიდიუმის ელექტროდები, შეუშვებენ ძლიერ ელექტრონის ძალას ბუნზენის ოციოდ ელემენტებიდგან და ამ რიგად ელექტროლიზის დროს გაჩენილ გაზოვან ელემენტებს გაზის გამყვან მილებიდან მიიღებენ თავისუფალ მდგომარეობაში ანოდიდგან ფლუორს და კათოდიდგან წყალმბადს.

ფლუორი წარმოადგენს ოდნავად ყვითელ-მომწვანო ფერის გაზს და მეტად მწვავე სუნისაა. სითხედ ქცეული ფლუორი ღია ყვითელ ფერისაა და სდულს— 187° გრადუსიან ტემპერატურაში. გაზიურ ფლუორის სიმჭირხნე უდრის 19-ს წყალმბადთან შედარებით; სითხედ ქცეულის კი $=1,14$ წმინდა წყალთან შედარებით. ჩვეულებრივ ტემპერატურაში ფლუორი ძალიან ადვილად და ენერგიულად უერთდება წყალმბადს, სიბნელეშიაც კი ფლუორწყალმბადის წარმოშობით. ფლუორის წყალმბადის ადმიენერგიულ მიმზიდველობას დაბალ ტემპერატურაშიაც კი აქვს ადგილი. მაგალითად— 210° გრადუსიან ტემპერატურაში მაინც ალის წარმოშობით უერთდება წყალმბადს. მტვრად ქცეული ნახშირმბადი ფლუორის ზედგავლენით სწრაფად იწვის ე. ი. ის ცეცხლის წარმოშობით უერთდება ფლუორს ფლუორნახშირმბადის წარმოშობით შემდეგის თანასწორობით $C+4 FL=CFL_4$ (ნახშირმბადთან შედარებით ოთხმიმზიდველოვანი ელემენტია) ქლორი კი პირდაპირ მაღალ ტემპერატურაშიაც კი ვერ უერთდება ნახშირმბადს. ფლუორი სწრაფად და ენერგიულად უერთდება მეტალოიდების უმეტეს ნაწილს. ლითონებიდგან კალიუმი, ნატრიუმი, კალციუმი და სხვა ტუტემაღე ელემენტები ჩვეულებრივ ტემპერატურაშივე უერთდებიან ფლუორს ცეცხლის წარმოშობით ღა მასთან ერთად ფლუორმარილებს ესრედ წოდებულ ფლუორიდებს აჩენენ, მტვრად ქცეული რკინაც ადვილად იწვის ფლუორში ფლუორრკინის წარმოშობით. ოქრო და ვერცხვი პირდაპირ ვერ უერთდებიან ფლუორს, მაშინ რო-

მ ლ ა მ ბ ე

წელიწადი მეთორმეტე

გამოდის ყოველ თვე

ფასი ჟურნალ „მოამბისა“ ცაკაზანით:

რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში:	სახლვარ-გარედ:
ერთის წლით 10 მან.	ერთის წლით 13 მან.
ექვსი თვით 6 მან.	ექვსის თვით 7 მან.
სამი თვით 4 მან.	სამი თვით 5 მან.

**მინც „მოამბისა“ გამოიწიას, „ცნობის ფურცელი“ კვირა-
ორის სურათებიანის დაამატებით უფასოდ დაეთმოება**

**ფასის განაწილება შეიძლება ასე: ზირკულად 5 მან. 1-ლ მარტ-
დე—3 მან, და 1-ლ აგვისტომდე—2 მან.**

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალ „მოამბისა“ რედაქცია-
რომელიც იმყოფება ვანქის დიდ ქუჩაზე: № 27.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერმა **ქართი** მანეთი უნდა წარმოადგო
დაამატებამთა გასაგზავნად.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთათვის აღრესი: **Тифлисъ, Редакція „Моамб.**

ჟურნალში დასაბეჭდად მიღებულ წერელებს, თუ საჭიროება მოითხო-
რედაქცია შეასწორებს და შეამოკლებს. ხელნაწერები, რომლებიც
დაიბეჭდება, პატრონებმა რედაქციაში უნდა მოიკითხონ ერთის თვის გან-
ლობაში, — მერმე ველა მოსთხოვენ რედაქციას; არავითარ მიწერ-მოწერ-
დაუბეჭდავ ხელნაწერების შესახებ რედაქცია არა კისრულობს.

დასაბეჭდად წარმოგზავნილ თარგმანზე აღნიშნული უნდა იყოს უც-
ლად ყველა ის წყაროები, საიდანაც არის თარგმნილი ხელ-ნაწერი.

რეჟომელ ავტორსაც ან გამომცემელს ჰსურს, რომ ახალი წიგნის შე-
ნალმა თავისი აზრი წარმოსთქვას, ორ-ორი ეგზემპლარი უნდა
მოუგზავნოს რედაქციას.

პირისპირ მოლაპარაკება რედაქციასთან შეიძლება ყოველ დღე, კვი-
რებზე გარდა, შუადღიდან ნაშუადღევის ორ საათამდინ.

რედაქცია უმოზრჩილესადა სთხოვს ყველა ხელის მომწერთ, რომელთაც
ჟურნალის ნომერი არ მიუვიათ, განცხადებასთან ერთად რედაქციას წარ-
უგზავნონ აგრედვე მოწმობა იმ ფოსტის კანტორისა, რომლიდანაც ილ-
ნომრებს, რომ ამ კანტორას ესა და ეს ნომერი არ მიუღია. წინააღმდეგ
თხვევაში ხელ-მეორედ ნომერი არავის გაეგზავნება.

რედაქტორი
ა. ჯ. ჯეონია.

გამომცემელი
ა. ჯ. ჯანადაძე